

Yunus Oğuz

Atabəy Eldəniz

tarixi roman

Bakı-2017

~ 1 ~

Redaktorlar:
Elçin Hüseynbəyli
Fatimə Abbasquliyeva

Yazıçı-publisist, dramaturq, tarixçi-alim Yunus Oğuzun sayca 7-ci olan “Atabəy Eldəniz” romanı qarşınızdadır. Ümid edirik ki, bu roman da yazıçının digər əsərləri kimi tarixçilərin, elmi ictimaiyyətin, araşdırmaçıların və Azərbaycan tarixini sevən gənclərin böyük marağına səbəb olacaq.

Müəllif bu əsərdə də Azərbaycan tarixində mühüm yer tutmuş daha bir görkəmli dövlət xadiminin romanını yaradır və Azərbaycan Atabəyliyini dövlət səviyyəsinə qaldıran ilk Atabəy Şəmsəddin Eldənizin həyat və fəaliyyətinə işıq salır. Sizi bu işıqlı tarixi yola dəvət edirik.

Yunus_Oquz@mail.ru

ISBN 978-9952-461-37-4

© Yunus Oğuz. 2017

© “OL” NPKT. 2017

İsa HƏBİBBƏYLİ,

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
vitse-prezidenti, filologiya elmləri doktoru, pro-
fessor, əməkdar elm xadimi, millət vəkili*

...Onun hər romanı ümumtürk tarixinin və Azərbaycan gerçəkliyinin böyük bir epoxasının mahiyyətinin açılmasına, dövlətçilik ənənələrimizin reallıqlarının diqqət mərkəzinə çəkilməsinə işıq salır. Yunus Oğuz Azərbaycan tarixində mühüm yer tutmuş görkəmli dövlət xadimlərinin romanını yaratmaqla yeni nəsillərdə köklər və budaqlar haqqında obyektiv və dolğun təsəvvürlərin formalaşmasına böyük töhfə verir.

...Müəllif sonda: *"Eldəniz ilk Atabəy oldu ki, Azərbaycan atabəyliyi dövlət səviyyəsinə qaldırdı və "Azərbaycan" sözü coğrafi mənə ilə yanaşı, siyasi mənada işlədilməyə başlandı..."* vurğulayır. Bununla da oxucunun diqqətini

Azərbaycan Səfəvilər dövlətindən daha dörd əsr əvvələ çəkir, "Xətəinin qılincının suvardığı" ərazilərin hələ XII əsrdə Atabəy Eldəniz tərəfindən Azərbaycan atabəyliyində əhatə olunduğunu bəyan edir.

...Ümumən romanda qədim türk əfsanələri bədii qaynaqlarla tarixi hadisələrə uğurla sintez olunmuşdur. Batini və batil elmlərdən söhbət gedərkən Xızır peyğəmbər və İbrahim peyğəmbər haqqında rəvayət, Hun hökmdarı Mətə - Mete barəsində Dədənin söylədikləri cərəyan edən hadisələrin ruhuna tam uyğun gəlir. Eyni zamanda, Mete xanın dilindən səslənən torpaq həqiqəti haqqındakı qənaətlər bu günün aktual idealını ifadə edir, oxucuda dərin vətənpərvərlik hissləri oyadır:

...“Atabəy Eldəniz” – Azərbaycan dövlətçiliyinin qədim tarixə və böyük ənənələrə malik olduğunu bədii həqiqətlər vasitəsilə təsdiq edən roman kimi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Milli dövlətçilik düşüncəsi ruhunda yaranmış bu əsər müstəqil dövlətimizin müasir inkişaf yoluna da gür işıq salır. (*bax. səh. 356*)

Nizami CƏFƏROV,

*filologiya elmləri doktoru, akademik
AMEA-nın müxbir üzvü, millət vəkili*

...Azərbaycanda Atabəylər dövrünə maraq həmişə mövcud olmuş, bir sıra dəyərli elmi, eləcə də bədii əsərlər yaradılmışdır. Onlardan ikisini - akademik Ziya Bünyadovun «Azərbaycan Atabəylər dövləti (1136-1225)» monoqrafiyası ilə xalq şairi Nəriman Həsənzadənin «Atabəylər» mənzum dramını ayrıca qeyd etmək lazım gəlir. Və mən heç şübhə etmirəm ki, Yunus Oğuzun «Atabəy Eldəniz» romanı da həmin mövzuda qələmə alınmış dəyərli əsərlər sırasına daxil olacaq.

...bununla belə yazıçı süjetin həm məkanını, həm də zamanını tez - tez dəyişdirməklə ümumən dövrün möhtəşəm (və mükəmməl) obrazını da canlandırmağa nail

...Ancaq tarixin (və insanlığın) elə bir dövrüdür ki, haqq- ədalət, əmin - amanlıq uğruna mübarizənin hər addımında qarşıya min xəyanət, yüz ölüm təhlükəsi çıxır.

...Yazıçının sənətkarlığıdır ki, romanda əsas konflikti daim nəzərdə saxlamaqla yanaşı, dövrün müxtəlif xarakterli, xüsusilə etnik ziddiyyətlərini də nəinki unutmur, əksinə, onlara elə bir miqyas verir ki, bu, əsərin əsas konfliktinin ideya- estetik interpretasiyası üçün strateji kontekstə, bütövlükdə isə, müəllif məramını anlamaq baxımından metadoloji prinsipə çevrilir... (*bax. səh. 375*)

* * *

ARABADAN YIXILAN UŞAQ

Dərbənd, 1118-ci il

Alatoranlıqda, qara sap ağ sapdan seçilməyə başlayanda Dərbəndin Cümə məscidinin minarəsindən azan eşidildi. Elə bil bu səsə bənd imiş... Yatmış şəhər yavaş-yavaş oyanır, camaatın səsi şəhərin qala divarlarını aşır, ətrafa yayılırdı. Səhərə qədər hürüşən və uluşan itlər də sakitləşdilər. Onların əvəzinə həyət-bacalardan insan səsləri, qoyun-quzu mələrtisi, mal-heyvan böyürtüsü, qab-qacaq taqqıltısı gəlməyə başladı.

Gecə бүrkülü keçmişdi, bu isə gündüz havanın çox isti olacağından xəbər verirdi. Dərbənddə nə zamansa belə isti olduğunu xatırlamırdılar. Necə gün idi ki, qızmar hava şəhərin başı üstündən asılıb qalmışdı. Nəfəs almaq da olmurdu. Atlar, dəvələr, qoyunlar qala divarlarının kölgəsinə sığınıb ləhləyə-ləhləyə nəfəs alırdılar.

Qırmızı, dəyirmi günəş dənizin arxasından boylananda azan səsi kəsildi. İnsanlar ikibir-ücbir qalanın küçələrində görünməyə başladılar. Əhalinin əksəriyyəti qalanın mərkəzində yerləşən bazara doğru gedirdi. Kimisi alacaq, kimisi satacaqdı... Qala qapıları açılanda keşikçi əsgərin səsi eşidildi:

- Hə, di durmayın, keçin.

Adətən, gecələr qala qapıları bağlanar, gecikənlər - tacirlər, qonaqlar, dilənçilər, məhsullarını bazara çıxarmağa, ya da alış-veriş etməyə gələn kəndçilər səhərə qədər qala divarlarının yanında gecələyərtilər.

Qala qapılarından birinci olaraq Bağdaddan gələn karvan keçdi. Karvanbaşı Əbu Dinctaş əsgərlərlə salamlaşdı. Bütün gecəni keşikdə dayanan yorğun əsgərlər salamı başlarını yel-ləməklə aldılar. Dəvə karvanı bazarın karvan-sarayına çatanda Əbu Dinctaş köməkçisinə əmr elədi:

- Hə, tez elə! Dəvələrin üstündəki yükləri boşalt, yağ anbara. Nökərləri karvansarayda yerləşdir, dəvələri yemləyib tövləyə salın, əşyalarını otağıma daşıyın, mən də gedim bazara, görüm nə var, nə yox?

Köməkçi öz işini yaxşı bilirdi. Ağasının bir-nəfəsə verdiyi tapşırıqları neçə illərdi ki, qüsursuz yerinə yetirirdi. Odur ki, yalnız "baş üstə, ağa!" deməklə kifayətləndi.

Əbu Dinctaş bazara doğru addımlayanda, hələ də köməkçinin amiranə səsi, arada isə qış-qırığı gəlirdi. Köməkçi köhnə çuxasının ətəklərini əllərində tutub deyirdi:

- Ə, tez olun da, tərpinin. Ə, gün başınızı deşəndə gic toyuq kimi ortada fırlanacaqsınız. Nə qədər ki, gün göyün ortasına qalxmayıb, cəld olun, tərpinin.

Əbu Dinctaş öz-özünə gülümsədi: “Nökərin əlinə qamçı verəndə belə olar da...”

Bazarda daim alış-veriş etdiyi tacirlərlə sövdələşdikdən sonra bir neçə tacirə karvansaraya, köməkçisinin yanına getməsinə söylədi. Özü isə yaxınlıqdakı qul bazarına yollandı. İraq sultanının vəziri Əbu Həmid İbn Əhməd əs-Sumariyə bu dəfə ondan məxsusi bir şey istəmiş, xüsusi olaraq qıpçaq qullarının alınıb Bağdada gətirilməsi tapşırığını vermişdi.

Bağdadda və Misirdə, o cümlədən Şərqdə qıpçaq qulları çox qiymətli sayılırdı. Məmlük adlanan bu qullar döyüş bacarığı, sədaqətli olmaları ilə seçilirdilər. Onlar ağalarına o qədər möhkəm bağlı olurdular ki, bu sədaqətin nəticəsində ən yüksək vəzifələrə belə yüksələ bilirdilər.

...Adi bazardan fərqli olaraq qul bazarında səkizlik idi. Ara-sıra dəllalların səsləri eşidilirdi. Burada can bazarı idi, hər kəs qulunu tərifləyir, üstünlüklərini sadalayır, hansı bacarıqlara sahib olduqlarını söyləyir, amma qışqırmırdı. Yalnız alıcı gələndə səslərini bir qədər qaldırırdılar. İnsanların

ən çox toplaşdığı məkan kənzilərin satıldığı yer idi. Bir-birindən gözəl kənziləri qabağa çıxarıb tərifləyir, müştəri çağırırdılar. Əbu Dinctaş oradan keçəndə də dəllalın tərif dolu səsi eşidildi:

- Bir baxın, bunun boy-buxununa! On yeddi yaşı var. Otuz iki dişinin hamısı ağzındadır. Bədənəni tər-təmizdir, xəstəlik nişanəsi, ləkəsi yoxdur. Ud çalır, gözəl şeir deyir. Hansı yeməkləri desən bişirməyi, xalça, kilim toxumağı bacarır. Bir sözlə, ay camaat, kənz deyil, evin qızıl dirəyidir.

Dəllalın bəlağətli sözləri Əbu Dinctaş da yerindən oynatdı və o gözucu meydanın ortasında dimdik dayanan, ancaq çılpaq döşlərini əlləri ilə örtən kənizə baxdı: “Doğurdan da tərifə dəyərmiş”.

Kənz almağa gələnlərdən biri qışqırdı:

- Əlli dinar verirəm!

Dəllal alveri daha da qızısqırdı:

- Hə, əlli dinar verən var, kim daha çox verir?

Adamlar içindən səslər eşidildi:

- Əlli beş.

- Altmış...

Əbu Dinctaş axırncı “yüz dinar” sözünü eşitdi. Divarın dibində sıra ilə oturmuş gənc qıpçaq qulların dəllalına yaxınlaşıb “Salamuəleykum” söyləyəndə dəllal başa düşdü ki, alıcı gəlib. Üzü-

nə işbaz görkəmi verib karvanbaşı ilə salamlaşdı.

Əlindəki qamçını uzunboğaz çarığına vurub qulların üstünə qışqırdı:

- Qalxın ayağa, avaralar, alıcınız gəlib.

Yüzə yaxın gənc qıpçaq qul ağır-ağır ayağa qalxdı. Çoxlarının ayaqları yalın, köynəkləri və kətandan tikilmiş şalvarları yamaq-yamaq idi. Bellərinə qurşaq əvəzinə kəndir bağlamışdılar.

Əbu Dinctaş bir-bir qulların dişlərini, qollarının qüvvəsini, ayaqlarının qayısbaldır olmalarını yoxladı. Daha sonra onu müşaiyət edən dəllaldan soruşdu:

- Qulun birini neçəyə verirsən?

Dəllal bu gün qul satacağını və nə qədər qazancı olacağını düşünərək dilləndi:

- Birini əlli dinara, ağa!

Əbu Dinctaş dəllalın üzünə baxdı, deyəsən bu gün siftə eləməmişdi, odur ki, sövdələşmə aparmaq lazım idi. Soruşdu:

- Çox qul alsam qiymətdə enərsənmi?

Dəllal yenə işbaz gorkəm aldı:

- Çox deyəndə, nə qədər yəni?

- Yəni, mən bu qulları özümə almıram. - Əli ilə ayaq üstə duran qulları göstərdi.- Sultanın vəziri Əbu Həmid İbn Əhməd əs-Sumariyyə sifariş verib.

Dəllal üzünə mühüm ifadə verdi:

- Hörmətli vəzirə ehtiramımız olsun! Bir halda ki, çox hörmətli vəzir üçün alırsan, o zaman hər qula qırx dinar.

Sonra karvanbaşının qoluna girib özünü ona yaxın adam kimi göstərməyə çalışdı:

- Mən sənə qırx qul verəcəm, amma otuz doqquzunun pulunu alacam. Buranın qaydası belədi, kim qırx qul alırsa, otuz doqquzunun pulunu ödəyir, birini isə peşkəş veririk. - O bu sözləri deyəndən sonra gülümsəməyə çalışdı. Bu zaman bığının altından mırıq dişləri göründü. - Hörmətli karvanbaşı etiraz etmir ki?

Karvanbaşı Əbu Dinctaş artıq qərarını vermişdi: "Yaxasına tökülən yeməyi yalamaqla əl-ləşən əlindəki çömçə-çatağı da itirər."

- Yox, etiraz etmirəm, - dedi və qurşağından pul dolu kisəni çıxarıb içindən bir neçə qızıl pul götürərək torbanı dəllala uzatdı. - Buyurub saya bilərsən.

Cavab gözləmədən qullar dayanan sıraya keçdi və onları bir-bir seçib dəllalın köməkçisinə əmr verdi ki, onun seçdiyini bir qırağa çəksin.

Karvanbaşı otuz doqquz qul ayırıb dayandı. Qırxıncı qulu dəllal özü gətirəcəkdi. Elə də oldu.

Əbu Dinctaşın başı qullara elə qarışmışdı ki, dəlləlin onun yanında nə vaxt durduğunu belə hiss etmədi. Böyründə isə çəlimsiz, göz-ləri çuxura düşmüş 12-13 yaşlı sısqa bir uşaq vardı.

- Bu da sənə qırxıncı qul. - Dəllal uşağı kar-vanbaşına təhvil verdi. - Belə sısqa olmağına baxma, çox zirəkdir, həm də ağıllıdır, hər şeyi tez qavrayır. Əminəm ki, o biri qullar kimi, bu da başınızı aşağı etməyəcək...

Bu sısqa uşaq gələcəyin böyük sərkərdəsi, hökmünün altında onlarla vilayət olacaq Azər-baycan Atabəyi Şəmsəddin Eldəniz idi.

Əbu Dinctaş bir söz demədi, yalnız əmr verməklə kifayətləndi:

- Aldığım qulları karvansaraya göndərin, ha-zırlığımızı görüb, birisi gün yola çıxacağıq...

Dəvələrin rahatlıqla keçdiyi yolu arxada gə-lən yeddi kəl arabası çətinliklə gedirdi. Yollar kələ-kötür olduğundan dəvələrin, atların ayaq-ları altından qalxan toz-torpaq üstü açıq araba-larda oturan qulların başına ələnirdi. Bir yan-dan da havanın çox isti olması, günəşin göydən od ələməsi vəziyyəti lap dözülməz edirdi. Nə-fəs almaq olmur, adamın burun pərlərindən sanki od çıxırdı...

Karvan Şabran-Şamaxı yolundaydı. Sonuncu arabanın lap ucunda həmin sısqa uşaq oturmuşdu.

Uşaq öz aləmində idi. Heç kimə fikir vermədən, arabadakı qulların nə danışdığını duymadan iç dünyası ilə baş-başa qalmışdı. O, Uran tayfasının əsilzadələrindən idi. Elə uşaqılıqdan hər şeyə diqqətlə fikir verir, olanları və söylənənləri yaddaşına həkk etdiyindən o biri yaşadlarından fərqlənirdi. Amma, atasının uduzduğu döyüşlərdən birində qənimət kimi bacılarını, anasını və onu əsir götürdülər. Sonradan onu anasından, bacılarından ayıraraq qul kimi Dərbəndə apardılar. İndi də qismət küləyi onu qoynuna alıb yola çıxarmışdı.

Tale ömrünə nə yazıb, bunu bilmirdi. Bildiyi o idi ki, hara getməyindən asılı olmayaraq çox çalışmalı, ağılı və zirəkliyi sayəsində özünü göstərməlidir. Hara getdiyini bilsə də, kimin yanında qulluq göstərəcəyini bilmirdi. Bunun onun üçün fərqi də yox idi. Uşaq ağılı ilə fikirləşirdi ki, bu qədər qulu bir nəfər alıbsa, deməli imkanlı və vəzifəli adamdır. Yoxsa bir insanın qırx qul almasına nə ehtiyacı vardı, yəqin ki, sarayda çalışdıracaqlar.

Bu fikirlər altında yuxuya getdi. Arabadan yıxılıb düşsə də oyanmadı. Eləcə tozun-torpa-

ğın içində bürüşüb mışıl-mışıl yatdı. Yalnız bir qədər getdikdən sonra sonuncu arabada oturan qullardan biri qışqırdı:

- Arabadan düşən var...

Bu söz bir-birinə ötürülə-ötürülə karvanbaşıya çatdı. Karvanın durdurulması göstərişini verəndən sonra Əbu Dinctaş köməkçisinə əmr etdi:

- Ay gəda, gör arabadan yığılıb qalan kimdir? Otuz doqquz quldan biri olar, hörmətli vəzirin yanında xəcalətli qalarıq.

Köməkçi atını çevirib arxaya doğru çapdı. Karvandan iki yüz metr aralıda, yolun ortasındakı qaraltını gördükdə qışqıranların həqiqəti dediklərini anladı. Uşağı at səsi də oyatmadı. Əyilib qırmançı ilə onu dümsüklədi. Yalnız bundan sonra uşaq gözlərini açıb tozun-torpağın içində yatdığını gördü. Başını qaldırıb karvanı axtardı, tez ayağa durub heç nə demədən karvana doğru qaçdı. Köməkçi isə atını qamçılایıb, çaparaq uşağı da ötüb karvanbaşıya çatdı.

- Zalım oğlu, elə bil fil yuxusuna gedib, - gül-məyə başladı, - ağa, arabadan da yığılıb, oyanmaq bilmir.

Əbu Dinctaş da onun bu sözlərinə güldü:

- Yığılan kim idi?

Köməkçi gülməyini kəsib cavab verdi:

- Bizə havayı başa gələn o çəlimsiz qul.

Karvanbaşı bir az da gülüb, əli ilə "yola davam" işarəsini verdi...

Karvan Şamaxını keçib Gəncəyə üz tutmuşdu. Səlcuqların dövründə qaçaq-quldurun ələyağı yığışmışdı. Hakimiyyətin ədalətlə idarə olunması, hətta ən kiçik oğurluğun sərt cəzalandırılması Sultan Alp Arslanın səltənətinə əmin-amanlıq gətirmiş, ticarətin və mədəniyyətin inkişafına təkan vermişdi.

Karvan bu məmləkətə daxil olanda hamı sərbəst nəfəs alırdı. Bilirdilər ki, daha heç kim, heç bir şəhər hakimi onlardan əlavə pul istəməyəcək. Ölkə içinə giriş pulunu ödədin, bu kifayət edər. Eldənizin də olduğu karvan rahat yoluna davam edirdi. Hamı bilirdi ki, burada iynən də itsə, onu haram bilib yerdən qaldırmazlar.

...Sonuncu arabanın qırağında ayaqlarını sallayıb oturan balaca Eldəniz yenə xəyallara qərq olmuşdu. Düşüncələrinə ara vermirdi. "Görən, özümü hansı sahədə göstərsəm, ağamın gözündə ucala bilərəm. Bilirəm, arıq, hələlik zəif olduğumdan mənə heç kim fikir verməyəcək, hətta lağa qoyanlar da olacaq. Bunların heç birini vecimə almamalıyam. Mənim üçün əsas nə

olmalıdı? Birinci, mətbəx qaydalarını ciddi öyrənməliyəm. Nənəm həmişə deyərdi ki, türkmanın ürəyinə sevgi onun mədəsindən keçir. Sonra nə etməliyəm? Hərbiyyəni öyrənməliyəm. Vuruşmağı, döyüşməyi bacarmalıyam, çünki qılinc oynatmağı, ox atmağı bacarmadınsa sənə türkman alpəri kimi baxmazlar". Öz-özünə sual verdi: "Daha nə etməliyəm? Hə, kimsənin söz-söhbətini ora-bura çatdırmaq olmaz. Ancaq ağama deməliyəm. Qeybət adamı gözdən salır. Kişinin bir sifəti olar. Babam deyərdi ki, kişi sözünü dedisə, gərək onun üstündə dursun. Hə, o atalar sözünü babam neçə deyərdi? Hə, hə yadıma düşdü, deyərdi, a bala, nə qədər ki, söz sənin ağzından çıxmayıb o sənənin qulundu. Elə ki, sözü ağzından çıxartdın, sən oldun onun qulu. Hə, bir də oxumağı, yazmağı öyrənməliyəm. Mən nəinki ərəb dilini, heç onun necə yazıldığını da bilmirəm...

Fikirlər onu yorur, gözləri yavaş-yavaş yumulurdu. Bir azdan dərin yuxu uşağı ağuşuna çəkdi. Arabadakı qullar uşağın yenə yuxuya getdiyini görüb gülüşməyə başladılar. Hətta biri atmacasından da qalmadı.

- Bax, bir azdan Şəmsəddin arabadan dombalanıb aşacaq.

Başqa birisi onun sözünə qüvvət verdi:

- Ə, Tanrı haqqı, düz deyirsən. Zalım oğlu, elə bil ayı kimi qış yuxusuna gedir. Bu tappata-pa ayı da dözməz, yuxudan ayılar. Bunun yanında göy guruldasın, şimşək çaxsın, yer-göy çatlasın heç vecinə deyil.

Elə də oldu, Şəmsəddin yenə arabadan yığıldı, amma oyanmadı. Arabadakılar gülüşdülər.

- Gəlin belə eləyək, qoy araba bir az getsin, ondan sonra qışqıraq, - deyə qullardan biri təklif etdi. Araba iki yüz metr irəlilədikdən sonra qullardan biri qışqırdı:

- Arabadan yığılan var! Arabadan yığılan var!

Əbu Dinctaş bu dəfə karvanı durdurmadı. Yenə köməkçisini çağıraraq göstəriş verdi:

- Get, gör yedəkdə yenə nə baş verib? Bizi haylayırlar.

Köməkçi "baş üstə" deyib atını geri döndərdi. Sonuncu arabaya yaxınlaşıb soruşdu:

- Nə vay-şivən qoparmısınız? - Gözünə balaca qul dəyməyəndə özünü gülməkdən saxlaya bilmədi. Elə gülə-gülə də dedi:

- Yenə yuxuya gedib arabadan yığılıb?

Qullardan biri dərhal cavab verdi:

- Elədir, ağa, dombalaqlanıb düşdü yerə, ancaq oyanmadı.

Nökər sağ əlini qaşının üstünə qoyub karvanın keçdiyi yola baxdı. Uzaqda qaraltı vardı. Atını ora çapdı. Qaraltının yanına çatan kimi atın yüyənini özünə doğru bərk çəkdi. At qabaq ayaqlarını qaldırıb şahə qalxdı. Səsə Şəmsəddin gözlərini açdı. Başının üstündə şahə qalxmış atı gördükdə qorxdu. Elə bildi ki, at indicə onu ayaqları altına salıb tapdalayacaq. Odur ki, üç dəfə atdan aralı fırlanıb ayağa durdu. Yenə də özünü tozun-torpağın içində gördü. Köməkçi onun üstünə qışqırdı:

- Bir də səni arabadan yığılan görsəm, ölənə qədər qamçılacağam.

Şəmsəddin karvana doğru qaçmağa başladı. Köməkçi də dalınca atını çaparaq onu ötdü. Karvanbaşıya yaxınlaşdı:

- Ağə, o balaca qul idi, yenə arabadan yığılıb.

Əbu Dincəş bir söz demədi. Qımışa-qımışa çalmasını çıxarıb əlindəki yaylıqla tərləmiş başını sildi...

Mosula çatmışdılar. Karvanbaşının qərarı belə oldu. Nə qədər ki, istilər düşməyib gecə yol getmək lazımdır, çünki buraların istisi Azərbaycanın istisindən də betərdir. Heyvanları yedizdirib, suladıqdan sonra yola çıxdılar.

Karvan yol gedirdi, arxasınca da qul dolu arabalar. Şəmsəddin gözlərini yuma bilmirdi.

Qorxurdu ki, yatsa, yenə də arabadan yıxılacaq. Yol kələ-kötür olduğundan araba onu beşik kimi yırğalayır, yadına nənəsinin nənni başında kiçik bacısı üçün çaldığı lay-lay düşürdü.

Lay-lay dedim yatasan,

Qızıl gülə batasan.

Qızıl gülün içində

Şirin yuxu tapasan.

Lay-lay balam, a lay-lay.

Göz qapaqları ağırlaşdı. Yuxu təkcə onun gözlərinə deyil, həm də beyninə dolmuşdu.

Körpəlikdən belə idi. Daş kimi yatırdı. İndi də yuxuya getdikdə dünyanı unutmağa başladı. Yer-göy onun üçün kiçilir, nənəsinin, anasının qucağına çevrilirdi. Uzaqdan lay-lay səsi gəlirdi:

- Lay-lay balam, a lay-lay, lay-lay, lay-lay, lay-lay...

Bir azdan heç nə eşitmədi. Hardansa - bəlkə də göynən yerin birləşdiyi yerdən - ilğımdan gələn bu səs onu dərin yuxuya aparmışdı...

...Karvan bir vadidə dincini almağa dayandı... Heyvanlar sulanır, yemlənirdi. Dəvələrin, qatırların yükləri, atların yəhərləri açılıb yerə qoyulurdu ki, heyvanlar həm bir az dincələrini alsınlar, həm də tərləmiş belləri silinib qurulansın.

Karvanbaşı yeməkdən öncə köməkçisinə göstəriş verdi:

- Bax, yoxla, gör hər şey yerindədir? Bağdada on ağaclıq yol qalıb, inşallah sabah orada olacayıq.

Köməkçi "baş üstə" deyib karvanı yoxlamağa getdi. Bir azdan dönərək hər şeyin yerində olduğunu söylədi, amma həmin sısqa qul gözü-nə dəyməmişdi:

- Ağa, o balaca qul yenə yoxdur, yəqin yenə yatıb, yıxılıb qalıb yolun ortasında. Deyirəm, uşaqdır, gecə arabadan yıxılıbsa, qurd-quşa yem olar.

Əbu Dinctaş sakit səsle soruşdu:

- Necə yəni yoxdur, necə yəni arabadan yıxılıb düşüb qalıb? O qul iynə-zaddır bəyəm samanlıqda itsin? Görən də olmayıb, bilən də olmayıb?

Köməkçi ağasının sakit səsinə təəccübləndi. Adətən bir itiyi olanda səsi aləmi götürər, çığırbağırtısı bir ağaclıqdan eşidilərdi. İndi isə çox sakit idi. Bu hal ona da keçdi.

- Yox, ağa, - deyə cavab verdi, - sonuncu arabadakı qullardan soruşdum. Onlar görməyiblər, gecə olduğundan hamısı yatıbmuş. Bəlkə, o qulun dalınca bir-iki atlı göndərim, tapıb gətirsinlər?

Karvanbaşı fikrə getdi. Əgər onun axtarışına atlı göndərsə, gərək burda oturub onları gözləsin. Vəzirin verdiyi vaxtsa tamam olurdu.

- Yox, lazım deyil, - Əbu Dinctaş razılaşmadı, - getmək lazımdır. Qırxıncı qul itib sə, itsin. Onsuz da bahasına pul verməmişik. Onu bizə havayı vermişdi o dəllal. Getmək lazımdır! Gedin hazırlıqları görün!

...Onu yuxudan qurd ulartısı oyatdı. Gözlərini açdı. Və ona elə gəldi ki, dörd bir tərəfində qurd ulayır. Əvvəlcə heç nə başa düşmədi, harada olduğunu kəsdirə bilmədi. Artıq laylay da çalınmır, araba da onu nənni kimi yırgalamırdı. Yuxu dünyasından yaşadığı dünyaya qayıtmışdı. Burda isə bir qurd ulartısı vardı. Ayağa durub üst-başının tozunu çırpdı, ətrafa boylandı. Sürü-zad yox idi. Əlli metr aralıda bir cüt yanar göz ona baxırdı. Qorxmadı. Atası ilə o qədər ova getmişdi ki, bu, onun üçün adi bir şey idi. Düzənlikdə yaşayan qurd-quşdan qorxmazdı... Əvvəlcə çırpı yığıb, həmişə özü ilə gəzdirdiyi qov daşı ilə ocaq qaladı. Bir qədər keçdikdən sonra nə edəcəyini fikirləşdi. Əlbəttə, Bağdada getməliydi. O tək-cə karvana deyil, həm də arzularına çatmalıydı...

Göy üzünü işıqlananda qəti qərar verdi ki, karvanın dalınca getsin. Susuzluğa, aclığa dözəcək, amma karvana yetişəcək.

Getmək qərarını verəndə, səhərə qədər onu izləyən canavar artıq gözə dəymirdi. Sanki gecə hansısa bir qüvvə o qurdu bu çöl-biyabana Eldənizi qorumaq üçün göndərmiş, səhər açılan kimi isə çəkib aparmışdı.

Bağdada az qalmış karvana yetişdi. Hamı təəccüb içindəydi. Hətta bir neçə qul ürəyində onu qınadı da: "Ay ağlısız, səndən imtina ediblər, itirən-axtaran da yoxdu. Niyə gəldin?"

Şəmsəddin isə hara və nəyə görə gəldiyini bilirdi.

GƏNCƏ, 1186-cı il

Gəncə intibah dövrünü yaşayırdı. Atabəy Eldənizdən sonra oğlu Cahan Pəhləvan şəhərə xüsusi diqqət yetirirdi. Axı Şərqi mərkəzinə, İpək yolunun əsas şəhərlərindən birinə çevrilən Gəncə təkcə səlcuqların iqtisadi mərkəzi deyildi, həm də elm, sənətkarlıq, bədiyyat mərkəzi kimi imperiyanın əsas təkanverici rolunu oynayırdı. Şəhərin mədrəsə, çörəkçi, dulusculuq, də-

mirçi, ipəkçi və başqa məhəllələri bütün dünyada şöhrət qazanmış, tacirlərin dillərinin əzbəri olmuşdu.

Gəncə əhalisinə görə Şərqi bir çox şəhərlərini geridə qoyurdu və adı ilə çox məşhurlaşmışdı.

1139-cu il sentyabrın 30-da baş verən dəhşətli zəlzələ zamanı üç yüz min əhalisi olan bu şəhərin yarısı tələf oldu. Buna baxmayaraq tez bir zamanda dirçəldi, bərpa edildi.

Gəncə həm də Arran və Qarabağın mərkəzi sayılırdı. Şəhər güclü istehkamdan, hündür divarları olan böyük qaladan və ətrafı su ilə doldurulmuş xəndəkdən ibarət idi. Gəncəyə su iki kanalla gəlirdi; biri Bab əl-Məqbərə, yəni “Qəbiristanlıq qapısı”, digəri isə Bab əl-Bərdə (Bərdə qapısı).

Buradan dünyanın hər yerinə bahalı ipək, atlas, kətan və başqa növ parçalar, həmçinin “əl gəncə” deyilən qiymətli geyimlər aparırdılar.

Gəncə əhalisi döyüşkən və mərd idi, kişiləri hər zaman özləri ilə silah gəzdirdilər.

Gəncə yaxınlığındakı mədənlər burada dəmirçiliyin inkişaf etməsinə imkan verirdi. Silah, müxtəlif bəzəkli qablar istehsal edilir, dünyanın hər yerinə göndərilirdi. Dulusçuluq ən yüksək səviyyəyə qalxmışdı.

Gəncə çiçəklənirdi. Çoxlu hökumət binaları, sultan sarayı, Atabəy iqamətgahı tikilmiş, məmurlar üçün gözəl evlər salınmışdı.

Gəncəlilər yayda Hacıkəndə və Göy gölə qalxır, yalnız payızın sərinliyi duyulandan, yarpaqlar xəzan rəngi alandan sonra Gəncəyə dö-nürdülər.

...Əyninə kaftan, onun üstündən cuxa geyinmiş, başına araxçın qoyan ixtiyar qocanın gözlərindən yaş gəlirdi. Mədrəsənin hücrəsinə qısılib oturan və gözlərini məchul bir nöqtəyə zilləyən qoca ona xidmət edən nökarin axşama yaxın dediyi sözləri unuda bilmirdi, zətən özü də qara xəbəri hiss etmiş, içindən qəribə bir sızıltı keçmiş, əti ürpəşmişdi: “Dədə, deyəsən, Atabəyimizi qətlə yetirdilər. Gəncə bir-birinə qarışıb, it yiyəsini tanımır. Coxlarını xaşxaşilər adı ilə həbs edirlər”. Nökar sözünü deyəndən sonra gözünün nuru getmiş qocanın qarşısında süfrəni açıb çəkilmişdi. Amma bundan sonra qocanın boğazından nəinki yemək, heç su da keçməzdi. Gözlərinin qorasını qarşısına qoyulan şorbanın içinə tökərək iç-in iç-in ağlamağa başladı...

ƏLƏMUT QALASI

Batinlərin (xaşxaşilərin) Sahibiəzəmi Nurəddin Məhəmməd Sani oturduğu yerdə birdən əlini qaldırıb Trabzon şahzadəsi İssak Kommenosun üzünə baxdı, hər kəs onun nə deyəcəyini maraqla gözləyirdi. Otağa ölü bir sükut çökdü.

- Hörmətli şahzadə, əgər hakimiyyətə gəlmək üçün bizim gücümüzdən istifadə etmək istəyirsinizsə, bizim fədaimiz olmağınızı sübuta yetirməlisiniz. Əks təqdirdə Əlamutdan Trabzona dönüşünüz yoxdur.

Batinlərdən yardım almağa gəlmiş şahzadə İssak məsələnin bu şəkil alacağını gözləmirdi. Dünyanı lərzəyə salan xaşxaşilərin hər kəslə xəncər dilində danışdığını bilirdi, amma belə nəticə ağına da gəlmirdi. Gözləmirdi ki, 900 illik imperatorluğa bu cür meydan oxusunlar. O buraya imperator olmaq üçün gəlmişdi. İndi isə onu istənilən cinayətə şərik edirdilər. Bu onun aldığı tərbiyəyə zidd idi, amma səsini çıxara, etiraz edə də bilmirdi, çünki batinlərin gücünə bələd idi. Onlar kimlərə xəncər vurmamışdılar ki...

Rəis Nurəddin Sani isə baxışları ilə sanki onu sehləmişdi. Rəis bilirdi ki, şahzadənin başqa yolu yoxdur; ya onun köməyindən yararlanıb im-

perator olacaq, ya da öldürülməsə, Əlamutun zindanında çürüyəcək. Odur ki, sözünə davam etdi:

- Şahzadə həzrətləri, bizim nəzərlərimizdə ictimai təbəqələr, ayrı-seçkilik yoxdur. Düşünürük ki, Allah hamını bərabər yaradıb. Siz də daxil olmaqla. Buraya qədər müxtəlif ölkələrin hökmdarlarına, onların ordularına rast gəlmisiniz. Adamlar bu cür əzilməyə layiq deyil. Biz belə əzilməyin qarşısındayıq. Hələ bax bir, sürü kimi, sərdarları başda olmaqla üstümüzə gəlirlər. Gəlirlər ki, bizi əzsinlər, məhv eləsinlər. Kimsə də bilmir ki, bu sürünün başında duran sərdar kimdir, nə məqsədi var, hardan gəlib, hara gedir? Bildiyimiz odur ki, bu səlcuq türkləri bizi əzib keçir, hələ mən onu demirəm ki, Bağdad xəlifəsi də onların qarşısında quyruq bulayır, onların əmri ilə oturub-durur. Amma, biz özümüzdə uyğun bir siyasət yürüdü-rük. Bir zamanlar mən Bağdad xəlifəsi ər Nüsrəddin Əhmədin arzusunu yerinə yetirmək üçün söz verdim. - Ətrafdakılara göz gəzdirib, nəzərlərini Trabzon şahzadəsinin üzərində saxladı. - Xəlifə o zaman zənn edirdi ki, bu işi biz onun xətri üçün edirik! - Gözünü şahzadədən çəkmədən ucadan dilləndi. - Qətiyyən! Hamı bizə işləyir. Bizə işləməyən xəncərimizə tuş gəlir. Bu barədə bizə də

imamımız Şeyxülcebalın əmrləri vardır. Türküstanda köçəri başbuğu, Şaman Yukakın oğlu Səlcuq cəmşidlərin, keykavusların, konstantinlərin məmləkətində bir imperatorluq qurdu. Alp Arslan, Məlikşah imamımız Həsən Sabbahın önünə ordular çıxartdı. - Baxışlarını otaqdakıların üzərində dolandırdı. - Nəticə nə oldu? - Hər kəsin ona diqqətlə baxdığını və dinlədiyini duyan Sahibəzəm əlavə etdi.- Kökslərinə xəncər vurduq. Alp Arslan, Məlik şah kimi, onun nəslinin də köksünə xəncər vuracağıq. Qərarımız budur; Eldəniz oğlu Məhəmməd Cahan Pəhləvanı xəncərləmək, yəni öldürmək. Bunu siz edəcəksiniz! Bunun üçün sarayda və ətrafda yerləşdirdiyiniz insanlar sizə köməkçi olacaqlar. Siz dərhal Gəncəyə yola düşməlisiniz... Sultan Toğrulun bütün köhləri bizimlədir. Biz Atabəyin sarayına bir cariyə yerləşdirmişik. Adı Minədir. O batinlərdən sayılır. Sizə Suriya və Gəncə batinləri də yardım edəcək. Onların adlarını Minə sizə deyəcək.

Məhəmməd Sani susdu. Gözü ilə işarət verdi. Dərhal Əlamut rəisinin hüzuruna xəncər gətirdilər. Əlamut rəisi xəncəri qınından çıxarıb şahzadəyə tərəf uzatdı:

- Buyurun, alın, ancaq yadınızda saxlayın ki, bu xəncər bütün batinlərin ən qüvvətli silahıdır.

Sizin ilk təcrübəniz Atabəy Cahan Pəhləvanın kəlləsi olacaq.

Şahzadə ayağa durub xəncəri rəisin əlindən hörmətlə alaraq dedi:

- Şeyx həzrətləri, bu xəncər mənim istiqbalımdır. Fikirləşirəm ki, istiqbalım mənim öz əlimdədir və onu mən sizdən başqa kimsəyə vermək istəmirəm.

Nurəddin Məhəmməd Sani mənalı şəkildə gülümsəyib xəncəri ona verdi, amma atmacasından qalmadı:

- Eldəniz oğlu Cahan Pəhləvan Günəşə tapınanlardandır, onu məhv etməklə sən də, mən də tək tanrımıza xidmət etmiş olarıq.

Şahzadənin gözlərindən sanki qılgıncım qopdu. Cavan olsa da eşitmişdi ki, müsəlmanlar arasında birlik yoxdur, buradakı müslimlər türk müsəlmanlarına nifrət edirlər. Bundan yararlanmaq heç də pis olmazdı. Amma indi o çox zəif idi. Odur ki, dedi:

- Həzrət, mənə göstərdiyiniz etimad gələcəyimin nişanəsidir. Mən bunu etməyə məhkumam. Sizin gözünüzdən düşmək mənim üçün ölümə bərabər olardı.

Əlamut rəisi qəhqəhə çəkərək əlini-əlinə vurdu, batinlərin ən gizli sirlərini göstərəcək qu-

lamları çağırmağı əmr etdi və şahzadə ilə söhbətini bitirdi:

- Başqa cürə düşünməyə imkanınız da yoxdur...

...Baş Dədə göz yaşlarını sildi. İndi o başa düşürdü ki, ta qədimdən, yəni min il bundan qabaq türkmənlərin Xəzərin Qərb sahili adlandırıdığı Ağhun məmləkətinin paytaxtı Gəncədə nələr baş verir. Bu, dövlətin dağılması, türksoylu ağhunların yoxa çıxması, tarixdən silinməsi demək idi. Bunu çoxları başa düşmürdü, bu heç onlara lazım da deyildi. Əksəriyyət islam adı altında kimliyini itirib-batırmışdı. Amma o bunu Nəvəsinə, Nəticəsinə ötürməliydi. Bu onun çiyininin yükü idi.

Axı bu yerlərin ağhunların əsas yurdu olması-nı ondan başqa az adam bilirdi.

Gəncə sarayında Cahan Pəhləvanın öldürülməsi ona çox yer eləmişdi. Özü də o bunu qabaqcadan hiss etmişdi. Hadisələri əvvəldən hiss etmək ruhu vardı onda. Batinlər, yaxud xaşxaşilər deyilən bir toplumun əməllərindən də xəbərdar idi. Baş Dədə bunları bilirdi, amma yüz illərdən bəri ona verilən vəzifənin öhdəsindən gələ, Eldənizdən oğluna ötürüləcək qədim əlaqələri qoruya bilmədi. Batinlər onun yüz illərlə daşdığı elmdən güclü çıxdı. Bu onu sıxır,

boğurdu. Göz yaşı içində öz-özünə sual verirdi ki, axı bu nətəhər olur, belə baxanda hər şeyi hesablamışdım, amma hər şey tərsinə oldu; ümidimiz, inamımız, gümanımız getdi... Göz yaşları onu boğur, nə edəcəyini bilmirdi. Elə bil ucu-bucağı olmayan bir boşluğa düşmüşdü. Bu boşluqda ondan başqa kimsə yox idi. O bundan - kimsəsizlikdən qorxurdu. Qorxduğu isə başına gəldi. Yüz illərlə ona ötürüləni qoruya bilmədi...

Hücrənin qapısı ərklə açıldı. Nəticə “olar-olmaz” soruşmadan “baba” deyib içəri girdi. Nəticəsindən savayı hamı ona “dədə” deyərdi. Yalnız nəvəsi və nəticəsi ona “baba” deyərdilər. Bu da hamı üçün məqbul idi.

Əynində ağ rəngli kaftan, uzunboğaz çarığının içinə salınmış şalvar var idi. Belinə qara rəngdə qurşaq bağlayıb, başına çalma qoymuşdu. Çalmanın bir ucu sol çiyninə qədər sallanmışdı. Nəticə həyəcanla soruşdu:

- Baba, xəbərin varmı, Gəncə sarayında nələr baş verir?

Qoca on yeddi-on səkkiz yaşlı nəticəsinin gəlişini görmüş, sözlərini də eşitmişdi, amma cavab vermək, nəse demək iqtidarında deyildi. Onun üçün dünya qurtarmışdı. Nəticə onun ba-

şı aşağı duruşuna, tərpənməz vucuduna baxdı, hövkələndi. Babası durduğu yerdə qurumuş, sanki ağaca dönmüşdü. Birdən nəticənin gözləri hədəqəsindən çıxdı. Ağılına gələn dəhşətli fikirdən əti ürpəşdi. Yoxsa... Nəticə qocaya yaxınlaşmaq, çiyinə toxunmaq istədi... Baba sanki nəticənin həyəcanını duydu və başını qaldırdı. Gənc onun gözlərindən axan yaşı gördükdə başa düşdü ki, babası ölməyib. Ancaq, onu da anladı ki, qoca öz dünyasındadır.

- Baba?..

Baş Dədə ağır-ağır başını qaldırdı, kövrək nəzərlərlə gəncə baxdı. Onun gözlərində nələr yoxdu, ilahi? Bu gözlərdə hər şey vardı; qədimlik, sirr, günahkarlıq, möhtəşəmlik, məğrurluq, özünəgüvənlik.

Gənc başındakı çalmanı çıxarıb əlinə aldı, sonra babası ilə üzbəüz oturaraq çalmanı sağ tərəfə qoydu. Bu nurani qoca ilə necə danışmaq lazım olduğunu yaxşı bilirdi. Onun fikrini baş verən hadisədən yayındırmaq üçün dedi:

- Baba, - bütün bunları sən bizə öyrətmisən. Yeddi arxa dönən nə deməkdi, sənin mübarək ağzından eşitmişəm. Sən demisən ki, yeddi arxa dönən Baba, Ata, Oğul, Nəvə, Nəticə, Kötük-

cə, Bitikcədir. Düşünürəm mənə - nəticənə ötürmək istədiklərin var. Onları ürəyində saxlama. Mənə de ki, mən də bitikcənə ötürə bilim.

Yaşı yüzü çoxdan keçməsinə baxmayaraq, Baş Dədənin qulaqlarından şikayəti yox idi. Yalnızda ağcaqanad belə uçsaydı səsinə eşidərdi, amma bu dəfə özünü eşitməzliyə vurdu. Sanki qulaqları tutulmuşdu. Əslində nəticəsinin verdiyi suala cavab axtarmaqdan çox, onun sualına başlanğıc axtarırdı.

Gec-tez bildiklərini nəticəsinə ötürməli idi. Oğlu və nəvəsi Atabəy Eldənizin ordusunda xidmət etdikləri, daha sonra döyüşlərdə şəhid olduqları üçün bilgilərini nəticəsinə ötürməli olacaqdı.

Baba susur, nəticə isə onu başa düşürdü. Bu cavan yaşında min illərlə ötürülən bilgilərə sahib olmaq çox çətin idi. Nəticənin elə dövrü idi ki, o batin elmlərə yox, Şərqdə dəbdə olan sevgi məsələsinə daha çox üstünlük verirdi.

Baba susur, nəticə isə əlavə sual verməyi lüzum bilmirdi. O babasında belə susqunluğu heç zaman görməmişdi. Yenə qocanın işığı azalmış gözlərinə baxdı. Elə bil onun hər iki gözündə bir damla yaş tumurcuqlanmış və bu tumurcuq sürüşüb yanağına yapışmışdı.

- Baba! - əlini uzadıb qocanın əlinin üstünə qoydu.

Baş Dədə diksinib düşüncələrindən ayrıldı. Sanki bütün vücuduna hərarət gəldi.

Handan-hana:

- Övladım, - deyə dilləndi. - Mənim bu sinəmdə, - sağ əlini ağır-ağır köksünə apardı, - çox sirrlər var. Mən dədələrin sirrini daşıyıram, amma bu sirri sənə agah etmək hələ çox tezdir.

O barmaqlarını bir-iki dəfə əlini qoyduğu ürəyinin üstündə oynatdı:

- Bu ürəkdə Savalan, Dədələr sirri var, amma, mən bunu sənə qaşiq-qaşiq içirdəcəm. Yaşın az olsa da, verdiyin suallara görə başa düşürəm ki, yetişmişən. - Baba bir qədər susdu, sonra içindən gələn bir səslə dilləndi. - İbrahim Peyğəmbər bir gün Allaha üz tutub dedi ki, ya Tanrım, məni Batin elmlərindən də hali et! Tanrıdan onun beyninə bir nida gəldi: "Ya İbrahim, Batin elmlərlə Batil elmləri arasında fərq çox böyükdür. O elm ki, sənə Batildə verilib, sən onu Batində istifadə edə bilməzsən. Yox, əgər buna şübhən varsa, səni sınağa çəkə bilərəm. Xurcununa bir ölü balıq qoy. Dünyanı gəz. O ölü balıq dəniz qırağında dirilib suya atılarsa, orada Batin elmlərin ustası və icraçısı Xızır

Peyğəmbər peyda olacaq, amma Batindən çox sual vermə, yoxsa yanından yoxa çıxacaq. Peyğəmbər razılaşıır. Heybəsinə azuqə və bir qurumuş balıq qoyub yola çıxır. Az gedir, çox gedir, gəlib çatır Gırqan (Xəzər) dənizinin kənarına. Çox yorulduğundan sahildə dincəlmək və yemək istəyir. Heybəsindən hər şeyi, quru balıq da çıxarıb yanına qoyur. Qarnını doyurduqdan sonra yeməklərini xurcununa qoyur, amma quru balıqı unudur. Bir qədər getdikdən sonra yadına düşür ki, quru balıq yemək yediyi yerdə qalıb. Geri dönür. Görür ki, Xızır Peyğəmbər elə həməən yerdə onu gözləyir. İbrahim Peyğəmbər ağzını açmaq istəyəndə Xızır Peyğəmbər ona deyir ki, bilirəm Batin və Batil elmlərinin fərqlini öyrənmək istəyirsən və bu barədə Allah-Təalaya üz tutmusan. Mən etiraz etmirəm, amma bir şərtim var. Hansı hərəkətləri etsəm “bunu nə üçün etdin” sualını vermə. Hər ikisi razılaşıır...

Baba sözünə ara verdi. Ağır-ağır nəfəs alıb dirsəkləndiyi mütəkkəni əli ilə düzəltdi. Biliyinə güvəndiyi nəticəsinə baxdı. Xəyalında onun bu bilgiləri necə ötürəcəyini düşünüb gözü önünə gətirdi, ancaq bunu nəticəsi hiss etməsin deyə sözünə davam etdi:

- Hə, hər iki Peyğəmbər dəniz sahilində gəzə-gəzə limana yaxınlaşırlar. Limanda çoxlu gəmi olsa da, Xızır Peyğəmbər bir təzə gəmiyə yaxınlaşıb onu yararsız hala salır. İbrahim Peyğəmbər bunun səbəbini soruşduqda, Xızır Peyğəmbər ona şərti xatırladır. Sonra sahildən ayrılıb bir kəndə tərəf irəliləyirlər. Yolda qarşılarına on üç - on dörd yaşında bir oğlan çıxır. Xızır Peyğəmbər əlindəki əsa ilə onun alınına bir zərbə vurub öldürür. İbrahim Peyğəmbər yenə bunun səbəbini soruşmaq istədikdə Peyğəmbər şərti yadına salıb ona sonuncu xəbərdarlıq edir. Onlar kəndin girəcəyindəki uçulub-tökülmüş bir evdə gecələyirlər. Səhərişi gün Xızır Peyğəmbər yuxudan durar-durmaz evi təmir etməyə başlayır. İbrahim Peyğəmbər bu dəfə də dözməyib səbəbini soruşduqda Xızır əleyhissalam ona cavab verir:

- Ya Peyğəmbər, burda yollarımız ayrılır. Allahın sənə verdiyi Batil, mənə verdiyi Batin işlərlə məşğul olaq. Amma, ürəyində xal qalmasın deyə verdiyin hər üç sualı cavablandırıram. Sual verdin ki, niyə təzə gəmini dəlik-deşik etdim? Bil və agah ol ki, o gəmini çörəyini hallallıqdan çıxaran balıqçılar inşa ediblər. Onlar ailələrini başqa yerdən dolandırmırlar, başqa

yerdən gəlirləri də yoxdur. Həmin ölkənin padişahı qonşu ölkənin padişahına müharibə elan edib və əmr edib ki, ölkənin bütün gəmiləri müharibəyə cəlb edilsin. Əgər belə etməsəydim, bu gəmini də müharibəyə qoşacaqdılar. O zaman bu balıqçıların ailəsi acından öləcəkdi. Bütün gəmilər müharibəyə cəlb edildikdən sonra, balıqçılar öz gəmilərini bərpa edib balıq ovuna çıxacaqlar. Bax, mən bunun üçün etdim. Bu, Batində mənə verilən Allahın əmri idi...

Hücrənin qapısı döyüldü. Nökər dağ otlarından dəmlənmiş çayı baba və nəticənin qarşısına qoyub səssiz gəldiyi kimi səssiz də getdi. Təkcə hücrənin cırıltı ilə örtülən qapısının səsi eşidildi. Nəticə çaya əl vürməyə da, Baş Dədə masquradakı çaydan bir qurtum içib yerinə qoydu və sözünə davam etdi:

- Xızır Peyğəmbər İbrahim Peyğəmbərin ikinci sualına belə cavab verdi ki, o öldürdüyüm uşaq böyüyəndə kafir olacaq, müsəlmanlara əzab-əziyyət verəcəkdi. Əvəzinə Allah onun ata-anasına müsəlman olan bir uşaq bəxş edəcək, o uşaq da valideynlərinə rəhmət oxudacaq. Üçüncü sualın cavabı da odur ki, vaxtilə o uşuq evin sahibi imkanlı adam olub və o evdə xəzinəsini basdırıb, amma ata və ana eyni vax-

tda qəfil öldüyündən bu sirri o zaman uşaq olan oğul və qızına ötürə bilməyib. Bu uşaqlar da qapılarda işlədiyindən ev baxımsız qalıb, uçulub. İndi öz evlərinin təmir olunduğunu görüb yaşamağa bura qayıdacaqlar. Bir müddət keçdikdən sonra evi səliqəyə salanda xəzinəni taparaq, xoşbəxt ömür sürəcəklər.

Xızır Peyğəmbər bu sözləri deyib qeybə çəkildi. İbrahim Peyğəmbərin isə matı-mutu qurumuşdu...

...Baş Dədə susdu. Nəticə qocanın söhbəti həra gətirəcəyini maraqla gözləyirdi. Bilirdi ki, Batil - Batin söhbətinin ortalığa atılmasında bir səbəb olmalıdır, çünki babası həmişə az danışar, səbəbi olmasa bir söz deməzdi. Uşaqlıqdan hiss etmişdi ki, babasının sinəsi doludur. İndi də gözləyirdi. Fəhmlə duymuşdu ki, bu illər ərzində bu qədər oxutmaqla onu nəyəsə hazırlayırlar. Deyəsən, bu gün babası ona bu müəmmarı açacaqdı.

Nəticəsinin susduğunu, danışmadığını, sual vermədiyini gördükdə handan-hana dilləndi:

- Batin-Batil söhbətini elə-belə danışmadım. Sən gələcəkdə mənim sirr daşıyıcım olacaqsan, amma bunların hamısını sənə qaşıq-qaşıq vermək lazımdır. Hələlik sənə Batildən danışa-

cam. Əsas odur ki, çox yaxın tariximizi bilməli-sən. Bunlardan ən önəmlisi isə Atabəyimiz Şəmsəddin Eldənizin təməlini qoyduğu Azərbaycan Atabəylər dövlətinin tarixidir. Əgər bu tarixi yaxşı mənimsəsən, o zaman bu biliyin tarixin dərinliyinə enmək, Batini öyrənmək üçün açar olacaq...

HƏMƏDANA YOLLANAN YENİYETMƏ

Əlamut qalasına gedən yol dar keçidlərdən ibarət idi. Xalq arasında xaşxaşilər adı ilə çağırılan ismayılılar, hələ bu təriqətin banisi sayılan Həsən Sabbahın vaxtında Əlamut qalasını özlərinə qərargah etmişdilər. Çox çəkmədi ki, bütün ölkələrin ən nüfuzlu adamlarına qarşı sui-qəsdlər başlandı. Həsən Sabbah elə bir şəbəkə qurmuşdu ki, hər yerə əli çatırdı. Hər yerdə - saraylarda, mədrəsələrdə, bazar -dükanlarda onun adamlarının xəncərinə tuş gəlmək olardı. Əlamut qalasından Sahibəzəmin hökm verməsi kifayət idi. O fətva fədailər tərəfindən ölümü bahasına olsa belə yerinə yetiriləcəkdi.

Xaşxaşilər özlərini batinlər adlandırırdılar. Onlar hesab edirdilər ki, Allahın gizli elmi onla-

ra tapşırılıb və bununla yalnız onlar məşğul olmalıydılar. Batinlərin elminə görə sünni də, şiə də Allahın göstərdiyi yoldan azıb və batinlərin əli ilə onlar hökmən cəzalanmalıdırlar. Bu cəzalanma da hökmən sui-qəsdlə olmalıdır, özü də bu iş, əsasən xəncərlə həyata keçirilməlidir.

Batinlər öz idarəetmələrini altı mərtəbəyə bölmüşdülər. Birinci mərtəbədə İmam durur. İmam Allahdan gəldiyi üçün onun verdiyi əmr və göstərişlər müzakirəsiz və hökmən yerinə yetirilir. İkinci mərtəbədə Hüccət dayanır. Onu İmam təyin etdiyi üçün yalnız İmama tabedir. Sonrakı mərtəbələrdə Zü-Massa, Ebvah, Dai, Mezun, Mükellep, Mömin sıralanır.

Bu idarəetmədə bütün mərtəbələr bir-birinə zəncirvari bağlı idilər. Hökm isə yalnız Baş İmamdan, yəni Sahibəzəmdən gəlirdi.

1122-ci ilin may ayı idi. Qar ərimiş, günəş dağları, qayaları, daşları isitməyə başlamışdı. Elə bu günəşli günlərin birində batinlərin Bağdad rəisi Burhanəddin bir fədai ilə Əlamut qalasının dar keçidi ilə yuxarı qalaya qalxırdı. Xəbər göndərmişdi ki, Baş İmam onu təcili qəbul etsin, çünki Bağdadda vəziyyət heç də yaxşı deyil. Baş İmamın əmri olmadan isə heç bir iş görmək olmaz.

Bir azdan açıqlığa çıxdılar. Bağdad rəisi başını qaldıranda adamın papağını yerə salan şiş qayalara baxdı. O bura bir neçə dəfə gəlmişdi. Hər dəfəsində də bu qayaların arasında yerləşən qalanın necə tikildiyinə təəccüb edirdi. Hər dəfə soruşmaq istəyirdi ki, bu qədər tikinti ləvazimatını bura necə qaldırıblar. Bircə onu bildirdi ki, bu qala batinlərdən çox-çox əvvəl inşa edilib.

Yuxarıda dayanan qaravulçu gələnləri görüb aşağıdakıları xəbərdar etdi:

- Gələn var, qapıları açın.

İkilaylı qala qapısının biri cırıltı ilə açıldı. Onlar çox da böyük olmayan meydançada ayaq saxladılar. Bağdad rəisinə bələdçilik edən fə dai onunla xudafisləşdi:

- Mənimlə yoldaşlığın burada bitdi. Qismət olarsa, bir də geri dönəndə görüşə bilərik.

Fə dai bu sözləri deyib, meydançadan sol tərəfdə yerləşən hücrələrin birinə girdi.

Bağdad rəisi çox gözləməli olmadı. Hücrələrin birindən əlində su kuzəsi olan, qara gözləri ulduz kimi parıldayan ağbəniz bir qız çıxdı. Yaxınlaşıb kuzədən cama su tökərək qonağa uzatdı:

- Xoş gəlmisiniz, yol yəqin sizi yorub, su için.

Rəisin indi yadına düşdü ki, bu qədər ağır və

çətin yolu qalxmasına baxmayaraq, bir dəfə də olsun susamamışdı. İndi hiss etdi ki, ciyərləri susuzluqdan yanır. Kənizin əlindən camı alıb birnəfəsə başına çəkdi və ağbəniz gözələ təşəkkür etdi.

İkinci mərtəbənin eyvanında Baş İmamın köməkçisi göründü. O aşağı enib “Xoş gəldin” dedi, sonra ardınca gəlməyi söylədi. Onlar yuxarı qalxaraq bir hücrənin qarşısında dayandılar. Qapını açıb qonağı içəri dəvət etdi, özü isə bayırda qaldı. Çox da böyük olmayan hücrənin yuxarı başında Sahibəzəm oturmuşdu. Ağ saqqalı ona xüsusi görkəm verirdi. Bütün paltarları, cübbəsi, başmağı, başındakı çalma da qara rəngdə idi.

Bağdad rəisi təzim etdi:

- Canım sənə fəda olsun, ey Sahibəzəm!

Sonra Bağdad rəisi dizlərini yerə qoyub başını aşağı saldı. Bilirdi ki, Baş İmamın gözlərinin içinə baxmaq çox qorxuludur. İmam qarşısındakının fikirlərini oxumağı bacarırdı. Odur ki, heç kim onun icazəsi olmadan başını qaldırmazdı. Batin rəisləri də bu vəsiləyə aid idi.

Otaq elə də bərli-bəzəkli deyildi. Yerə xalça sərilmiş, divarlara bərkidilmiş taxçalarda kitablar sıralanmışdı. Sahibəzəmin başının üstündə

batınların rəmzi olan əyri xəncər asılmış, qarşısına dördayaqlı balaca miz qoyulmuşdu. Mizin üstündə ağ vərəqlər və mürəkkəb qabı, quş ləyindən düzəldilmiş qələm vardı.

Baş İmam əli ilə özündən sol tərəfdə yerləşən mütəkkəni göstərib qonağın əyləşməsinə işarə verdi. Bağdad rəisi dizin-dizin yeriyib Baş İmamın ətəyindən öpdü, ətəyin uclarını gözüne çəkərək, ona göstərilən yerdə oturdu.

Bir qədər keçdikdən sonra Baş İmam sözə başladı:

- Fədailər Bağdaddan yaxşı xəbərlər gətirmirlər. Batinlərin işi oralarda çox zəifləyib. - Baş İmam ağır-ağır, ancaq ötkəm danışdı. - Bağdaddan gələn xəracımız əllyə-əlli azalıb. Niyə?

Bağdad rəisi bu sualı gözləyirdi, cavabı da hazır idi, bilirdi ki, Baş İmamın suallarına necə cavab verəcək. Elə bunun üçün hazırlaşib bura gəlməmişdimi? Amma, Əlamut qalasının sahibi onun danışmağına icazə verməli idi. Bu icazə isə hələlik yox idi.

Baş İmam sözünə davam etdi:

- Buradan belə nəticə çıxarmaq olar ki, ya düşmənimiz, Allahlarını belə tanımayan türkmənlər çox güclüdürlər, bizə göz verib işıq vermirlər. Hansı ki, mən buna çox şübhə ilə ya-

naşıram, çünki batinlərin banisi Həsən Sabba-
hın dövründə dünyanı lərzəyə gətirən iki türk-
man - Səlcuq Sultanı Alp Arslan və Məlikşah
bizim fədailər tərəfindən qətlə yetirildilər. İndi
sultanlıq üstündə dava getdiyi bir vaxtda onlar
güclümü olacaqlar? Ya da biz... - o sözünə ara
verdi...

Sükut Bağdad rəisi üçün ölümə bərabər idi,
Baş İmamın bir işarətilə hücrənin qapısı açıla,
köməkçi xəncərlə onun şah damarını kəsə bilər-
di. Amma, bu olmadı.

Baş İmam özü bu əzabverici sükutu pozdu:

- ...Ya da bizim Bağdada təyin etdiyimiz ba-
tinlərin rəisi çox zəifdir. Bu isə düşmənin güclü
olmasından daha betərdir. Çünki Bağdad ba-
tinlərin ən həssas və açar yeridir. Ona görə ki,
kafir müsəlmanların xəlifəsi orada oturur və
bütün sultanlar xütbəni ona oxutdurur. Danış,
söylədiklərimin hansı düzdür?

Bağdad rəisi udqundu. İndi Baş İmamı inan-
dırmasa, onun özü ölümə məhkum ediləcəkdİ.
Handan-hana güc tapıb dilləndi:

- Ey, Sahibəzəm! Mübarək sözlərinin hər iki-
sində həqiqət var. Birinci, vəliəhdlər doğurdan da
hakimiyyət uğrunda çəkişmələr aparırlar. Bu da
bizim xeyrimizədir. Verdiyiniz əmrlər sizin başçı-

lığınız altında hər yerdə həyata keçirilir. İkinci dediyiniz də düzdür. Mən çox zəifəm, ona görə ki, - sözünə qısa fasilə verdi, - ona görə ki, vəzir əs-Sumariyyə bizə əl-qol açmağa imkan vermir. Hər yerdə casusları, xəfiyələri dolaşır. Heç xəlifə özü bunu etmir. O isə hər yerdə batinləri güddürür, izlətdirir. Kimdən bir az şübhələnirsə, batin oldu-olmadı, dərhal edam etdirir. Adını da belə qoyur ki, bəs xaşxaşilərlə mübarizə aparır. Camaat da artıq ürəklənib, batinlərdən qorxmur.

Bağdad rəisi fikrini tamamlayan kimi Baş İmam ondan soruşdu:

- Səncə əs-Sumariyyənin arxasında kim durur? Onun gücü nədədir?

- Ey, Sahibəzəm! Mənim aldığım məlumata görə səlcuqların sultanı Mahmud ona böyük dəstək verir, hətta yardım edir.

Rəis başını qaldırmadan danışdı.

Baş İmam quş lələyindən olan qələmi əlinə alıb bir az barmaqları arasında oynatdı.

- Axı, xəlifə bizə xərac verir! Bu necə olsun?

Bağdad rəisi bu sualı gözləyirmiş kimi diləndi:

- Ey Sahibəzəm! Məsələ də elə bundadır. Xəlifə bizə xərac verir, Bağdadda isə sultanın vəziri batinləri gözümçixdıya salıb.

Baş İmam daha bir söz deməyə lüzum görmədi. Əlindəki quş lələyini əzib, yalnız iki cümlə deməklə kifayətləndi:

- Qayıt Bağdada... İndi əs-Sumariyyə hardadır?

Bağdad rəisi qələmi əzməyin nə demək olduğunu çox yaxşı başa düşürdü. Anladı ki, vəzirin ömrünə çox qalmayıb. Baş İmam qərarını verdi-sə, deməli o cür də olacaq.

- Dünən Bağdaddan çıxıb, Həmədana yola düşüb. Sultan Mahmudun görüşünə gedəcək. Çox güman ki, yenə də onunla nəsə bir iş quracaq, özü də bu iş bizim əleyhimizə olacaq. İzn versəydiniz elə Həmədanda onun işini həll edərdik. Göyərcin göndərüb fədailərimizə xəbər verərdik.

Baş İmam razılıq əlaməti olaraq başını tərpətdi...

Bir neçə gündən sonra Həmədandan xəbər gəldi. Əs-Sumariyyə qətlə yetirilmişdi.

...Baş Dədə sözünə ara verib Nəticəsinə baxdı. Gəncin bütün diqqəti onda idi. Buna sevindi.

- Görürsənmi, bu həmin xaşxaşılərdi ki, Cahan Pəhləvanı qətlə yetirdilər. Özü də harada? Onun öz sarayında. Onlar hər yerdədirlər, hər yerə sirayət ediblər. Çox guman ki, növbə onun qardaşı Qızıl Arslandadır, çünki Cahan Pəhlə-

vanın yerinə o gələcək. - Qoca sözlərinə ara verdi. Əl ağacına söykənib ayağa durmağa çalışdı. Nəticəsi cəld ona kömək göstərüb babasının dirsəyindən tutdu. - Oturmaqdan ayaqlarım, dizlərim ağrıdı, - dedi, sonra isə Nəticəsindən soruşdu. - Bayırda hava necədi?

- Günəşlidir, baba, yaxşı havadır.

- Elə isə gedək bir az gəzək, əl-ayağım açılsın.

Nəticə Baş Dədənin qoluna girdi və onlar ağır-ağır hücrədən çıxdılar.

Həyat gül-çiçək ətri ilə dolmuşdu. Baş Dədəsinə dolusu nəfəs alıb havanı ciyərlərinə çəkdi. Onlar çay daşından salınmış iki nəfərlik cığırda yavaş-yavaş addımlamağa başladılar. Nökər həyətdə çalışırdı. Ağacları, gülləri sulayır, aradabir başını qaldırıb saç-saqqalı qar kimi ağarmış babaya, sonra isə gələcəkdə onun yerini tutacaq yeniyetmə Nəticəyə baxırdı. Birdən nökar donub qaldı. Qoca ilə Nəticə necə də bir-birlərinə bənzəyirdilər. İkisinin də siması nurlu idi, sanki sifətlərindən işıq yağırdı.

Baba sözünə davam etdi:

- Bu xaşxaşilər özlərini batinlər adlandırırlar. Bilirsənmi bizim Batin elmimiz onların batinlərindən nə ilə fərqlənir? - Sualın cavabını nəticə təxminini bilirdi, amma gözlədi ki, babası özü ca-

vab versin. Susmağa üstünlük verdi. - O batinlərin silahı xəncərdir. Onlar qətdən, qorxutmaqdan, hürkütməkdən başqa bir şey bilməzlər. Onlar adam öldürəndə heç fikirləşməzlər ki, öldürüm-öldürməyim. Fikirləşmək onların beyninə yaddır. Onlar icraçıdırlar. Əmr ki verildi, gərək hökmən icra olunsun. Bizim isə silahımız qələm və sözdür. Dünyada sözdən qüvvətli və qiymətli heç nə yoxdur. Atalarımız elə-belə deməyiblər ki, "Ərdəmin başı dildir, gözəl söz deyən adam şərəfə çatar", "Gedər xəncər yarası, getməz söz yarası"...

Darvaza döyüldü. Nökər başını qaldırıb darvazaya tərəf baxdı, kimisə gözləməirdilər, əlindəki suçiləyəni yerə qoyub "Ay kimsən?" deyə-deyə qapıya doğru addımladı.

Darvazanın o tayından səs gəldi:

- Allah qonağı istəmirsiniz?

Nökər darvazanın kiçik tayını açdı və o saat gözləri işıldadı.

Şair Nizami bütün əzəməti ilə qarşısında dayanmışdı.

- Qonağa da qurban olum, Allaha da. Xoş gəlmisən, ey böyük şair. - Nökər sidqi ürəkdən cavab verdi.

Nizami artıq "Sirlər xəzinəsi" və "Xosrov və

Şirin" poemalarını yazmış, bütün Şərqdə məşhurlaşmışdı. Hər kəs onun əsərlərindən danışır-
dı. Gəncəlilər isə şairin məhz onların şəhərində
yaşaması ilə fəxr edirdilər.

Nəticə Nizamini görən kimi şairin şeirlərindən biri yadına düşdü. Bu şeiri çox sevirdi:

- Gecə xəlvətə bizə sevgili yar gəlmiş idi.

Üzü aydan da gözəl nazlı nigar gəlmiş idi.

Tər axıb gül yanağından, bulud örtmüşdü ayı.

Onu düşmənmə qovub, könlu qubar gəlmiş idi.

Ona mən göz yetirib xəlvəti baxdım, baxdım,

Ovçunun oylağına körpə şikar gəlmiş idi.

Uyuyub hər ikimiz rahat olub bir yatdıq,

Bəxtimin bağçasına güllü bahar gəlmiş idi.

Dedi: "Getmək dəmidir, söylə nə istərsən, yar?"

Bir öpüş istədim, ondan... yeri var, gəlmiş idi.

Ağlayıb getdi o yar, göz yaşı yandırdı məni,

Odlara yandı dilim, sanki şərər gəlmiş idi.

"Ey Nizami", dedi... Birdən ayılıb gördüm o yox,

Demə rüyada bizə çeşmi-xumar gəlmiş idi.

Nizami həyatın ortasında dayanıb ona məhəbbətlə baxan Baş Dədəyə və nəticəyə gül-gülə yaxınlaşdı:

- Baba-Nəticə yenə nə baş-başa veriblər? Bu dəfə davamçına hansı elmi öyrədirsən?

Şair Baş Dədənin əlindən öpdü. Nəticə isə Nizaminin əlini öpüb alına apardı.

- Necəsən, səhhətin necədir, - cavab gözləmədən nəticəyə baxdı. - Maşallah, yekə kişi olmusan. Babanı çox əziyyətə salmırsan ki?

Baş Dədənin gözlərinə qərribə işıq gəlmişdi, səsi də gur çıxırdı:

- Xoca Nizami bizə xoş gəlib, şəfa gətirib. Nə əcəb bizləri yad etmisən? - Baş Dədə Nizaminin gözlərinin dərinliyində nəsə axtarırmış kimi diqqətlə baxdı. Bu gözlərdə saflıq və müdrüklük gördü. Şairin gözlərindən işıq yağırdı. - İndi nə edirsən, ey fəxrimiz, nə yazırsan? Yadından çıxartma, gümüş pul gün altına qoyulsa, qızıl ora yürüyərək gələr.

Nizami bu sözlərdən utandı, yanağı allandı.

- Fəxrimiz sənsən, ey böyük ustad! Siz bizə o elmləri öyrətməsəydiniz, biz indi kim idik, bir Allah bilir. Gəlişimin səbəbi Cahan Pəhləvanın yaxınlarına başsağlığı vermək idi. Onun üçün saraya getdim. Dedim yolum bura

düşmüşkən gəlim ustada da bir baş çəkim. Sizi ziyarət etməmiş necə qayıda bilərəm?

Onlar gəzə-gəzə talvara yaxınlaşdılar. Talvarda qoyulmuş döşəkçələrdə yerlərini rahatladıqdan sonra Baş Dədə nəticəsinə baxıb Nizamini göstərdi:

- Bax, Nizami də sənin kimi uşaqlıqdan Batin elmini öyrənməyə cəhd etdi. İndi o bu elmə vəqif olanların ən öndə gedənlərindəndir. Sən onun "Sirlər xəzinəsi"ni diqqətlə oxu! Orada Batin elmi haqqında çox işarətlər var. Onun batinliyi yerdə deyil, göylərdədir, ruhu ilədir.

Nizami Gəncəvi güldü:

- Ustad, mənə çox tərifləmə. Özün mənə öyrətmişdin ki, bir adamı yıxmaq istəyirsənsə, onu tez-tez təriflə. İndi nə oldu bəs?

Nökər bardaqda ayran və üç cam gətirib ortalığa qoydu. Nəticə ayranı camlara süzərək hər ikisinə bir-bir uzatdı. Baba sərin ayrandan bir qurtum içib dedi:

- Hə, düz deyirsən öyrətmişəm, amma görünən budur ki, şöhrətin dünyaya yayılıb, hamı səndən və əsərlərindən danışır. Amma, pis bir şey var ki, dədələrimizin dilində yazmırsan. Bunu sənə neçə dəfə demişəm. Anan sənə beşik başında türkcə lay-lay çalmadımı?

Nizami gülümsədi, elə gülümsəyə-gülümsəyə də cavab verdi:

- Ustad, elədir, amma bilirsən ki, şeir dili farscadır, saray və ordu dili türkcə. İndi hamı şeiri farsca yazır. İndi mən türk ola-ola farsca yazıramsa, bunu qəbahət saymıram. Ara-sıra türkcə də yazıram axı.

Baş Dədə dərinə getmədi. Söhbəti dəyişdi:

- İndi bu nəticəmə Batil elmini öyrədirəm. Atabəylərin tarixindən danışırım. İnşallah, qismət olsa, bunu yaxşı əxz eləsə, sənə öyrətdiyim kimi, ona da Batin elminin sirlərini danışacam. Belə görürəm hər iki elmə həvəslidir...

...Vəzir əs-Sumariyyə xaxxaşilər tərəfindən qətlə yetirildikdən sonra Sultan Mahmud onun bütün əmlakını müsadirə etdi. Qulları isə Sultanın təbəçiliyinə keçdi. Bağdaddan Həmədana böyük bir karvan yola düşdü. Bu karvanda artıq yeniyetmə olan Eldəniz də vardı...

Səlcuq sultanı Məlikşah və onun vəziri Nizam-ül-mülk qətlə yetirildikdən sonra səlcuqluların vahid idarəetmə aparatı dağıldı. Mərkəzi hökumətdən azad olunaraq İraq sultanatlığında üç müstəqil - Suriya səlcuqları (1078-1117), Kerman səlcuqları (1041-1187), Anadolu səlcuqları (1077-1307) və Səlcuq dövləti yarandı. İmperiyanın əsas

ərazilərində, İraqda, Xorasan və Azərbaycanda sultanlıq uğrunda gedən mübarizə özünün zirvə nöqtəsinə çatdı.

Belə ki, Məlikşahın böyük oğlu Sultan Böyrüyarıq (1094-1104) əleyhinə onun kiçik qardaşı, Azərbaycan və Arranın hakimi Məhəmməd Tapar çıxdı. Məhəmməd Tapara qardaşı, Xorasanın sahibi və hakimi Sultan Səncər də dəstək verdi. Bir çox adlı-sanlı əmirilər də Səncərin tərəfində durdu. Bütün bunlara baxmayaraq, 1101-ci ilin noyabrında Həmədan yaxınlığında baş verən döyüşdə Böyrüyarıq onları darmadağın etdi, lakin heç bir qardaşını cəzalandırmadı, əksinə xəlifə Müstəhzirin vasitəçiliyi ilə onlarla danışıqlar apardı. Bu danışıqlar nəticəsində Səlcuq imperiyası rəsmi olaraq iki yerə bölündü. Məhəmməd Tapar Azərbaycanın, Cəzirənin və Dinar-Bakrunun (İraq, Zəngi və başqa yerlərin), Səncər isə Xorasanın hakimi elan edildi. Böyrüyarıq Həmədan paytaxt olmaqla Sultan tituluna yiyələndi.

Lakin bir qədər keçdikdən sonra Məhəmməd Tapar yenidən qoşun yığaraq Böyrüyarığa qarşı çıxdı. Bu döyüş Xoy şəhəri yaxınlığında baş verdi və bu dəfə də Böyrüyarıq qardaşının qoşunlarını darmadağın etdi. Bütün bunlara baxmayaraq, Böyrüyarıq nəinki qar-

daşını cəzalandırmadı, əksinə onun mülkünü bir qədər də genişləndirdi. Belə ki, qardaşını Səfirud çayına qədər Azərbaycanda, Qafqazda və Suriyada sultan kimi tanıdı.

1104-ci ilin dekabrında Böyrüyarıq dünyasını dəyişdikdən sonra Məhəmməd Tapar Böyük Səlcuq dövlətinin sultanı elan edildi, lakin onun birbaşa hakimiyyəti altında Qərbi İran, Azərbaycan və İraq qaldı.

1118-ci ildə Məhəmməd Taparın ölümü hakimiyyət uğrunda mübarizəni daha da qızışdırdı.

Səlcuq sultanı ölümündən bir qədər əvvəl on dörd yaşlı oğlu Mahmudu özünün vəliəhdi təyin etmişdi. Bəzi əmirilər və xəlifə əl-Müstəhzir onu sultan kimi tanıdılar, Bağdadda onun adına xütbə oxunmağa başladı.

Lakin, digər əmirilər, əsasən də yeni sultanın qardaşları Məsud və Toğrul sultanlıq iddialarından əl çəkmək istəmirdilər. Belə ki, şahzadə Məsud öz Atabəyi Ay-Apa Cunuş bəy vasitəsilə sultana məktub göndərib, atasının mülkünün düzgün bölünməsinə tələb etdi. Sultan Mahmud qardaşının tələbini nəzərə alaraq Azərbaycanı ikta kimi ona verdi.

Toğrulun isə Zəncanda, Savə və Avedə hakimiyyəti olmasına baxmayaraq, sultan ona yeni

ikta verdi və pul, hədiyyələr göndərdi. Lakin, on yaşlı şahzadə atabəyinin təhriki ilə bütün bunlardan imtina etdi və qardaşına qarşı döyüşə hazırlaşdı. Amma bu döyüşdə darmadağın edildi və Gəncəyə qaçdı.

Sultan Mahmud üçün ən böyük təhlükə əmi-si, Məhəmməd Tapardan sonra nəslin ən böyüyü olan Sultan Səncər (1117-1157) idi.

Məhəmməd Taparın vəsiyyətinə baxmayaraq, Sultan Səncər Şərqi İraqda yeni sultanın hakimiyyətini tanımaq istəmədi. Sultan Mahmud Sultan Səncərə elçi göndərərək, Mazandaranı öz əsgərlərindən təmizləmək və sultan xəzinəsinə hər il iki yüz min dinar verilməsini istədi. Lakin, Səncər onun tələblərinə məhəl qoymadı və elçiyə belə cavab verdi: “Mənim qardaşım oğlu uşaq olduğundan, onu vəzir və naiblər idarə edirlər”. Bununla da o, öz qoşununu yeni Sultana qarşı yönəltdi.

1119-ci ilin avqustunda, Savə yaxınlığında əmi və qardaş oğlunun döyüşü başlandı. Sultan Səncər bu döyüşdə tam qələbə qazandı və noyabr ayında, danışıqlar nəticəsində Sultan Mahmud Sultan Səncərin tam ali hakimiyyətini tanıdı. Sultan Səncər Sultan Mahmudu özünə vəliəhd təyin etdi. Sultan Mahmuda Xorasandan

başlayaraq, Anadolu və Suriyaya qədər, həmçinin Həmədanı, İsfahanı, Cibalı, Kermanı, Qarsı, Xuzistanı, İraqı, Azərbaycanı, Cəzirəni, Diyar-Mudar, Şam və Pumu ikta olaraq verdi.

...Bir gənc karvanla Bağdaddan Həmədana sultan sarayına gedirdi. Bu dəfə o, arabada yox, at üstündə idi. Əvvəlki tək cansız, cılız da deyildi. Əs-Sumariyyənin sarayında qısa bir vaxtda oturuşmuş, boy-buxunu artmış, hətta kişiləşmiş, ad-san qazanmış, hörmət-izzət sahibi olmuşdu.

Kəhər atının üstündə dimdik otursa da, illər öncəki kimi yenə öz aləmindəydi. Karvanın sonunda gedirdi ki, heç kim onu düşüncələrindən ayırmasın. O, gələcəyini fikirləşirdi. O, ümid və arzularının dalınca gedirdi. Bilirdi ki, yox bilmirdi, bunu Bağdadda, boş vaxtlarında ciddi-cəhdlə oxuduğu kitablardan öyrənmişdi. "Ümidi və arzuları qandallamaq olmaz! Onlar sənin fikirlərinin kəpənəkləridir. Hara uçsalar, səni də ora aparacaqlar. Ancaq fikirlərini heç kimə gərək bildirməyəsən. Bir dostun varsa, yüz düşmənin kənardan baxır, gözləyir ki, bir səhv edəsən. Quyunun dibinə elə salarlar ki, bir də oradan çıxıbilməzsən." Saray mühiti ona çox şeyləri öyrətmiş, çox mətləblərin sirrini açmışdı. Birincisi, qaradınmaz olmaq, heç kimə qo-

şulmamaq və sirr verməmək. İkincisi isə, ağana, sahibinə sədaqətlə qulluq etmək. Əbəs yerə deməyiblər: “Tülkü öz yuvasına hürsə, qotur olar”. Belədə həm başın salamat qalar, həm də hörmətli olarsan. Bütün bunları o sarayda əxz etmişdi. İndi isə bir saraydan digərinə gedirdi. Bu sarayda onun başına nələr gələcəkdi, bilmirdi. Bildiyi o idi ki, fikir kəpənəkləri onu çox uzaqlara aparacaq.

İsti külək qum dənələrini “ovuclayıb” üzünə vurdu, düşüncələrindən ayırdı. Əli ilə dodaqlarını qumdan təmizlədi. Çalmasının sol tərəfdən çiyinə qədər sallanan hissəsi ilə ağzını, burnunu bağladı, yalnız gözləri açıq qaldı, amma düşüncələrini davam etdirmək istədi. Çünki bilirdi ki, uzaq yol gedəndə söhbət və düşüncələr yolu qısaldır. İnsan nə zaman mənzil başına çatdığını hiss etmir. Bu səfər o külək haqqında fikirləşdi. Öz-özünə sual verdi: “Görən küləyin rəngi varmı?” Bir az fikirləşib özü özünə cavab verdi: “Əlbəttə var. Elə qışdan başlayaq. Soyuq və külək adamı donduranda hər şey qara rəngdə görünür. Qara külək burdan vurub, ordan çıxar. Soyuq adamın iliyinə işləyəndə başa düşürsən ki, küləyin rəngi qaradır. Yazda isə küləyin rəngi yaşıldır. Hər tərəf yaşıllığa bürünəndə

adama elə gəlir ki, əsən meh də, külək də yaşıldır. Yayda isə Allah göstərməsin! Elə ki, günəş istisi kəlləçarxa çıxır, nəfəs almaq dözülməz olur, onda isti külək də can alır, tozu-torpağı göyə qaldırır, yerə çırpır. Onda başa düşürsən ki, bu dəfə küləyin rəngi qırmızıdır, çünki hər tərəf sanki od tutub yanır. Payızda isə küləyin rəngi sarı olur. Hər tərəfdə otlar, yarpaqlar da saralır. Adama elə gəlir ki, bütün dünya sarı rəngdədir. Elə külək də sarı rəngə çalır”.

Bu dəfə onu fikirdən məmlük olan vaxtlarda dostlaşdığı, sonradan isə güclü və nüfuzedici şəxsə çevriləcək, hər məsələdə ona yaxından kömək edəcək Şərəfəddin Qurd Boz ayırdı. O, Eldənizin uzun müddət karvanın lap sonunda gəldiyini görüb atını onun yanına sürmüş və atını döndərərək bərabər yürüməyə başlamışdı.

- Nə yaman fikrə getmisən? Lap dəvəsi ölən ərəbə oxşayırsan... - deyərək Qurd Boz zarafatla Eldənizdən soruşdu.

Eldəniz dostunun zarafatını başa düşdü, amma ciddi cavab verdi:

- Ərəbin dəvəsindən başqa nəyi var ki? Allah peyğəmbərimizin dili ilə onlara Quran verdi. Qurana da əməl etmirlər. İslam aləmində hara baxırsan hər yerdə dava gedir, müharibə gedir. Deyi-

rəm, yaxşı ki, türkmanlar İslama, Qurana sahib çıxdı. Deyirlər ki, dişi dəvə inləsə, erkək dəvə hay verir. Bunlarda nə inləyən var, nə hay verən...

Qurd Boz onun sözünü kəsdi:

- Bütün bunları mən də bilirəm, elə bildim qəm dəryasına Bağdad sarayından ayrılmağına görə batmısan. Həmədana getməyin ürəyincə deyil? Axı bilmirik bizi orada nə gözləyir, eləmi?

Şəmsəddin etiraz etdi:

- Biz kimik ki, nə isə ürəyimizcə olsun, ya olmasın? Dostum, biz məmlüyük. Hara aparsalar, sahibimizə sədaqətlə xidmət etməliyik. Belə olmazsa, yenə bizi qul kimi ona-buna ya satar, ya da bağışlayarlar. Bizim başımız öz əlimizdə deyil, taleyimiz sahibimizin dilinin üstündəki sözdən asılıdır.

Qurd Boz təsdiqlədi:

- Düz deyirsən, bizim başımız öz əlimizdə deyil, amma buna görə qəm yemək olmaz. Birlirsən, bir az bundan qabaq karvanbaşından Həmədana nə vaxt çatacağımızı soruşdum. Dedi ki, axşama yaxın orda olarıq. Gəl, karvanın önünə keçək. Bəsdir, arxada qaldıq.

...Bir azdan karvanın qabağında iki atlı üzü küləyə doğru gedirdi.

ELDƏNİZ MÖMİNƏ XATUNU ÖLÜMDƏN XİLAS EDİR

Əlamut qalası, 1133-cü il

Batinlərin Həmədana yeni təyin olunmuş rəisi Nüsrət ilk dəfə idi ki, Əlamut qalasına gəlirdi, özü də Baş İmamla - Sahibiəzəmlə görüşəcəkdi. O, bu təyinatı neçə illərdi ki, gözləyirdi. Bunun üçün neçə adam başı kəsmiş, neçəsini də öldürmüşdü. Rəis başa düşürdü ki, onu necə ağır vəzifə gözləyir. Çünki Həmədan rəisi olmaq, həm də sultanların, onların əsabələrinin, sahzadələrinin gözü qabağında dolaşmaq deməkdir. Bu çox məsuliyyətli iş idi. Sultan və onun əsabələri xüsusi qorunurdular. Onların mühafizəçiləri hər şeydən şübhələnir, uzun-uzadı yoxlamalar aparırdılar.

Nüsrəti Baş İmamın hücrəsinə aparmadılar. Geniş otağın qarşısında gözləmək söyləndi. Hamı Sahibiəzəm kimi qara paltarda gəzirdi. Köməkçi içəri daxil oldu. Bir qədər keçdikdən sonra qapı açıldı və Nüsrət otağa dəvət olundu. İyirmi-iyirmi beş metr uzunluğunda olan bu otağın yeddi pəncərəsi vardı, altı pəncərədə altı peyğəmbərin - Adəm, Nuh, İbrahim, Musa, İsa,

Məhəmmədin, yeddinci pəncərədə isə İsmayıl İbn Cəfər Sadiqin adı yazılmışdı. Həmədan rəisinin yadına düşdü ki, bu yeddiyələri batinlər “Nutəkəyi Səba” adlandırırlar və bu yeddiyələrdən başqa batinlər heç bir peyğəmbəri və imamı qəbul etmirlər.

Divarlar yaşıllı pərdə ilə örtülmüş, şamlar və qəndillər zəif yandırılmış, bu səbəbdən otaq alqaranlıqğa bürünmüşdü. İçəridən ona tanış qoxu gəlirdi. Bu, xaxşaxşilərin həmişə çəkdikləri xaxşaxşın qoxusu idi. Otağın o biri başında taxtda Sahibəzəm oturmuşdu. Sağ tərəfində Əlamut xəlifəsi Mühəddin Təməmi əyləşmişdi. Baş İmam ona sol tərəfində yer göstərdi. Nüsrət əyləşmədən öncə, ona yaxınlaşıb yerə çökdü, dizin-dizin sürünərək əyilib başmaqlarını öpdü, elə dizin-dizin də çəkilib ona göstərilən yerdə oturdu.

Yerini rahatlayıb qurtardıqdan bir qədər sonra Sahibəzəm dilləndi:

- Artıq bir həftədən çoxdur burdasan. Bizim çox zəngin kitabxanamız var. Dünyanın heç bir sultanının, padişahının, imperatorunun kitabxanasında olmayan kitabları burda tapa biləsən. Batinlərin bütün elmlərini də burada toplamışıq. Hansı kitabları vaxt tapıb oxudun?

Həmədan rəisi başını qaldırmadan cavab verdi:

- Ey Sahibiəzəm, canım sənə fəda olsun! Səyəndə bu bir həftədə biliklərimi artırdım. Oxuduğum kitablar isə Misir Fatimi xəlifələrinin ən məşhuru əl-hakim Bimərillahın, ikincisi Mustənsir Billahın, üçüncüsü də Həsən Sabbahın əsərləri oldu. Biliklərimi xeyli artırdım. Bildiyim və bilmədiyim şeyləri yenidən xatırladım, ya da öyrəndim. Bilirəm ki, necə deyərlər: "Qazanda nə varsa yeyilər gedər, sinədə nə varsa üstünə gələr".

Baş İmam dodaqaltı gülümsədi. Həmədan rəisinin sözləri xoşuna gəlmişdi. Söhbətə uzaqdan başlamaq istədi:

- Bir gün məndən öncəki Sahibiəzəm Bağdada, xəlifəyə məktub yazır. -Baş İmam yerini rahatladı. - Məktubda deyilirdi ki, ey xəlifə, sən bizə xərac vermək istəmirsən, amma bil ki, mən səni istədiyim yerdə, hətta yatağında yatdığın yerdə belə qətlə yetirə bilərəm. Sən gəl, daşı ətəyindən tök, xəracını göndər, mənim fədailərimi təqib etmə! Mən bunun əvəzini xaç yürüşünün başçılarını qətlə yetirməklə verərəm. O mələnsə Səlcuq sultanına arxayın olduğu üçün çox qürurlu idi. Özünü məğlubedilməz sayırdı, həm də tərsliyi və inadkarlığı vardı.

Baş İmam sözünü saxlayıb qurşağından kəhrəba təsbəhini çıxardaraq şaqqıldatmağa başladı.

Bu sarı kəhrəbalar onu bir çox xəstəliklərdən qoruyurdu. Təsbehini əlində bir qədər oynadaraq, yenidən qurşağına qoyub sözünə davam etdi:

- Hə, xəlifə də Sahibəzəmə cavab yazır ki, əlindən gələni beş qaba çək. Mənim sui-qəsdçilərlə heç bir alış-verişim ola bilməz. Bundan sonra fədailər işə başlayır. Onun gecə gözetçilərindən biri bizimkilərdən idi. Özünü elə göstərirdi ki, guya sultanın ən sədaqətli adamlarındandır. Uzun müddət onun yanında qulluq etdiyindən xəlifə ona çox inanırdı. Gecənin birində, həməən bu fədai o məlunun yatdığı otağa gələrək, boynuna xəncər soxmaq istəyir, ancaq xəncər sürüşür. Sonradan bildik ki, xəlifə ona yazılan məktubdan sonra işini ehtiyatlı tutub özünə dəmirdən bir boyunbağı düzəltdiribmiş, həmişə onunla gəzir, heç yatanda da çıxartmırmış. Dəmirə dəyən xəncərin səsinə xəlifə ayılır, fədaimizi ehtiyatda saxladığı xəncərlə öldürür. Bu hadisədən sonra başa düşür ki, Sahibəzəmin yazdığı məktubda həqiqət var. Onun fədailəri bütün saraylara, mədrəsələrə yerləşib, hər yerə sızıb. Odur ki, onda bizə qarşı yumşalma başladı. Onun ərazilərində daha fədailərimiz təqib olunmadı, amma xərac da vermədi.

Baş İmam sözünü bitirdi. Bununla da yeni təyin olunmuş rəisə batinlərin əzəmətini və həşmətini göstərmək istədi.

Nəhayət, o, əsas məsələnin üstünə gəlməmişdən əvvəl fədaisindən soruşdu:

- Sultan sarayında nə var, nə yox?

Həmədan rəisi, sanki bu sualı gözləyirdi. Başını qaldırmadan cavab verdi:

- Ya Sahibiəzəm! Bilirsiniz ki, Sultan Mahmud öldükdən (1131-müəll.) sonra, onun oğlanları Daud, Toğrul, Məsud və Süleymanşah arasında taxt-tac uğrunda qırğın gedir. - Baş İmam başını aşağı-yuxarı yelləməklə onun sözlərini təsdiqlədi.-Hadisələr o qədər sürətlə inkişaf edir ki, gələn xəbərlərin hamısını bir yerə toplayıb vaxtında sizə göndərmək olmur. Əvvəlcə, şahzadə Daud və onun atabəyi Ağ Sunqur Azərbaycandan və Arrandan böyük qoşun yığıb Toğrulun üstünə getdi. Vahan kəndinin yaxınlığında döyüşdə türkmanların böyük bir hissəsi Dauddan ayrılıb Toğrulun tərəfinə keçdi. Bununla da döyüşün taleyi həll olundu. Şahzadə və onun atabəyi Bağdada, xəlifənin yanına qaçdılar. Xəlifə də Məsud və Daudun adına xütbə oxutdurmağa başladı. Azərbaycanı ələ keçirən Toğrula qarşı xəlifə iki şahzadəyə ordu verib

Azərbaycana yolladı. Məsud tezliklə Azərbaycanı ələ keçirdi. Bununla da kifayətlənməyib qoşununun Həmədana istiqamətləndirdi. Toğrul burada məğlub olaraq Reyə qaçdı. Məsud isə sultanı təqib edərək Reyi, İsfahanı və bütün Farsı ələ keçirdi. Bununla da təqib dayandı. Toğrul üzərində qələbədən sonra Məsud yenidən Azərbaycanı qayıtmalı oldu, çünki bu dəfə Daud Məsuda qarşı çıxmışdı. Toğrul da bundan istifadə edib Həmədanı və başqa şəhərləri geri qaytardı. Bir ay bundan öncə qardaşlar Qəzvin yaxınlığında yenidən döyüşdülər. Bu dəfə Məsud məğlub olaraq yenə Bağdada qaçdı. Xəlifə də ona sığınacaq verdi. - Həmədan rəisi birnəfəsə danışdığı hadisələrə yekun vurdu. - Bax, bu günə olan xəbərlər belədir, ey Sahibiəzəm!

Baş İmam bunların hamısından xəbərdar idi. O gözləyirdi ki, yeni təyin olunan rəis bütün hadisələri təfəsilatı ilə danışacaq, ya yox? Deyəsən ondan razı qalmışdı:

- Bütün bunları bilirəm, sonrası nə olacaq, onu da bilirəm. Bilirəm ki, Sultan Toğrul fərsizdir, qardaşlarının əlində girinc qalıb, dövləti idarə edə bilmir. Dövləti idarə edən başqa birisi var. Bizim işimiz də elə onunladır.

Əlamut xəlifəsi başını yelləyib sirli-sirli gü-

lümsədi. Nüsrət isə bu sözlərdən çaşbaş qaldı. Belə şeymi olar, dövləti kimsə idarə etsin, onun xəbəri olmasın. Bu onun zəifliyi deyildimi?

Sahibiəzəm onu çox intizarda qoymadı:

- Bizim işimiz Sultanın zövcəsi Möminə Xatunladır. Aldığım məlumata görə, o xanım çox ağıllı və tədbirlidir. Yanında da yalnız ağıllı adamlar dolaşır. Sultan Toğrulu öz ağıllı məsləhətləri ilə neçə dəfə ağır vəziyyətdən çıxardıb, hakimiyyət taxtında oturdub. Bax, o qadını aradan götürsək Sultandan xərac ala biləcəyik.

Batinlərin Həmədan rəisi donub qalmış, bənizi ağarmışdı. Çünki indiyə qədər nə qadın öldürmüş, nə də öldürtmüşdü. Amma, Baş İmamın verdiyi əmrdən çıxma bilməzdi, yoxsa öz boynu edam kötüyünə qoyula bilərdi.

- Əmr edin, ya Sahibiəzəm!

Bu dəfə Əlamut xəlifəsi söhbətə qoşuldu.

- Vəzir əs-Sumariyyə qətlə yetirildikdən sonra Bağdaddan Həmədana göndərilən cariyələr arasında Əfruzə deyilən bir qadın var. O qadın Möminənin ən yaxınlarından sayılır. O həm də sənin fədaini hərəmxanaya keçirəcək...

...Sultan sarayına gələndən sonra Eldəniz bəcarığı və istedadı sayəsində irəli çəkildi və sultan mətbəxinin başçısı, yəni "əl-xivan salar" tə-

yin olundu. O burada cavabdehliyinə görə hamı ilə təmasda olur, gələn qonaqların vəzifəsindən asılı olaraq onlara müxtəlif yeməklər və şirniyyatlar bəşirtdirir, içəcəklər hazırlatdırırdı, amma heç kimin işinə qarışmır, görüşdüyü vəzifəli adamlar arasında söz aparıb, gətirmirdi. Bu səbəbdən də sarayda xüsusi hörmət qazanmışdı. Hamı onu qəbir daşı, qaya hesab edirdi. Bilirdilər ki, o heç kimə sirr verməz.

Şəmsəddin bu vəzifədə Sultan Mahmudun ölümünü qarşıladı. Toğrul sultanlığa yüksəldikdən sonra isə Möminə Xatunla tanışlığı başladı. Vəzifəsindən irəli gələn işləri görür, ona verilən tapşırığı o qədər ustalıqla yerinə yetirirdi ki, elə bil ömrü boyu bu vəzifədə çalışıb...

...Bir neçə gün idi ki, Xatun özünü çox halsız hiss edir, süst gəzir, başağrısından şikayətlər edir, heç nə yemir, yalnız Əfruzənin hazırladığı içkilərdən içirdi.

Xatun düşünməyi, əmr və göstərişlər verməyi də yadırgamışdı. Bunu Eldəniz də hiss edirdi. Həmişə Möminədən aldığı tapşırıqları, göstərişləri indi Əfruzə verirdi. Bu da onun gözündən yayınmırdı. Hətta bir dəfə Əfruzəyə Xatunla görüşmək istədiyini desə də, qaravaş xanımının xəstə olduğunu bəhanə gətirərək, onunla

görüşə bilməyəcəyini söylədi. Bu Eldənizi lap şübhələndirsə də, əsl həqiqəti tapmaq istəyirdi, çünki Möminə bir dəfə demişdi ki, Əfruzə onun inandığı ən sadıq qulluqçulardan biridir.

Buna baxmayaraq o qaravaş üzərində nəzarəti daha da gücləndirməyi qərara aldı. Qaravaş hər gün səhər-səhər mətbəxə gələr, otlardan xüsusi içəcək hazırlayıb aparardı. Otların adını soruşanda gülə-gülə cavab verərdi ki, bu Xatunumuzun sirridir. Bundan sonra heç kim cürət edib əlavə sual verməzdi.

Artıq neçə gün idi ki, qaravaş otlardan hazırlanmış içəcək hazırlayanda qoynundan bir kiçik torba çıxarar, hamının başının mətbəx işlərinə qarışdığını görüb, oradan bir çimdik toz halında nəsə içəcəyin içinə töküüb, torbanı yenə qoynuna qoyardı.

Mətbəx başçısı qəti hərəkətə keçməyi qərarlaşdırdı, çünki Sultanın xatununa bir şey olsaydı, o sorğulanacaqdı. Odur ki, bir gün Əfruzə mətbəxdə içəcək hazırlayanda, o hərəmxanaya yollandı.

Möminə Xatuna Eldənizin gəldiyini və onunla görüşmək istədiyini bildirəndə Xatun razılıq verdi. Çünki Eldənizlə çoxdandı görüşmürdü.

...Şəmsəddin içəri girib ona baş əydi. Gözünün ucu ilə ötəri xanıma baxdı. Xatun lap arıq-

lamış, zəif düşmüşdü. Əynində ipək parçadan tikilmiş, iri zolaqlı naxışlı paltar vardı. Paltarın üzərində növbələşən tünd yaşıl, ağ və açıq yaşıl zolaqlar qara cizgili naxışla bəzədilmişdi. Başına küləh qoymuş, üstündən isə örpək çəkmişdi. Əvvəlki gözəlliyindən əsər-əlamət qalmamışdı. Sifətinə elə bil ölüm rəngi çökmüşdü. Xatunun üzündə həm də soyuq qış rəngi vardı... Onu düşüncədən Möminənin səsi ayırırdı:

- Hə, Eldəniz bəy, mənimlə görüşmək istədin. Nə təcili işdi belə? - Onun səsinə ağrıdan yaranan əzab duyulurdu.

- Xanımım, əzablarınız keçmişdə qalsın! - deyən Eldəniz dərhal əsas məsələyə keçmək istədi. Bilirdi ki, qaravaş hər an geri dönmə bilər. Ona görə də müşahidə etdiyi hadisələri, bir söz artırmadan və əksiltmədən birər-birər danışdı.

Xatun ağıllı qadın idi. Bilirdi ki, Eldənizin bu sözləri təmənnasızdır, heç bir umacağı yoxdur. Elə bil itmiş ağılı üstünə qayıtdı. Düşündü ki, ağıl-ağıldan üstün olar. "Qoy görüm nə məsləhət görəcək?"

- Yaxşı, nə deyirsən, dərhal cəzalandıraqmı? Vay nankor qız!

Mətbəx başcısı anladı ki, bu sual ona bilə-bilə verilib:

- Yox xanımım, tələsmək lazım deyil! Səhv etmiş olsaq, hər ikimiz; mən düzgün xəbər gətirmədiyim, siz isə yoxlamadan qərar verdiyiniz üçün günaha batırıq. Gözləmək və yoxlamaq lazımdır.

Möminə ürəyində onun məntiqinə “əhsən” dedi.

- Məsləhətin nədir, Eldəniz bəy?

Eldəniz heç düşünmədən cavab verdi:

- Birincisi, xanımım, biz bilməliyik ki, Əfruzə bu içəcəyə zərərli nəşə bir şey qatır, ya yox.

O başında qurduğu məntiqlə elə sərbəst danışdı ki, Xatun buna heyrət etdi.

- Bunu necə yoxlayacağıq ki, heç kim duyuq düşməsin, heç kim şübhələnməsin? – deyə soruşdu.

- Bunun iki yolu var. Birincisi, üst-başını axartmaq. Bu zərərliyə, çünki, əgər ortada bir şey olmazsa, yəni şübhələrimiz düz çıxmazsa, təsdiqlənməzsə, həm xanım həzrətlərinin, həm də hərəmxananın adının üstünə xəyanət toxumları səpilə bilər.

Möminə Xatun səbrini boğa bilmədi. Görünür ağrılar onu səbrsiz edirdi:

- Bəs ikinci yolu hansıdır?

Eldəniz bunu başa düşdü.

- İkinci yol sizdən asılıdır, xanımım, - deyə tələm-tələsik cavab verdi:

- Mən neyləməliyəm ki?

- Xanım həzrətləri, - o çalışdı ki, deyəcəyi sözlər bir qədər yumşaq alınsın. - Siz çalışmalısınız ki, üç gün onun hazırladığı içəcəyi içməyəsiniz, amma bunu elə etməlisiniz ki, o duymasın. Mən sizə gecələr başqa bir qaravaşla içəcək və meyvə göndərəcəm. Əgər bu üç günə halınız yaxşılığa doğru gedərsə, deməli bu qaravaş sizin içəcəyinizə nəşə zərərli bir şey qatırmış.

Xanım əllərini güclə yelləyərək etiraz etdi:

- Bəs saray həkiminin verdiyi əlacları neyləyim? Lap başımı itirdim. Beynimdə dolanbac yarandı. İndi sən məni bu dolanbacdan çıxart görüm, necə çıxaracaqsan?

- Çox asan, xanım həzrətləri! Saray loğmanı Sultan həzrətlərinin şəxsi həkimidir. O, Sultan və sizdən başqa bu sarayda heç kimə əlac vermir. Əgər saray həkimindən şübhələnməli olsaq, o bunu birinci növbədə Sultanın üzərində həyata keçirməliydi. Allaha şükür olsun ki, özünüz görürsünüz, Sultanımız sappaşağlamdır. Deməli, loğmanın üstündən şübhələr götürülür.

Möminə Xatun sevindi. Mətbəx başçısı lap dövlət adamı kimi düşünürdü. Görünür, saray

münasibətləri onu əməlli-başlı yetişdirmişdi.

Yenə sual verdi:

- Yaxşı, tutaq ki, təklif etdiyin ikinci yolla razılaşdım, sonrası nə olacaq?

Şəmsəddin bu sualı gözləyirmiş kimi dilləndi:

- Gözləməliyik, xanım həzrətləri! Çünki bu qaravaş neçə illərdir sizin yanınızdadır, ən sadıq insanlarınızdan biridir. - Pıçıltıya keçdi. - Durubdururkən, bu işə niyə əl qoysun? Biz bilməliyik ki, bu işin arxasında nə məqsəd var, kim dayanır. O zaman düşmənimizlə savaşımaq asan olacaq, qara daşı qaldırıb altına baxmaq zamanıdır.

Xatun bir qədər düşündü, başında hər məsələni mizan-tərəziyə qoydu. Bütün hallarda məsələnin həlli onun xeyrinə işləyirdi. Odur ki, handan-hana dilləndi:

- Yaxşı, qoy sən deyən olsun, görək bu qara daşın altından kim çıxacaq? İndi isə çox yorulmuşam, gedə bilərsən.

Mətbəx başçısı baş əyib çıxanda qaravaş Əfruzə ilə üz-üzə gəldi. Qadının yanından keçəndə onun apardığı sinidəki içəcək gözlərinə yayınmadı.

...Möminə Xatun Əfruzənin hazırladığı içəcəyi daha içmirdi. Qaravaş hər dəfə içəcəyi gəti-

rəndə Sultan xanımı onu dərhal hansısa iş dalınca göndərir, içəcəyi isə başqa bir qaba tökürdü. Heç üç gün keçmədi ki, Xatun əhvalının yaxşılaşdığını, gümrahlaşdığını hiss etdi. Şəmsəddinin müşahidələri düz çıxırdı. “İndi qara daşın altından kim çıxacaqdı? Məni belə asta-asta öldürmək kimin işidir və məqsədi nədir?” Fikirlər onu əldən salırdı.

Mətbəx başçısı isə nəzarəti daha da gücləndirmişdi. Sultan arvadının göstərişi ilə ona bir neçə gizli silahlı mühafizə vermişdi, amma bunu sarayda, xüsusən də hərəmxanada heç kim bilmirdi. Onun əsas qorxusu Əfruzədən idi, çünki istənilən vaxt xanımın yanına sərbəst grib-çıxa bilirdi. Qorxurdu ki, Möminəyə bir xəttər yetirsin. Bütün bu fikirlər başından çıxmır, gecə-gündüz onu narahat edir, yuxusunu belə ərsə çəkirdi. Rahatlığı əlindən alınmışdı. Xanımın çöhrəsinin təravətinin özünə qayıtması onun düz yolda olmasına dəlalət edirdi. Bu səbəbdən qaravaşı bir an olsa belə, gözdən qoymurdu. Deyəsən, Əfruzə də bunu hiss etmişdi. Xanımın gündən-günə yaxşılaşması, ona qəti hərəkətə keçmək üçün əsas verdi. Şəhərə xəbər göndərüb fədainin harada onu gözləməsini tapşırdı. Eldəniz isə qaravaşı izləməkdə davam edirdi.

Əfruzənin tapşırığı ilə şəhərə gedən kənz geri qayıdıb onunla görüşdükdən sonra Möminə Xatun Şəmsəddinin iştirakı ilə onu yanına çağırırdı.

Bu neçə gündə rəngi-rufu özünə gələn Möminə Xatun otağın tən ortasında dayanmış, adamın iliyinə qədər işləyən baxışlarını onun üzünə dikmişdi:

- Bu gün şəhərə niyə getmişdin, səni kim göndərmişdi?

Kənz özünü itirən kimi oldu. Onun şəhərə getdiyini qaravaşdan başqa heç kim bilmirdi.

- Əfruzə göndərmişdi, xanım həzrətləri!

Möminə səsini sərtləşdirdi:

- Niyə?

Kənz xanımın ötkəm səsindən diksindi. Səsi titrəməyə başladı.

- Karvansarayda bir nəfərə məktub çatdırdım, amma... - əli-ayağı da, səsi kimi əsirdi, - vallah, mənim heç bir günahım yoxdur. Elə bildim ki, siz tapşırmısınız.

Şəmsəddin başa düşürdü ki, kənizi kor-korənə bu işə qoşublar. Bu dəfə sualı o verdi:

- Məktubu verdiyin adam sənin yanında mı oxudu?

- Bəli, ağa!

- Məktuba cavab verdimi?

Kəniz bir az toxtamış kimi oldu:

- Bəli ağa, amma heç nə yazmadı, dilucu dedi ki, bu gecə gələcəm.

Eldənizin beynindən keçən fikirlərdən əti ür-pəşdi:

"Deməli, sui-qəsd bu gecə baş verməlidir! Kənizi zərərsizləşdirdik. İndi qalır o biriləri".

- Elə düşünürəm, bu kənin çox da böyük günahı yoxdur, xanım həzrətləri. Əmr etsəniz onu, elə bu an, hələlik iç qalaya göndərərdik.

Sultan xanımı onun nəyə işarə etdiyini anladı, iş dalınca qala içinə göndərdi ki, onun burada yoxluğunu Əfruzə hiss etməsin...

...Saraydan şəhər kənarına gizli yolun biri də hərəmxanadan başlanırdı. Özü də bu yol Sultan xanımının otağında idi. Ona görə belə edilmişdi ki, şəhər mühasirəyə alınarsa, yaxud saray düşmən tərəfindən ələ keçilərsə, Sultan ailəsi, gərəkdirsə onun özü də təhlükəsiz bir yerə çıxa bilsin. Sultan hərdən bu yolla gecələr xanımının yanına gəlirdi. Bunu Əfruzə də bilirdi.

Xoruzların ikinci banından sonra gizli otağın qapısı açıldı. Əvvəlcə Əfruzə, sonra isə qara paltarda, üzü örtülü bir nəfər xanımın otağına

girdi. Qaravaş “ş...ş...ş” deyib, xanım yatdığı çarpayını göstərdi.

Qara paltarlı adam barmaqlarının ucunda çarpayıya yaxınlaşdı. Yataqda kiminsə olduğu bilinirdi, amma yorğanı başına çəkmişdi deyə boğazı görünmürdü. Ancaq, bu onun üçün müşkül olmamalı idi. Xəncəri qaldırıb, var gücü ilə çarpayının baş tərəfinə vurdu.

Elə bu zaman qapılar taybatay açıldı. Əllərində şamlar tutan xidmətçilər, ox-kamanlı mühafizəçilər içəri girdi. Ortada isə bütün əzəmətilə Möminə Xatun gəlirdi.

Oxçular dərhal qara paltarlı, üzü örtüklü adamı oxa tutdu, oxlar onun hər tərəfinə sancılıb kipriyə döndərdi. Naməlum adam səsinə çıxarmadan yerə yığıldı.

Əfruzə isə bu hadisədən əvvəl çaşbaş qaldı, bir addım geri çəkilmək istədikdə arxası, elə bil divara dirəndi. Dönüb baxdı. Əli qılınclı mətbəx başçısını gördükdə hər şeyin bitdiyini anladı, dizi üstə yerə çökdü.

Möminə Xatun isə əmr verdi:

- Qəndilləri yandırın! Görək bu qara niyyətli adam kimdir. - Arxasını qaravaşa çevirərək, - müqəvvamı öldürsən də, özümü öldürə bilmədin, çünki səndən tədbirli oldum.

Xatun bu sözləri deyib çarpayısına yaxınlaşdı. Əli ilə yorğanı kənara atdı, sonra Əfruzəyə tərəf çevrilərək soruşdu:

- Səni kim göndərib, kimə işləyirdin? Məni niyə öldürmək, ya niyə öldürtmək istəyirdilər?

Qaravaş başa düşdü ki, buradan sağ-salamat çıxmayacaq. Təəssüf etdi ki, Sahibəzəmin tapşırığını axıra qədər yerinə yetirə bilmədi.

Özündə təpər tapıb ayağa durdu. İznsiz ayağa qalxmasından Eldəniz şübhələndi. Ehtiyatlı olmaq üçün sol əli ilə xəncəri qınından çıxardıb hazır vəziyyətə gətirdi.

Əfruzə səsinin tonuna qəzəb verdi:

- Deyirsən sənin ölümünə kim fətva verib? Bil, bu fətva Əlamut qalasından, Sahibəzəmdən gəlib, ləçər! Sənin kimi ləçərlər hökmən qətlə yetirilməlidir!

Möminə Xatun əsəblərini cilovlamağa, səbirli olmağa çalışdı. İndi bəzi məsələləri onunla aydınlaşdırmaq lazım idi. Odur ki, soruşdu:

- Niyə? Mənim qətlim onun nəyinə lazımdır?

Qaravaş yenə qəzəb tonunu azaltmadı:

- Biz fədailər Sahibəzəmdən heç vaxt niyəsi ni soruşmuruq. Əmr gəldisə, ölərik, amma həyata keçirməyə çalışırıq.

O bu sözləri deyib gen qolluğunun altından qəməni çıxardı və iri addımlarla Xatuna doğru yürümək istədi. Üç-dörd addım atmışdı ki, dayandı və səsini də çıxartmadan Sultan xanımından bir qədər aralıda üzü üstə yerə düşdü... Eldənizin atdığı xəncər qaravaşın kürəyinin düz ortasından saplanmışdı...

Şəmsəddin Eldəniz Sultan Toğrulun yanına çağırılmışdı. İçəri girib baş əydi, dizini yerə qoydu. Sultanın əmrini gözlədi. Onun sağında və solunda vəzir-vəkil ayaq üstə dayanmışdı. Möminə Xatun isə ikinci mərtəbədə şəbəkə pəncərədən onlara baxırdı. Sultan ayağa durub Eldənizə yaxınlaşaraq “qalx” dedi. Üzünü ayanlarına tutaraq dilləndi:

- Baxın, mən hamıdan belə sadıqlıq və sədaqət istəyirəm. Bu adam Sultanın namusunu qorudu. Saraya sızan xaşxaşiləri ifşa etdi. - Üzünü Eldənizə tərəf çevirib soruşdu .- Dilə məndən nə dilərsən, nə istəyin varsa söylə!

Şəmsəddin ayaq üstə dayansa da, başını aşağı salmışdı. Elə bu vəziyyətdə də cavab verdi:

- Arpasız at dağ aşmaz, arxasız ər qoşun basmaz. Mənim arxam sizsiniz, diləyim də Sultan həzrətlərinə xidmət etməkdir. Sultanı-

ma sədaqətlə xidmət etməkdən böyük dilək ola bilərmə?

O susdu. Sultan Toğrul qayıdıb taxtında oturdu:

- Sədaqətli köləmdən başqa bir cavab gözləməyirdim. Sən bu sarayda illərdir xidmət edirsən, heç kim də səndən şikayətlənmir. Doğrudürüstlüyün, sədaqətinlə hamının hörmətini qazanmışsan. Odur ki, qərarımı verirəm. - O başını qaldırıb yuxarıdakı şəbəkə pəncərəyə baxdı, sonra nəzərlərini ayanlarının üzərində gəzdirdi. - Eşidin və bilin! Bu gündən Şəmsəddin Eldənizə əmir rütbəsi verilir və o, oğlum Arslanşahın Atabəyi təyin olunur.

Eldəniz donub qalmışdı. Gözlərinin önündən uşaqlığı bütün təfərrüatı ilə gəlib keçdi. Yətiş yuxusunda da görməzdi ki, Sultan oğlunun Atabəyi olacaq. İki dizini də yerə qoyub əlini sinəsinə apardı:

- Sultanın əmri Allahın əmridir!

Şəbəkə pəncərədən baş verənləri diqqətlə izləyən Möminə Xatun Sultanın bu qərarından razı halda gülümsəyirdi.

Beləcə Eldəniz Atabəy oldu.

MÖMİNƏ XATUN ATABƏYƏ ƏRƏ GEDİR

Sonuncu xoruz banında Baş Dədə gözünü açdı, yerində bir qədər o tərəf-bu tərəfə çevrildi. Şəhərin minarələrindən ucalan azan səsi isə Baş Dədənin yuxusunu tamam qaçırdı. Hava hələ işıqlanmamışdı. Xoruzun səsinə gülümsündü. Düşündü ki, bu camaat xoruzun səsinə oyanır, işinə-gücünə başlayır. Guya xoruz olmasaydı, sabah açılmayacaqdı. Ağla bir bax, e? Xoruz banlayıb öz toyuqlarını oyadır ki, durun, dənləmək vaxtıdır. Onların bundan başqa işi-gücü varmı? Allah heyvanları, quşları, balıqları belə yaradıb. Təkcə insana ağıl verməklə onlardan üstün edib. İnsanların çoxu bu üstünlükdən istifadə edə bilmir. Onların çoxusu bunlar kimi yaşayırlar - yemək, içmək, çoxalmaq. Bəs onda bu ağıl nə üçün verilib? Ağıl ona görədir ki, ilahi eşqə çatasan, Allahı dərk edəsən. Allahın dərkisi isə elmdən keçir. Bunu anlamayanlar o banlayan xoruz kimidirlər. Bu xalqı, Azərbaycanı elmsiz, kitabsız qorumaq mı olar? Yox, olmaz! Gec-tez dağılar...

Onu fikirdən hücrənin qapısının yavaşca açılan səsi ayırdı. Dikəldi, gözünə uzaqdan zəif

işıq göründü. Nökər əlində durna lampası tutmuşdu.

- Sabahın xeyir, Dədə! Durdunmu, qurban olduğum?

Baş Dədə onun salamını aldı:

- Sənin də sabahın xeyir olsun! Gəl kömək et, cübbəmi geyinim.

Nökər ona cübbəsini geyinməkdə yardım etdi, başına börkünü qoydu. Qolundan tutub həyətə çıxartdı. Baş Dədə təmiz dağ havasını ciyərlərinə çəkib, çörəkçi məhəlləsində bişən çörəyin ətrini uddu. O, bu çörəyin ətrini heç zaman unuda bilmirdi. Ona elə gəlirdi ki, Gəncədən başqa dünyanın heç bir yerində belə çörək bişirilə bilməz. Gəncəlilər bu sirri də heç kimə vermirdilər.

Abdüst aldıqdan sonra ağır-ağır yanındakına tapşırıq verdi, - namazımı həyətdə qılacam. Cənamazımı orda sərərsən.

Nökər sevindi, çünki Baş Dədə qocalığına görə çoxdandır namaz qılmırdı. Fikirləşdi ki, deyəsən dədəmiz gümrahlaşıb.

Baş Dədə möhür daşından başını qaldıranda Nəticənin səsinə eşitdi:

- Sabahın xeyir, baba! - Cavab gözləmədən dil-dil ötdü. - Sabaha qədər yatmamışam, elə hey Atabəy, bir də xaxşaşilər haqqında düşün-

müşəm. Möminə Xatunun sonrakı taleyi necə oldu?

Həyətdən ocağın tüstüsünün iyi gəldi. Nökər yığıb-arıtladığı otlardan çay hazırlayırdı. Onlar döşəkçə üstündə üzbəüz əyləşdikdən sonra baba ağır-ağır dilləndi:

- Ondan qabaq gəl sənə dədələrimizin dədəsi Oğuz Xaqan haqqında danışım, çünki onu bilməsən, hardan gəlib, hara getdiyimizi də bilməyəcəksən.

Nəticə dirsəyini dizinin üstünə qoyub maraqla babasını dinləməyə başladı:

- Deyirlər ki, Oğuz Xaqan anadan olanda gözləri mavi, saçları sarı olub. Atasının adı Qaraxan olub, amma Göy Tanrısına, yəni tək tanrıya itaət etməyib. Anadan olanda Oğuz anasının döşündən yalnız bir dəfə süd əmib. Sonra daha içməyib. Onu başqa heyvanların südü ilə böyüdüblər.

Nəticə onun sözünü kəsdi:

- Baba, bu nə vaxt olub?

Nökər süfrə açmağa başlamışdı. Əlindəki dəstərxanı onların qarşısına sərəndən sonra sinidə təzə təndir çörəyi, pendir, nehrə yağı, meyvə qurusu gətirib çay dalınca getdi.

Baş Dədə süfrəyə əl uzatmadı, adəti üzrə yeməkdən əvvəl bir qurtum çay içərdi.

- Vallah, deyilənə görə, çox-çox qədimdə. Oğuz Xaqanın kökü Nuh əleyhissalamın oğlu Yafəs xanın oğlu Olcay xandan gəlir və deyilənə görə, taciklərin Əfrasiyab, bizim də Alp Ər Tonqa adlandırdığımız xaqanın vaxtında olub. Deyilənə görə, türkman dilinin ən gözəl və düzgün ləhcəsi Xaqaniyyə ləhcəsi olub. Xaqandan doğulan bütün qız uşaqlarına Xatun, oğlan uşaqlarına isə Xan deyərdilər.

Nəticə dərhal sual verdi:

- Deməli, baba, Möminə Xatun Alp Ər Tonqa nəslindəndir?

Baş Dədə gülümsündü:

- Belə çıxır.

- Hə, sonra nə oldu, baba? – Nəticə yenə hövsələsizlik göstərdi.

Bu zaman nökr otlardan dəmlənmiş çayı süzüb gətirdi, hərəsinin qarşısına bir maskura qoydu.

- Dədələrimizin danışdığına görə, Oğuz Xaqan hündürboylu, cüssəli, igid ərən olub. Onun qarşısında kimsə dura bilməzmiş. Sənə bir əhvalat danışım. Bir gün Xaqan Tanrıya ibadət edirdi. Birdən ortalıq qaraldı. Göydən mavi bir işıq düşdü. Bu işığın ortasında təkbaşına bir qız oturmuşdu. Qız çox gözəl idi. Qız güləndə, san-

ki mavi göy də gülürdü. Qız gülərək ona dedi ki, mənə göylərdən sənə üçün göndəriblər. Oğuz onu görən kimi ağlı başından çıxdı. Sevdə, aldı. Ondan üç oğlu doğuldu. Adlarını Gün, Ay, Ulduz qoydular...

HƏMƏDAN, 1136-cı il

Möminə Xatunun əri II Toğrul qəfildən dünyasını dəyişmişdi. Həmədanda belə xəbər gəzirdi ki, onu qardaşı Məsud hansı yollasa aradan götürüb, çünki illərdir qardaşlar arasında hakimiyyət savaşı gedirdi. Məsud özünü Sultan elan edəndən sonra bu fikirlər daha da gücləndi, çünki taxt-taca Toğrulun azyaşlı oğlu yiyələnməli idi. Lakin onun Atabəyi Məsud qarşı çıxmadı, səbrlə hadisələrin növbəti gedişini gözlədi, çünki hələ çox zəif idi. Möminə Xatun ondan bu barədə soruşanda cavab vermişdi ki, mən yalnız Arslanşahın atabəyiyəm. Köləyəm. Xan nəslindən olanların münaqişəsinə qarışmağa haqqım yoxdur. Möminə Xatun onun bu atmacasını anlasa da, bir söz deməmiş, hadisələri səbrlə gözləməyi üstün tutmuşdu...

Sultan Məsud sarayın şəbəkəli pəncərəsindən uzaqlara baxırdı. Dövlətinin hər yerindən həyəcanlı xəbərlər gəlirdi. Zənni düz çıxmışdı. Yerlərdə əmirlər ona qarşı qalxa bilərdilər. Başa düşürdü ki, tezliklə həll etməsə, sultanlığının ömrü uzun olmayacaq. Həllini isə görə bilirdi, amma bu, təkcə ondan asılı deyildi. Gərək bu işdə digərlərinin də razılığı olaydı... Pəncərədən ayrılıb taxtının qarşısında bir qədər gəzdi. Gah bir yerdə dayanıb sağ əlini saqqalına çəkir, gah da iki əlini də arxasına qoyub ağır-ağır sarayın baş otağında fırlanırdı. Nədən başlasın, necə başlasın, hələ bilmirdi. Amma bilirdi ki, bu iş bu gün hökmən bitməlidir, yoxsa onun özünü bitirəcəklər. Sarayın əyan-əşrəfi qəbulda gözləsə də, o, heç kimi qəbul etmirdi. Qəbul edəcəyi hələlik iki nəfər vardı.

Qapı açıldı, eşikağası içəri girib Möminə Xatunun gəldiyini söylədi.

- Gəlsin, - dedi. Özü də keçib taxtında əyləşdi, sanki sultanlıq qüdrətini qardaşı arvadına göstərmək istəyirdi.

Xatun qara paltarda içəri girəndən sonra lay qapılar örtüldü. O başına çarşab salmamışdı. Türk qadınları islamdan bu adəti götürməmişdilər, çünki onlar ta qədimdən başlarına külah

qoyar, üzərinə şal, ləçək, yaxud kəlağayı çəkərdilər, ya da qadınlara məxsus, xüsusi bəzədilmiş papaq geyinərdilər, amma üzləri həmişə açıq qalardı. İndi də bu dul qadın bütün gözəlliyi ilə qaynının qarşısında dayanmışdı. Ərinin ölməsi ilə bağlı üzündə yaranan kədər onu bir az da cazibəli etmişdi.

Möminə Sultana yaxınlaşıb yüngülcə baş əydi.

Məsud qadının onun qarşısında ayaq üstə dayanmasını özünə sığışdırmadı, taxtından durub ona yaxınlaşdı:

- Hörmətli Xatun necədir, Arslanşahın kefi yerindədimi?

- Təşəkkür edirəm, Sultan həzrətləri, sayənizdə hər şey yaxşıdır. Düşündü: "Söhbət əgər şahzadədən başlayıbsa, deməli məni bura təhdid etməyə, özü də məhz saraya çağırıb. O istəyir ki, bizim görüşümüz burada olsun".

Sultan Məsud onun bir cümlə deyib susmağının səbəbini anladı, çünki bu qadının nə qədər ağıllı olduğunu bilirdi. Toğrulun da hakimiyyətə gəlməsində onun tövsiyyələrinin nə qədər əhəmiyyət daşıdığını ona danışmışdılar. Bu qadını özünə doğru çəkib, tərəfdarı etməsə fəsadları ağır ola bilərdi. Handan-hana dilləndi:

- Səni bura çağırdıgıma görə, yaxın mənə qız-mazsan. Mən durub sarayına da gələ bilərdim, amma səni bura dövlət işinə görə çağırmışam və burada səndən başqa əyanlar da iştirak edəcəklər.

Xatun dilucu dilləndi:

- Rahatsız olmayın, Sultan həzrətləri, nə gərəkdirsə burada da deyə bilərsiniz.

Məsud söhbətə uzaqdan başladı:

- Bilirsən, Möminə Xatun, oğlun indi azyaşlıdır, amma gələcəkdə o da bu dövlətin idarə olunmasında hökmən iştirak etməlidir, hakimiyyətin acısını, şirini dadmalıdır. Bunun üçün gərəkdir ki, hansısa əyalətdə təcrübə qazansın.

Möminənin dalağı sancdı. Ürəyində dedi: "Aha, qara qızın dərdi varmış. Məni paytaxtdan uzaqlaşdırmaq istəyir. Qorxur ki, bizə görə təkcə Həmədanda deyil, başqa şəhərlərdə də qarmaqarışıqlıq yaranar". Zətən oğlunun təhlükəsizliyi üçün özü də buralardan getmək istəyirdi. Ancaq, Sultan icazə verməsəydi, o heç saraydan da çıxıbilməzdi. Beynindəki fikirləri dilinə gətirmədi, bunun əvəzinə başqa sözlər dedi:

- Sultan həzrətləri necə məsləhət bilirsə, deməli dövlətimizin siyasətinə belə uyğundur. Ancaq, həzrət bunu necə görür? Mən tək qadın bir uşaqla hansısa əyaləti idarə edəcəyik? Axı,

bizdə qadınların dövləti, hətta ən kiçik kəndi idarə etməsinə pis baxırlar.

Sultan Məsud mənalı-mənalı gülümsündü:

- Tək niyə? Arslanşahın Atabəyi də sizinlə gedəcək.

Möminə Atabəyin adını eşidəndə məsələnin nə yerdə olduğunu anladı, amma özünü bilmə-məzliyə qoydu:

- Sultan həzrətləri, açıq danışın. Necə yəni? Atabəyin dul qadının yanında olması söz-söhbətə səbəb olmazmı? El nə deyər, aləm nə deyər? Şərə-fimizə, namusumuza xələl gəlməzmi?

Sultan yenə mənalı-mənalı gülümsədi. Əllərini qoynuna qoyub dedi:

- Rahatsızlığa bir əsas yoxdur. Düz deyirsən, ağac ucuna yel dəyər, gözəl qadına söz gələr. Söz-söhbət olmasın deyə... təklif edirəm sən elə Arslanşahın Atabəyinə ərə gedəsən. Ömrü bo-yu, bu cavan vaxtından dul qalmayacaqsan ki? Eldənizi yaxşı tanıyırsan; etibarlıdır, sədaqətli-dir, yaraşıqlıdır. Səhv etmirəmsə səni xaşxaşılə-rin xəncərindən də o qurtarıb. Düzdür, səndən bir-iki yaş kiçikdir, amma bu o qədər də əhə-miyyətli deyil. Hə deyirsən?

Möminə Xatun gözəl bilirdi ki, sultan nə-s-lindən olan oğlan uşaqlarının faciəsi erkən

yaşlarından başlanır. Onun da oğlu taxt-tac varisi olduğu üçün gələcəkdə kiminsə əlində vasitə ola bilərdi. Uğursuz bir addım, səhv bir hərəkət varisin edamı ilə nəticələnərdi. Övlədin yanında anadan başqa, etibarlı sirdaş, arxa lazımdır.

Bayaqdan başını qaldırmayan Xatun qərarını verdi:

- Sultan həzrətləri necə məsləhət buyurursa, elə də olsun.

Sultan Məsud qadının onun təklifinə belə tez razılaşacağını gözləmirdi. Odur ki, sevincək halda əllərini qoynundan çıxarıb bir-birinə sürtdü:

- Çox yaxşı!

Sonra davula yaxınlaşıb davul çubuğu ilə üç dəfə döyəclədi.

Qapıçı içəri girən kimi əmr verdi:

- Atabəy Eldənizi çağırın!

Qapıçı baş əyib çıxdıqdan sonra Möminə sönuncu dəfə dilləndi:

- Yəqin ki, bizə iktə olaraq Arranı verəcəksiniz.

Sultan təəccüblə soruşdu:

- Elədir, bunu hardan bildin?

Cavab almamış lay qapılar açıldı, Atabəy içəri daxil olduqda Məsud taxtında əyləşdi. Eldəniz irəli gəlib baş əydi. Gözünün ucu ilə Mömi-

nənin də burada olduğunu gördü. Möminə isə onu görən kimi yanaqları allandı.

- Bilirsənmi səni niyə çağırmışam? - Sultan birbaşa mətləbə keçdi...

...Sultanın çaparı onu şəhərin kənarında yaşıl bir meydanda tapmışdı. Arslanşaha qılıncla döyüş fəndlərini öyrədirdi. Zətən Arslanşah da bacarıqlı uşaq idi. Göstərilən fəndləri tez mənimsəyirdi. Çapar onun Sultan tərəfindən saraya çağırıldığını dedikdə heç nə anlamadı. Çünki siyasətə qatılmır, heç saraya da getmirdi, yalnız Arslanşahın tərbiyəsi ilə məşğul olurdu.

Eldəniz sarayda Möminəni görəndə də heç nə anlamadı. Düşündü ki, yəqin Xatun ondan Sultana şikayət edib, amma bu da ola bilməzdi. Fikirlər içində çabalaya-çabalaya dilləndi:

- Yox bilmirəm, Sultan həzrətləri!

- Qərarım belədir! Toğrul qardaşımın dul qadını Möminə Xatunu sənə ərə verirəm, üstündə də ikta olaraq paytaxtı Bərdə olmaqla Arranı.

Atabəy baş əydi:

- Ömrün uzun olsun, Sultan həzrətləri! Həmişə qayğımıza qalmısan. Xatunun da burada olmağından elə başa düşdüm ki, onun da razılığını almısınız.

Sultan onun çoxbilmişliyinə “afərin” dedi.

- Elədir, Möminə Xatun etiraz etmir.

Eldəniz yenə başını qaldırmadan dilləndi:

- Allah kölgənizi üstümüzdən əskik etməsin, Sultan həzrətləri! Sizi əmin edirəm ki, sədaqətlə xidmət edəcəm, kim taxt-taca qarşı duracaqsam amansız olacam. Odur ki, xahiş edirəm, təkcə Arranda deyil, Azərbaycanın bir çox yerlərində də dikbaş əmirləri cəzalandırmağı mənə tapşırırsınız və bu, fərmanda göstərsin.

Məsud ayağa durdu, dərindən nəfəs alıb dedi:

- Hə, yaxşı, olsun! Allah sizə yar olsun!

Bayaqdan üzündə bir qədər nigarançılıq olan Məsudun indi gözlərinin içi də gülürdü: “Çox şükür ki, bu müşküldən qurtardıq”.

Möminənin isə uçmağa qanadı yox idi. Eldənizin xahişi onu qanadlandırmışdı: “Afərin! Deyəsən, doşab almışam, bal çıxıb”.

Sultan əyan-əşrəfi çağıraraq qərarını elan etdi.

Həmin ildən Azərbaycanın Atabəylər dövrü başladı.

...- Baba, baba, Oğuz Xaqan haqqında danışdın, sonra nə oldu? - Nəticə demək olar ki, süfrə arxasında babanı yenidən bu dünyaya qaytardı.

Baş Dədə maskuranı götürüb bir qurtum ot çayı içdi, sonra çörəkdən bir tikə qopartdı, şora batırıb ağzına qoyaraq yavaş-yavaş çeynəməyə başladı. Tikəni udduqdan sonra dilləndi:

- Hə, Oğuz bir gün ova getmişdi. Uzaqda bir gölün ortasında bir ağac, ağacın dibində yalqız bir qız gördü. Qız o qədər gözəl idi ki, görənlərin ağlını başından çıxarırdı. Oğuz onu görən kimi bir könüldən min könülə vuruldu. Sevdı, aldı.

Bu qızdan da üç oğlu oldu. Adlarını Göy, Dağ, Dəniz qoydular.

Oğuz bir gün ovda ikən atası Qaraxana oğlunun başqa dinə keçdiyini söylədilər. Təsəvvür edirsənmi bu nə deməkdir?! Qaraxan bəyləri yığdı, vəziyyəti danışdı. Oğuzu çağırıb öldürmək istədilər. Oğuzun arvadı bu xəbəri ona gizlincə çatdırdı. Oğuz da ətraf boylara: "Atam məni öldürmək istəyir. Onu istəyən onun, məni istəyən mənim yanıma gəlsin" dedi. Boylar iki yerə bölündülər.

Ata ilə oğulun döyüşçüləri arasında savaş başladı. Oğuz üstün gəldi. Qaraxan öldürüldü. Oğuz bütün təkinləri yığıb şölən verdi. Onu xan seçdilər. Şöləndə bəylərə dedi: "Mənə tabe olanlar dostum, olmayanlar düşmənim olacaq". Boyların çoxusu tək Tanrılığı qəbul etdi. Etmə-

yənlər qıpçaq çöllərinə köçdülər...

Nəticə yenə babanın sözünü kəsdi:

- Baba, bu savaş harda olub?

- Sözümü kəsmə, yoxsa harda qaldığım yadımdan çıxar. O savaş Urmiyə gölünün yanında olub. Hə...- duruxdu.

Nəticə onun son sözünü yadına saldı:

- Qıpçaq çöllərində.

- Hə... O yenə ağır-ağır danışmağa başladı:

- Bundan sonra Oğuz xan ətrafında nə qədər boylar, təkinlər vardısı hamısını özünə tabe etdi, Türküstan yaratdı.

Oğuzun vəziri Uluq Türk bir gecə yuxuda bir altun yay, üç gümüş ox gördü. Oyanıb yuxusunu Oğuza danışdı.

Oğuz oğlanlarını çağıraraq dedi: "Gün, Ay, Ulduz, ərənlərinizi götürüb Günçixana, Göy, Dağ, Dəniz, siz isə Günbatana gedin. Beləcə Turan yarandı.

Oğuz Günçixan tərəfə gedənləri Boz ox, Günbatan tərəfə gedənləri isə Üç ox adlandırdı.

Baş Dədə sözünü bitirdi. Nəticəsinə öyüd verirmiş kimi dedi:

- Yadında saxla, bu Batil elmlərimizdən biridir. Bu başlanğıcdır...

Nəticə razılıqla başını tərpətdi...

ƏLAMUT QALASI, 1136-cı il

...Sahibiəzəm başını qaldırıb sanki qalanın üstündə asılıb qalmış göyə baxdı. Əynində “kəpənək” deyilən yapıncı vardı. Qartallar qıy vurub onun başı üstə fırlanırdı, ov axtarırdılar. Burada bəzən qətlə yetirilən (belə də olurdu) insanları qaladan aşağı, dərəyə atırdılar. Qurdquş da bu cəsədlərə alışıbmışdı. Əziyyəət çəkmədən, təbiətlə mübarizə aparmadan qarınlarını doyuracaq qədər bu dərədə yem tapırdılar. Baş İmamın qartallardan xoşu gəlirdi. Müşahidə etmişdi ki, qartal qurdun ovuna ortaqlar, öz ovunu isə ya ağac başında, ya da yuvasında yeyər. O göyün ənginliklərindən bir cüt gözlə aşağıda yem axtarar, əgər ona qalib gələ biləcəkdisə, dərhal ovunun üstünə şığıyardı. Bəzən qartalların gözü səhv də edirdi. O, bir dəfə bunu müşahidə etmişdi. Əhvalat belə olmuşdu. Qalanın qarşı tərəfindəki sıldırım qayalarda dağ keçiləri otlayır, başları üstündə iri bir qartal fırlanırdı. Öz-özünə dedi ki, bu quş hücumu hazırlaşır, amma heç nə alınmaz, çünki ən kiçik keçinin çəkisi ən azı səksən-yüz kilo olardı, ancaq o fikirlərində yanılmışdı. Qartal sanki onun acığına dağ keçisinin üstünə şığıyıb caynaqları-

nı belinə sancdı. İynə kimi caynaqlar keçinin dərisini deşib belinə girdi. Ətrafdakı dağ keçiləri hürküüb qaçırdılar. Və bir azdan sıldırım qayaları asanlıqla keçib görünməz oldular. Qartal isə ələ keçirdiyi keçini qaldırmağa çalışsa da, bacarmadı. Keçi çabalayır, qartalı belindən qoparmağa çalışırdı. İndi də qartal dağ keçisindən qurtulmaq istəyirdi, amma bunu edə bilmirdi, çünki caynaqları keçinin dərisinin altında ilişib qalmışdı. Sahibiəzəm az qaldı qışqırsın ki, burax keçini, indi ikinizdə uçurumun dibinə gedəcəksiniz. Elə də oldu. Qartal keçini boşluğa çəkdikdə hər ikisi uçurumun dibinə yuvarlandı. Uçurumun dibinə çırpılana qədər qartal qanadlarını həyatla mübarizə aparmaq üçün çalsa da, yelləsə də heç bir nəticə hasil olmadı. Hər ikisi qayalara, daşlara çırpıla-çırpıla dərəyə düşdü.

O fədailərini qartala bənzədirdi. Onlar da qartal kimi ovunu güdür, səbr edir, sonra qəfil üstünə şığıyıb amansızlıqla öldürürlər. O fəxr edirdi ki, dünyanı qorxu altında saxlayır. Dünyanın ən güclü hakimlərinin elçiləri bu yüksəkliyə çıxıb, onunla danışıklara gəlir, xərac verirdilər.

Hava günəşli olsa da, dağ havası günün istisini hiss etməyə qoymurdu.

Sahibiəzəm qala üstündə gəzişə-gəzişə ənginliklərə baxıb xəyala dalmışdı. Arxasınca Ələmut xəlifəsi Mühəddin Təmimi gəlirdi. Böyründə kağızla dolu çanta asılmışdı. Bəzən Baş İmam belə yerlərə hesabat üçün də qalxırdı. Zikr etməkdən yorulanda ayaqlarına güc salırdı. O burada həm də qərarlarını verə bilərdi. Odur ki, xəlifə hazır gəlmişdi.

Sahibiəzəm qalanın bir ucunda dayandı. Üzünü xəlifəyə çevirib soruşdu:

- Hə, xəlifə, qurduğumuz xilafətin işləri necə gedir? Sahibiəzəm Həsən Sabbah da belə bir xilafət qurmaq istəyirdi. O başladı, biz davam etdirdik.

Təmimi onun gözlərinə baxmadan, çünki onun gözlərinə baxmağa kimsə cürət etmirdi, cavab verdi:

- Yaxşıdır, ya Sahibiəzəm, getdikcə hər yerə daha çox sızırıq, adamlarımızı hər yerə yerləşdiririk. Saraylarda, mədrəsələrdə, məscidlərdə, hətta hamamlarda, bazarlarda fədailərin var.

Baş İmam onun sözlərindən razı qalsa da, bunu biruzə vermədi.

- Şirvandan xərac gəlirmi?

- Gəlir, ya Sahibiəzəm, hətta bəzən vaxtından qabaq da göndərilər.

- Bu yaxşıdır, - o sözünə davam etdi. - Deyəsən Məniçöhr atası Əfrudinin qətlindən sonra ağıllanıb, bizimlə sican-pişik oynamaq istəmir. Onsuz da siçan hansı deşiyə girsə, pişik onu nə zamansa tapıb yeyəcək. Şamaxı rəisinə tapşırı ki, qoy nəzarəti bir an da azaltmasın. Yaxşı, bəs Konstantində (Konstantinopol, sonrakı adı İstanbul) o Yaraşıqlı İohan neyləyir?

O, “ Yaraşıqlı İohan” deyəndə dodaqları qaçdı. Bu xaçlılardan nə desən gözləmək olardı.

- Onlar da xəraclarını vaxtlı-vaxtında göndərirlər, ancaq çox zəifləyiblər, - xəlifə bunu deməyi özünə borc bildi.

Baş İmam, sanki heç nə bilmirmiş kimi soruşdu:

- Niyə? Qos-qoca Bizans süqutamı gedir?

- Ya Sahibəzəm! - Əlamut xəlifəsi verilən sualı aramla cavablandırmağa çalışdı. - Birincisi, Bizansın içində daxili gərginlik güclənir, parçalanmalar, özbaşınalıqlar artır. Bu şəraitdə zülm və soyğunçuluq yüksələn xətlə çoxalır, ikincisi isə, daxili gərginliyin artmasına səbəb səlcuqların getdikcə Bizans torpaqlarını zəbt etməsidir. Bunun da nəticəsində xaçpərəstlərin bir çoxunun öz yerlərindən köç etməsi gərginliyi daha da artırır...

- Yaxşı müşahidədir,-deyə Baş İmam onun sözünü yarımçıq kəsdi.-Müşahidənizi davam edin. Bizansda nə baş verirsə, ondan xəbərdar olmalı, ya hadisələri ləngitməli, ya da, istəsək sürətləndirməliyik.

Rəis gözəl bilirdi ki, Sahibiəzəmin dediyi son sözlərin altında nə qədər ağır yük var. Buna görə də “Baş üstə” söyləməklə kifayətləndi.

Baş İmam yenə aramla gəzişməyə başladı. Qurşağından kəhraba təsbehini çıxardıb yavaş-yavaş şaqqıldatdı. Hiss olunurdu ki, verəcəyi sualın cavabından narahatdır. Xəlifə də onun arxasınca aram-aram addımlayırdı.

- Dedin işlər yaxşı gedir. - Səsini qaldırıb geri dönmədən soruşdu. - Bəs yaxşı getməyən işlərimiz hansıdır? - O, qəfil dönəndə az qaldı xəlifə ilə burun-buruna gəlsin. - Sən sus, qoy mən deyim.

Mühəddin Təhimi özünü itirdi, az qaldı onu əsməcə tutsun. Söhbətin nədən getdiyini bilirdi. Bağdad xəlifəsi taxta oturan kimi Sultan Məsudun adına xütbə oxutdurdu. Baş İmam xəbər göndərmişdi ki, xütbəni gecikdirsən, bununla da taxt-tac varisləri arasında ixtilafı dərinləşdirsin. O zaman varislərin biri hökmən Sahibiəzəmin toruna düşəcək, biri o birinin qətlini sifariş

verəcəkdi, amma belə olmadı.

Qalanın başı üstündə dolaşan qartallardan biri göydə qıy cəkəndə Baş İmamı, elə bil ilan vurdu. Səsini qaldırdı:

- Bizim Bağdad rəisimiz, deyəsən əsl həqiqətin nə olduğunu bilmir. Necə olur, yeni Bağdad xəlifəsi ər Rəşid Məsuda xütbə oxuyur, onun bundan xəbəri olmur, bəs o hara baxır? Biz hörmətdən düşə bilərik, xəlifə! Xəncər!

Məsələ bitmişdi. Çünki bu o demək idi ki, aradan götürülsün, ləğv olunsun.

Təhimi yavaş səsle dilləndi:

- Ya Sahibiəzəm, elə düşünürəm ki, bu işdə heç bir müşkülümüz olmayacaq, çünki həzrətin verdiyi göstərişlər əsasında bütün xəlifə davamçılarının yanında onlara "xidmət" edən fədailərimiz var.. Elə bu gün göyərçinlə Bağdad rəisinə məktub göndərərəm.

Əlamutun sahibi səsini bir az da qaldırdı:

- Bəs, Möminə haqqında nə deyəcəksən, neyləyəcəksən? Neçə illərdir onu aradan götürə bilmirik. O qadın indi daha da güclənib, Sultan Məsud Möminəni xilas edən adama - Eldənizə ərə verib, üstəlik də Arranı və Azərbaycanın bir hissəsini onlara ikta edib. Bilirsənmi bu nə deməkdir? - Cavab gözləmədi. -

Bu, o deməkdir ki, iki ağıllı adam birləşib, tezliklə nəinki, Arran və Azərbaycana hakim olacaq, həm də o biri Atabəylərə təsir gücünü əllərində saxlayacaqlar. Bizə də xərac verməyəcəklər.

Əlamut xəlifəsi onunla burun-buruna dayanan sahibinin ağzından, sanki od püskürdüyünü hiss etdi. Onsuz da gözlərini sahibinin başmağına dikmişdi. Baş İmam isə deyəsən sakitləşmək bilmirdi:

- Bilirsən bütün bunlar niyə baş verəcək? - O bu dəfə lap bərkdən qışqırdı. - Ona görə ki, onların yanında Sultan taxt-tacına varis var. Onların yanına xidmətçi-fədai göndərdinmi? Yox! Nə bilmək olar, sabah olmadı elə, oldu belə! Onsuz da beş ildən, on ildən bir Sultan taxt-tacı uğrunda savaş başlayır. Mən heç şübhə etmirəm ki, o ağıllı ər-ərvadın dəstəyilə varisi sultanlığa iddia edəcək. Onlar Arrana və Azərbaycana ona görə gəliblər ki, daha da güclənsinlər. - O səsinə aşağı saldı, ondan aralanıb təsbehini şaqqıldadaraq tapşırığını verdi. - Onları gözdən qoyma, nə gərəkdirsə et, amma batinləri onların yanında yerləşdir. Atacaqları bütün addımlarından xəbərdar olmalıyıq.

Əlamut xəlifəsinin nitqi qurumuşdu. Handan-hana:

- Baş üstə, - dedi. Bununla da təhlükə ondan sovuşduğu üçün şükür etdi.

Qartal isə göydə qanad çalaraq qıy vururdu.

Bir neçə gündən sonra Bağdad xəlifəsi ər-Rəşid qətlə yetirildi...

* * *

Xəlifə ər-Rəşid xaşxaşilər tərəfindən qətlə yetiriləndən bir az öncə atası ər-Mustərşid də belə qətlə yetirilmişdi...

...Baş Dədə bu sözləri deyib gözlərini yumdu ki, bir qədər mürgüləsin, amma nəticəsi əl cəkmədi. Elə hey baba, danış da, çox maraqlıdı - deyirdi. Nəhayət, baba gözlərini açdı...

BAĞDAD, 1135-ci İL

...Bağdad sarayı xüsusi bəzədilmişdi, çünki o bu gün türk sərkərdələrini Sultana qarşı qaldıra biləcəkdi. On yeddi illik xəlifəliyində o, həmişə Sultanla şahzadələrin arasını vurur, xəlifə tərəfindən gah onun, gah bunun, gah üçüncünün adına xütbə oxutdururdu. Məqsəd də bu idi ki, türk tayfaları arasında qarşıdurma yaratsın və

onlar bir-biri ilə savaş aparsınlar. Nəticədə isə xəlifəlik güclənsin, güclü türk tayfaları Bağdad və ona xidmət etsinlər. Az qala səksən ildə ki, yəni 1056-cı ildən bəri - Sultan Alp Arslan Bağdadı tutduqdan sonra bu siyasət yürüdülürdü. Buna çox zaman da nail olunurdu. Sultan Tapardan sonra ikiye bölünən Boyük Səlcuq dövləti özünün ağır günlərini yaşayırdı.

Dövlətin sonuncu ağsaqqalı Sultan Səncəri hər iki - Qərb və Şərq tərəfdə yaranan dövlətlər yalnız kağız üzərində tanıyır, atalarından, babalarından gələn törəyə yalnız sayğı göstərməklə kifayətlənirdilər. Məhz onun dövründə, 1127-ci ildə, əsas Əlaəddin Atsız tərəfindən qoyulmuş Xarəzmşah, daha sonra Mosul Atabəyliyi, Arran və Azərbaycan atabəylikləri və sairələr yarandı...

Qonaqlar arasında türk sərkərdələri Yürüyən Quş, Qızıl, Toğan Yürek, hətta Həmədanın valisi Xumar Tekin və başqaları vardı.

Qonaqlar yerbəyer olduqdan sonra xəlifə möhtəşəmliyini göstərmək üçün özünə yuxarı başda taxt qoydurmuş, onlar üçün isə yerdə mütəkkələr düzdürmüşdü. Bağdadın bir neçə yüz illik əzəməti bu sarayda doğurdan da görünürdü.

Xəlifə böyük qəbul otağına hamıdan sonra daxil oldu, qonaqlar hörmət əlaməti olaraq ayağa durub ona baş əydilər. Xəlifə onlara salam verdikdən sonra əli ilə oturmağa yer göstərərək sözbə başladı:

- Bəylər, bilirsinizmi vəziyyətimiz necədir? Sultan Məsud bir necə ildir ki, taxt-tacı qanunsuz ələ keçirib. Türk törələrinin, yazılan və yazılmayan qanunların üstündən nəinki xətt çəkib, heç onları saya da salmır. - O bu sözləri deyib, bir-bir qonaqların üzünə baxdı. Onlar başlarını razılıqla yellədilər. Bundan razı qalan xəlifə sözünə davam etdi. - Zorakılıq qapıdan girsə törə bacadan çıxar. İmamlardan, mollalardan, mədrəsələrdən mənə gələn məktublarda bildirilir ki, Sultan hakimiyyəti qəsb edib.

Həmədan valisi onun sözünü təsdiqlədi:

- Elədir, ya əmirəlmöminin. Həmədanda da bu fikirlər getdikcə yayılmaqdadır.

Əl-Mustərşid onun sözlərini təsdiqləyən vəliyə baxdı, başı ilə razılığını bildirdi.

- Nə deyirlər, ya Əmir? - deyərək soruşdu. - Bunun hamının yanında söylə ki, onlar da eşitsin. Bizi nə gözlədiyini bilsinlər. Türk narazı olub ayağa qalxanda, silaha sarılılanda hamı üçün pis olur. Vali tərəddüd etmədən davam etdi:

- Deyirlər ki, Sultan Məsud taxt-tacı zəbt edib. Sultanlıq Toğrulun oğlu Arslanşaha çatmaq əvəzinə, o hakimiyyəti qəsb edib. Atalar necə deyir: “Qaz getsə, ördək gölə yiyə durar”. Hələ bu azmış kimi, varisi də az qalıb ev dustağı etsin. Ona yalnız Atabəyi ilə görüşmək olar.

Toğan Yürek söhbətə qarışdı:

- Bunları mən də eşitmişəm. Bəs neyləmək lazımdır?

Xəlifə məqsədinə çatdığını anladı. Sözlərini daha da qüvvətləndirmək üçün əlavə etdi:

- Türk törəsinə hörmət etmək lazımdır. Vilayətdən vaz keçmək olar, törədən yox. Elə etmək gərəkdir ki, heç kəs cəsarət edib törələri pozmasın.

Yerdən səslər gəldi:

- Elədir!

- Razıyıq!

- Hərəkət etmək lazımdır!

Lakin bir sərkərdə danışmırdı. Bu xəlifənin gözündən qaçmadı:

- Bəs sərkərdə, həmişə döyüşlərdə ad çıxarmış Qızıl nə fikirləşir, - deyər soruşdu.

Hamı üzünü ona doğru çevirdi. Sərkərdə çoxsaylı və sual dolu baxışlar altında sıxılsa da cavab verdi:

- Məni varisin Atabəyi maraqlandırır. Hamı bilir ki, onun Həmədanda və başqa yerlərdə, hətta Bağdadda nə qədər böyük hörməti var. O birdən Sultan Məsudun tərəfində dursa necə olacaq?

Xəlifə bu sualı gözləyirdi.

- Atabəy bu işə qarışmayacaq, ona görə ki, o varisin Atabəyidir, bu səbəbdən də onun anası Möminə Xatunla məsləhətləşmədən addım atmayacaq. Xatun isə əvvəllər Sultan arvadı idisə, indi Sultan anası olmağa etiraz etməz. Odur ki, o Atabəyi zərərsizləşdirəcək.

- Sərkərdələri savaşa sövq etmək üçün Həmədan valisindən soruşdu:

- Əgər, biz bu gün Həmədana doğru irəliləsək, Sultan Məsud qarşımıza neçə min əsgərlə çıxa bilər?

Xumar Təkin fikirləşmədən dilləndi:

- Hesablamışam, ya əmirəlmöminin! Üç min nəfər əsgərdən artıq toplaya bilməz.

Xəlifə razılıqla gülümsündü:

- Bəs biz? - Heç cavab gözləmədən özü də dedi. - Biz səkkiz min əsgərlə ona qarşı çıxa bilərik. Qələbə bizimlədir, ağalar! - O bəyləri daha da qızıqdırmaq üçün cübbəsindən dürmələnmiş bir kağız çıxartdı: - Bilirsinizmi bu mək-

tub kimə gəlib və kimdən?

Hamı bir-birinin üzünə baxdı.

Xəlifə isə dürmələnmiş kağızı aç-aça dedi:

- Bu məktub Məsuddan sizə göndərilib. Deməli, o bilir siz burada, mənim yanımdasınız.

Yürüyən Quş dözməyib soruşdu:

- Bəs nə yazır?

Xəlifənin fəndi baş tuturdu.

- Bu məktubu mənim çuğullarım onun çaparı Bağdada girən kimi əldə ediblər. Yazır ki, gəlin Həmədana, sizə şan-şöhrət, var-dövlət verim. Bu o deməkdir ki, o sizi bir-bir qəbul edəcək, hamınızı edam etdirəcək. Bilirsiniz, o kinli adamdır. Belə şeylərdə heç kimi bağışlamır. Biz isə, - xəlifə hiyləgər-hiyləgər oturanlara baxdı, - biz var-dövləti hədiyyə şəklində vermişik, şan-şöhrət isə döyüşdən sonra qismət olacaq.

Oturanların başqa çarəsi yox idi. Onlara "Allah xeyir versin!" deməkdən başqa bir seçim buraxılmamışdı.

...Baş Dədə nökrin qapını açması ilə sözünü kəsdi, onun əlindəki sininin içində buğlanan şorbanı görüb biz az dikələrək dedi:

- Hə, əziz balam, şorba yeməyin vaxtı gəlib çatıb. Allahın bizə əta etdiyi bu şorbadan bir qaşığı yeyək, sonra gerisini danışaram. - O şor-

badan içə-içə gözaltı Nəticəsinə baxırdı. Nəticə şorbanı o qədər sürətlə yeyirdi ki, sanki harasa tələsirdi. Baba iki-üç qaşığı yeyənə qədər Nəticə bir kasa mərci şorbasını boşaltdı. Sonra da kiçik dəsmalla ağzını silərək dedi:

- Hə, baba, yedik qurtardıq, danış.

Baba gülümsündü, o da dəsmalla ağzını, dümağ saqqalını silib dilləndi:

- Şükür sənə, İlahi! - İki əlini sinəsi bərabərinə qaldırdı. - Sağ ol ki, bizə bu neməti göndərdin, biz də dadına baxdıq... Hə, Bağdad xəlifəsi bir neçə gündən sonra səkkiz minlik qoşunla Həmədana yola düşdü. Yolda onları Sultanın üç minlik qoşunu qarşıladı. Kiçik toqquşmadan sonra xəlifənin qoşunu əzilib geri çəkildi. Xəlifə Bağdada kömək üçün çapar göndərdi. Bir aydan sonra qoşunlar yenə Behistun dağı tərəfdə toqquşdular.

Nəticə dözməyib soruşdu:

- Bəs hörmətli Atabəy kimin tərəfində döyüşürdü?

- Sözümlü kəsmə, hövsələn olsun! Atabəy Sultanın tərəfində döyüşürdü, özü də pəhləvan kimi, aslan kimi...

...Həmədan valisi xəlifənin çadırına girəndə, o gözünü bir nöqtəyə dikmiş, elə bil quruyub qalmışdı.

- Ya əmirəlmöminin, burdan qaçmaq lazımdır, biz uduzduq, Sultan bizi mühasirəyə alıb. Nə qədər ki, mühasirə tam bağlanmayıb, dəhliz var, qaçaq canımızı qurtaraq.

Xəlifə sınımışdı, amma qürurunu itirməmişdi. Qəfildən valiyə tərəf dönərək dilləndi.

- Mənim kimilər qaçmırlar, ya əmir!

Çadıra Sultanın döyüşçüsü Əmir Bəy-Apa əl-Mahmudi girdi. Heç nə olmamış kimi dedi:

- Xəlifə, siz Sultanın qonağısınız, sizin üçün Sultan çadırının yanında çadır ayrılıb.

Xəlifə başa düşdü ki, hələlik ev dustağıdır, sonrasını Allah bilər. Asta addımlarla əsgərlərin arasında çadırdan çıxdı. Həmədan valisi isə həbs edildi.

Bəy-Apa Sultanın çadırına girəndə o, həbs olunmuş və qarşısında diz çökmüş sərkərdələr haqqında hökmünü verirdi.

- Aparın, hamısının boynunu vurun, sonra kəllələrini ağaca keçirib oba-oba gəzdirin. Qoy bilsinlər ki, Sultana asi olmaq nə deməkdir! Qoy başqaları dərs götürsünlər!

Mühafizəçilər onların ayaqlarından yapışaraq sürüyüb eşiyə çıxartdılar.

Sultan Bəy-Apanı yaxına çağırıb təriflədi.

- Gəl, yaxına Bəy-Apa. Sən də, əsgərlərin də

yaxşı, igidcəsinə döyüşdünüz. Ələ keçirdiyiniz qənimət, mənə söylədilər ki, böyük olub.

Əmir sağ əlini ürəyinin üstünə qoyub dedi:

- Elədir, Sultan həzrətləri! Yetmiş qatıra yüklənmiş dörd yüz min dinar, beş yüz dəvəyə və dörd yüz qatıra yüklənmiş bahalı əşyalar, çadırlar, xalçalar, qızıldan, gümüşdən hazırlanmış qablar.

Sultan Məsud ayağa durub ona yaxınlaşdı:

- Hə, deyəsən Bağdad xəlifəsi hamını qızılla, gümüşlə ələ almaq istəyib. Bu qədər var-dövlətlə əlli min əsgərin pulunu ödəyə bilərdi. - Ona daha da yaxınlaşıb nəfəs-nəfəsə dayandı. - Fərqləndiyinə görə səni Bağdadın hakimi təyin edirəm, əsgərlərini də götür get, o çər dəymiş şəhərə, qala divarlarını dağıt, etiraz edəni yerindəcə edam et! Heç bir üsyançıya aman vermə! Elə etməlisən ki, Bağdad İraq sultanatlığında o biri şəhərlərə bərabər olsun!

Bəy-Apa baş əydi:

- Baş üstə, Sultan həzrətləri! İzn versəydiniz əmrinizi yerinə yetirərdim.

Sultan çadırdə bir qədər gəzişib fikirləşməyə başladı. Çox düşünüb-daşındıqdan sonra dayandı, qəfil hərəkətlə əmirə tərəf dönərək qərarını verdi.

- Əl-Mustərşidin yerinə oğlu ər-Rəşidi təyin edərsən, amma Həmədandan xəbər alandan sonra. Bir də yeni xəlifə siyasətə qarışmamalı, dünyəvi işlərə müdaxilə, özünə vəzir-vəkil təyin etməməlidir, yalnız İslam dininin təbliğatı ilə məşğul olmalıdır. Aydındımı? İndi gedə bilərsən.

Bəy-Apa baş əyib çıxandan sonra çadırdə tək qalan Sultan ev dustağına çevrilən xəlifə haqqında fikirləşməyə başladı. "Onu öldürtməsəm, bizə başağrısı gətirəcək. İraq sultanatlığı parçalanacaq. Onu geri göndərsəm, Bağdadda nüfuzu artacaq. Bizim əleyhimizə gedəcək. Bilirəm ki, Əlamut qalasına xərac göndərir. Əgər onu buraxsam, o, bu xəracı ikiqat artıracaq ki, mənə sui-qəsd olsun". - Qollarını yana açaraq hirsli dizlərinə çırpdı. - "Amma, onu öldürdə də bil-mirəm, çünki cəmi səlcuqların ixtiyarı Sultan Səncərdədir. İslam dünyasında birinci xütbə onun adına oxunur, ikinci mənim. Əgər onu öldürtsəm, deməli Sultan Səncərin əleyhinə çıxmış olacam. Bu da mənim sonum olacaq, çünki cəmi səlcuqların möhürü onun əlindədir. Bəs neyləyim? Məgər, bu o xəlifə deyil ki, əmilərimi, qardaşlarımı bir-birilə vuruşdurur, aramıza münaqişə salır, özü isə güclənir? Gərəkdir ki,

onu öz siyasəti ilə vurum. Üzdə ona xoş sifət göstərim, arxada isə bildiyim hərəkəti edim. Düşündüyümü Sultan Səncərə yazsam pis olmaz. Gərək hamısını yazım”.

Bu fikirlərlə Sultan kağız, qələm götürdü... Məktubun sonunda Səncəri ayıldan bir cümləni yazmağı da unutmadı: “Səlcuqlu dövlətinin parçalanmağına imkan vermə!” Məktuba möhür vurub ayağa durdu.

Mühafizə başçısına əmr etdi ki, məktub təcili Sultan Səncərə çatdırılsın.

...Çapar bir neçə gündən sonra Sultan Səncərin cavab məktubu ilə geri döndü. Bir az sonra isə ikinci çapar da gəldi. Hər şey aydın idi. İndi artıq xəlifəni yanına çağırıb söhbət edə bilərdi...

...Əl-Mustərşid qara xalatda, başında qara əmmamə çadıra girəndə Sultan ayağa qalxdı, hörmət əlaməti olaraq onu özündən sonra gələn yerdə oturtdu. Xəlifə belə qəbul gözləmir, amma, anladı ki, nəşə ciddi bir qərar qəbul edilib, özü də onun xeyrinə, yoxsa Sultan Məsud onu belə qarşılamazdı. Səbrlə Sultan Məsudun nə deyəcəyini gözlədi. Sultan da onu çox intizarda saxlamadı:

- Yay aylarını burada qalmaq cəhənnəmin qır qazanında bişmək kimi bir şeydir. Ona görə

əmirəlmöminindən üzr istəyirəm. Əvvəlki danışıqlarımız da qüvvədən düşür, yalnız birindən başqa.

Bu zaman çadırın xalça qapısı açıldı. Qulluqçu əlində sini ilə içəri girdi. Sinidə iki maskura sərini ayran vardı. Sultan maskurani götürüb bir qurtum içdi, xəlifə isə onu əlində saxlasa da içmədi. Qulluqçu çəkildikdən sonra o soruşdu:

- O biri hansıdır, Sultan həzrətləri?

Sultan yanındakı sandıqçadan Sultan Səncərin məktubunu çıxarıb ona göstərdi:

- Dayaq olan adamın ayağı sürüşkən yerdə belə sürüşməz. Sultan Səncərdən məktub almışam, - dedi, bununla da bildirmək istədi ki, dayaqın kimdir - sənin dərhal Bağdada göndərilməyini istəyir. Yadındamı, biz üç ay bundan öncə danışmışdıq ki, sən özünü mənə üç yüz min dinara satırsan.

Xəlifə başı ilə onun dediklərini təsdiqlədi.

- Hə, elədir.

Məsud gülümsündü, sonra isə əlavə etdi.

- Bax, o anlaşıma qüvvədən düşür, o birilər isə yox.

- Yəni?

- Yənisi odur ki, əmirəlmöminin bir daha,

heç vaxt qoşun yığmayacaq, ayağını Bağdad-dan kənara qoymayacaq, siyasətlə məşğul olmayacaq. Nə deyirsən?

Xəlifə on yeddi illik xəlifəliyində çox ara qarışdırmışdı. Amma, belə siyasət görməmişdi. Düşündü: “Bu nə ola bilər axı? Biri döyüşdə əsir alır, o birisi düşməninə azad edir. İndi nə cavab verim? Yaxsısı budur, hə deyim. Bağdada qayıtmaq əsasdır, sonra bunları birbirinə yenə qırdırmaq heç də çətin deyil”, amma, zərb-məsələ zərb-məsələnin də cavab verdi:

- Dəlinmiş inci yerdə qalmaz, onu alan tapılar. Nə deyəcəm ki, Sultan həzrətləri? Bir halda ki, Böyük Sultan özü belə qərar verib, boynumuz qıldan nazikdir. Baş üstə! Olma deyir, olmaram, atma deyir, ayağımı Bağdaddan kənara atmaram.

Sultan ayağa durdu, xəlifə də onunla bərabər qalxdı.

- Hə, elə isə lap yaxşı, hazırlaş, səni yaxın vaxtlarda Bağdada yola salacam, amma bir rıcam olacaq.

Əl-Mustərşid özünü azadlığın və yenidən qayıdacaq hakimiyyətin bir addımlığında hiss edirmiş kimi dilləndi:

- Buyurun, Sultan həzrətləri! Nə xahişiniz ol-
sa, can-başla yerinə yetirəcəm.

- Elə böyük rica da deyil, əgər qəbul etmə-
sən, imtina da edə bilərsən, - dilucu dilləndi, -
çapar xəbər göndərüb ki, Böyük Sultanımızın ən
nüfuzlu əmiri Qırخان Marağaya gəlir. Mən is-
tərdim ki, əmir Qırخان əmirəlmöminini yanım-
da görsün, bizim dostluğumuzu Böyük Sultana
çatdırsın. Həm də sən özün Sultana nə çatdır-
maq istəsən əmirə deyərsən.

...Xəlifə düşünmədən dərhal razılıq verdi...

Marağa yaxınlığında çapar xəbər gətirdi ki,
əmir Qırخانın düşərgəyə çatmasına az qalıb.
Sultan Məsud bütün qoşunu yığıb əmiri qarşı-
lamağa getdi. Xəlifənin çadırına isə on müha-
fizəçi təyin etdi. Sultan gedən kimi xaşxaşi
geyimli on yeddi nəfər onun çadırına hücum
edib, hamısını, o cümlədən də xəlifəni qətlə
yetirdilər. Sultan Məsud hadisəni eşidən kimi
qatillərin tapılmasına əmr verdi. Onlardan
yeddisi ələ keçirildi və sorğu-sualsız edam
olundu.

Sultan Məsud Bəy-Apaya məktub göndərdi
ki, hərəkət zamanıdır.

ATABƏY GÜCLƏNİR, 1136-cı İL

Min nəfərdən ibarət böyük bir dəstə Xudafərin körpüsünü keçən kimi, dinclik elan edildi. Qabaqcadan Arranın bütün şəhərlərinin hakimlərinə xəbər göndərilmişdi ki, bu məmləkətin sahibi Atabəy Eldəniz, xanımı Möminə Xatun və Toğruldan olan oğlu Arslanşah Bərdəyə gedirlər, hələlik iqamətgahları orada olacaq. Ona görə də Arranın bütün əmirləri, hörmətli şəxsləri, üləmaları ora toplaşmışdılar. Təkcə Beyləqanın əmiri Aydoğdu gəlməmişdi. Buna da səbəb vardı.

Beyləqan mühüm ticarət və hərbi yolların kəsişməsində yerləşirdi. Böyük Səlcuq dövlətində hakimiyyət uğrunda savaşa İraq sultanatlığı zəiflədikcə yerlərdə əmirlər özlərini gah müstəqil aparır, gah yarım müstəqil kimi mövqe bildirir, gah da qonşuluqda Şirvanşaha tabe olacaqları ilə kimləri isə qorxudurdular. Bir sözlə Beyləqan yarım müstəqillik dövrünü yaşayırdı.

Xudafərin körpüsünün o tayında rəngbərəng çadırlar sıralanmışdı. Hər əmir özünün gətirdiyi çadırları qurdurub Atabəyin yolunu gözləyirdi. Elə bil el bayramı idi. Hər şəhərin əmiri-

nin saldırdığı çadırların yanında tar, zurna, saz, davul, nağara çalan, oynayan və oxuyanlar vardı. Elə bil bəhsə girmişdilər ki, kimin səsi, gözəl avazı bərkdən gələcək. Sanki oxuyanlar arasındada yarış başlamışdı.

Atabəy körpünü keçəndə səslər alqışlara çevrildi. Eldəniz qabaqcadan əmir Qurd Boza göstəriş vermişdi ki, hec kimi yaxına buraxmasın, təkcə Gəncə əmiri Qutluqdan savayı, çünki adətən xaşxaşilər belə tünlükdən istifadə edib, məqsədlərini asanlıqla həyata keçirirdilər. Odur ki, həmişə “ehtiyatlı igidin anası ağlamaz” fikirlərini yadına salırdı. Hərçənd bilmirdi ki, anası, bacısı, qardaşları hardadırlar... Onların başına nə iş gəldi, bunu da bilmirdi. O, köləlik həyatını yaşayırdı, hələlik öz həyatını bu köləlikdən qurtarmalı idi. Xatunu onu xəbərdar etmişdi ki, şahzadələrin hamısı xaşxaşilərin hədəfindədir. Onlar ya ələ alınır, alınmadıqda isə öldürülür. Ələ alınanın yollarını açıb, o birilərini aradan götürürlər.

Arazın suları xırda çay daşlarına sığal çəkə-çəkə axır, çaydan gələn sərin meh adamı xoşhal edirdi, sanki Araz da onun gəlişinə sevinir, yatağına sığmır, sahillərini yuyub aparmaq istəyirdi.

Atabəyin iki yüz qoruyucusu qabağa keçərək

onları qarşılamaq istəyənlərin qarşısını kəsdi. Əmir Qurd Boz onların önündə duran Gəncə əmiri Qutluq bəyi çoxdan tanıyırdı, həm də Atabəy tapşırmışdı ki, təkcə Qutluq bəyi yanına buraxsın. Gələnləri sakitləşdirmək üçün sağ əlini göyə qaldırdı. Elə bil qurbağa gölünə daş atdılar. Hamı sakitləşdi. Çoxları elə bilirdi ki, əlini yuxarı qaldıran Atabəyin özüdür. O, uca səslə dedi:

- Bəylər, ağalar, hörmətli şəxslər, seydilər, üləmələr, tacirlər! Atabəy Şəmsəddin Eldəniz əs-Səncari sizə böyük hörmətini bildirir, onu qarşılamağa gələnlərə böyük sayğı göstərir. Əziyyət çəkib gəlmisiniz, çox sağ olun! Allah da əziyyətinizi yerdə qoymaz, faydalı işinizə görə mükafatınızı alarsınız. Amma, Atabəy indi ərz etdi ki, uzaq yol gəlmişik, yorğunuq. Əgər, o sizləri indi qəbul edərsə, dinləyəndə, ola bilər yorğunluq üzündən ən ciddi fikrə səthi yanaşsın. Bu da aramızdakı münasibətlərə təsir edər, fikir ayrılığı yaradar. Odur ki, rica olunur, əmir Qutluq bəydən savayı, hər kəs öz şəhərinə dönsün. Bütün qəbullar yeddi gündən sonra olacaq. Atabəy hər kəslə tək-tək görüşəcək.

Ocaqlar tez bir zamanda söndürüldü, çadırlar yığışdırıldı. Bir azdan Xudafərin körpüsünün ətrafında at kişnərtiləri yavaş-yavaş azal-

mağa başladı. Fədai xaxxaşi də onların arasında gözdən itdi. Təkcə Qutluq bəy atını Eldənizə doğru çapdı. Mehribanlıqla görüşdülər.

- Xoş gəlmisən, hörmətli Atabəy!

- Xoş günün olsun, Qutluq bəy! Gör nə zamandır sizinlə görüşürük. - Onlar atlardan enib çay qırağında gəzişməyə başladılar. - Səhv etmirəmsə axıncı dəfə Həmədanda görüşmüşük.

- Hə elədir! - Qutluq bəy cavab verdi. - Hörmətli Atabəy, mən çadırlarımı sökdürmədim, ocağım da sönməyib, qazanları qaynadır. Sizin üçün də ayrıca bir neçə çadır qurdurmuşam. Onsuz da bilirəm gecəni burada qalmağın fikrində deyilsiniz. Amma bir qədər dincəlməyiniz pis olmazdı.

Eldəniz məmnun halda başı ilə qorçubaşını yanına çağırırdı.

- Nə əmriniz var?- Qorçubaşı onlara yaxınlaşıb soruşdu.

Eldəniz bir Qutluq bəyə, bir də çayın qırağında salınan çadırlara baxdı:

- Əhli-əyala, hər kəsə söylə ki, dincimizi alıb sonra yola düşəcəyik. Rahatca, tələsmədən yeyib- içə bilərlər.

Qorçubaşı uzaqlaşdıqdan sonra onlar yenə də Araz çayı qırağında gəzişməyə başladılar.

- Məmləkətdə vəziyyət necədir? - deyə Atabəy soruşdu.

Əmir Qutluq əllərini yellədi.

- Necə olacaq ki, Eldəniz bəy? Bir tərəfdən Arranda əmirlər yola getmir, hər şəhər özünü müstəqil sayır, digər tərəfdən gürcü çarı Demetrenin soyğunçu yürüşləri əhalini çaşbaş salıb. Əsas da odur ki, Gürcüstandan üstümüzə yürüyənin əksəriyyəti xristianlığı qəbul edən qıpçaqlardır. O biri tərəfdən də xalqı soyurlar. Sultan həzrətləri də buna əncam çəkmədikcə hərə öz başının çarəsini axtarır.

Eldəniz diksindi. Bu illər ərzində, yəni qul olduğu müddətdə, hətta Atabəy olanda da ona, Möminədən savayı heç kim bəy deməmişdi. Qutluq bəy özü də bilmədən onun kimliyini yadına salmış, keçmişini xatırlatmışdı. Axı bu illər ona Uran tayfasına məxsusluğunu, qıpçaq bəy oğlu olduğunu unutdurmuşdu. Amma, bunu ondan, bir də Möminədən başqa heç kim bilmirdi.

- Elədir, Qutluq bəy! - O da bəy deyə müraciət etdi. - Aramızda birlik olmazsa, qoyulan qaydalara, qanunlara əməl edilməzsə, məmləkətin süvariləri yox dərəcəsindədirsə, üstümüzə nəinki gürçülər, hətta qaçaq-quldur da gələr. Aşağıdan ta

yuxarıya qədər təbəçilik olmazsa, təbiidir ki, hər kəs öz başına çarə axtaracaq, çünki hiss edəcək ki, onu qoruyacaq güc yoxdur. Bütün bunları biz çox yaxın vaxtlarda aradan qaldırmalıyıq. Əgər birliyimiz olsa, o zaman axurda oğlaq doğular, çay qırağında ot bitər.

Əmir Qutluq onun sözlərini təsdiqlədi:

- Eldəniz Atabəy həzrətləri! - Onun Atabəy deməsi Eldənizin fikrindən yayınmadı.- Bir sual verim.

- Buyur.

- İqamətgahınız niyə Gəncə deyil, Bərdə oldu? Mən bildiyim qədər Bərdə qalası elə də böyük deyil.

Eldəniz gülümsündü:

- Bunun səbəbini sənə bir müddətdən sonra söyləyəcəm, əgər soruşsan, yadından çıxmasa. Hələlik sən mənim sualıma cavab ver. - Onlar dönüb çadırlara doğru getməyə başladılar. - Arran şəhərlərinin əmirlərinin hamısı bura gəlmişdilər?

Gəncə əmiri dərhal cavab verdi:

- Elədir, Atabəy həzrətləri, təkcə Beyləqan əmiri Aydoğdudan savayı.

- Eləmi? – Eldəniz guya təəccübləndi. - Mən eşitmişəm o gürcü çarı Demetreyə xərac verir

ki, onun əyalətinə basqınlar olmasın.

Qutluq bəy cavab vermədi, çünki onlar artıq çadırlara çatmışdılar, amma başa düşdü ki, Atabəy çox şeyi bilir: “Deyəsən yerin yiyəsi gəlib”...

...Karvan yola düşmüşdü. Arxada yüklü dəvələr, qabaqda iki yüz qoruqçu, ortada Atabəy, Qurd Boz, onlardan bir qədər qabaqda isə Möminə Xatun, oğlu Arslanşahla gedirdilər. Möminə Xatun da at üstündə idi. Türk qadınları uzaq yola, səfərə kəcavədə çıxmazdılar. Örləri kimi at üstündə olar, yeri gələndə qılinc çalar, döyüşərdilər.

Atları bərabər gedən Eldəniz Qurd Boza dedi:

- Beyləqana çapar göndər, qoy Aydoğdu üç gündən sonra Bərdəyə, hüzuruma gəlsin. - Yadına nəsə düşmüş kimi əlavə etdi, - hə, çapara söylə ki, qoy oraları yaxşı izləsin, şəhərin girişinə-çığışına baxsın. Aydoğdunun sarayında nə qədər qoruqçu, neçə qapı var, bunları bilmək çox vacibdir.

Əmir Qurd Boz “baş üstə” deyib atını geri döndərdi. Atabəy isə atını bir qədər irəli sürüb Möminə Xatunla bərabər irəlilədi. Söhbətə birinci Eldəniz başladı:

- Xatunum yorulmayıb? Həm də yüklüsən. - Atabəy onun qarnına işarə etdi.

Möminə Xatunun yanaqları qızardı:

- Yox, hörmətli Atabəy, sizin yanınızda yorulmaq mı olur? Belə görürəm ki, Arranda işlər heç də yaxşı getmir. Bunu mən Qutluq əmirlə uzun-uzun söhbətinizdən hiss etdim. Qəm eləmə, öz fərasətinlə bu mərtəbəyə yüksəlmədinmi? Bunun da öhdəsindən, inşallah gələrsən. Yel qayadan nə aparır ki?

Eldəniz Möminənin sözlərini təsdiqlədi:

- Düz deyirsən, Xatunum! Burda hər şey qarışıb. İt yiyəsini tanımır. Hər şəhərin əmiri özünü hökmdar sayır, hamı da Beyləqan əmirindən dərs götürür. Hətta, Xudafərin körpüsünün yanına görüşə gəlməmişdi.

Möminə ona təskinlik verdi:

- Özün bilirsən nə etmək lazımdır, - güldü, - hələ bəlkə də ox yayından çıxıb, işə başlamısan. Belə düşünürəm ki, bir necə ildən sonra Gəncəni özünə paytaxt seçəcəksən. Əgər belə edəcəksənsə, o zaman Naxçıvan da paytaxt olsun, yəni iki paytaxtımız olsun.

Atabəy təəccüblə soruşdu:

- Gəncəni başa düşdüm, amma niyə məhz Naxçıvan?

Möminə Xatun, elə bil ondan bu sualı gözləyirdi.

- Ona görə ki, Naxçıvan qalası dörd tərəfdən Əlincə, Sürməri, Dağmar və Fağnan kimi güclü qalalarla əhatə olunub. Gəncə qalasını almaq asandır, çünki düzənlikdə, yol üstündədir. Naxçıvan qalasını isə almaq çox çətindir, ona görə ki, Naxçıvanı almamışdan öncə, gərək sıldırımlarda yerləşən bu qalaları keçəcən. Bir də gələcək xəzinənə yaxın olasan, yəni Əlincə qalasını deyirəm. Onu almaq heç mümkün deyil. Yuxarıdan bir daş buraxsan, bir qoşun qırılar.

Eldəniz yenə təəccüblə soruşdu:

- Sən bunları nə zaman öyrəndin, Xatunum? Dediklərini heç mən də bilmirdim.

Xatun gülümsündü. Güləndə almacığa dö-nən yanaqları onu daha da gözəlləşdirdi.

- Bəs, mən kimin Xatunuyam... Atabəyin! Bizim təkcə qəlbimiz bir yerdə döyünməli deyil, həm də ağıllarımız bir yerdə işləməlidir. - Sonra gülümsəyərək əlavə elədi. - Çöldə qurd ulasa, evdə ona acıyan köpək sızlayar.

Atabəy ürəyində arvadına "ay bərəkallah" dedi, amma, söhbəti başqa səmtə yönəltdi:

- Xatunum, bizim yanımızda varis gedir. İndi biz ehtiyatı hər ikimiz tərəfdən daha da gücləndirməliyik, çünki bir tərəfdən Bağdad xəlifələri, digər tərəfdən xaşxaşilər onun ovuna çıxacaqlar.

Ara qarışdırmaq üçün ondan istifadə edəcəklər, ya da xaşxaşlının dedikləri kimi olmazsa, dilim-ağzım qurusun, qətlə yetirəcəklər. İndi bizə Arran Atabəyliyi verilibsə, deməli məsuliyyətimiz birə beş artıb. Elə etmək lazımdır ki, çanaq bizim başımızda çatlamasın.

Möminə Xatun sinədolusu nəfəs aldı. Əri ilə fəxr etdiyi gözlərinin parıltısından duyulurdu.

- Düz deyirsən. Ehtiyatımızı əldən verməməliyik. Bizə sonradan qoşulanları nə sənin, nə mənim, nə də şahzadənin yanına buraxmamalıyıq. - O, arxadan gələn dəvələrin böyürtüsünü eşidib geri baxdı, bir rahatsızlıq görməyib, sözünə davam etdi. - Deyirlər, Gəncədə altmış-yetmiş yaşlarında Baş Dədə adlı bir zat var. Onu da deyirlər ki, yerin altını da bilir, üstünü də. Batin elmlərdən xəbərdardır. Gələcəkdən də söz açır, keçmişdən də. Sən hökmən onunla görüşməlisən. Hiss edirəm ki, onun bizə çox köməyi dəyəcək. Amma onunla görüşə gedəndə səndən bir xahişim olacaq.

- Buyur, Xatunum! Hansı xahişini yerinə yetirmədim ki? Çan-başla!

Möminə yenə gülümsündü, yenə almacıqları qızardı:

- Baş Dədə ilə görüşə gedəndə, xahiş edəcəm ki, məni də özünlə götürəsən.

Atabəy amiranə bir səsle dedi:

- Baş üstə!..

Səhər tezdən Beyləqan qalasının qapıları açılar-açılmaz əmir Qurd Bozun başçılığı ilə üç yüz süvari şəhərə girdi. Əmir Aydoğdu cəzasızlığına və puluna o qədər arxayın idi ki, şəhərdə əməlli-başlı qoruyucular da görünmürdü...

Üç günün içində Atabəy əmir Aydoğdunun Bərdəyə gəlməsini gözlədi, amma Aydoğdu onu saymadı, gəlmədi. O zaman Eldəniz Qurd Boza tapşırırdı ki, əmirin evi yağmalansın, kəlləsi ona gətirilsin, ancaq dinc əhaliyə əl vurulmasın...

Beyləqana daxil olan süvarilər harda silahlı əsgər görürdülərsə, dərhal öldürürdülər. Sarayın qapılarını sındırıb içəri girəndə qulluqçular yenicə işə başlamışdılar. Qurd Boz yataq otağına keçəndə Aydoğdu hələ yorğan-döşəyin içində idi. O anlaya bilmirdi ki, nə baş verir, bu silahlı adamlar kimdilər? Yalnız qışqıra bildi:

- Haramzadalar, siz kimsiniz mənim yataq otağıma girmisiniz? Bilmirsiniz bu yerlərin sahibi mənəm?

Qurd Boz onun boğazından sol əli ilə tutub yerə çökdürdü. İşarə ilə yorğana bürünüb tir-tir titrəyən qadının başqa otağa keçməsinə istədi. Qadın elə yorğan qarışıq çölə çıxdı.

Əmir iki əsgərə göz elədi. Onlar dərhal əmirin qollarını qarıb boynunun vurulması halına gətirdilər.

Qurd Boz qılıncını yuxarı qaldırıb qəzəblə qışqırdı:

- Ə, qurumsaq, gürcülərə xərac verirsən, öz sahibinin çağırışına gəlmirsən? Yerin sahibi gəlib, e!.. Sənin ayaqların onun görüşünə getmədi. Neynək, indi kəllən gedər.

Qurd Boz Aydoğdunu ağzını açmağa da qoymadı. Qılıncını zərblə onun boynuna endirdi. Qanlı kəllə yorğanın üstünə düşdü...

Düz bir həftə sonra Atabəy Bərdə qalası yaxınlığındakı Xudafərin körpüsündə onun görüşünə gələnləri bir-bir qəbul etdi. Amma, adamlar qorxuya düşmüşdülər, çünki qalanın girəcəyində, gözə gələn yerdə, Beyləqan əmiri Aydoğdunun kəlləsi nizəyə keçirilmişdi. Hər kəs öz payını götürürdü. Yeni gələn Atabəylə "zarafat" etmək olmazdı, ona yalnız biyət etmək lazım idi. Bura gəlməyi ilə Aydoğdu kimi əmirin boynunu vurdurubsa, onlara heç rəhm eləməzdi.

...Atabəy Eldəniz çox tezliklə Arranda qayda-qanun yaratdı. Arrana sülh və dinclik, çiçəklənmə gəldi.

ƏLAMUT QALASINDA VƏ GƏNCƏDƏ

Əlamut qalası, 1137-ci ilin əvvəli

İldırım çaxır, göy gurultusu dağlara dəyib təbil səsi çıxarırdı. Gurultu dağlar arasında dolaşır, əks-səda verirdi. Daşların üstünə düşən yağış damlları musiqiyə bənzər səslərlə təbiətin yeni möcüzəsini göstərmək istəyirdi. Elə bil daş nağara, damcılar isə nağara çalan idi.

Soyuqlar düşdüyündən burada gecələr ayaz olurdu. Çılpaq daşların çoxu üzərinə mamırdan “yorğan” çəkmişdi. Bu daşlar üçün, insanlardan fərqli olaraq zaman və məkan yox idi. Onlar təbiətdən “həzz” alırdılar. Yağışın altında yuyunur, günəşin istisində qızınırdılar. Elə bil daşların öz dili vardı, amma kimsə onları başa düşmək, anlamaq istəmirdi.

Bir az sonra göylərin bu dağlara, daşlara göndərdiyi musiqi kəsildi. Xəfif külək buludları qovmağa başladı. Sonra bu külək dağın üç tərəfindən göz-gözü görməyən duman və sis gətirdi. Yavaş-yavaş dağlara gedən yol, duman və sisdən görünməz oldu.

Əllərində məşəl tutan üç kişi bu dumanı yara-yara Qəzvin şəhərinin şərqində yerləşən

Əlamut qalasına çıxırdı. Hər üçü başlarına yağışdan, günəşdən qorunmaq üçün, çiyinlərini örtüklə örtən üçkünc papaq qoymuşdular. Öndəkinin inamla getməsi ondan xəbər verirdi ki, bu yerləri yaxşı tanıyır. Arxada gələnlər isə tez-tez əllərindəki məşəllərlə ayaqlarının altını işıqlandırırtdılar ki, nəyəsə ilişib yıxılmasınlar. Bir azdan onlar yalnız bir adamın sığa biləcəyi qayalıq arasında dar dəhlizlə irəliləməyə başladılar. Qayalar arasındakı bu yol yalnız Əlamut qalasına aparırdı.

Yolçular qalanın ətəyindən qala qapısına qədər çıxan daş pilləkənlərlə qalxanda qala üstündəki qaravulçu aşağıya əyilərək bağırırdı:

- Pilləkənlərdə üç məşəl görürəm. Onlar yuxarı çıxırlar.

Aşağıdakı növbətçi böyük qapının gözlüyünü açıb pilləkənlər boyunca aşağı baxdı, amma kimsəni görməyib öz-özünə donquldandı:

- Gecənin bu vaxtı, dumandan, sisdən göz-gözü görməyən vaxtı nə xəbərdir?! Sabahı gözləyə bilməzdilərmə?

Qala növbətçiləri divarları və pilləkəni işıqlandıran əsas məşəllərə od vurdular. Məşəllər qala divarlarını işıqlandırsa da, dibi qaranlıqda qaldı.

Səssizliyi pilləkənlə yuxarı çıxan üç kişinin ayaq səsləri pozurdu. Nəhayət, yolçular qala qapısına çatdılar, öndə gedən qapını döydü.

Böyük qapı arxasından qışqırığa bənzər səs gəldi:

- Kimsən, yanındakılar kimdir?

- Mənəm, Kərim. Təzə fədailər gətirmişəm. Bu gecə onlar “cənnət”dən keçəcəklər, - dedi.

Növbətçi “cənnət” sözünü eşitcək ikilaylı qapının bir layını açıb mızıldandı.

- Keçin. Bunları haraya aparacağınızı bilirsən. Orada onlar “cilalanacaqlar”.

Kərim başını tərpətdi:

- Bilirəm, bilirəm. Birinci dəfə deyil ki? - Arxasındakılara əmr etməyindən qalmadı. - Mənimlə gəlin, bir azdan “cənnətdən” keçəcəksiniz...

Dünyanın bütün güclü padşah və sultanlarını, ağıllı insanlarını, vəzirlərini, vəkillərini, üləmələrini qətlə yetirən, qorxu adı altında “ölüm çarxı” yaradan xaşxaşilərin banisi Həsən Sabah, deyilənlərə görə Ömər Xəyyam və Səlcuq sultanlığının vəziri Nizam-ül-Mülklə dost olur. Çox yaxın olduqları üçün vəzir onu sarayda maliyyə məsələləri üzrə məmur təyin edir, lakin o, sarayda rüşvət almaqla məşhurlaşır.

Günlərin birində məsələ ortalığa çıxdıqda, Həsən Sabbah canını qurtarmaq üçün o biri dostunun, Ömər Xəyyamın yanına xahişə gedir. Vəzir şairin xahişini yerə salmır, amma deyir ki, qoy cəhənnəm olub hara istəyir getsin, təki gözümə görünməsin, harada gözümə görünsə, mütləq cəzalandıracam.

Həsən Ömərdən bu sözləri eşitdikdə deyir: “Ömər, mən gedirəm. Elə bir yerə gedirəm ki, çoxları mənim əmrimlə qətlə yetiriləcəklər, hətta baş vəzir də, ancaq siz məni bir daha görməyəcəksiniz”. Aradan bir qədər keçdikdən sonra Həsən Sabbah hiylə ilə Əlamut qalasını ələ keçirir, ismayılılar adı altında, xaşxaşilər kimi məşhurlaşır, “ölüm çarxı”nın əsasını qoyur. Çox keçmir ki, xaşxaşilər səlcuqların sultanı Alp Arslanı, onun oğlu Məlikşahı, hər ikisinin vaxtında vəzir işləmiş Nizam-ül-mülkü qətlə yetirirlər.

...Ortadan çəkilmiş qalın qara pərdə qalanın böyük salonunu ikiyə bölmüşdü. Gecə yarıdan keçməsinə baxmayaraq kimsə yatmamışdı, çünki bir azdan yeni gələn fədailəri “cənnət”dən keçirəcəkdilər. Hələlik isə divarın içində oyulmuş sobaya atılan odun parçaları çırtacırtla yarırdı.

Sahibiəzəm ağ paltarda, ağ çalmada bardaş qurub ocağa yaxın oturmuşdu. Sağ tərəfində isə Əlamut xəlifəsi Təmimi əyləşmişdi. Əlamut sahibi alova baxa-baxa xəlifəsindən soruşdu:

- Bağdad xəlifəsi ər-Rəşidi fədailərimiz qətlə yetirdi. Bizimlə yola gəlməyən heç bir il də Bağdadda otura bilməz. Yerinə kim gəldi?

Təmimi bilirdi ki, Sahibiəzəm bütün bunlar haqqında çoxdan məlumatlıdır, amma yenə sual verirdi ki, yaddaşını təzələsin, ya da ona xidmət edənlərin hafizəsini yoxlasın.

- Yerinə əl-Muktafi* keçdi, ya Sahibiəzəm, - deyə cavab verdi.

O yenə sual verdi:

- Yəqin ki, taxt-tacda oturmaq üçün bizimlə anlaşımaya gəlib.

Əlamut xəlifəsi onun sözlərini təsdiqlədi:

- Elədir, ya Sahibiəzəm! Dağın ətəyindən bizə xəbər gəldi ki, xəlifənin beş dəvə yüklü xərəcə bizi gözləyir.

Sahibiəzəm gülə-gülə dedi:

- Deməli, hakimiyyətdə çox oturacaq . Ona hərtərəfli kömək və yardım etmək lazımdır. -

*əl-Muktafi, Bağdad xəlifəsi (1136-1160)

Birdən gülüşünü kəsdi. - Bəs o Eldənizlə Möminin taleyi necə oldu? Demədimmi onları bir-birindən ayırmaq lazımdır?

- Ya Sahibiəzəm, bunun üçün "cənnət"dən keçmək istəyən iki fədaimiz hazırdır, amma siz demədiniz axı onları hara göndərək.

Sahibiəzəm yerini rahatladı:

- Nə gözləyirsiniz, başlayın, onu sonra deyərik. Təmini əlini əlinə iki dəfə vurdu.

Qalın qara pərdə yan tərəflərə doğru çəkildi. Salonun o biri başında fərqli və möhtəşəm mənzərə göründü. Bütün divarlar və döşəmə qırmızı xalçalarla bəzədilmişdi. Ortada tikilmiş çarhovuzdan su axırdı. Hovuzun ətrafında altı yarıçılpaq qız oturmuşdu. Pərdənin çəkilməsi ilə buradakı aləm canlandı.

Qızlardan biri ud çalmağa, o birisi isə oxumağa başladı. Digərləri əllərini suya salır, sonra göyə qaldıraraq ovuclarındakı suyu göydən yerə səpələyirdilər. Hovuzun bir tərəfinə iki yastıq və iki qəlyan qoyulmuşdu. Qəlyan tüstüləndikcə içəri məstedici ətir yayılırdı. Arxada üç palma ağacı görünürdü. Ağacların yanına iki quş qəfəsi qoyulmuşdu. Quşlar musiqi səsinə uyaraq səs-səsə vermişdilər. Saxsı qablarda əkilmiş güllər boyaboy düzülmüşdü.

Xalı asılan bir yerdə xalı ilə birlikdə bir qapı açıldı və hovuz başında dörd qız gülüşərək qapıya doğru qaçdı. Sonra isə boy sırasına düzülülər. İçəri gözləri qara örtüklə bağlı həməən iki fədai gətirildi. Qızların səsini, suyun şırıltısını, quşların civiltisini eşidən fədailərin üzündə həyacan yaranmağa başladı. Qızlar onların gözlərindəki qara örtüyü çıxarmadan, əllərindən tutaraq yastıq qoyulan yerə gətirdilər. Burada onları aşağı çəkərək yanlarında oturtdular, sonra yastığa dirsəkləndirdilər. Qəlyanların muştuğlarını onların ağızlarına yaxınlaşdırdılar. Fədailər dodaqlarında muştuk hiss edən kimi tüstüsünü ciyərlərinə çəkib, sonra onu ləzzətlə həyaya buraxdılar, Qızlar isə yenə də gülüşərək onların üzünü, sinəsini, qarnını sığallamağa başladılar.

Fədailərin arxasından üzü ağ parça ilə örtülmüş, uzun ağ əba geyinmiş bir nəfər peyda oldu. Onun arxasında yanan iri şamlar başının üstündə qərribə halə yaradırdı. Birdən onun amiranə səsi eşidildi:

- Ey fədailər, duyun və bilin! Zaman keçdikdən sonra Allah insanlarda təcəllə edir. Bu təcəllə "Bəşər idrakı" altında Peyğəmbərdə olur. "Bəşər ruhu"nu açıqlayıb sizə çatdıran isə onun

yardımcısıdır. Peyğəmbərin yardımcıсы Allah-Təala tərəfindən verilən vəhyin gücünə əsasən sizə bu dünyada da, o dünyada da cənnət vəd edir. Fədailər bu sözlərə məmnun halda gülüm-sədilər.

Bəyaz paltarlı adam soruşdu:

- Ey fədailər, siz cənnətə girməyə hazırsınızmı?

Xaşxaşdan artıq beyinləri dumanlanan fədailər “hazır” dedilər.

Ağ paltarlı adam fədailərin gözlərindən qara örtükləri çıxarmaq üçün işarə etdi. Qızlardan ikisi ehmalca, nazlana-nazlana onların gözlərindən qara örtükləri çıxartdı.

Fədailər çaşqınlıq içindəydilər. Gözlərini bə-rəldib ətrafı qərribə nəzərlərlə süzürdülər. Onlara elə gəlirdi ki, cənnətə düşüblər. Bir yandan qızlardan biri ud çalır, o biri gözəl oxuyurdu. Hərəsini dörd əl sığallayırdı. Sanki bura cənnət, qızlar isə huri mələklər idi. Bundan sonra onlar doğrudan cənnətdə olduqlarına inandılar. Qızlar onları yenə də oxşamağa başladı. Fədailərin gözləri yavaş-yavaş yumulurdu.

Bir qədər keçdikdən sonra ağ paltarlı adam onlara səsləndi:

- Ey fədailər! - Onlar gözlərini açdılar, o əlini zəlin o biri başında oturan sahibizəmə doğru uzat-

dı. - Baxın, o müqəddəs insan, "Bəşər ruhu"nın daşıyıcısı, Peyğəmbərin yardımçısı sizə hər yerdə cənnət vəd edir. Ona biyət edin, ona tabe olun, verdiyi hər əmri sorğu-sualsız yerinə yetirin.

Zalda kim vardısıa Sahibəzəmin qarşısında diz çökdü. Fədailər də onların dediklərini təkrar etməyə başladılar.

- Biyət edirik, tabe oluruq, verdiyi hər əmri sözsüz yerinə yetirəcəyik.

Sahibəzəm ayağa qalxdı, hələ də başlarını yerdən qaldırmayan fədailərin yanına gəldi:

- Ey fədailərim, - dedi, - bilin ki, canınızı nə qədər tez fəda etsəniz, bir o qədər xoşbəxt olacaqsınız. Çünki burada gördüyünüz cənnətin yüz dəfə artığı sizi o biri dünyada gözləyir.

Hamı bir ağızdan dilləndi:

- Canımız fəda olsun Sahibimizə!

Sonra kef məclisi başladı, nə başladı...

GƏNCƏ, 1137-ci İLİN ƏVVƏLLƏRİ

Atlar Gəncəyə doğru yol almışdı. Adamı bıçaq kimi kəsən küləkdən qorunmaq üçün üzlərini, boyunlarını xəzlə bərk-bərk örtənlər də, soyuq külək onların boynundan hardansa yol ta-

pıb ayaqlarından çıxırdı. Əslində atlılar Bərdədən yola düşəndə hava günəşli idi, ancaq yolun ortasında sazaq, külək onları haqladı. Yaxşı ki, yol o qədər də uzaq deyildi. Səhər tezdən çıxanda axşamüstünə Gəncəyə çatmaq olardı. Yaxşı ki, hamı atlı idi. Yükdaşıyan dəvələri götürmüşdilər, ancaq buna baxmayaraq Atabəy yenə heyfslənirdi ki, bir neçə aydan sonra dünyaya onun uşağını gətirəcək ikicanlı Möminə və şahzadə Arslanşahı da özü ilə götürüb. Bu səbəbdən də atlar yorğa gedirdilər. Belə havada Gəncəyə getməyə Möminə Xatun təkid etmişdi. Hiss edirdi ki, Baş Dədəylə hər dəfə görüşün təxirə salınması, bu qadının ömrünü əlindən alır, nə isə anlamaqda ona çətinlik çəkdirirdi. Qadın düşünmüşdü ki, indi olmasa, bir neçə aydan sonra, yəni uşaq doğulanda Dədəni görəcək. Deməli Baş Dədəylə görüş ən azı bir ildən sonra ona nəsib olacaq. Buna görə də qış da olsa görüşə getməyi təkid etdi. Atabəy də onu sındırmaq istəmədi. Gəncə əmiri Qutluq bəyə məktub göndərərək hazırlıqlar görməsini istədi.

Atlılar yol gedirdi. Üzləri, ağızları bağlı olduğu üçün danışmaq mümkün olmadığından ona yalnız düşünmək qalırdı. Bu heç də pis deyildi. Sarayda o qədər iş olurdu ki, bəzən heç düşünməyə

zaman qalmırdı. İndi isə düşünməyin əsl vaxtı idi. Belə soyuqları o qədər görmüşdü ki... Əsas sazağa, küləyə fikir vermədən düşünmək lazımdır. Bu zaman düşüncələr səni səndən alıb aparır. "Bu hava qışın qara rəngi sayılır. Bundan sonra neyləyəcəm, hər yerdən üstümüzdə təhdid, hiylə, xəyanət, sui-qəsd gəlir. Yaxşı ki, Tanrı mənə Möminəni verib, yoxsa lap başımı itirərdim. İndi mənə lazımdır ki, hərçənd buna yüzdə doxsan nail olmuşam, daxildə xırda hakimləri tam özümə tabe edim və inkişaf gözə görünən dərəcədə olsun. Birlik olandan sonra kənara çıxmaq çətin deyil. Əvvəl mənə bütün Azərbaycan, sonra isə İraq sultanatlığı gərəkdir... Tələsmə Eldəniz, tələsmə, hər şeyə addım-addım yaxınlaş. Tələsən təndirə düşər. Çaxmaq çaxan tələssə, çırağı söndürər".

Onu fikirdən qarşı tərəfdən onlara doğru çapan atlıların ayaq səsi ayırdı. Gəncənin üç ağaclığındaydılar və Qutluq bəy qonaqları qarşılaşmağa gəlmişdi.

Külək də bir az səngimişdi. Atlılar onlara çatanda Gəncə əmiri əlini qaldırıb qonaqları salamladı.

- Xoş gördük, Atabəy həzrətləri! Gərək bu soyuqda, sazaqda çıxmıyaydınız. Gözləyərdiniz havalər bir qədər yumşalaydı.

Eldəniz ona eyhamla cavab verdi:

- Xoş gordük, Qutluq bəy! Bundan sonra havalar düzələn deyil, hələ kiçik çillə qabaqdadır, ondan sonra boz ay gəlir. - Əli ilə də xanımını göstərdi. - O zaman da bilmək olmaz nələr olacaq? Ən yaxşısı indi məsləhətdir.

Qutluq bəy gülərək dedi:

- Nə deyirəm, indi məsləhətdirsə, indi olsun, hər hazırlıqlar görülüb. Ya Allah, yolçu yolda gərək...

...Çapar Əmir Qutluğun həyətinə girəndə hamı bir-birinə dəydi.

- Gəlirlər, gəlirlər, hazır olun!

Həyətdə çaxnaşma düşdü. Əyanlar vəzifələrinə görə sıralandılar. Çalğıcılar böyükdə dayandılar.

Həyətə yalnız Qutluq bəy, Atabəy, Möminə Xatun, şahzadə Arslanşah və Qurd Boz daxil oldu.

Zurna çalınmağa, davul vurulmağa başladı. Yolda soyuqdan donan yolçular, indi də rəsmi qaydalara riayət etməyə məcbur idilər. Möminə Xatun qadınlar olan hissəyə göndəriləndən və əyanların təqdimatından sonra, onları sarayın böyük və isti otağına gətirdilər. Yerə uzun bir süfrə salınmış, dünyanın bütün naz-nemətləri

onun üstünə düzülmüşdü. Gəncə süfrəsi çox zəngin olur; basdırma, yarpaq dolması, cücə soyutması, ördək, qaz buğlaması, müxtəlif növ balıqlar, süzmə, qaymaq, pendir - daha nələr...

Yeməyə əyləşəndə qulluqçular ləyən və kuzə gətirib ortalıqda gəzdirdilər. Hamı əl-üzünü yuyub quruladıqdan sonra Qutluq bəy əlini çörəyə uzadıb dedi:

- Bəylər, bu gün bizim əziz qonağımız Arranın Atabəyidir. Bu gün bu sarayda onunla çörək kəsirəm. Bu saray onun sarayıdır. Bundan sonra o ayağını hara qoysa, mən başımı qoymağa hazıram. Mən Həmədanda Eldəniz bəylə bir neçə dəfə görüşmüşəm. Paytaxtda hamı onun dürüstlüyündən, sədaqətindən, halallığından, məntiqindən ağızdolusu danışır. Ya Allah, “bismillah” eləyin.

Adət üzrə süfrədə həmişə birinci çörəyə əl uzadılardı. Gəncə əmiri əlindəki çörəyi kəsib Atabəyə verdi. Eldəniz də çörəyi paralayıb yanında oturan şahzadə Arslanşaha ötürdü. Çörək kəsildisə, demək burada düşmən axtarmağa dəyməz!

Atabəy gözü ilə süfrəni gəzdi. Yadına kölə olan vaxtı şor və çörək axtarmağı düşdü. Elə bil bu nemət üçün qərubsədi. Əlindəki çörəyi şor qabına uzadıb bir loxma götürərək ağzına qoy-

du. Ağzına elə bil dad gəldi. Kənardan ona tə-
əccüblə göz qoyan Qutluq bəyə dedi:

- Şor üçün qəribsəmişdim, həm də mənə
demişdilər ki, Gəncə şoru kərə yağından da
dadlıdı. Yoxlamaq istəyirdim.

Süfrə arxasındakılar gülüşdülər. Təkcə kölə-
likdə bu əzabı-əziyyəti görən əmir Qurd Boz
anladı ki, Atabəy nə demək istəyir.

Eldəniz meyvə şirəsindən bir qurtum içib ya-
vaşca Gəncə əmirinin qulağına pıçıldadı:

- Sənin sarayının mənim olmasını istəmirəm.
Hər kəsə Allah-Təala bir qismət verir. Yadında-
mı Xudafərin körpüsünün yanında mənə sual
verdin ki, niyə iqamətgahın Gəncə yox, Bərdə
oldu?

Qutluq bəy onun sözlərini təsdiqlədi:

- Elədir, soruşmuşdum.

- Bax, indi sənə bunun cavabını açıram.
Əvvəla, Sultan fərmanında paytaxt Bərdə ol-
maqla Arran mənə ikta olaraq verilib. Əgər
mən birbaşa Gəncəyə getsəydim, düşmənlərim
ayaq açar, Sultana çatdırardılar ki, guya mən
həzrətə qarşı sayğısızlıq göstərirəm. Bu da ara-
mızda nifaq salardı. İndi bu müşkül ortadan
qalxıb. Sabahdan Gəncədə saray tikintisinə baş-
laya bilərsən, amma bir şərtlə.

Qutluq bəy “baş üstə” deməklə yanaşı sual da verdi:

- Nə şərt, Atabəy həzrətləri!

Eldəniz pıçıltını saxlayıb, hamı eşitsin deyə hündürdən danışmağı lüzum bildi:

- Ağalar, - dedi, - fikrim var, Atabəy iqamətgahını saray tikilib qurtarandan sonra Gəncəyə köçürüm. Qutluq bəylə danışdıq ki, Atabəyin xəzinəsindən maliyyələşmə şərti ilə Gəncədə iqamətgah tikintisinə başlayaq.

Yerdən səslər gəldi:

- Allah xeyir versin!

- Xeyirli, bərəkətli olsun!

Atabəy sözünə davam etdi:

- Bu iqamətgahın tikintisini çoxdan tanıdığım Qutluq bəyə həvalə edirəm. Güman edirəm ki, iqamətgahın Gəncədə salınması dikbaş gürcülərin qaçaq-quldur hücumlarının, qarətlərinin də qarşısını alar. Təbiidir, yerin seçilməsini biz Gəncəni gəzib, baxanda müəyyənləşdirəcəyik. İndi isə yeməyimizi yeyək...

...Arslanşah öz Atabəyinə baxır, fəxr edirdi. Ona sərbəstlik verilmişdi, amma bilirdi ki, bu sərbəstlik hara qədərdir. Hər addımında Atabəyinə bənzəmək istəyirdi. Yeniyetmə olmasına baxmayaraq, hiss edirdi ki, onu gələcəyə hazır-

layırlar. O anası ilə də fəxr edirdi. Saray ədəb qaydalarını daha çox anasından öyrənirdi. Beynində çoxlu suallar yaransa da, böyüklərin yanında o sualları vermək ədəb qaydalarına zidd idi. Ən azı burada yaranan sualları anasına verib cavabını alacaqdı. Bütün bu gördükləri, əxz etdikləri ona gələcəkdə lazım olacaqdı.

Yemək yeyilib, bitdikdən sonra ortalığa çərək gələndə bu dəfə Qutluq bəy Eldənizin qulağına pıçıldadı:

- Atabəy həzrətləri, bildiyimə görə gəlişinizin bir məqsədi də Baş Dədəni ziyarət etməkdir. Lazımdısa, deyərdik o bura gələrdi, əziz qonağımız olardı. Gəncədə Dədənin çox böyük hörməti var.

Atabəy onu mənalı-mənalı süzdü:

- O cür insanları bura çağırmaq, gətizdirmək lazım deyil. Gərəkdir, özün durub onun ayağına gedəsən. Mənim gəlişimi Dədəyə xəbər etməmisən?

- Əlbəttə ki, yox, - deyə Qutluq bəy cavab verdi. Həzrətin izni olmadan buna necə cəsərat və cürət edə bilərəm?! Məsləhət olar, edəram.

Eldəniz etiraz etdi:

- Lap yaxşı. Demək də lazım deyil. Hə, bir də səndən xahiş edəcəm.

- Atabəy həzrətləri, - Gəncə əmiri etiraz etdi,
- xahiş nədi, siz əmr edin.

- Yox, xahiş edəcəm. Biz, yəni Möminə Xatun, sahzadə ilə Baş Dədənin görüşünə qəfil və xəbərsiz getməliyik. İstəmirəm ki, Gəncə əmiri kimi Qutluq bəy dışarıda qalsın. Belə olarsa nüfuzuna xələl gələr.

- Necə məsləhətdir, Atabəy həzrətləri...

...Atlılar səhər azanından sonra Gəncə əmirinin evindən çıxanda qar yağdı. Hava sakit, küləksiz idi. Qar dənələri aram-aram torpağın üstünə hopur, torpaq da, sanki susuz qalıbmış kimi yerə düşən qar dənələrini əridir, sonra suyunu "canına" çəkirdi. Sonra deyəsən torpaq su içməkdən doydudu. Qar dənələri bu dəfə torpağı ağ kələğayı ilə örtüdü. Qar yerdə qalmağa başladı.

Atlılar mədrəsəyə doğru yorğa getdikcə, arxalarında qara izlər buraxır, qərribə naxışlar salırdı. Əlliyə yaxın atlı mədrəsəyə çatanda dayandı. İçəri yalnız üç nəfər daxil oldu. Nökər həyəti süpürür, cığırdakı qarı təmizləyirdi. Gələnlərin əyin-başından anladı ki, qonaqlar heç də sıradan bir adam deyillər. Süpürgəni divara söykəyib onlara yaxınlaşdı:

- Sabahınız xeyir, buyurun, nə xidmət göstərə bilərəm?

Atabəy onun salamını aldı:

- Əleyküməsalam, sabahınız xeyir! Biz Baş Dədənin ziyarətinə gəlmişik. Mümkündürsə ona baş çəkək.

Nökər çiyinlərini çəkdi:

- Vallah, bilmirəm, Baş Dədə bu vaxtlar heç kimi qəbul etmir. Adətən onun ziyarətinə günorta namazından sonra gəlirlər.

Küncdəki hücrənin qapısı tərəfdən nurani bir səs gəldi:

- Seçilmişlər üçün zaman yoxdur. Onlar hər zaman mənimlə görüşə bilərlər. - Hücrə qapısında altmış-yetmiş yaşlarında hündür boylu, ağ saçlı, ağ saqqallı Baş Dədə göründü. Özü onlara yaxınlaşdı. Birinci şahzadəyə salam verdi:

- İraq sultanatlığının sultanı Gəncəyə xoş gəlib. Bu, Sultan həzrətlərinin Gəncəyə birinci və axıncı gəlişidir.

Eldəniz etiraz edib, düzəliş vermək istədi:

- Baş Dədə, üzr istəyirəm. İraq sultanatlığının Sultanı Məsuddur. Bu isə şahzadə Arslanşahdır.

Baş Dədə gülümsündü:

- Bilirəm, ey Arranın, Azərbaycanın Atabəyi. İyirmi beş il keçməyəcək ki, atabəyliyi etdiyin

bu oğlun, - baş barmağı ilə Arslanşahı göstərdi, - İraq sultanatlığının sultanı olacaq. Heç on il keçməyəcək ki, Sultan Məsud Azərbaycanı da sizin idarəetmənzə verəcək. - Sonra xanıma tərif döndü. - Siz də xoş gəlmisiniz, ey qadınların ən ağıllısı Möminə Xatun! Təəssüf ki, qadın-sınız, yoxsa dünya ayaqlarınız altında olar, ağılınızla, qılıncınızla bütün dünyanı tutardınız. Amma, təəssüf etməyə dəyməz. Sizin üçünüz bir yerdə olanda hökmünüz Hind okeanından Bizans torpaqlarına qədər çatacaq. Bütün rəqibləriniz ayaqlarınız altında olacaq, birindən savay...

Hər üçü heyrdən donub qalmışdı. Heç üz-lərini görmədikləri insanların adlarını, vəzifələ-rini, ağıllarının dərəcələrini söyləmək mümkün olmayan bir iş idi. Tutaq ki, kimsə şahzadə və Atabəy haqqında onun qulağına nəsə pıçıldaya bilərdi, amma Atabəydən başqa heç kiminlə si-yasətdən danışmayan Möminə Xatunun idrak dərəcəsini hardan bildi Baş Dədə? Atabəy sual-lar içində itib batmışdı, ancaq iti ağıl ilə də Baş Dədənin dediyi sözləri yaddaşına yazırdı. Onun yaddaşı çox güclü olduğundan gördüyü-nü, eşitdiyini, oxuduğunu dərhal hafizəsində saxlayırdı.

Arslanşah hələ belə şeyləri çox da başa düşmürdü. Gah Atabəyinə, gah da ilk dəfə gördüyü Baş Dədəyə baxırdı.

...Möminə Xatun isə bura gəlidiyinə, ağır yol qət etdiyinə heç peşman deyildi. Deyilənlər düzmüş. Qarşılarındakı insan Allahın tək-tük olan secilmişlərindən idi. "Əgər o bizi görən kimi tanıdısa, deməli söylədikləri də doğru çıxacaq. Belə insan bizə yarınlmaq istəməz, üz-gözündən kübarlıq, toxluq yağır, nur tökülür. Beləsinə pul-para təklif etməyə də adam utanar".

Sükutu Atabəyin səsi pozdu:

- O bir düşmənimiz kimdir, Baş Dədə?

Baş Dədə yenə gülümsündü:

- Dəvəyə minən qoyunlar arasında gizlənə bilməz, bilirəm suallarınız çoxdur...Yaxşı bu soyuqda, sazaqda qapı ağzında çoxmu duracağıq? Keçin hücrəyə. İsti bir şeylər içəyin, söhbətimiz hələ uzun olacaq. Xoş gəlmisiniz, buyurun!

Atabəyin indi yadına düşdü ki, Baş Dədənin heç əlini də öpməyib. Yaxınlaşıb onun əlini alıb öpmək istədikdə, Dədə əlini geri çəkmək istədi, amma onun əli Eldənizin güclü ovcundan çıxmadı. O ehmalca, Dədənin əlinin üstünü öpüb alnına qoydu, sonra Arslanşaha dedi:

- Gəl Dədənin əlini öp.

Şahzadə, Möminə Xatun da onun əlini öpdükdən sonra hücrəyə keçdilər.

On beş addımlıq hücrənin divarlarındakı taxçalar qədim kitablar, dürmələnmiş əlyazmalarla dolu idi. Hamı mütəkkəldə rahatlandı. Nökər sinidə otlardan dəmlənmiş cayı, meyvə qurusunu gətirib ortalığa qoydu və çəkilib getdi.

Söhbətə Baş Dədə başladı.

- Ey, Allahın seçilmişləri! Bu kiçik hücrəmə xoş gəlmisiniz. Hər gün bura seçilmişlər gəlmir. Bir də iyirmi beş ildən sonra birisi bura gələcək. O da seçilmişdir, amma hakimiyyətlə işi yoxdur. Gəncədən də kənara çıxmaq fikri olmaya-caq.

Atabəy təşəkkür elədi:

- Xoş günün olsun, Dədə! - Taxçalardakı kitablara işarə etdi. - Nə çox kitablarınız var? Bunları təkcə sizmi oxuyursunuz?

Baş Dədə sualdakı eyhamı başa düşdü.

- Yox, eləsi var yalnız mən oxuyuram, eləsi var, seçilmişlərə verirəm oxusunlar, eləsi var ki, mədrəsədə şagirdlər, eləsi də var həvəskarlar oxuyur. Kimə nə lazımdırsa, onu da oxuyur. Bir kişinin qolunda bir el birləşər, bir alim ətrafında isə el, oba, dünya inkişaf edər. Gücün əsası

elmdir. Elmlı oldunsa güclüsən. Elmlı adam haqsızlıq etməz. Çünki o düşünər, hər şeyi götür-qoy edər, sonra qərarını verər. Gəlin sizə ulu Xaqanımız Mətə xan haqqında bir rəvayət danışım.

Hər üçü yerini bir az da rahatladı. Atabəy:

- Buyur, Dədə! - dedi.

- Ötənlərdə iki qonşu el varmış. Bunlardan birinin ağsaqqalı, başbiləni çox ağıllı və elmlı Mətə xanmış. El-oba başına and içərmiş. Günlərin bir günü qonşu elin elçiləri bunun qapısına gəlir. Mətə xan onları dost kimi qarşılayıb, süfrə açdırır. Baxır ki, gələnlər əllərini çörəyə uzatmadılar, fikirləşir ki, yəqin ağır diləyə gəliblər. Deyir, sözünüzü deyin. Elçilər deyir ki, bəs gərək atını bizə verəsən.

El-oba, vəzir-vəkil bir-birinə dəyir. Hamı davaya hazırlaşmaq istəyir. Mətə xan da görür yox, bunlarınkı davadır. Öz elinin də ağzını arayı, görür yox, elə bunlarınkı da davadır. Deyir, elçilərin sözü bunlara ağır gəlib, gərək sözün ağırlığını yuyum.

...Arslanşah Baş Dədəyə maraqla qulaq asır, Eldənizlə Möminə Xatun isə Dədənin belə uzaqdan söhbətə başlamasının səbəbini axtarırdı. Düşünürdülər ki, görən Baş Dədə məsələni

hara aparıb çıxaracaq. Baş Dədə onların fikirlərini başa düşsə də, buna əhəmiyyət vermədi. Söhbətinə davam etdi.

- Mətə xan elçilərə deyir ki, at istəyirsiniz, bu da at. Ömr edir, ən yaxşı atını gətirib elçilərə versinlər. Elçilər Mətə xanın belə tez razılaşacağını gözləmədiklərindən, dönüb bir-birlərinin üzünə baxırlar. Kor-peşman geri dönürlər. Elə getdikləri yolla səhəri bir də geri qayıdırlar. Deyirlər, bəs, gərək atın yəhər-yüyənini də verəsən. El-oba yenə də dəyir bir-birinə, başlayırlar orda-burda söz oynatmağa ki, Xaqan atını da, yəhərini də, yüyəni də əldən verər? Görünür qonşu əldən qorxur... Bunlar çox deyir, Mətə xan az eşidir. Götürüb elçilərin istədiklərini onlara verir.

Atabəyin yadına düşür ki, uşaqılıqda nənəsi Mətə haqqında nəsə danışmış, amma Mətə kimdir, nəçidir bilmirdi. Hər şey uşaq yaddaşında ötəri qalmışdı, çünki söhbətin dərinliyinə o zaman varmırdı.

Baş Dədə isə danışmağında idi:

- Elçilər görür, yox, bu kələkləri də baş tutmadı. Kor-peşman öz ellərinə dönürlər. Bir ay keçir, iki ay keçir. Elçilər Mətə xanın qapısını yenə döyürlər. Bu dəfə deyirlər ki, bəs, filan

yerdə bir az daşlı-kəsəkli torpaq var, onu ver bizə. Bunu deyəndə Mətə xan hay vurur, obanın, elin igidlərinə xəbər yollayıb onları toplayır. Deyirlər xeyirdirmi? Deyir bəs, yarağa sarılmalıyıq. Bizim eldən torpaq istəyirlər. Deyirlər, Xaqan, atın getdi, dinmədin, yəhərin getdi, dinmədin, yüyənin getdi, dinmədin, ay sağ olmuş, indi deyirsən bir qarış torpaqdan ötrü dava eyləyək? Mətə xan qayıdır ki, at da, yəhər də, yüyən də özümünküydü. Bunlar yalnız mənə aiddir. Torpaq isə elin-obanıdır. Hünərim nədir, ondan kiməsə bir qarış verim. Bunun qarşısında söz var, haydı atlanın davaya!.. Hə, seçilmişlər, elə o vaxtdan “Mətə” sözü yurd, oba, elin mərkəzi anlamına gəlir. Bu rəvayəti ona görə danışdım ki, ozanlarımız bu sözü nahaqdan ağız-ağız gəzdirmirlər ki. Bu gün Azərbaycan torpağının “Mətə”si, mərkəzi siz seçilmişlərsiniz. Torpağınızı genişləndirə bilərsiniz, amma onun bir qarışını kiməsə verməyə haqqınız yoxdur, yoxsa hakimiyyətin “Mətə”sində, mərkəzində dayana bilməyəcəksiniz.

Baş Dədə sözlərini bitirib çaydan bir qurtum içdi.

Atabəylə Möminə Xatun qocanın bu rəvayəti niyə danışdığının mənasını anladılar. Eldəniz

düşündü: “Baş Dədə kimi ağıllı, elmlı bir adam da yanımda olsaydı, dünyada əlimin üstünə əl qoyan tapılmazdı. Heyf, o bu dünyanın adamı deyil”.

Baş Dədə onun fikirlərini oxuyurmuş kimi dilləndi:

- Onsuz da Atabəyin yanında, - gözü ilə Möminə Xatuna işarə etdi, - ağıllı, bilikli birisi var. Darıxma, zamanı gələndə əlinin üstünə əl qoy-mayacaqlar.

Eldəniz təəccübdən donub qaldı: “Bunun yanında fikirləşmək də olmur, adamın ürəyini oxuyur”.

Bu dəfə Baş Dədə bir söz demədi, yalnız gü-lümsəməklə kifayətləndi.

Arsılanşah Atabəyinin qulağına nəsə pıçıldadı. Eldəniz də ona sual verdi:

- Dədə, şahzadə soruşur ki, bu Mətə xan kimdir?

- Mətə xan, hunların böyük hökmdarı, vaxtilə bütün Batı və Doğunu idarə edən Attilanın, sənin, mənim ulu babamızdır.

Möminə Xatun “Mətə”, mərkəz məsələsini bir-bir beyninə artıq yazmışdı. Onun üçün bir çox məsələlərə aydınlıq gəlmişdi. Düşündü: “Kaş uşaqlıqda mənim də belə bir müəllimim

olaydı. Nə qədər çox elm və kitab oxuya bilərdim. Daha çox şeylər əxz edərdim". Bundan o yana düşünməyə qorxdı. Qorxdı ki, Baş Dədə onun da fikirlərini səsləndirə bilər.

Atabəy bayaqdan beynində ilişib qalan sualı, nəhayət ki, verdi:

- Dədə, bayaq həyətdə dedin ki, bütün düşmənlərimi yenəcəm, təkcə birindən savayı. Bilmək istəyirəm ki, o kimdir, - açıq düşməndi, ya gizlin?

Bu məsələ Möminə üçün də maraqlı idi. Düşmənləri öncədən tanıyıb zərərsizləşdirmək pis olmazdı. Odur ki, gözü Baş Dədənin dodaqlarına dikildi.

Baş Dədə yenə əlini atıb maskuranı götürdü. Bir qurtum çay içib yerinə qaytardı.

- Düşməniniz gizlidir, onlar sizi qarabaqara izləyir, hətta bir dəfə sən və Möminə Xatun onların qəsdinə tuş gəlmisiniz. Ağlınız və tədbiriniz sayəsində bu qəsddən qurtulmusunuz. Onlar özlərini "batinlər" adlandırırlar. Xalq arasında isə onlara xaşxaşilər deyirlər.

Eldəniz ona daha bir sual ünvanladı:

- Dədə, səhv etmirəmsə sizə də "batinlər" deyirlər. Ortada "iki batin" olur. Sizin batinlə onların "batin"i arasındakı fərq nədir?

Baş Dədə onun sözlərinə düzəliş etdi:

- Biz "batınlar" deyilik. Biz batin elmi ilə məşğul olan insanlarıq. Bizim elmimiz ruhumuz və zəkamızladır. Ruhumuzla istədiyimiz yerə səyahət edə bilirik. Keçmişə, ya gələcəyə - bunun fərqi yoxdur. Anıdən hara desən orda olarıq, oralarda nə varsa oxuya bilərik. Ancaq özümüzə heç bir maddi bir şey gətirə bilmərik. Gördüyümüzü, oxuduğumuzu yaddaşıma yazır, sonra zəkamımızla istənilən nəticəni çıxarıq. Bizim batinliyi-miz göylərdən gəlir. Xaşxaşilər isə ona görə özlərini "batın" adlandırırlar ki, guya xəlvəti iş görürlər, xəlvəti qərar verirlər, xəlvəti xərac istəyirlər, alınmayanda xəlvəti qətlə yetirirlər. Bax, o "batın" deyilən xaşxaşilərin fəaliyyətinin məğzi, mahiyyəti bundan ibarətdir. Biz isə, yəni batin elmi ilə məşğul olanlar xəlvəti qərar çıxarmır, nəinki xəlvəti xərac almırıq, ümumiyyətlə heç kimdən xərac istəmirik, bizim elmimizdə qətl deyilən anlayış yoxdur, Allah-Təalanın verdiyi cana qətlə qıymaq küfrdür və bu, bizə yaddır.

Baş Dədə birnəfəsə dediyi cümlələrə ara verdi. Sanki oturanların onun dediklərinin mahiyyətini anlamalarını, onu əxz etmələrini, sonra isə yaddaşlarına yazmalarını gözlədi. Bir qədər keçdikdən sonra əlavə etdi:

- Onların “batın”liyi ölümdür. Onların ölüm çarxı on illərdir işə düşüb. Heç kimə aman vermədən istədikləri adamı o “ölüm çarxı”nın içinə salırlar. Bizimsə “batın” elmimiz Dirilişə, Quruculuğa söykənib. Bizim “batın”liyimiz Dirilişimizdədir. Onların “batın”lərindən qurtulmağın bir yolu var, o da elmdir. Onlar elmdən qorxur, çünki hamı elmlə olsa, xaşxaşilər hamını öldürəcəklərmidi? Buna görə də, mənim aldığım məlumata görə, xaşxaşilər Əlamut qalasında böyük bir kitabxana düzəldiblər. Oxumasalar da, dünyanın bütün nadir kitablarını ora yığırlar ki, başqaları oxumasın. Qorxu, təhdid cahillər üzərində tez qələbə çalır. Onlar istəyirlər ki, xalq cahillik içində yaşasın, bundan sonra ondan istədiklərini alsınlar, cahillik sui-qəsd yaradır, qətlər törədir...

Atabəy Baş Dədənin fəlsəfəsinə diqqətlə quulaq asır, arabir gözüünün ucu ilə Xatununa baxırdı. Möminə bu görüşdən razı idi, üzündən də hiss olunurdu ki, belə söhbətlər onun ürəyindəndir. Eldəniz də bu fəlsəfədən özünə ibrət götürürdü. “Sən demə, dünyanı qılıncı deyil, elmlə də idarə etmək olarmış. Bu zaman, gərək hər kəs öz sahəsində oxumuş olsun!” Görəsən, Möminə Xatun bu barədə nə düşünür, fikirlərini bilmək pis olmazdı”.

Baş Dədə onların nə düşündüyünü anlayır, arada qonaqlara baxaraq gülümsəyirdi.

Eldəniz barmağını taxçadakı kitablara uzadıb soruşdu:

- İndi burada danışdıqlarının hamısı bu kitablarda yazılıb?

Baş Dədə razılıqla başını tərpətdi.

- Nəinki dediklərim, bundan artığı da yazılıb. Sadəcə olaraq bunları hamı oxuya bilmir, oxuyanda da çox zaman başa düşmür, bəzən bunu əfsanə, əsatir, nağıl kimi anlayırlar.

- Nəyi? - Atabəy onun sonuncu cümləsinə aydınlıq gətirmək istədi.

- Batin elmi, batil elmi var, yəni gözəgörünən zahiri elm, bir də var gözəgörünməyən elm. Bax, siz batil elminin seçilmişlərindənsiniz. Biz isə batin elminin nümayəndələrindənik. Qurani-Kərim də batil elmdən, bir o qədər də batin elmdən bəhs edir. Sənə bir sual verim; büt-pərəstlər İbrahim Peyğəmbəri oddan keçirdilər, amma o yanmadı. Niyə?

Atabəy çiyinlərini çəkdi:

- Allahın lütfü üstündə idi, həm də Peyğəmbər olduğuna görə, yəqin.

- Bütün peyğəmbərlərin üstündə Allahın çox böyük lütfü var, amma Tanrı bəzi peyğəmbərlərə

batil işlərlə məşğul olmağı tapşırır, bəzilərinə isə batin. Məsələn, peyğəmbər Xızır batin işlərlə məşğul idi. O gözəgörünməz idi, amma Nuh Peyğəmbər və başqaları batil işlərlə məşğul idi...

...Möminə Xatunun beynində o qədər sual vardı ki... Heç olmazsa Baş Dədə onlardan birinə cavab verəydi. Amma Baş Dədə sanki Möminə Xatunun beynindən xəbər alırdı:

- Məhəmməd Peyğəmbər həm batil, həm də batin işlərlə məşğul olurdu. Məsələn, onun Qüdsə meracı batinlikdir.

Eldəniz yenə marağını gizlədə bilmədi:

- Bəs dediyiniz oddan keçən, amma yanmayan İbrahim Peyğəmbər? - O, bu sualı verməklə beynində dolaşan qarışıqlığa aydınlıq gətirmək istəyirdi.

- İbrahim Peyğəmbər batil işlərlə məşğul olurdu, amma lazım gələndə Allah-Təala onu bəzi batin işlərlə də tanış edirdi. Necə ki, oddan keçdi yanmadı, çünki, oda girəndə maddi varlıq formasından başqa, şəffaf varlıq formasına çevrildi. Bununla da oddan salamat çıxdı. Batin elminin məziyyətləri çoxdur, danışmaqla qurtarmaz...

Nəticə sevinclə soruşdu:

- Deməli, baba, sən Atabəyimizi görmüsən?

Baba təsdiq etdi:

- Hə, birinci və sonuncu dəfə, amma tez-tez xəbərləşirdik, dalımca adam göndərib bəzi məsələlərdə məsləhətlər alırdı.

Nəticə babasına zəndlə baxdı:

- Xoşbəxtsən ki, baba, Atabəyimizlə oturub-durmusan, diz-dizə söhbət etmisən. Hə, danış baba, danış görək sonra nə oldu?..

ATABƏY NAXÇIVANA KÖCÜR

Həmədan, 1139-cu il

Sultan Məsudun hakimiyyəti getdikcə zəifləyirdi. Yerlərdə əmirlər ona qulaq asmaq istəmir, əyalətlərin hakimləri öz yaxın adamlarını şəhərlərə vali təyin edir, getdikcə mərkəzləşmiş hakimiyyətdən uzaqlaşır, daha müstəqil olurdular. Sultanın vəziri Kəmaləddin Məhəmməd əl-Xəzin bütün bunları görür, hakimiyyətin mərkəzdən əyalətlərə keçdiyini ürək ağrısı ilə izləyir, amma bunu Sultana deməyə cəsarət etmirdi. Nəhayət, bir gün Sultana başqa işlər üçün məruzə etdikdən sonra getmədi. Məsudun əhvalı yaxşı idi. Buna uyğun olaraq başına zərlə işlənmiş küləh qoymuşdu. Əynində papağının rənginə uyğun saya

parçadan tikilmiş cübbə vardı. Cübbənin ətəkləri bəzəkli-naxışlı, kənarları baftalarla bəzədilmiş halda geniş biçimli idisə, yuxarı hissə getdikcə daralırdı. Boyun hissəsində yaxalıq düymələnirdi. Cübbənin qolları çiynlərdən aşağı düşdükcə genişlənir, əllərinin üstünü örtürdü. Sultan bir qədər gözləyib ondan soruşdu:

- Məruzə etməli bir şey qaldımı, vəzir?

Əl-Xəzin hardan başlayacağını bilmirdi, nəhayət özündə cəsarət tapıb dilləndi:

- Qaldı, Sultan həzrətləri! Mərkəzləşmiş hakimiyyət əldən gedir. Atabəylər və əmirilər, ürəyinizin genişliyi və sizin onlara böyük inamınız nəticəsində daha çox hüquq və sərbəstlik qazanıblar. Onlar demək olar ki, tam sərbəstdirlər. İktə aldıkları yerlərdə kimi istəyir təyin edirlər, kimi istəyir işdən çıxarır, cəzalandırırlar. Heç sizin fərmanlarınıza da məhəl qoymurlar. Əvvəllər xəzinəyə vergini yubatmırdılar. İndi getdikcə həm yubadır, həm də vergini azaldırlar. Səbəb də bilirsinizmi nədir, Sultan həzrətləri?

Sultan təşvişlə soruşdu:

- Nədir?

Əl-Xəzin bir qədər susub Sultanın təşvişinin keçməsinə gözlədi.

- Səbəbi odur ki, Atabəylər, əmirilər bizə veriləcək vergi yükünü azaldıb, özləri üçün qoşun yığıb, pulu ora xərcləyirlər. Bunun sonunu heç də yaxşı görmürəm, Sultan həzrətləri! Nə isə bir tədbir görmək lazımdır, yoxsa sultanatlığın sonu gələ bilər. Ölkə xırda-xırda dövlətlərə parçalanar.

Sultan Məsud yerindən dik atıldı:

- Nə? Nə danışdığının fərqindəsənmi, vəzir? Qurd öz qonşusunu yeməz. Bunlara nə oldu belə? Atalarımızdan, babalarımızdan qalan əmanəti, böyük Səlcuq dövlətini xırda-xırda dövlətlərə, bəyliklərəmi bölməliyik? - Taxtın qarşısında əsəbi şəkildə bir qədər var-gəl etdi. Sonra pəncərənin qarşısına gəlib bir xeyli fikirləşdi. Nə düşündüsə dönüb əl-Xəzinin qarşısında dayandı: - Söylə, nə bilirsən söylə.

Vəzir Sultanı bu qədər əsəbi görməmişdi. Odur ki, susmağa üstünlük verdi ki, onun qəzəbinə tuş gəlməsin. Belə hallarda susmaq "qızıl"dı, lakin ox yayından çıxmış, Sultana təsir edilən sözlər deyilmişdi. O başını aşağı salmaq-la kifayətləndi.

Məsud bu dəfə var gücü ilə qışqırdı:

- Dedim axı, nə bilirsən söylə! Susma, yoxsa səni boynun üçün darıxan kəndirin həlqəsinə

keçirərəm. Danış, bir tədbir görək. - Bu dəfə Sultan özünü sakitləşdirməyə çalışdı və buna nail də oldu. Keçib taxtında əyləşdi.

Nəhayət əl-Xəzin qərara aldı ki, Sultana bütün həqiqətləri desin, qoy o özü bu barədə qərar çıxartsın.

- Sultan həzrətləri! Atabəylərin əksəriyyəti özlərinə böyük qoşun yığıblar. Məsələn, Azərbaycan Atabəyi Qara Sunqurun iyirmi min, Arran Atabəyi Eldənizin on min, Pey Atabəyi İncanın beş min, Fars Atabəyi Boz Apanın beş min...

Sultan Məsud onun sözünü yarımqıq kəsdi:

- Yaxşı, yaxşı daha sayma, saymaqla bitib-tükənən deyil. Neyləyirlər bunlar bu qədər əsgəri?

Əl-Xəzin dərhal cavab verdi:

- Elə mən də onu deyirəm, Sultan həzrətləri! Neyləyirlər bu qədər əsgəri? Bir halda ki, siz ümumi səfərbərlik haqqında fərman, əmr verməmisiniz, bu qədər əsgəri saxlamağa nə hacət? Axı, əsgərin yeməyi-icməyi var, atların, ulaqların ot-ələfi var. Bunlar hamısı pul-para tələb edir. Döyüşməyən, boş-boşuna veyillənən əsgər əsgər deyil. Bu əsgərlər gec-tez harasa hücum edib, qənimət əldə etmək istəyəcəklər.

Məsud yenə ayağa durub gəzişməyə başladı.

Adətən, o fikirləşmək üstəyəndə gəlib pəncərənin önündə dayanar, uzaqlara baxıb düşünərdi. Bu dəfə də belə oldu. Bir xeyli pəncərənin qarşısında dayanıb fikirləşdi. Hansı tədbir görəcəyini ağlına gətirə bilmədi. Zamanı bu illər ərzində əldən buraxmış, Atabəylərə kifayət qədər sərbəstlik vermişdi. Yenə gəlib əl-Xəzinin qarşısında dayandı:

- Bunlardan ən təhlükəlisi kimdir? Hansı daha dikbaşdır?

Vəzir elə bil bu sualı gözləyirdi.

- Dəyirmanda doğulan siçan göy gurultusundan qorxmaz, Sultan həzrətləri! Azərbaycan Atabəyi Qara Sunqurun İraq sultanatlığında, əmirlər, sərkərdələr arasında nüfuzu çox böyükdür. Onun mövcudluğu sizə imkan verməyəcək ki, gücünüzü və təsirinizi sultanatlıqda hamı görsün, duysun və hiss etsin, bilsin. Qara Sunqur sizə böyük təhlükədir!

Sultan aydınlıq üçün daha bir sual verdi:

- Bəs, Atabəy Eldəniz, o da mənim üçün təhlükə törədirmi, Qara Sunqura qoşula bilərmə?

Vəzir yüngülcə etiraz etdi:

- Düşünmürəm, Sultan həzrətləri! Atabəy Eldəniz indi-indi Arranda hamının əlini- ayağını bir yerə yığıb və sizə qarşı çıxış etməz, amma

məsələ bunda deyil. Məsələn, sabah Qara Sunquru zərərsizləşdirdiniz, o biri gün o biri Atabəy baş qaldıracaq, daha o biri günsə başqa birisi “mənəm-mənəm” deyib, ayağa duracaq. Bu sonsuz ola bilməz. Son nəticədə mərkəzi hakimiyyət zəifləyəcək. Dövlət əriyib atabəyliklərin içində yox olacaq. Bütün bunların qarşısını almaq üçün başqa yola əl atmaq lazımdır.

- Məsələn, hansı yola? - Məsud dərhal sual verdi.

- Sultan həzrətləri, əgər icazə versəydiniz fikirlərimi, cəsarət edib sizə çatdırardım, - deyə vəzir qorxa-qorxa dilləndi.

- Buyur.

- Düşünürəm, sizin başçılığınız altında sultanlıqda islahatlar aparmaq lazımdır.

Bax bu, Sultan Məsud üçün yenilik oldu. Az qala yüz il Böyük Səlcuq dövləti mövcuddur, amma heç kim islahat haqqında düşünməyib. Dədə-babadan qalma qayda ilə dövləti idarə ediblər. İndi vəzir islahatlardan danışır. Bəs görəsən, əl-Xəzin islahat deyəndə nəyi nəzərdə tutur? Odur ki, əli ilə “davam et” işarəsini verib soruşdu:

- İslahat deyəndə nəyi nəzərdə tutursan, hörmətli vəzir?

Əl-Xəzin Sultanı maraqlandıra bildiyinə görə bir qədər canlandı və rahatlandı.

- İdarəetmədə və ordu saxlanılmasında islahatların aparılmasını zəruri hesab edirəm, Sultan həzrətləri, - deyə o cavab verdi.

- Hmm... maraqlıdır, - Məsud dilləndi, - davam edin. İdarəetmədə və orduda hansı islahatları aparmalıyıq?

Əl-Xəzin bilirdi ki, indi verəcəyi təkliflər bütün güclü əmirləri və atabəyləri özünə qarşı qoyacaq, amma o bunu deməliydi, çünki bir az da keçsə Sultan Məsud başda olmaqla Həmədanda bütün vəzir-vəkillər onların əlində oynunağa çevriləcəkdilər.

- Sultan həzrətləri, əgər istəyirsinizsə, mərkəzi hakimiyyəti daha da gücləndirəsiniz, gərəkdir ki, birinci olaraq əhalisi on mindən çox olan şəhərlərin valisini, yaxud əmirini şəxsən siz təyin edəsiniz.

- Bu, bizə nə verəcək?

- Belə təyinat sizin nüfuzunuzu gücləndirəcək, hörmətinizi, gücünüzü artıracaq. Başa düşəcəklər ki, onları Atabəy deyil, siz təyin etmisi-niz. Ona görə də onların sizə bağlılığı artacaq.

- Bəs Atabəylər nə iş görəcək?

- Atabəylər sizin əmrlərinizi yerinə yetirəcək,

özləri və mərkəzi xəzinə üçün vergi toplayacaq, bir sözlə dövlət üçün nə gərəkdirsə o işi görəcəklər, həm də cızıqlarından çıxmayacaqlar.

Əslində Sultana belə idarəetmə sərf edirdi. O çoxdan arzulayırdı ki, mərkəzi hakimiyyəti güclü olsun, bir yumruğa dönsün, barmağını hara uzatsa ordu da ora getsin. Amma, hər Atabəyin arxasında taxt-taca iddialı bir şahzadə dururdu. Çox zaman da, bəzi Atabəylər şahzadələrin uşaqlığından istifadə edib öz iddialarını ortaya qoyurdular. O bu təklifə öz fikrini bildirmədən yenə sual verdi:

- Bəs orduda hansı islahatlar aparmaq lazımdır?

Əl-Xəzində bu suala da hazır cavab vardı:

- Sultan həzrətləri fərman imzalayır ki, Atabəylər yanlarında iki mindən çox əsgər saxlaya bilməz. O zaman onların hərbiyyə xərcləri də azalacaq, həm də özlərini tam qətiyyətli hiss etməyəcəklər.

Sultan Məsud ayağa durub yenə bir qədər gəzişdi. Sonra gəlib vəzirin qarşısında dayandı:

- Yaxşı, bəs, kənardan, yəni sultanatlıqdan deyil, xaricdən həmənlə Atabəyə hücum olsa necə?

Vəzir bir qədər düşündü, sonra cavab verdi:

- O zaman, Sultan həzrətləri, fərmanınıza belə bir bənd əlavə edərik: "Atabəylik kənardan

düşmən təcavüzünə məruz qalarsa, Atabəyə öz əyalətində səfərbərlik etmək hüququ verilir”.

Sultan Məsud yenə pəncərənin qarşısında dayandı, deyilənləri götür-qoy elədi. O, güclü olmaq istəyirdi, amma hələ ki, bunu bacarmırdı. Qərar verilməliydi. Dönüb vəzir əl-Xəzinə baxdı:

- Verin fərmanı və bütün sultanatlığa göndərin...

Fərman yazıldı və tez bir zamanda yayıldı. Amma...

Elə bu fərman vəzir əl-Xəzinin axırına çıxdı. Belə ki, Sultanın və vəzirin bu qərarını başda Azərbaycanın Atabəyi Qara Sunqur olmaqla, bir çox əmirlər, həmçinin Azərbaycan Atabəyi şahzadələr Səlcuqşah və Davudu öz tərəflərinə çəkməklə etirazla qarşıladılar. Bu azmış kimi Qara Sunqur iyirmi minlik ordu ilə çox qısa müddətdə Həmədanı mühasirəyə aldı.

“Çoxbilmiş quş dimdiyindən tora düşər” deyirlər. Vəzir əl-Xəzinin təkliflərinin həyata keçməsi nəinki Məsudu zəiflətdi, həm də öz həyatını təhlükə altına qoydu.

Sultan Məsud da başa düşürdü ki, Həmədanın öz təbəəsi tərəfindən uzun müddət mühasirədə saxlanılması onu həddən artıq nüfuzdan

salıb. Həm də xəbər almışdı ki, Atabəy Qara Sunqur özü ilə şahzadələri də gətirib, lakin qüruruna sığışdırıb Azərbaycan Atabəyinin yanına elçi göndərmirdi. Onun elçisinin nə vaxt saraya təşrif gətirəcəyini gözləyirdi.

Gözlədiyi baş tutdu. Qoruqçubaşı içəri girib Qara Sunqur tərəfindən elçinin gəldiyini bildirdi:

- Buraxın gəlsin, - dedi, özü isə taxtında yerini rahatladı, sanki kimsə bu an onun taxtını, hakimiyyətini əlindən alacaqdı. Əslində bu təhlükə vardı da. Bu səbəbdəndir ki, üç gündür yuxusuzluqdan əziyyət çəkir, gecə yatağında qıvrıla-qıvrıla qalırdı. Gözlərinin altı qaralmış və şişmişdi.

Elçi içəri daxil olub, hörmətlə təzim etdi.

- Azərbaycanın Atabəyi Qara Sunqur Sultan həzrətlərini rahatsız etdiyi üçün üzr istəyir, - dedi.

Məsud başa düşdü ki, belə atmacalı, tikanlı sözlər heç də boşuna deyil. Hələlik xoşluqla danışır, istədiyini verməsə, zor və silah dilinə keçəcək. Necə deyərlər, qoca öküz baltadan qorxmaz.

- Nə istəyir, Azərbaycanın Atabəyi? - Sultan elçidən ötkəm-ötkəm soruşdu.

Elçi cavab verməzdən öncə yenə baş əydi:

- Həşəmətli Sultan! Qara Sunqurun bir neçə tələbi var, özü də bu tələbləri yerinə yetirmək...

Sultan onun sözünü kəsdi:

- Uzatma, say şərtlərini Qara Sunqurunnn... O bilə-bilə "Sunqur" sözünü uzatdı.

Elçi isə buna əhəmiyyət vermədi. Ürəyində fikirləşdi ki, eşşəyə gücü çatmır, palanı döyəcləyir.

- Sultan həzrətləri, Atabəy vəziriniz Kəmaləddin Məhəmməd əl-Xəzinin kəlləsini istəyir. Səbəb də odur ki, əl-Xəzin sultanatlıqda qarışıqlıq törətdir. Qara Sunqur belə dedi: "Ya vəzirin kəlləsini bizə göndər, ya biz başqa sultana xidmət edəcəyik".

Məsud başa düşdü ki, Qara Sunqur zarafat etmir. Elə bu an istədiyini həyata keçirə bilər, özü də taxt-taca varislər onun yanındadır. İndi onun iki yolu vardı; ya taxt-tacdən əl çəkməli, ya da vəzirin kəlləsini Qara Sunqura göndərməlidir.

- İkinci şərtini söylə! – deyə amiranə şəkildə dilləndi.

- İkinci şərt, - elçi onun səsinə amiranəliyi hiss etdiyindən, səsinə mehribanlıq qatdı, - vəzirin yerinə Qara Sunqurun vəziri əl-Mülk Tahiri təyin edirsiniz.

- Üçüncü də varmı? - Məsud soruşdu.

- Var, Sultan həzrətləri! Varis kimi şahzadə Davudu elan edirsiniz, - dedi.

Sultan taxtından dik durub qışqırdı:

- Vəssalam, yoxsa daha biri qalıb?

Elçi özünü itirdi. İndicə Sultan onun boynunu vurdura da bilərdi.

- Elçiyə zaval yoxdur, Sultan həzrətləri. - Tit-rək səslə dilləndi. - Mən söz aparıb, gətirənəm, Sultan həzrətləri! Qara Sunqur sabah günorta namazına qədər vaxt verib. Tələblər yerinə yetirilməsə, hücum başlanacaq.

- Yaxşı, gedə bilərsən!

Elçi baş əyib, dalı-dalı qəbul otağından çıxanda dərindən nəfəs aldı.

Sultan isə əllərini başına tutaraq ağır-ağır taxta oturdu. Düşündü: "Qəribədir imzaladığım fərmana görə durub Həmədana qədər gəldilər, amma fərmandan bircə kəlmə də danışılmadı. Niyə?" O bu suala cavab tapa bilmədi...

Səhərisi gün Sultan Məsud bütün şərtləri qəbul etdi, vəzir əl-Xəzinin kəsilmiş başını Qara Sunqurun düşərgəsinə göndərdi. Azərbaycan Atabəyinin vəzirini özünə vəzir təyin etməklə isə özünü uzun müddət sərbəstlikdən məhrum etdi. Bundan istifadə edən əmirlər istədikləri

torpaqları zəbt etdilər. O Azərbaycan Atabəyinin qorxusundan azad hərəkət edə bilmirdi. Bu da onun nüfuzunu xeyli aşağı saldı.

Bundan istifadə edən Qara Sunqur Fars vilayətinə hücum edib Boz Apanı devirdi. O torpaqları şahzadə Səlcuqşahın idarəsinə verdi, lakin Atabəy Azərbaycana qayıdan kimi Boz Apa hücum edib hakimiyyətini bərpa etdi. Şahzadəni isə həbsxanaya göndərdi. Səlcuqşah həbsxanada müəmmalı şəkildə öldürüldü...

Atabəy Qara Sunqur Səlcuqşahın köməyinə getmək istəyirdi, lakin Gəncədə baş verən dəhşətli zəlzələ onun istəklərinin üstündən qara xətt çəkdi. Qara Sunqur qaraya Büründü. Gəncə zəlzələsində bütün yaxınları həlak oldu, özü isə sətəlcəm oldu və 1141-ci ildə dünyasını dəyişdi. Ölüm yatağında öz yerinə Çavlı əl-Toğrulu təyin etdi. Sultan Məsud Çavlını özünə yaxınlaşdırmaq üçün onu Azərbaycanın valisi təyin etdi, lakin o Rey əmiri Abbasla birgə fəaliyyət haqqında razılığa gəldi.

1143-ci ildə Çavlı əleyhinə Gəncə əmiri Kutluq üsyan qaldırdı. Çavlı onu Xaçendə mühasirəyə aldı, əsir götürüb gözlərini çıxartdırdı.

1146-cı ilin əvvəlində Sultana qarşı Fars və Xuzistanın hakimi Boz Apa və Reyin hakimi

Abbas çıxdı. Sultan Məsud Eldənizdən kömək istədikdə Atabəy əlli minlik qoşunla onun xidmətinə gəldi. Birləşmiş qoşunlar Sultanın və Eldənizin qərargahına yürüş edən zaman Çavlı vərəmə tutulub öldü. Buna baxmayaraq Boz Apa Sultana qarşı döyüşdü və öldürüldü...

...Möminə Xatun belə imkanı əldən verə bilməzdi. Atabəy Eldəniz əlli minlik qoşunla Sultanın xidmətinə getdiyi zaman Çavlının ölüm xəbərini eşidən kimi Atabəyin xanımı dərhal xəbər göndərdi ki, uşaqları ilə birlikdə Həmədana gəlir. Bu illər ərzində onun Atabəy Eldənizdən Əbu Cəfər Məhəmməd Cahan Pəhləvan, Müzəffərəddin Osman Qızıl Arslan adlı oğlanları və Tulanə adlı qızı doğulmuşdu.

Tam gizli şəraitdə baş tutan, yalnız yaxınlarından bir neçə nəfərin bildiyi bu səfər Möminə Xatuna çox ümidlər verirdi. O bir çox əmirlərdən fərqli olaraq, hadisələrin necə inkişaf edəcəyini qabaqcadan görürdü. Üç oğlu və bir qızı ilə yola çıxan Xatun bu dəfə heç kim duymasın deyə kəcavədə gedirdi. Qızı onun kəcavəsində, oğlanları isə başqa kəcavədə idi. Səfər gizlin qalmalıydı. Bu səbəbdən onlara yalnız bir nəfər xidmət edirdi. Yol boyu heç kimlə təmasda olmurdular. Süvarilər arasında bir nəfərdən sava-

yı heç kim onların yanına buraxılmırdı...

Əslində belə vəziyyət ona düşünmək, gələcəyi götür-qoy etmək üçün sərf edirdi. Başa düşürdü ki, Sultan Məsud əmirlərin və atabəylərin əlində alətə çevrilib. Onun adına yalnız xütbə oxunur, vəssalam. Əgər vəziri də ona qarşı çıxırsa, deməli sultanatlıqda heç də hər şey öz yerində deyil, amma çox da qabağa çıxmaq olmaz, yoxsa düşmənləri dişlərini qıcıyıb ağız-ağıza yatan canavarlar kimi birləşib onları məhv edərlər. Tələdən qorxan quş qırx il haça ağacın üstünə qonmaz. Hər kəs sultanın adından danışmağı sevir, onun adından əmrlər verir. Məsud lap əfəlləşib. Nə əcəb xaşxaşilər onu öldürmürlər? - deyə öz-özünə sual elədi. Özü də cavab verdi: "Niyə də öldürsünlər, İraq sultanatlığında hər şey dəyib bir-birinə. Sultan zəiflədikcə, Sahibiəzəm və Bağdad xəlifəsi güclənir. Böyük Səlcuq dövlətini parçalamaq üçün bundan gözəl fürsət ola bilməz". Parçala, hökm elə!". Nədənsə "Sahibiəzəm" sözünü ağına gətirəndə gülümsündü. "Sahibiəzəm?"

Tulanə başını anasının dizləri üstünə qoyub dərin yuxuya getmişdi. Xatun hərdən qızının saçlarını sıgallayır, yadına uşaqlıq illəri düşür

və kövrəlirdi. O da gəncliyində sevmək-sevil-mək istəyirdi. O da hamı kimi yaşamaq istəyirdi, amma bu onun nəсібində deyilmiş. Beş yaşından sahzadələrdən birinə xanım hazırlamağa başlamışdılar. Onların nəslində bu olmuşdu, yəqin ki, bundan sonra da belə olacaqdı. Yaxınlarına sevgi və sədaqət, hər şeyi təhlil edib qərar vermək, tələskənlik edib kimisə cəzalandırmamaq, səbr edib zamanı gözləmək onun həyatının əsas qayələrindən idi. Özü də bilirdi ki, illərlə formalaşan bu xüsusiyyətlər heç zaman dəyişməyəcək.

...Dəvə üstündəki kəcavə nənni kimi yırğalandıqca onun gözlərinə yuxu gəlir, kiprikləri ağırlaşır. Kəcavə sanki lay-lay çalır. Ona elə gəlirdi ki, dəvənin iki hörgücü arasında yerləşən kəcavə, sanki Nuh Peyğəmbərin gəmisi kimi Ağrı dağının qoşa zirvəsinin arasındadır. Gəmi qoşa zirvədə, hələ suyun çəkilmədiyi yerdə ilişib yırğalanırdı. Ağrı dağından dünyaya baxmaq maraqlıdır. Hər şey qarışqa kimi görünür. Buradan idarə etmək də asandır, çünki zirvədəsən...

Karvan yola çıxandan bəri onlardan üç yüz metr arxada molla paltarı geyinmiş bir şəxs gəlirdi. Həmin şəxs qatırda saymazıyana oturmuş-

du və savadlı din adamı təəssüratı bağışlayırdı. Molla qiyafəsində olduğuna görə mühafizə də ona fikir vermirdi. Molla qatırın yüyənini buraxmışdı. Görünür, qatır bu yolu bir neçə dəfə gedib gəlmişdi, ona görə də yol göstərməyə ehtiyac yox idi. Molla isə heç kimə fikir vermədən Quran oxuyur, arada irəlində gedən karvana göz qoyurdu.

Beləcə karvan da, molla da on beş tağlı Xudafərin körpüsünə gəlib çatdılar. Möminə Xatunu və uşaqlarını Eldəniz burada qarşılayacaqdı. Qoruqçubaşı karvanı saxlatdırıb qışqırdı:

- Dinclik, Xudafərin körpüsü!

Dörd qoruqçu kəcavələri dəvələrin üstündən götürüb yerə qoydu. Yerə qoyulan kəcavədən Xatun qızı ilə çıxdı. Oğlanlar isə öz kəcavələrindən çoxdan çıxmışdılar.

Möminə Xatun əvvəl kəcavədən çıxmaq istəmədi, uzanıb yenə yatmaq istədi. Həm də qayda beləydi - qorunmalıydılar, amma sonra fikirləşdi ki, artıq təhlükəsiz yerdədir, Atabəy də, harda olsa bir azdan özünü çatdıracaq. Özünə bir qədər sərbəstlik, uşaqlara dinclik vermək istədi. Bir gün, bir gecə dayanmadan kəcavədə oturmaq hamının dizlərinə ağırlıq vermişdi. Qərara gəldi ki, daha gizlənməkdən keçib, bur-

dan o yana atın üstündə də getmək olar.

Hamı yorulmuşdu. Odur ki, qoruqçubaşının əmri üzlərə təbəssüm gətirdi. Körpü yanında canlanma yarandı. Qoruqçubaşı Möminə Xatunu və şahzadə Arslanşahı görən kimi qışdırdı.

- Möminə Xatun və şahzadə Arslanşah!

Əsgərlər dərhal diz çöküb təzim etdilər. Oğlanlar isə heç kimə fikir vermədən əl-üzlərini yumaq, sərinləmək üçün Araza doğru yüyürdülər. Altı qoruqçu da onların arxasınca qaçıb dövrələrində durdular.

Möminə Xatun körpünün üstünə baxdı, heç kim görünmürdü. Ürəyində nigarançılıq da yox idi, əmin idi ki, Atabəy indilərdə gəlib çıxacaq. Tulanəni də yuxudan oyatmağa qıymadı.

Qatır üstündə oturan molla da onlara çatmışdı, amma qoruqçular kəcavədən kimlərin düşdüyünü görüb mühafizəni bir qədər də gücləndirdilər, qatırı və mollaı dövrələdikləri əraziyə buraxmaq istəmədilər. Molla həyasızlıq edib qoruqçunun yanından saymazıyana ötmək istədi. Qaravulçu onun qabağını kəsdi:

- Ay molla, ay kişi, bura keçmək olmaz. O taya keçmək istəyirsənsə, dövrələmə vur keç, buradan qadağandır.

Molla həyasızlığına saldı:

- Ay başına dönüm, günorta namazına az qalib, izn ver gedim çayda dəstəmaz alım, namazımı qılım, sonra çıxıb gedərəm. Görmürsən ki, o tərəfdə çay qırağı sürüşkəndir, - deyə qışqırdı, - istəyirsən çaya düşüm, su məni götürüb aparsın?

Molla qatırın böyürlərinə təpik vurub irəliləmək istədi, lakin bu dəfə qaravulçu heyvanın noxtasından tutub onun üzünə bozardı:

- Ay kişi, dedim olmaz, başa düşmürsən!? İstəyirsən sənə görə mənim atamı yandırsınlar!?

Molla yenə həyasızlığına salıb qışqırdı:

- Ay başınıza dönüm, kafirsiniz? Deyirəm, günorta namazından keçir, izn ver gedim ab-dəst alıb namazımı qılım. Birdən molla bərkdən oxumağa başladı: "Allahu Əkbər, Allahu Əkdər, Allahu Əkbər".

Möminə Xatun səs-küy gələn yerə boylandı, bir şey anlamadı. Qoruqçubaşını çağırıb tapşırıq verdi:

- Get, bax gör bu nə səs-küydür?

Qoruqçubaşının getməyi ilə təngənəfəs qayıtmağı bir oldu.

- Xanım, - dedi, - bir molladır, qatırda o taya keçmək istəyir, amma deyir ki, buraxın, gedim çayda əlimi, ayağımı yuyum, günorta namazını qılım, sonra yoluma davam edərəm.

“Bu lap yaxşı oldu. Eldəniz gələnə qədər namaz qılmaq olardı”. Odur ki, dilləndi:

- Buraxın gəlsin, molladan bizə zərər dəyməz. Hamımız bir yerdə namaz qılaq.

Qoruqçubaşı molların qarşısını kəsən qaravulçuya əli ilə işarət etdi ki, onu burax gəlsin. Molla qatırdan düşüb, noxtasından tutaraq, Möminə Xatuna yaxınlaşdı, ədəb-ərkanla salam verdi. Sonra qatırı bir az aralıda saxlayıb əl-üzünü yumağa getdi. Geri dönəndə qatırın üstündəki xurcundan canamazını götürüb yerə sərdi, möhür daşını da canamazın yuxarı tərəfinə qoydu. Əllərini göyə açaraq üç dəfə “Allahu Əkbər” deyib namaz qılmağa başladı.

Xatun və bütün düşərgə əhli namaza oturdu. Hamı başını möhür daşının üstünə qoyaraq dua edirdi. Möminə Xatun ikinci dəfə başını möhür daşından qaldıranda qarşısında molları gördü və ixtiyarsız qışqırdı:

- Aman Allah, bu nədir?

Qışqırığa hamı başını qaldırdı. Molla əlində xəncər Möminənin qarşısında dayanmışdı. Hamı donub qalmışdı.

Molların gözü qan çanağına dönmüşdü. Xatun onun gözlərinə baxanda əti ürپəşdi. Bu

gözlər qatil, adam qətlə yetirməkdən həzz alan gözlər idi. Belə gözləri bir dəfə o, Sultan sarayında qulluqçusu ona xəncərlə hücum edəndə görmüşdü. Bu gözlər xaşxaşilərin gözləri idi.

Molla isə xəncəri yuxarı qaldırıb:

- İllərdir, arxanca səni izləyirəm, öl, qancıq, - deyərək xəncəri onun boğazına yeritmək istədi və birdən xırıldadı.

Xatun özünə gələndə mollaın boynunun arxasından girən ox xırtdəyini deşib çıxmışdı. Qabaq tərəfdən oxun ucluğu görünürdü. Molla sol əlini boğazına tərəf apardı, bundan başqa bir şeyə gücü çatmadı. Səssiz- səmirsiz Möminənin üstünə yıxılmaq istəyəndə, Xatun iki addım sağa çəkildi. Molla şappıltıyla yerə düşdü.

Qadın dərhal özünə gəldi. Qatilə atılan ox tərəfə baxdı. Körpüdə at üstündə oturan Eldəniz bir əlində yay tutmuşdu, o biri əlini isə yuxarı qaldırıb onu salamlayırdı. Əyninə dəmir don, daraqlı dəbilqə, qollarına qolçaq, yaqa, dəmirdən döyülmüş yaxalıq və dizlik geyinmişdi. Belə geyimdə o çox həşəmətli görünürdü.

Xatun ona əl yelləyən ərini görüb tam özünə gəldi. Ətrafına baxdı. Oğlanları görünmürdü. Ürəyi sakit oldu. Yaxşı ki, bu dəhşətli mənzərəni görməmişdilər. Yoxsa nələr olacağını Allah bilirdi.

Qaravulçular qaça-qaça gəlib xaşxaşının meyidini sürüyüb apardılar.

Bir azdan Atabəy başının dəstəsilə körpünü keçib onlara yaxınlaşdı. Qoruqçubaşı Eldəniz yaxınlaşanda qışqırdı:

- Atabəy əs-Səncari!

Möminə Xatundan savayı hamı diz çökdü.

Eldəniz atını düz qoruqçubaşının yanında saxlayaraq qışqırdı:

- Necə olur ki, bir qatil Xatunun dərgahına qədər soxula bilir? Bəs siz hara baxırdınız?

Qoruqçubaşı özünü itirdi, dili topuq vurdu:

- Vallah, Atabəy həzrətləri, yol boyu o bizdən üç yüz metr aralıda gəlirdi, özü də Quran əlindən düşmürdü. Biz onu heç yaxına da buraxmırdıq. Burada düşərgə salanda haray-qışqırığ elədi ki, bəs gedim yuyunum, sonra namaz qılacam. Biz yenə buraxmaq istəmirdik. Hayküy Möminə Xatuna çatanda göstəriş verdi ki, buraxın gəlsin, bir yerdə günorta namazını qılaq. Biz də onu düşərgəyə buraxdıq, sonra da bu hadisə...

Eldəniz başa düşdü ki, onun burada bir günahı yoxdur. Tənbehedici nəzərlərlə on-on beş metr aralıda duran Möminə Xatuna baxdı. Qadın nə baş verdiyini tam çılpalığı ilə indi anla-

yırdı. Atabəy qoruqçubaşıya göstəriş verdi:

- Yaxşı, onun üstünü-başını, heybəsini, xurcununu diqqətlə axtarın. Bir şey tapsanız, dərhal mənə xəbər verin. Özü isə Xatununa doğru irəlilədi. Ona çatanda qadında qorxu-hürküdən əsər-ələmət qalmadığını gördü. Möminə ərini təbəssümlə qarşılayıb dedi:

- Sən mənim qoruyucu mələyimsən, harada çətinliyə düşsəm, Xızır kimi özünü yetirirsən. Heç bilmirəm sənsiz neyləyərdim? Sən olmasaydın, yaqın indi sümüklərim də çürümüşdü.

Atabəy onu sakitləşdirdi:

- Yaxşı-yaxşı, ölümdən danışmaq tezdir. Yaxında deyilmi Baş Dədə Gəncədə bizim haqqımızda nələr söylədi. Bax, onun dediklərini həyata keçirməyə nə qədər bizi öldürmək olmaz. Amma, bir şeyi başa düşə bilmirəm.

- Nəyi? - Xatun sual verdi.

- Necə oldu ki, həmişə mənə "ehtiyatlı ol" deyən, öyüd-nəsihət verən Möminə Xatun özü bu dəfə ehtiyatsızlıq elədi.

Möminə çiyinlərini çəkdi:

- Nə bilim, bir işdi oldu. Bundan sonra yüz qat ehtiyatlı olmalıyam. - Bir az ərklə dedi. - Bax, buna görə o zəhrimar kəcavədə oturmaq istəmirəm. Yolda məni o qədər beşik kimi yır-

ğaladı ki, şairlik hisslərimə qapıldım, hələ arada mürgülədim də. Rəyada gördüm ki, beşiyim elə bil Nuhun gəmisidir. Ağrı dağının qoşa zirvəsində, suyun içində yırğalanır...

Atabəy keçən on il ərzində xeyli güclənmiş, bütün İraq sultanatlığında böyük nüfuza sahib olmuşdu. Əsasən də, Sultan Məsudun ondan yardım istəməsi və əlli minlik qoşunla onun dadına yetişməsi şöhrətinin üstünə şöhrət gətirmişdi. Amma, şöhrət payında xatununun xüsusi yeri vardı. O bunu başa düşürdü. Odur ki, dilləndi:

- Bir də belə ehtiyatsızlıq etmə. Sənə bir şey olarsa mən necə yaşayacağımı heç düşünə bilmirəm.

Xatun məmnunluqla gülümsədi. Bu zaman oğlanlar, qaravulçuların əhatəsində çaydan geri döndülər. Atalarını görən kimi üstünə yüyürdülər. Eldəniz onların alnından bir-bir öpüb təriflədi:

- Maşallah, hamınız yekə kişi olmusunuz, - şahzadəyə baxdı. - Arslanşahın isə, deyəsən evlənmək vaxtı gəlib çatıb. Doğurdan e, şahzadənin artıq iyirmi yaşı keçib. Zaman nə qədər sürətlə gedir.

Qoruqçubaşı əlində dürmələnmiş kağız və bir kitab qaça-qaça Atabəyə yaxınlaşdı:

- Atabəy həzrətləri! Quran kitabından və bu dürmələnmiş kağızdan savayı önəmli bir şey tapmadıq.

O dürmələnmiş kağızı Atabəyə uzatdı. Eldəniz kağızı açdı, amma bir şey anlamadı. Kağızda müxtəlif qala bürclərinin rəsmi, xəncər, müxtəlif işarələr və yazı vardı.

- İndi gəl bundan baş çıxart görüm, necə çıxardırsan! - O öz-özünə pıçıldadı. - Heç nə başa düşmədim, Xatunum, bəlkə sən bir şey anladın, al bax.

Möminə də kağıza baxdı. O da heç nə başa düşmədi, başını buladı.

- Eybi yoxdur, - dedi, - Həmədana çataq, sara-yın kitabxanasında işarətlər üzrə sənətkar var, o belə işlərin açılmasında ustadır. Qədim işarəli yazıları məharətlə oxuyur. Çox guman ki, o bunun sirrini açə biləcək, qoy, bu məndə qalsın. Sultanla görüşdən sonra onu yanıma çağırıb, danışaram, bu işarətə inşallah, aydınlıq gətirərik.

Atabəy qoruqçubaşıya əmr etdi:

- Xatuna və oğlanlarıma at gətirin, onları at üstündə müşayiət edin. Qızım isə kəcavədə gedəcək. Qoy, dörd atlı da onu müşayiət etsin...

Qoruqçubaşı qışqırdı:

- Dinclik qurtardı, hazırlaşın yola çıxırıq.

Dörd at verin.

Dərhal onlara dörd at verdilər. Davul çalındı, Eldənizin göy rəngli, ortasında ikibaşlı qartal rəsmi olan, aşağıda isə Qurani-Kərimdən bir cümlə yazılmış bayrağı qaldırıldı. Möminə Xatun ilk dəfə idi ki, Atabəyin bayrağının möhtəşəmliyini görürdü, hərçənd Eldəniz onu sözlə təsvir etmişdi.

Hamı atlandı. Eldənizin atı Xatunun atı ilə ortada yan-yana gedirdi. Atabəyə maraqlı idi ki, Sultanla görüşə getmək istəyən Xatun, indi görəsən nə fikirləşir? Nə isə deyəsən ciddi bir işdir, yoxsa həyatını təhlükəyə qoyub o boyda yolu gəlməzdi.

- Bizim Sultanla görüşümüzdə məqsəd nədir? - deyə o, Möminədən soruşdu.

Xatun gülümsəyərək cavab verdi:

- Xidmətimizin əvəzini almaq. Sən onun taxtacını qorudun, qoy, o da əvəzini ödəsin.

- Sən ondan nə istəmək fikrindəsən?

Möminə düzəliş etdi:

- Mən yox, biz istəyəcəyik, yəni əslində sən istəyəcəksən, mən sə yanında durub sənə dayaq olacam.

- Yaxşı mən nə istəyəcəm? - Atabəy gülə-gülə yenə də həmin sualı verdi.

- Guya bilmirsən nə istəmək lazımdır? Əlbəttə Naxçıvanı! - Möminə cavab verdi,- güman edirəm ki, Sultan həzrətlərinin yanında istədiyini kifayət qədər əsaslandırma biləcəksən, yoxsa kömək lazımdır? - Xatun diqqətlə ona baxdı.

Eldəniz qəhqəhə çəkib güldü, sonra əlavə etdi:

- Yoxsa mənim məntiqimə şübhən var? Sultan yanında bunu əsaslandırmaq müşkül deyil, amma mənə maraqlıdır ki, niyə məhz Naxçıvan, başqa yeri istəyə bilmərikmi?

- Bir düşün, - Xatun ona cavab verdi. - Sultan həzrətləri Azərbaycanın bir hissəsi olan Naxçıvanı ikta olaraq sənə verərsə, sən eyni zamanda Çuxursəddən Göyçə gölünə qədər, Ani və Dvinə də sahib olursan. Bu əsasdır, çünki Naxçıvan Şərqi və Qərbi, Cənubun və Şimalın kəsişdiyi yerdir, yəni hər tərəfin ipi sənə əlindədir. İpək yolu da buradan keçir. Kim hara getsə, sənə torpağından keçməli, zaman isə sənə baş əyməli olacaq. Digər tərəfdən də, aldığım məlumata görə, Naxçıvanda Nuh Peyğəmbərin qəbri yerləşir. Min illər ötməsinə baxmayaraq, insanlar ora ziyarətə gəlirlər. Bir də, Qurani Kərimdəki "Əshabi Kəf" surəsində göstərilən mağara da ordadır.

Onun bu məntiqindən Atabəy təəccübləndi.

Özü də bilmədən atın yüyənini bərkdən çəkdi. At diksinib kişnədi, qabaq ayaqları ilə şahə qalxdı. Atın qəfil kişnəyib şahə qalxmasından o biri atlar da diksinib kişnəməyə başladılar, sonra da fıxırdılar, amma iş bundan o yana keçmədi. Bu dəfə Xatun atmaca atdı:

- Aslan kükrəsə, atın ayağı dolaşar.

Bu sözə hər ikisi gülümsədi. Atlar isə sakitləşib yollarına davam etdilər.

- Məntiqinə bərəkallah, Xatunum! Amma məndən olsaydı, Şirvanın xəracını istərdim. Bu bizim üçün daha əlverişlidir.

Bu dəfə Möminə təəccübləndi:

- Niyə, məhz Şirvan?

- Ona görə ki, - Atabəy cavab verdi, - Şirvanşah Əfridun oğlu Məniçöhr bizə xərac verməklə, təbiidir ki, biz də bu xəracı Sultan xəzinəsinə göndərəcəyik, bu və ya digər şəkildə bizdən asılı olacaq. Bu, əlaqələrin genişlənməsi deməkdir. Bu zaman, lazım gələrsə, biz ondan əsgəri kömək də istəyə bilərik.

Xatun bir qədər düşündükdən sonra dilləndi:

- Ağıllı təklifdir, ancaq mənə dediyin sözləri Sultan həzrətlərinin yanında söyləyib, özündən şübhələndirmə. Yaxşısı budur, başqa bir şeylə əsaslandır, sən ki bunu bacarırsan. Həm də fi-

kirləşirəm ki, hər iki təklifi həyata keçirsən pis olmaz. Bu bizim güclü olmağımıza bir daha dəlalət edər.

Eldəniz “yaxşı” deyib, atına qırmanc vurdu. At kişnəyib irəli atıldı...

...Sultan Məsud bir az rahatlaşmışdı. Ona qarşı çıxanları Atabəy Eldəniz ya aradan götürür, ya da qəfil xəstələnib dünyalarını dəyişirdilər. Fərqi yoxdur, ya zəlzələdən, ya vəlvələdən rəqibləri sıradan çıxarırdılar. Əsas da odur ki, taxt-taca hüququ olan şahzadələrin də sırası seyrəlir, siyahı getdikcə qısalırdı.

...Əl-Xəzindən sonra Sultan Məsud Xasbəyini vəzir təyin etmişdi. İndi sarayda onunla bəzi məsələləri götür-qoy edirdi.

- Bu məsələlərin müzakirəsi bu günlük bəsidir. İndi keçək başqa məsələyə, - deyə dilləndi.

Vəzir maliyyə kağızlarını dürməyə yığışdırdıqdan sonra dilləndi:

- Necə məsləhətdir, Sultan həzrətləri. Nəyi, ya kimi müzakirə edəcəyik?

Məsud bir qədər müdrik görkəm aldı. Beynində nələrisə çək-çevir edib, handan-hana başını qaldırdı və vəzirə baxaraq dilləndi:

- Bilirsən ki, Atabəy Eldənizin bizə bu son işlərdə əvəzsiz xidmətləri olub. Əgər, o, vaxtında

bizə hərbi yardım etməsəydi, kim bilir, bu taxtda, - o barmağı ilə öz taxtını döyəclədi, - hansı şahzadə oturmuşdu. Bizi də özün bilirsən, belə halda nə gözləyəcəkdi? - Xasbəy başını qabağa, geriyyə yelləməklə demək istəyirdi ki, bəli, bilirəm. - İndi Atabəy Eldəniz, xanımı Möminə Xatunla qəbul otağındadırlar. Onları çağırmağımı gözləyirlər. Nə edək, vəzir? Yəni, deyirəm ki, biz onun bu sədaqətinin qarşısında nə edək, onu necə, nə ilə mükafatlandıraraq?

Vəzir fikrə getdi. O, zətən güclü Atabəyin daha da güclü olmasını istəmirdi. Bu, onun vəzirlik vəzifəsinə gələcəkdə zərbə vura bilərdi, ancaq susa da bilməzdi. Nə isə bir söz deməli idi ki, Sultanı özündən şübhələndirməsin. Nəhayət, ağlına gözəl bir fikir gələn kimi dilləndi:

- Sultan həzrətləri, Atabəy Eldəniz və onun zövcəsi Möminə Xatun çox ağıllıdırlar. Neçə dəfə oddan-alovdan salamat çıxıblar. Atabəy də çox zirək və çevikdir. Qısa bir müddətdə Arranda əmirlərin və bəylərin əlini, ayağını yığışdırıb özünə tabe etdi, əlli minlik süvari qoşun yaratdı. Bu heç də sıradan bir şey deyil. Bu onun aqlının, dərrakəsinin nəticəsidir. Şübhə etmirəm ki, bu cütlüyün öz təklifləri olacaq. Yaxşısı budur ki, qoy, özləri Sultan

həzrətlərindən nə istədiklərini desinlər.

- Yəni, demək istəyirsən ki, mən onların istədiklərini öz dillərindən eşidim? - Məsud onun dediklərinə aydınlıq gətirmək istədi.

- Bəli, Sultan həzrətləri, elədir ki, var, - deyə vəzir cavab verdi, - düşünürəm ki, bu, ən gözəl çıxış yoludur, yəni siz nə isə təklif edəsiniz, onların ürəyincə olmasa da, sizi qırmamaq üçün etiraz etməsinlər. Ancaq, bunu ömür boyu qəlblərində gəzdirə bilərlər. Bilirsiniz, Sultan həzrətləri, insan xisləti belədir ki, yaxşılıq edəndə tez yaddan çıxır, küsdürəndə, pislik edəndə isə ölənə qədər unutmur.

Xasbəy ağıllı sözlər deyirdi. Sultan Məsud yenə pəncərənin qarşısına gələrək gözlərini məhcul nöqtəyə zillədi. Zətən, heç fikirləşməmişdi ki, Atabəyə hansı mükafatı versin. O, bu an tam olaraq Eldənizdən asılı idi, ancaq bunu ona bildirmək olmazdı, heç ehtiyac da yox idi. Onsuz da hər kəs vəziyyətin necə olduğunu gözəl başa düşürdü.

O, vəzirə tərəf döndü.

- Qoy, sən deyən olsun, - baxaq görək nə istəyəcəklər, hər halda biz bunu indi biləcəyik. Necə deyərlər, igid adamı pisləmə, yüyrək ata qamçı vurma.

O davulu iki dəfə döyəclədi. Qoruqçubaşı içəri daxil olub ona baş əydi.

- Atabəy Eldənizi və zövcəsi Möminə Xatunu içəri dəvət edin.

Qoruqçubaşı “baş üstə” deyib lay qapılarının arxasında görünməz oldu. Bir azdan lay qapılar yenidən taybatay açıldı. Atabəy Eldəniz və xanımı Möminə Xatun içəri daxil olub baş əydilər.

Söhbətə Məsud özü başladı:

- Hər ikinizi xoş gördük, möhtərəm Atabəy! Xüsusilə, sizi görməyimə şadam, Möminə Xatun! Gör biz neçə ildir görüşürük. - Ona diqqətlə baxdı. - Düz on ildən çoxdur. Bu illər ərzində çox dəyişmişiniz, səsiniz-sorağınız Həmədana da qəlib çıxıb. Sevinirəm ki, seçimimdə yanılmamışam. - İki əlinin baş barmağını irəli uzadıb bir-birinə sürtdü. - Bir-birinizi tamamlayırsınız. Mənə xəbər verdilər ki, bu illər ərzində üç övladınız da dünyaya gəlib. Allah qorusun! Tanrı həmişə onları atalı-analı etsin.

Möminə Xatun dil-ağız elədi:

- Lütfunüz artıq olsun, Sultan həzrətləri! Atabəy himayəniz və hökmünüz altında olan türkmən torpaqlarında tapşırıqlarınızı yerinə yetirir, sədaqəti, sizə olan sevgi və hörməti hə-

mişə üstün tutur, sizin verdiyiniz əmrləri nöqtəsinə, vergülünə toxunmadan həyata keçirir...

Eldəniz gördü ki, Xatunu zilə çıxır. Boğazını arıtladı ki, çox dərinə getmə. Möminə işarəti dərhal başa düşdü və utandığından yanaqları qızarmağa başladı.

Sultan isə bu işarətə əhəmiyyət vermədi, heç deyəsən başa da düşmədi. Sorğu-sualına davam etdi:

- Eşitdim ki, yolda başınıza iş gəlib. Az qalıb ki, xaşxaşılərdən biri sizi qətlə yetirsin. Atabəy vaxtında özünü yetirməsəydi, o məlun sizi öldürəcəkmış. İndi bütün Həmədan əhli bu hadisədən danışır. Hətta, eşitdim ki, o, sizin düşərgəyə molla qiyafəsində sızıb. Bu düzdürmü?

Bu dəfə suala Eldəniz cavab verdi:

- Düzdür, Sultan həzrətləri, xaşxaşi düşərgəmizə heç kim şübhələnməsin deyə molla qiyafəsində gəlmişdi, amma cəhənnəmə də elə molla qiyafəsində getdi. - İkibaşlı atmacasından da qalmadı. - Bir də Sultan həzrətləri, xaşxaşilər indi haralara sızmayıblar, haralara soxulmayıblar. Onlar hər yerdə var; saraylarda, mədrəsələrdə, aşxanalarda, hətta kimlərinsə yataq otaqlarında. Onlar əmr verilən kimi hər yerdə özlərini göstərirlər.

Sultanın vücudu titrədi, əti ürپəşdi. Bir anlıq gözünün qabağına gətirdi ki, yataq otağında eys-ışrətlə məşğul olduğı qadın onu xəncərlə necə qətlə yetirir. Bu qorxunc fikirlərdən onu yenə Atabəyin sonuncu sözləri ayırdı.

- Amma, Sultan həzrətləri, nə qədər ki, iradə-miz və əzmimiz var, axırlarına çıxana qədər on-larla mübarizə aparmaqdan heç zaman usan-marıq, yorulmarıq.

Sultan Məsud ayağa duraraq gəlib onların qarşısında dayandı. Üzündə qəribə bir razılıq ifadəsi vardı.

- Mənə olan sədaqətinizi və sevginizi bir da-ha gördüm, nəinki mən, düşmən də, dost da gördü. - Onları bir daha süzüb dilləndi. - Ən ağır günümdə ordunla yanımda oldun. Düş-mənlərimi sevindirmədin. Yardıma gəlməyinklə onların köksünə elə bil xəncər endirdin. Bu xid-mətin əvəzsizdir...

Sultan Məsud susdu. Atabəy onun susma-ğından istifadə edib dərhal dilləndi:

- Sultan həzrətlərinə xidmət edirik! Siz nə qə-dər güclü olsanız, yerlərdə əhalini idarə etmək də bir o qədər asan olacaq.

Məsud soruşdu:

- Bu xidmətinin əvəzində məndən hansı mü-

kafatı gözləyirsən, ya da məndən nə istədin?

Atabəy düşünmədən cavab verdi:

- Yalnız Sultan həzrətlərinə can sağlığı və səbr arzulayıram. Mən kiməm ki, sizdən mükafat istəyəm? Mən sizin köləlizəm və mənə hara əmr etsəniz, ora gedəcəm. Bunun o yanı, bu yanını yoxdur, Sultan həzrətləri!

Sultan diqqətlə Eldənizi süzdü. Atabəyin cavabı səmimi təsir bağışlasa da, təəccübünü gizlədə bilmədi. Qarşısında gündən-günə püxtələşən dövlət adamı dayanmışdı. Maraqla vəzirə baxdı. Onun üzündən heç nə oxuya bilmədi, hər ikisi gözəl anlayırdı ki, onlar indi Atabəydən asılıdırlar, amma buna baxmayaraq, o, iddialı deyil. Sultan əllərini yellədi:

- Yox, elə deyil. Mən xidmətinə görə istəyirəm ki, səni mükafatlandırım, ancaq bu mükafatın adı nə olacaq, doğrusu bilmirəm. - Möminə Xatuna baxdı. - Bəlkə siz bizə kömək edəsiniz?

Möminə çiyinlərini çəkdi:

- Belə məsələlərdə, təəssüflər olsun ki, məsləhət verə bilməyəcəm. Bu seçim yalnız Eldəniz bəyə aiddir. Bu, onun xidmətidir, qoy mükafatını da özü istəsin, çünki xırman döymək at quşunun işi deyil.

Bu dəfə Sultan üzünü Eldənizə tutdu:

- Hə, bir şey fikirləşə bildinmi? Özün də gördün ki, xanımın da bütün yükü sənün üzərinə qoydu. Fikirləş Atabəy, fikirləş!

Atabəy çiyinlərini çəkdi:

- Nə deyim, doğrusu, biz bura ona görə gəlməmişdik. Gəlişimizin səbəbi sizinlə görüşməkdə. Bir də əsgərlər öz işlərini görüb, bitiriblər. Əgər rüsxət versəydiniz, onları Arrana qaytarardım.

- Bunları bilirəm. Vəzir Xasbəy bunu məruzə etdi, mən də cavab verdim ki, bəli, Atabəyin əsgərləri öz vəzifələrini layiqincə, ləyaqətlə yerinə yetiriblər, Arrana dönə bilərlər. Amma, mən sizdən başqa şey soruşuram: Məndən hansı mükafatı istəyirsiniz?

Eldəniz bir qədər susdu. Düşünürmüş kimi gözlərini müxtəlif naxışlar vurulmuş tavana dikdi, sonra Möminə Xatuna baxdı. Xatun göz qapaqlarını bir dəfə endirib qaldırdı. Eldəniz handan-hana dilləndi:

- Əgər Sultan həzrətləri təkid edirsə, o zaman iki xahişim olacaq.

- Nəhayət! - deyə Sultan əlini yellədi, qayıdıb taxtında əyləşdi. - Buyur, söylə.

Eldəniz söhbətə uzaqdan başladı:

-Azərbaycanın hakimi Qara Sunqura böyük səlahiyyətlər verdiniz, Sultan həzrətləri! Sultanatlığın ən böyük vilayətini etimad göstərüb ona tapşırıdınız. Bu sədaqətin qarşısında o sizə nankorluq elədi. Ordu yıgıb üstünüzə, Həmədana gəldi. Sizə ağrılar çəkdi. İstədi ki, sultanatlıqda hakimiyyəti öz əlinə alsın. Az qalmışdı buna nail olsun, amma bilmirdi ki, kəməndlə dağ əyilməz. Üstündə sizin haqqınızı tanımadığı üçün Allah cəzasını verdi, bu dünyadan alıb, o dünyaya apardı. O dünyaya köçməmişdən öncə yerinə Çavlını təyin etdi. Siz həzrətlər yenə Çavlını yanınıza aldınız, hədiyyələr verib, lütf etdiniz. Qara Sunqurun təyin etdiyi adamı siz də həmin vəzifəyə təsdiq etdiniz...

Eldəniz danışdıqca Məsud başını razılıqla yelləyir, arada “düzdür” deyirdi. Vəzir isə məsələnin hara gələcəyini başa düşmədiyindən, beynini tapmacalarla doldurmuşdu. Arada ağlına gəlirdi ki, birdən Atabəy Sultandan Azərbaycanı istəyər. Allah eləməsin, sonra bunun qarşısında duruş gətirmək olmazdı, o, indi də çox güclüdür. Təkcə Möminə Xatun Eldənizin məntiqi ardıcılıqla danışdığını başa düşür, ürəyində “bərəkallah” deyirdi.

Atabəy isə sözünə davam edirdi:

- Çavlı da həzrətə hörmətsiz yanaşdı, onun hakimiyyətini tanımaq istəmədi, hətta özünə müttəfiqlər də tapdı. Allah onu da bu nankorluğuna görə cəzalandırdı. İndi, Sultan həzrətləri, kim yenə Azərbaycana hakim təyin olunsay, əvvəlki halları yaşamamaq üçün Azərbaycan ərazisinin bir qismini mənə ikta vermənizi xahiş edirəm. Bu ona görədir ki, əgər Azərbaycan hakimi, yenə əleyhinizə getmiş olarsa, bu zaman əvvəlki qədər əsgər yığa bilməsin. Sultana xidmət edən əsgərlərin sayı isə artmış olsun. Əgər, Sultan həzrətləri etiraz etmərsə, biz sədaqətlə ona xidmətimizi davam etdirərdik.

Sultan Məsud fikrə dalmışdı. Atabəy ağıllı sözlər danışdı. Doğurdan bu illərdə Qara Sunqur və Çavlıdan çəkdiyini çəkmişdi. Eldənin xahişini niyə də həyata keçirməsin? Bir halda ki, bu neçə ildə özünü Sultana sədaqətli göstərmiş... Amma dərhal razılığını da vermədi, əvəzinə:

- İkinci xahişini söylə, - dedi.

Möminə gözücu Sultanın sifətindəki cizgiləri izləyirdi. Orada narazılıqdan əsər-əlamət yox idi. Başa düşdü ki, Məsud bu xahişi yerinə yetirəcək. Xasbəysə ürəyində dua etdi ki, Allaha şükür, bütün Azərbaycanı istəmədi.

Eldəniz yenə uzaqdan başladı:

- Sultan həzrətlərinə məlumdur ki, biz Şirvanşahlar torpağını sultanat torpağına qatmasaq da, onlardan böyük xərac alsaq da bunu etmədik. Onlar bizim vassalımızdır. - Xasbəy fikirləşdi ki, yoxsa Atabəy Şirvanı ilhaq etmək istəyir? Allah eləməsin, müşkülümüz az idi, biri də bu yandan çıxar. - Amma xəracı tez-tez gecikdirirlər. Buna da səbəb kimi gürcülərin, qaçaq-quldurun onların torpaqlarına qarət məqsədilə yürüş etdiklərini bəhanə gətirirlər. Fikirləşirəm ki, buna son qoymaq lazımdır. Evlərinə qayıdacaq əsgərlərin bəzilərini uc torpaqlarda saxlamaqla bu bəhanəni kəsmək, eyni zamanda da xəracı, onlara sülh və dinclik verdiyimiz üçün bir qədər də artırmaq olar, həm də... - bir az tərəddüd etdikdən sonra dilləndi, - həm də orada yaşayan çoxsaylı türkman tayfalarından özümüzə cəlb edib sayımızı və gücümüzü artırma bilərik.

Sultan Məsud vəzirinə baxdı. O, başını aşağı salmışdı. Bu, nə "hə", nə də "yox" demək anlamına gəlirdi. Vəzir tərəddüd içində idi. Ayağa durdu, gəlib Atabəyin qarşısında dayandı.

- Yaxşı və ağıllı xahişlərdir, - dedi, - xidmət-

lərini nəzərə alıb hər iki xahişini yerinə yetirirəm. - Gedib pəncərənin önündə dayandı. Bir qədər fikirləşdikdən sonra yenə gəlib onun önündə durdu. - Daha bir xahişin varmı? Varsa, söylə!

- Yox, Sultan həzrətləri, yoxdur. - Atabəy cavab verdi.

Sultan Məsud isə söhbəti qurtarmaq istəmirdi.

- Mənim də sizdən xahişim olacaq, - deyə Sultan əvvəlcə ona, sonra Möminəyə baxdı.

- Buyurun, Sultan həzrətləri, siz xahiş etməyin, əmr edin. Nə əmriniz varsa, can-başla yerinə yetirməyə hazırıq.

- Çox gözəl, - Məsud məmnunluqla dilləndi, - əslində elə böyük xahiş də deyil. Sən bu dövlətin bel sütunlarından birisən. Zərrə qədər şübhə etmirəm ki, sənin oğlanların da belə olacaq, sənin yolunla gedəcək, ağılda, dərrakədə səndən geri qalmayacaqlar. Odur ki, indidən onlara dövlət işlərini öyrətmək lazım gələcək. Buna görə də məsləhətdir ki, oğlun Cahan Pəhləvan dövlət işlərini indidən öyrənmək üçün Həmədanda qalsın.

Bu sözləri deyəndən sonra o, dönüb vəzirinə baxdı:

- Necə fikirdir, vəzir?

Xasbəy Sultandan bunu heç gözləmirdi, amma təklifi xoşuna gəlsə də, Eldənizi özündən küsdürməmək üçün məsuliyyəti Məsudun üstünə atdı:

- Əgər, Sultan məsləhət bilirsə, deməli yaxşı fikirdir, - dedi. - Siz bilən məsləhətdir, Sultan həzrətləri!

Möminə Xatunun rəngi allandı, ürəyi çırpınmağa başladı. Deməli Məsud bu xahişlərin müqabilində Cahan Pəhləvanı yanında girov saxlamaq istəyir. Atabəysə fikirləşdi ki, Sultan belə etməklə, gələcəkdə ola biləcək təhlükələrdən özünü sığortalayır. Başqa çürə düşünmək də ağılsızlıq olardı.

“Neyləmək olar? Dövlət işləri həmişə belə olur. Nə isə qazanmaq istəyəndə, nəyi isə itirməli olursan. Bir də Sultan oğluma neyləyəcək ki? İndiyə qədər ona sədaqətlə xidmət etmişəm, bundan sonra da belə etmək fikrindəyəm. Əgər oğluma bir şey olarsa, sultan sarayının daşını daş üstə qoymaram”.

Eldənizin bir qədər susub durması Sultanı çaşdırdı. Ona elə gəldi ki, Eldəniz “yox” deyəcək. Möminəyə baxdı, Xatunun gözləri dolmuşdu, danışsaydı, göz yaşları ovcuna töküləcəkdi. Qadın susur, heç nə demirdi,

deməli məsuliyyəti ərinin üzərinə buraxıb.

Hamını düşüncədən Atabəyin gur səsi ayırdı:

- Əgər, Sultan məsləhət bilirsə ki, oğlum Cahan Pəhləvan dövlət işlərini öyrənmək üçün Həmədanda qalsın, həzrətin himayəsində olsun, biz bundan yalnız qürur duyuruq. Bu, bizi şərəfləndirər. Hər Atabəyin oğlunu Sultan həzrətləri himayə etməz. Biz bununla başa düşürük ki, Sultanın yanında hörmətimiz necə əzizdir.

Sultan bu sözlərdən məmnun qalaraq dedi:

- Gözəl, çox gözəl, əminəm ki, Möminə Xatun oğlu üçün darıxanda, Həmədana gələrək həm onu, həm də bizləri ziyarət edəcək.

Möminə Xatun özündə təpər tapıb Sultanın üzünə gülümsədi. Düşündükləri isə gözlərinə yazılmışdı "Atabəy düzgün qərar verib..."

Vəzir isə Eldənizin bu dolanbacdan necə çıxdığını anlaya bilməsə də ürəyində "yaxşı qurtardıq" deyə şükr edirdi.

Elə həmin il Atabəy və Möminə Xatun iki oğlu, bir qızı ilə Naxçıvana köçdü və Naxçıvan qalasını özlərinə iqamətgah seçdi.

Əmir Boz Qurd isə Cahan Pəhləvanın yanında qaldı...

NAXÇIVAN QALASI,

1148-ci ilin əvvəlləri

Naxçıvan qalası dövrün ən güclü qalalarından biri hesab olunurdu. Hündürlükdə salınan qala möhkəm divarları ilə onu alınmaz edirdi. Qalanın üstündən yaxınlıqdakı Araz çayına gözəl mənzərə açılırdı. Şəhərdə çoxlu sayda saray, mədrəsə, xanəgah, məscid, həmçinin dövlətxana vardı. Şəhərin ətrafına möhkəm divar çəkilmiş və şəhər hərbi istehkama malikdi.

Şəhərin əhalisi çoxsaylı idi, təxminən iki yüz mini keçirdi. Naxçıvan, əsasən daxili və xaricə daşınan ipək, növbənöv parça istehsalı, dulusçuluq, dəmir və qiymətli daşların hazırlanması, xalça, kilim, müxtəlif örtüklərin toxunması ilə məşğul olurdu.

Naxçıvan bütünlüklə yaşıllığa bürünmüşdü. Ən yaxşı və xeyirli meyvələr, eləcə də pambıq, taxıl burada yetişdirilirdi və ətrafda məşhur idi. Burada “dəmir ağac”dan düzəldilən əşyalar “İpək yolu” vasitəsilə bütün dünyaya daşınırdı. Naxçıvanın mühüm ticarət yolları üzərində yerləşməsi, Şərqi və Qərbi ölkələri arasında körpü və keçici rolunu oynaması şəhərin iqtisadi

əhəmiyyətini artırmışdı. Naxçıvandan Hindistana, Orta Asiyaya gedən yollar onu Şərqi ən böyük şəhərləri ilə qovuşdururdu.

Atabəy Naxçıvana gələn kimi qalanın və ətraf bölgələrin güclənməsi və möhkəmlənməsi ilə məşğul oldu. Qərara almışdı ki, daxili çəkişmələrə baş qoşmayacaq və yalnız nüfuzunun artması istiqamətində iş aparacaq. Zətən, buna nail də olurdu. Təbrizdən tutmuş ta Şirvanın içərilərinə qədər, Gəncə də daxil olmaqla, Çuxursəddə, Anidə, Dvində, Qarabağda onun nüfuzu artmış, idarəetməni vahid sistemə çevirə bilmişdi...

...Atabəy Əlincə qalasına da qalxdı. Möminə Xatun düz deyirmiş. Əlincə alınmaz qala idi. Bu qalaya yalnız bir cığır aparırdı, özü də bir-bir çıxmaq olardı. Yuxarıda duran adamın düşməninə bir daş dığırлатması bəs edərki ki, daşın altında əzilib ölsün.

Atabəy qalanın cənub-şərq hissəsində köhnə gizlənc yeri olduğunu aşkarladı və qərara aldı ki, əgər bu yeri bir qədər də dərinləşdirsə, xəzinəni qalada saxlamaq olar və bir kimsə ondan xəbər tuta bilməz. Belə də etdi. Əlincə qalası uzun illər, həm də xəzinənin qorunub saxlanması üçün əsas yer oldu.

Naxçıvana köçəndən sonra Muxtarəddini,

Səadəddin əl-Aşalı özünə vəzir təyin etdi. Dostu və sağ əli Qurd Boz yanında olmadığı üçün bəzən iş icrasında gecikmələr olsa da, zaman-zaman bu gecikmələrin yerini doldura da bilirdi. Əsas vəzifələrindən biri də ailəsini xaşxaşilərin xəncərindən qorumaq idi, hələlik bunu bacarırdı. Mollanın üstündən tapılan dürmələnmiş kağızın da işarələri deyəsən açılmaq üzrə idi. Şirri açan mütəxəssis Çölgəzən Möminə Xatuna xəbər göndərmişdi ki, şifrəni açıb və imkan düşən kimi özü Naxçıvana gələcək, çünki anadan olduğu bu yerləri neçə illərdir görmür, yurdunu ziyarət etmək də pis olmazdı.

Nəhayət, bir neçə aydan sonra Çölgəzəndən xəbər gəldi ki, Həmədandan çıxıb Təbrizdən Naxçıvana gəlir. Eldəniz tam gizli şəkildə Təbrizə ən inandığı adamları göndərirdi və tapşırıq verirdi ki, onun gəlişini heç kim bilməməlidir, əks-təqdirdə xaşxaşilər duyuyq düşərlər. O, gözəl anlayırdı ki, molla-fədainin ölüm xəbəri Əlamut qalasına çoxdan çatıb və güman ki, onlar da intizardadırlar. Sirri, hələlik hamıya məlum olmasa da, bilənlər bilirdi ki, bu, tufanqabağı sakitlikdir.

Çölgəzən bir gün Nəhrəmdə qaldıqdan sonra gecəyarısı qalanın gizli yolu ilə, Naxçıvan qa-

lasında kiçik bir hücrədə yerləşdirildi. Bir qədər sonra hücrənin qapısı döyülmədən açıldı, hərəsinin əlində durna lampası olan Atabəy və Möminə Xatun hücrəyə daxil oldular.

Çölgəzən onları görən kimi ayağa durub baş əydi və salamlaşdı:

- Gecəniz xeyirli olsun, Atabəy həzrətləri, Möminə Xatun!

- Sizin də gecəniz xeyirli olsun, Çölgəzən!

- Heç inanmazdım ki, öz vətənimə belə gizlin və məxfi şəkildə gələcəm. Adamın bir az da pisinə gəlir, - deyə o, giley-güzar etdi.

Atabəy Çölgəzəni sakitləşdirdi:

- Rahat olun, bütün bu məsələləri çözüdükdən sonra, hörmətli Çölgəzən, siz sərbəstsiniz. Əgər dilinizi ağzınızda saxlaya bilsəniz, demək sizə zaval yoxdur, sizdən heç kim şübhələnməyəcək. O ki qaldı bura gizli və məxfi gətirilməyinizə, səbəbi odur ki, sizi bu işə qarışdırmayaq, heç kim şübhələnməsin, bir sözlə göz kölgəsinə çevrilməyəsiniz. Düyün açıldıktan sonra doğulduğunuz kəndə gedə, qohum-əqrabanı görə bilərsiniz, amma orada da çox qalمامalısınız. Bir müddət Həmədana da dönmək fikrindən vaz keçməlisiniz. İndi isə keçək əsas məsələyə.

Çölgəzən qoynundan molladan tapılmış dür-

mələnmiş kağızı çıxarıb açdı, yerə qoydu, vərəq bükülməsin deyə, həm də kağızı yaxşı işıqlandırmaq üçün onun sağ və sol ucuna şam qoydu. Sonra quş lələyini götürüb kağızın üstündə gəzdirərək dedi:

- Atabəy həzrətləri, bu kiçik qala deyil, bu rəsm qalalardakı qüllələrin rəsmidir. Burada iyirmi altı qüllə rəsmi var, deməli iyirmi altı qala var. İyirmi altı qala, irili - xırdalı iyirmi altı şəhəri ehtiva edir. Sonra gəlir xəncər rəsmi. Deməli, iyirmi altı qalada xaşxaşilər öz fədailərini yerləşdiriblər. Amma, bunun üçün bütün qalaları gəzmək, onların qüllələrinin bu rəsmdəki qüllələrlə eyniliyini isbat etmək lazımdır. Bu da çox vaxt aparacaq. Fədailərə bir işarə bəsdir ki, onlar istənilən an və eyni vaxtda hərəkətə keçsinlər.

Bu sözlər Atabəyə təsir edə bilməzdi. O, bildirdi ki, indiyə qədər apardığı mübarizənin nəticəsi onun xeyrinə həll olunub. Ağillı hərəkət etsə, xaşxaşilərə daha ağır zərbə vura bilər. Möminəyə baxıb dilləndi:

- Biz vaxt məsələsində uduza bilmərik, onları gərək hər işdə qabaqlayaq. Qüllələrə gəldikdə isə, bu qüllələrin qalalarının hamısı mənə tanışdı, mən bu qalaları bir-bir gəzmişəm. - Barmağı ilə qüllələri göstərərək izahat verdi. - Bax, bu qül-

lə Gəncə qalasının, bu Tovuz qalasının, bu Beyləqan qalasının qülləsidir. - O bir-bir hansı qüllənin hansı qalada yerləşdiyini söylədi, - sonra mütəxəssisə müraciət etdi. - Sən bu qüllələrdə özünü ləngitmə, keç o biri işarətlərə. Orasını da bildik ki, “xəncər” xaşxaşi deməkdir, sonra...

Atabəy danışır, Möminə Xatun onun yaddaşına və məntiqinə bir daha heyran olurdu.

Çölgəzən isə növbəti şirri açmağa başladı, quş lələyini işarətin üstündə saxlayıb dedi:

- Bu işarət, xaşxaşilərin həmin qalalarda tutduğu vəzifələri göstərir.

- Bax, burda heç nə anlamadım. Necə yəni tutduqları vəzifələri göstərir? - Atabəy sual verdi.

Mütəxəssis cavab verdi:

- Cox sadə, Atabəy həzrətləri! - Çölgəzən lələyin ucunu bir işarətin üstünə qoydu. - Bax, bu işarət aşbaz işarətidir, yəni qalaya sızan xaşxaşi orada aşbaz işləyir, yaxud bu işarət atabaxan deməkdir, deməli qalada mehtər işləyir, bu isə para-pul deməkdir, deməli vergiyığandır.

Beləcə Çölgəzən işarətlərin mahiyyətini bir-bir açıdıqca Eldəniz hamısını yaddaşına yazırdı. Bütün işarətlərin sirri açıldıqdan sonra Eldəniz soruşdu:

- Yaxşı, bunlar hamısı öz yerində. Biz onları necə tanıyacayıq? Qalada cəmi bir aşbaz, bir mehtər, bir atabaxan, bir nökrər işləmir ki, gedib yaxasından tutub deyəsən boynuna al, sən xaş-xaşısən.

Çölgəzən gülümsünüb cavab verdi:

- Bax, bu, sonuncu yazını görürsünüz, Atabəy həzrətləri! - O, lələyin ucu ilə yazını göstərdi. - Bu onların qalada hansı ildə işə qəbul olunduğunu, yaxud qalaya neçənci ildə gəldiyini göstərir.

Atabəy dərindən nəfəs aldı:

- İşimizi yüngülləşdirdiniz, hörmətli Çölgəzən, bu illər olmasaydı, bütün mehtərlərdən, məmurlardan, nə bilim kimlərdən, kimlərdən, bir sözlə hamıdan şübhələnməli olacaqdım. Siz bizə əvəzsiz xidmət göstərdiniz.

Onlar bir qədər söhbət edib bütün məsələlərə aydınlıq gətirdikdən sonra Atabəy molların kağızını dürmələyib özündə saxladı və işarət üzrə mütəxəssisə dedi:

- Hörmətli Çölgəzən! Söz sənin oldu, əməl isə mənim olmalıdır. Bir azdan gəlib sizi yenə gizli yolla Nehrəmə aparacaqlar. Nə gərəkdirsə tapşırıram, mükafatınızı alacaqsınız. Nehrəmdən o yana siz sərbəstsınız, - o, əlini ağzına apardı - ağ-

zınız qıfıl kimi olmalıdır. Bir müddət isə gizlin yaşamalısınız.

Çölgəzən işarəti başa düşdü:

- Əmin olun, Atabəy həzrətləri, mən diriylən qəbir olacam, odamsa külə, suyamsa buza dönəcəm.

Eldəniz gülümsündü:

- Bəzən qəbir də danışır...

Onlar ayağa durub işarət mütəxəssisi ilə sağollaşdılar. Ayrılarda Atabəy dedi:

- Nə vaxt bizim yanımızda işləmək istəsəniz, gözümüz üstündə yeriniz var...

Onlar sarayın yataq otağına döndülər. Xatun ərinin yatmaq fikri olmadığını anladı. Beynindəki düşüncələr onu başqa yerə aparmışdı. Soruşdu:

- Özün, sözün başqa yerdədir. Deyəsən Çölgəzənin dediklərindən hələ qurtula bilməmişən. Nə etməyi düşünürsən? Belə başa düşdüm ki, nəşə təcili hərəkətə keçmək fikrindəsən. Düzmü dedim?

Atabəy onun sözünü təsdiqlədi:

- Düz dedin, Xatunum! Çölgəzənin dediklərindən necə qurtula bilərəm ki, göz görə-görə onlar hər yerə sirayət ediblər, hər yerə sızıblar, hələ bunlar bildiyimizdir. Gör Arranda, Azərbaycan-

da, Həmədanda nə qədər yerə soxulublar. Hələ mən sultanatlığı demirəm. Yeddibaşlı əjdahaya oxşayırlar. Bir başı kəsirsən, yerinə ikisi çıxır.

Möminə:

- Bu gün bizim ən məsuliyyətli günlərimizdən biridir. Belə başa düşdüm ki, bu məsuliyyətli günü yuxuya vermək fikrin yoxdur.

- Hə elədir, gedim əmrlər verim, - deyə Atabəy cavab verdi.

Möminə Xatun soruşdu:

- Neyləmək fikrin var?.

- Fikrim var ki, elə bu gecə həmin iyirmi altı qalanın sərdarlarının bura çağırılması üçün göstəriş verim, qəti hərəkətə keçim. Nə qədər ki, şübhələnməyiblər, o cəhənnəmə vasil olmuş molların sirri bizdədir, işə başlamaq lazımdır. Duyuq düşsələr qaçıb gizlənəcəklər.

Möminə gülümsündü, sonra tam ciddi şəkildə söylədi:

- İyirmi altı yox, iyirmi beş yerə çapar göndərəcəksən.

- Niyə iyirmi beş? - Eldəniz təəccüblə soruşdu, dərhal da zarafata keçdi. - Yoxsa xaşxaşılərdən birini əfv etmək fikrindəsən.

Xatun gülümsəyərək cavab verdi:

- Əsla belə fikrim yoxdur, sadəcə olaraq, o,

xaşxaşılərdən biri elə burada, Naxçıvan qalasındadır.

Atabəy əlini alnına vurdu:

- Buna bax, e burnumuzun ucundadır, oturub gözləyir ki, nə zaman imkan düşəcək ki, bizi öldürsün, amma, heç eybi yoxdur, bizim də sarayda toy-bayram olar.

- Onu indi həbs edəcəksən?

Eldəniz etiraz etdi:

- Yox, şübhələnər, o birilərinə xəbər çatdırıb bilər. Bunların hələ dindirilməsi də var. Əsas odur kələfin ucunu tapaq, sonra kələf öz-özünə açılacaq. Yaxşı mən getdim, gecən xeyrə qalsın.

- Sənin də gecən xeyrə qalsın!..

Möminə dərin yuxuya getmək, heç olmazsa bir anlığa yorğunluğunu unutmaq istəyirdi. Yorğan-döşəkdə bir-iki dəfə o tərəf bu tərəfə çevrilsə də, gözünə yuxu getmədi. Necə yata birlərdi ki, əri bu an hüzur, dinclik gətirdiyi məmləkətin taleyini həll edirdi. Hərdən Eldənizə həsəd aparırdı ki, bu insan yorulmaq bilmir. Burdan vurub, ordan çıxır. Elə bu fikirlərlə də göz qapaqları yumuldu...

Atabəy sarayın qəbul otağına dönən kimi iyirmi beş qalaya xəbər göndərdi ki, dörd günün içində bütün sərdarlar Naxçıvan qalasına

toplaşsınlar. O, əmrləri verdikdən sonra hansı addımı atacağını düşündü: "Bəs bu sərdarlar arasında xaşxaşlının adamı olsa necə? Biri varsa, hamısına xəbər çatdıracaq." Özü özünə də etiraz etdi. "Yox, ola bilməz. Onların hamısını sərdarlığa bir-bir yoxlayıb təyin etmişəm. İndiyə qədər də bir əksikliklərini görməmişəm. Əgər məqsədimi həyata keçirə bilsəm, Sultanın gözündə ucalmış olaram, Ələmut qalasına isə sarsılmış zərbə vurular."

...Xoruzların sonuncu banında azan verildi. Durub sübh namazını qıldı, Xatunun yuxudan oyanmasını gözlədi. Möminəsiz səhər yeməyini yeyə bilmirdi. Qapı açıldı. İçəri girən Xatunu idi... Qadının rəngi avazı, göz-
ləri çuxura düşmüşdü. Deyəsən o da səhərcən yatmamışdı...

...Üç gün keçdi, dördüncü gün sərdarlar Naxçıvan qalasına toplaşmağa başladılar. Tam məxfiliyi qorumaq üçün qulluqçuların və nö-
kərlərin xidmətindən az istifadə edildi. Günortaya yaxın qalada süfrəbaşı vəzifəsini daşıyan xaşxaşını həbs etdirdi. Süfrəbaşı qalada ondan əvvəl işləyirdi. Yaxşı xidmətinə görə və dilli olduğu üçün Atabəy onu hələlik vəzifəsindən azad etməmişdi. Fikirləşirdi ki, burada daha

etibarlı adamları işə cəlb etmək üçün vaxt lazımdır. Süfrəbaşı bilsəydi ki, bu tezliklə ifşa olunacaq, onları çoxdan zəhərləyib öldürərdi.

Eldəniz hər sərdarı zalda yerini müəyyənləşdirmiş, hər mütəkkənin qarşısındakı kağızda xaşxaşının vəzifəsi və qalada işlədiyi il yazılmışdı. Sərdarlar bir-bir zalda girdikcə Atabəy onları müəyyənləşdirilmiş yerdə oturdurdu.

Günəş quruba enib Ağrı dağının qoşa zirvəsinin ortasında görünəndə iclas başladı. Möminə Xatun ikinci mərtəbənin şəbəkəli pəncərəsindən baş verənləri seyr edirdi.

- Ağalar, - məclisi Atabəy özü açdı. Hamı diqqətini ona yönəltdi. Heç kim bura çağırılmağının səbəbini bilmirdi. - Çox sağ olun ki, əmirimi eşidib, qısa müddət ərzində bu qədər yol qət edib gəlmisiniz. Bilirsiniz ki, zaman-zaman sultanatlıqda sultanlardan tutmuş, ta ən ağıllı adamlarımıza, sərkərdələrə, əmirlərə, üləmalara qədər insanlar xaşxaşilər tərəfindən qətlə yetirilir. Elə mənim xanımım Möminə Xatuna sonuncu dəfə Xudafərin körpüsünün yanında qəsdə cəhd oldu. Şükür ki, bu qəsd ötüşdü. Amma heç kim, - o səsini qaldırdı, - bilmir ki, növbəti sui-qəsd harada və kimə qarşı olacaq, çünki onlar hər yerə sirayət ediblər. Hər yerə sı-

zıblar, hətta yataq otağımıza qədər gəlib çıxıblar. Nə etmək lazımdır, ağalar? Gözləyək ki, nə zaman gəlib bizi qətlə yetirəcəklər, biz də bütün olanlara seyrçi olacayıq?

Eldənizin çıxışı sərdarları həyəcanlandırırdı. Onlar da xaşxaşilərin əməllərindən xəbərdar idilər, amma heç bir ipucu tapa bilmirdilər.

Eldəniz sözünü bitirər-bitirməz Gəncə sərdarı dilləndi:

- Atabəy həzrətləri! Siz bizə deyin onlara qarşı necə mübarizə aparaq. Xanımınızın başına gələnlər haqqında hər yerdə danışirlər. Yaxşı ki, vaxtında yetişmişiniz, yoxsa bədbəxtlik baş verəcəkdə. Siz bizə yol göstərin, yerdə qalanı bizim işimizdir. Atabəyimiz ayağını qoyan yerə biz başımızı qoyarıq.

Sərdarlar bir ağızdan:

- Düz deyir...

- Doğrudur...

- Yolunu göstər, qalanı bizlikdir.

Atabəy sağ əlini yuxarı qaldırdı. Otağa sükut çökdü.

- Ağalar, hörmətli sərdarlar, hər birinizin qarşısında dürmələnmiş kağız var. Bu kağızlarda sizin qalalarda işləyən xaşxaşinin vəzifəsi və işə qəbul olunduğu il yazılıb. Təəssüflər olsun

ki, biz onların adlarını bilmirik, amma qala dəf-tərində kimin nə vaxt işə götürüldüyü qeyd olunub. Odur ki, onları üzə çıxartmaq, fikirləşirəm ki, heç də çətin olmayacaq. Çox sağ olun ki, mən izn verməyə nə qədər qarşınızdakı kağızlara baxmadınız. İndi isə izndir, götürüb baxa bilərsiniz.

Sərdarlar qarşılarındakı kağızları açıb baxanda otaqdan böyük bir uğultu keçdi.

- Bu ki, mənim inanılmış mehtərimdir!

- Mənim bu aşbazdan heç gözüm su icmirdi!

- Adə, bu, mənim vergi yığanımdır. Dəqiqəyə yazımdadır, onu burada yazılan il işə götürmüşəm! Ay namərd! Məndən aldığı məvacib hara-mı olsun !

- Vay-vay, bu bizim çapardır, söz aparıb, söz gətirən. Gör bir kimə etibar etmişəm. Nə xəbər göndərmişəm, deməli sabahı Ələmüta çatdırılıb.

Otaq uğultulu qarışıq səslərə çevrilirdi. Belə getsəydi, ağız deyəni qulaq eşitməyəcəkdi. Eldəniz yenə sağ əlini qaldırıb dilləndi:

- Ağalar, hörmətli sərdarlar! Bu hələ mübarizənin başlanğıcıdır. Bir səbr edin, növbəti addımımızı müzakirə edək.

Hamı susdu. Təkcə Tovuz qalasının sərdar-

rından savayı. O nəyə isə aydınlıq gətirmək istəyirdi. Soruşdu:

- Həzrət! Cəsarətimə görə üzr istəyirəm. Bu kağızda yazılanlar səhihdirmi? Bəlkə bizi azdırmağa, inandığımız adamları güdaza verməyə çalışırlar?

Eldəniz gülümsünüb qarşısındakı dürmələnmiş kağızı açıb hamıya göstərdi.

- Baxın, burada Naxçıvan qalasında xaşxaşi üçün süfrə və yeməklər çəkilib. - O, ayağa durub davulu üç dəfə döyəclədi. - İçəri qoruqçubaşı daxil olub, baş əydi. Eldəniz əmr verdi. - O, süfrəbaşı adlanan xaşxaşini gətirin!

Qoruqçubaşı baş əyib çıxdıqdan sonra otaqda yenə pıçıltı başladı:

- Gör ha, Atabəyin süfrəsinə qədər gəlib çıxıblar.

- İnanıram, ağa, inanıram. Bunlar hər yerə, hətta yataq otağımıza qədər sızıblar.

Otağın lay qapıları açıldı. İçəri qolları bağlanmış və üzü-gözü qan içində olan xaşxaşi və qoruqçubaşı daxil oldu. Hiss olunurdu ki, onu yaxşıca döyüb, söz almaq üçün əziyyət veriblər. Onlar elə qapının ağzındaca dayandılar.

Atabəy ötkəm, amiranə səslə əmr etdi:

- Danış, sən kimsən?

Döyülmüş, əzilmiş süfrəbaşı inildədi.

- Mən Sahibiəzəmin fədaisiyəm, - dedi.

- Bura nə vaxt, hansı məqsədlə gəlmisən?

O, yenə zarıya-zarıya dilləndi:

- Bura sızdən çox qabaq gəlmişəm. Sahibiəzəm nə zaman, kimi öldürmək əmri versəydi, o vaxt hərəkətə keçəcəkdim.

Eldəniz əllərini qaldırıb oturanlara müraciət etdi:

- Gördünüz, hörmətli ağalar! Adam deməyə söz də tapmır. - Qapıda duran qoruqçubaşıya əmr etdi. - Aparın danışdırın, əlaqələrini aydınlaşdırın, amma hamısını yazılı şəkildə edin.

Qoruqçubaşı "baş üstə" deyib xaşxaşını də itələyə-itələyə qapıdan çıxartdı.

Otağa ölü bir süküt çökdü. Elə bil danışmağa söz yox idi. Yuxarıdan isə Möminə Xatun öz-özünə deyirdi: "Susma, Eldəniz, susma, danış". Sanki o, Xatunun ürəyindən keçənləri oxudu.

- Hörmətli ağalar, hörmətli sərdarlar! - Biz belə edirik, yəni əsas əməliyyata başlayırıq. Bir həftədən sonra bütün sərdarlar eyni vaxtda, eyni anda, gecəyarını ötəndən sonra qalalarda xaşxaşilərin həbslərinə başlayır. Amma bütün bunlar tam məxfilik şəraitində keçirilməlidir. Əgər xəbər sızsa, onlar yoxa çıxacaqlar. Bu bir

həftə ərzində də sizin imkanınız olacaq ki, xaxaşının kimliyini müəyyənləşdirəsiniz. Aydın dırmı? İnanıram ki, heç kimin əməyi boşuna getməyəcək və istədiyimiz nəticəni alacağıq, yoxsa işi yarıtmaq olandan şübhələnəcəm.

Yerdən səslər eşidildi:

- Aydındır, Atabəy həzrətləri!

Tovuz qalasının sərdarı əlini qaldırdı. Eldəniz ona müraciət etdi:

- Buyur, əmir Orxan, nəyə demək istəyirsən.

- Yox Atabəy həzrətləri, danışmaq yox, sual vermək, - dedi, - məsələyə aydınlıq gətirmək istərdim. Əgər bizim şübhələndiyimiz adam bir deyil, iki-üç nəfərdirsə, yəni demək istəyirəm ki, məsələn, məmur vəzifəsinə eyni ildə iki nəfər işə qəbul olunubsa, biz onların hansını həbs edək?

Atabəy bunu heç düşünməmişdi, amma cavabını çox tez tapdı.

- Hamısını həbs edin, sonra aydınlaşdırıb günahsızları azad edərək. Ancaq yadda saxlayın, - o, baş barmağını silkələdi, - heç kimi edam etmirsəniz, həbs olunanların hamısını Naxçıvan qalasına göndərirsiniz. Biz hələ onların başqa əlaqələrini də araşdırıb üzə çıxarmalıyıq...

Bir həftənin sonunda, eyni vaxtda başlanan

əməliyyat öz nəticəsini verdi. Həbs olunan xaxaşilər Naxçıvan qalasına göndərildi. Sorğu-sualdan, işgəncələrdən sonra əlavə insanlar da məsuliyyətə cəlb edilib həbs olundular. Xaxaşilərin şəbəkəsi nəinki Arranda, Azərbaycanda, həm də Həmədanda və başqa şəhərlərdə ifşa olundu.

SULTAN MƏSUD DÜNYASINI DƏYİŞİR

Əlamut qalası, 1148-ci il

Baş imam üç gün idi ki, heç kimi qəbul etmir, nə çörək yeyir, nə də su içirdi. Kimsə də qorxusundan içəri girə bilmirdi. Arrandan, Azərbaycandan alınan xəbərlər onu elə sarsıtmışdı ki, özündə, sözündə deyildi, hətta, bu üç gündə nökar çəkinə-çəkinə ona bir dəfə yemək aparmaq, qapını döymədən içəri girib məcməyini onun qarşısına qoymaq istəmişdi. Bunu görən Sahibəzəm ayağa durub nökarin boğazını kəsmiş, leşini sürüyüb dəhlizə atmışdı. Odu- budu, daha heç kim bu qapını açmağa cürət etmirdi. Amma belə uzun müddət davam edə bilməzdi. Bunu Əlamut qalasının rəisi Təmimi də başa

düşürdü. Amma həyatda çıxılmaz vəziyyətin olmadığını bilirdi.

Üçüncü günün sonunda Təmimi sini dolu yeməyi qulluqçu qıza verib onun hücrəsinə yolladı. Ölsəydi də qulluqçu qız ora getməliydi, çünki aşağıların yuxarılara “yox” deməyə ixtiyarı və hüququ olmurdu.

Qulluqçu qız canını da sininin içinə qoyub hücrə qapısını döydü. Bu qapını döyməsi, indi onunçün ölüm də ola bilərdi. İçəridən səs gəlmədi, qapını bir də taqqıldatdı. Bu dəfə içəridən əmiranə səs gəldi:

- Gəl!

Qız qorxa-qorxa sol əli ilə qapını açdı, içəri girmədən dilləndi:

- Sahibiəzəm, yemək gətirmişəm, izn versəydiniz, sinini qarşınıza qoyardım. Qız gözucu onun əllərinin hərəkətini izləyirdi, amma qoyunda olan əllər yerini dəyişmədi. Öz-özünə fikirləşdi: “Deməli sakitləşib”. Ölümü gözlədiyi halda qıza tərif gəldi:

- Nə yaxşı gəldin, lap acından ölürdüm. Gəl, - dedi və əli ilə işarə elədi, - qoy bura. Qız bu dəfə gözucu onun sifətinə baxdı. Sahibiəzəmin gözlərinin altı qaralmış, rəngi payız yarpağına dönmüşdü. Hərəkətsiz qaldığından müqəvvaya

oxşayırdı. Qulluqçu qız ehtiyatla sinini onun qarşısına qoyub getmək istəyəndə Baş imam onu saxladı:

- Dayan, - dedi, - Əlamut rəisini yanıma çağır, özü də tez gəlsin.

O, bunu deyib əlini yeməyə uzatdı. Qız isə “baş üstə” deyib qapı arxasında görünməz oldu. Bir qədər keçdikdən sonra qapı yenə döyüldü. Təmimi o qədər həyəcanlı idi ki, hücrədən gələn “gəl” sözünü eşitmədi. Qapını bir də döydü. Bu dəfə səs bərkdən gəldi.

- Gəl!

O, qapını ehtiyatla açdı. Bütün məsələlərdə sorumlu olduğu üçün ehtiyatı əldən vermirdi. Nə bilmək olardı içəri girən kimi Sahibiəzəm xəncərini ona doğru vıyılatmayacaq? Baş imam isə sakitcə yeməyini yeyirdi. Yeməyini bitirdikdən sonra əllərini kiçik dəsmalla sildi, camı götürüb suyu birnəfəsə içdi. Suyu elə qurtuldada-qurtuldada içirdi ki, elə bil, dəvə on dörd gündür su içmirdi.

- Qapını ört, günümüzün qəhrəmanı! - Baş İmam ikibaşlı danışdı.

Təmimi bilirdi bu atmaca, “günümüzün qəhrəmanı” sözü nə deməkdir, hər şeyin sorğusu buradan başlayır. Bunu anladığından içi titrədi,

sanki qızdırmaya tutulmuşdu. Ustufca qapını örtüdü. Baş imam ona oturmağa heç yer də göstərmədi.

- Bu necə oldu? - Sahibiəzəm birbaşa sual verdi. - Necə oldu ki, biz özümüz hər yerə sızdığımız halda, onlar bizim batinliyimizi faş etdilər. Fədailərimizi bir-bir tutub edam edirlər, işgəncə verib dindirirlər. Deyə bilərsənmi?

Əlamut rəisi sorğu-sualın başlandığını hiss etdi. Deməli hər şeyi olduğu kimi danışmaq lazımdır.

- Ya, Sahibiəzəm! Hər şey ondan başladı ki, batinlərin Arran rəisi molla qiyafəsində o ləçər Möminə Xatunun düşərgəsinə sıza bildi. Qadının qətlinə az qalmışdı ki, əri Eldəniz hadisə yerinə gəlib çıxdı və oxla bizim fədaimizi şəhid etdi. Sonra şəhid olan fədaimizin üstündən işarətli kağız çıxdı...

- Bəs üstündən niyə çıxdı? - Baş imam onun sözünü kəsdi. - Axı orada bizim fədailərin bütün əlaqələri, harda işlədikləri göstərilib.

- Elədir, ya Sahibiəzəm! Siz özünüz beş il bundan öncə belə bir göstəriş vermisiniz ki, bəs rəislər bu cürə kağızı sandıqda gizlətməsinlər, üstlərində gəzdirsinlər, çünki yaşadığı, işlədiyi yerlərdə, şübhələr əsasında qəfil yoxlamalar,

axtarışlar ola bilər, amma indiyə qədər bunu, hətta kiminsə əlinə düşübsə belə oxuya bilməyiblər. Onu lazımsız kağız kimi kənara tullayıblar.

Baş imam bu dəfə səbrini basa bilmədi. Var gücü ilə bağırırdı:

- Amma, Atabəylə Möminə bu işarətləri oxudu, böyük bir şəbəkəmizi zərərsizləşdirdi, fəda ilərimizi məhv etdi! İllərlə onları hazırla, sonra da hardansa bir kölə çıxsın, bizim Arranda və başqa yerlərdə minbir əziyyətlə yaratdığımız şəbəkələri asanlıqla darmadağın etsin! Bu, görünməmiş işdir! Axı, mən sənə vaxtında demişdim ki, o, kölə ilə ləçəri bir-birindən ayırın! Nə qədər ki onlar bir yerdədirlər, məğlubedilməzdirlər! Sən isə ili ilə satdın! Bu il olmasın, gələn il olsun dedin. İndi hamı o kölənin fərasətinə “bərəkallah” deyir!

Əlamut rəisinin canına yenə titrətmə düşdü. Baş imamın qışqırığından üz-başını, boynunu tər basdı. Anladı ki, indi Sahibəzəmi qane etməyən cavab versə, sonunu bitmiş hesab etmək olar.

- Ya Sahibəzəm! İllərdir, elə biz də onların başındayıq. İllərdir onları izləyirik, amma işlərini çox ehtiyatlı tuturlar. Bir dəfə əlimizə belə imkan düşdü, o da belə oldu, çünki Arran rəisi-

nin özünün birbaşa bu işi görmək arzusu bizə cox baha başa gəldi.

Təmimi günahı Arran rəisinin üzərinə yıxmağa çalışdı.

Baş imam sakit danışmağa çalışdı:

- O kölə və ləçər qədim əlyazmalardakı işarətlər üzrə mütəxəssis deyillər. Onların heç ağlına da gəlməz ki, bu işarətlərin sirrini kim yaradıb? - Sualı birbaşa verdi. - Bununla məşğul olmusanmı?

Əlamut rəisi tərəddüdlə cavab verdi:

- Məşğul olmuşuq, ya Sahibəzəm! Amma - deməyə çətinlik çəkdi. Bilirdi ki, Baş imamın nəticəsiz işdən xoşu gəlmir. Yenə də əsəbiləşib qışqıracaqdı, - amma, heç bir nəticəsi yoxdur. Nə qədər gizli şəkildə, neçə insanlarla sorğu-sual aparmışıq, sanki bu işarətləri ər -arvad özləri açıb oxuyublar. Heç bir ipucu tapa bilmirik.

Gözlədiyinin əksinə olaraq Sahibəzəm qışqırmadı, sakit səsle dilləndi:

- Onu tapmaq, zərərsizləşdirmək lazımdır. Başa düşürsənmi ki, nə demək istəyirəm!? İndi bilirsənmi vəziyyətimiz nə yerdədir?!

Təmimi susmağı üstün tutdu. Başını aşağı salıb sakit durdu.

- Yox, sən bilmirsən vəziyyətimiz nə yerdə-

dir, yoxsa ağzına su alıb durmazdın!

O, özünə bəraət qazandırmaq istədi:

- Ya Sahibiəzəm, bütün rəislərə, fədailərə göstəriş vermişik ki, o mütəxəssisi axtarıb tapsınlar. İndi, hamı yalnız bununla məşğuldur, ancaq... - başını sağa-sola yellədi, - hələlik bütün bunlar nəticəsizdir.

Baş imamın çiyinə elə bil dəyirman daşı qoyulmuşdu. Onun dövründə heç zaman belə şey olmamışdı. O, sanki bu daşın ağırlığından əyildi, sındı. Ola bilməzdi ki, bir çıxış yolu tapılsın. Düşündü: "Asıb-kəsməyin də bir mənası yoxdur. Hər şeyə soyuq başla baxmaq lazımdır. Atabəyə də mənim qışqır-bağırmağım sərf edir. Necə deyiblər? "Hirs gələr göz qızarar, hirs gedər üz qızarar". Mənim hirslənməyə haqqım yoxdur. O, məni bu mərhələdə udubsa, deməli səhv mənim olub. Mənim iznim olmadan kimsə qəti bir hərəkətə keçə bilməz ki? - Özü də özünə cavab verdi. - Əlbəttə ki, yox! Kimin nə həddi var özbaşına iş görsün?" Düşüncədən ayrıldı. Əlamut rəisinə xitab etdi:

- İndi bizim iki yolumuz var; ya biz o işarətləri oxuyan mütəxəssisi tapmalı və onu zərərsizləşdirməliyik, ya da yeni işarətlər kəşf etməliyik, bu da çox vaxt aparacaq. Birinci halda isə

axtarışlar nəticəsizdir.

Təmini deməyə söz tapmadığından susurdu. Nə deyəcəkdi axı? Batin əlaqələri faş olub, Atabəy arvadı ilə bir yerdə onları quru yurdda qoyub. Baş imam qala rəisini fikirləri ilə baş-başa buraxıb, öz düşüncələrinin arxasınca at çapırdı ki, onlara çata bilsin, yüyən salıb onları məntiqlə sıralasın. Birdən yadına nəsə düşdü. Təmidən tələsik soruşdu:

- Siz o mütəxəssisi harda axtarırsınız?

Qala rəisinin dərhal dili açıldı:

- Əlbəttə, Naxçıvanda, Arranda, Azərbaycan-da. Sadaladığım ərazilərin hər dəliyində, deşiyində.

- Ay sizin, - Sahibəzəm nə işə kəşf edirmiş kimi sevincdən yerindən dik atıldı, gərnəşdi, üzünə xoş bir ifadə qondu. - Sən mənə de görüm bizim fədai nə zaman şəhid olub: Arazdan o taya keçəndə, ya bu taya?

- Əlbəttə, o taya keçəndə, - o, bunu dəqiq bildiyindən cavab verdi, - Onlar Həmədana, Sultanın hüzuruna gedirdilər.

Baş imam onsuz da balaca olan otaqda gəzişməyə çalışdı, amma faydasız olduğundan yerində durdu:

- Ay axmaqlar, - qala rəisini məzəmmət elə-

di, - elə isə onu Arranda, Azərbaycanda, Naxçıvanda niyə axtarırsınız?

Təmimi heç nə başa düşmədi:

- Bəs harada axtaraq, ya Sahibiəzəm? - deyə soruşdu.

O, baş barmağını İraq sultanatlığının paytaxtına tərəf yönəltdi:

- Həmədanda axtarın, Həmədanda. Yüzdə yüz bilirəm ki, onlar mütəxəssisi Həmədandan axtarıb tapıblar, özü də bilirsən kimin kitabxanasından? - Suala özü də cavab verdi. - Sultanın kitabxanasında işləyir o mütəxəssis.

Qala rəisinin susmağından başa düşdü ki, rəis heç nə anlamadı. Onunla daha sadə dildə danışmağa çalışdı:

- Bax, - dedi, - o kölə və ləçər Həmədana gedirdilər. Yolda o ləçərə bizim fədai hücum edir və şəhid olur. Onun üstünü arayanda işarəli kağız ortalığa çıxır. Elədir?

O, başını silkələdi:

- Elədir.

- Elə isə, əllərinə sirli kağız keçirən neyləyəcək? - Özü də cavab verdi. - Dərhal bu sirri çözməyə çalışacaq, amma onlar bu sirri açə bilmədiklərindən mütəxəssisə müraciət edəcəklər. Bütün sultanatlıqda qədim işarəli yazıları oxu-

yan yalnız bir mütəxəssis var. O da Həmədana, Sultanın kitabxanasında çalışır, çünki Sultanın kitabxanası qədim əlyazmalarla zəngindir. - Dərindən nəfəs alıb əlavə etdi. - İndi işarə yozanı harda axtarmaq lazımdır?

Təmini bu dəfə hər şeyi başa düşdü:

- Həmədanda, - dedi, hələ bir sahibini də təriflədi. - Hər dəfə zəkanıza və məntiqinizə heyran qalaram, ya Sahibiəzəm!

- Təriflər indi yersizdir, qala rəisi! Bütün gücünüzü o mütəxəssisin axtarışına yönəldin. Heç şübhə etmirəm ki, Atabəy onu çoxdan aradan çıxardıb, ya qalada saxlayır, ya da hardasa başqa bir yerdə gizlədir. Hər halda kələfin ucunu tapmışıq. İndi onun özünü açmaq gərəkdir. Haydı, hərəkətə keçin!

Qala rəisi sağ əlini ürəyinin üstünə qoydu:

- Baş üstə, ya Sahibiəzəm! Buradan çıxan kimi göstəriş verəcəm, göyərçinlər mübarək xəbərinizi, əmrinizi hər yerə daşıyacaq. Əgər başqa əmriniz yoxdursa, izn verin, gedim.

Sahibiəzəm əvvəl istədi desin ki, get, amma yadına verəcəyi o biri tapşırıqlar düşdü.

- Hə, əsas məsələ, Arranda, Azərbaycanı, əsas da Naxçıvanda şəhid olan fədailərimizin yerlərini doldurmaqdır. Bu boşluğu uzun müd-

dət saxlamaq olmaz. Bizim zəif olmağımızı heç kim görməməli, heç kim hiss etməməlidir. Bu, bizim hakimiyyətimizin rəhnidir, - dedi, sonra da əlavə etdi: - O, kölənin və ləçərin qətlindən hələ vaz keçməmişəm.

Özü də hiss etdi ki, bunu ürəkdən demədi, çünki onun rəqibləri layiqli rəqiblər idi. Onlar Sahibəzəmin atacağı addımlara qarşı ölçülü-biçili addımlar atır, onları önləyir, əngəlləyir, sonra isə yeni gedişlər edib ondan bir addım önə çıxırlar. Belələrilə rəqabət aparmağa dəyərdi.

Fədailər isə ilim-ilim axtarsalar da Çölgəzəni heç yerdə tapa bilmədilər...

SULTAN MƏSUDUN ÖLÜMÜNDƏN SONRA

Üzü payıza doğru gedirdi. Yarpaqların rəngi hər gün dəyişir, qırmızımtıl, sarımtıl olurdu. Baş Dədə günorta olmasına baxmayaraq hücrəsində mürgüləyirdi. Qapı döyüləndə gözlərini açdı, ağır-ağır “gəl” dedi və mütəkkəyə dirsəkləndi.

Nökər içəri girib söylədi:

- Dədə, şair Nizami gəlib, yanında da Şirvan-

şah Axistanın elçisi, küçədə də yüklü dəvələr dayanıb.

- Xeyir ola, şair bu vaxtlar Gəncəyə gəlməzdi. Bunun bir kəraməti var. Allah işimizi xeyrə calasın, - dedi.

Nökər çiyinlərini çəkdi.

- Nəticəm hardadır?

- Gəlmələrinin səbəbini bilmirəm. Nəticəniz isə şairin yanındadır. Nizamiyə onun öz şeirlərini oxuyur.

Baş Dədə dilləndi:

- Sən Nəticəmi çağır, qoy gəlib mənə kömək etsin, həyəət çıxmağa, özün isə talvarda qəşəng bir çay süfrəsi hazırla, hər halda şair və Şirvanşahın elçisi özü Gəncəyə, bizə təşrif gətirib.

Nökər "baş üstə" deyib çəkildikdən sonra Nəticə hücrəyə daxil olub şux səslə dedi:

- Günortan xeyir, baba!

Hiss olunurdu ki, Nəticənin əhval-ruhiyyəsi yüksəkdir. Baba salamlaşmadan dilləndi:

- Gəl kömək elə, həyəət çıxaq.

Nəticə ona ayağa qalxmağa yardım etdi, sonra qoluna girib həyəət çıxdılar.

Talvarda Şirvanşahın elçisiylə Nizami əyləşmişdi. Baş Dədəni görən kimi Nizami ayağa qalxdı. Şairin qalxdığını görən elçi də durdu.

Nizami irəli yeriib onu qarşıladı, sağ əlini öpüb alnına qoydu. Elçi isə yalnız baş əyməklə kifayətləndi.

- Xoş gördük, Dədə, necəsən? Əhvalın necədir? Ağrıların yoxdur ki?

Baş Dədə təşəkkür elədi:

- Sağ ol, ay Nizami. Pis deyiləm, amma qocalıq öz sözünü deyir. Əvvəllər cox düşünərdim, cox çalışardım, indi isə gecə-gündüz yuxu gözümdən tökülür. Yuxu mənə yoldaşlıq eləyir, ay şair.

Sonuncu cümləyə gülüşdülər.

Hamı mütəkkədə yerini rahatladı. Baş Dədə elçiyə baxıb Nizamidən soruşdu:

- Sən buralara tez-tez gəlməzdin. Son altı ayda bu ikinci gəlişindir. Xeyirdimi?

Nökər otlardan hazırlanmış çayı, mürəbbəni, meyvə qurusunu ortalığa düzdükdən sonra sakitcə çəkilib getdi. Nəticə qəfədandan hamıya çay süzdü.

- Hə, elədir, Dədə, - dedi. Maskuranı götürüb bir qurtum çay içdi. Elçi də maskuranı götürdü.

- Gəlişimin səbəbi var, Dədə. - O, sağında oturan elçini göstərdi. - Bu hörmətli zat Şirvanşah Axistanın elçisidir. Məxsusi olaraq onu Şirvanşah mənim yanıma göndərib. - Sonra elçiyə xi-

tabən Dədəni təqdim etdi. - Hörmətli elçi, qarşınızda oturan insan isə yaşı ilə uca dağların başındakı qar örtüyünə qurd salan mənim ustadım, müəllimim, nəhayət hamının Baş Dədəsidir. O, olmasaydı, mən Nizami Gəncəli yox, elə Nizami İlyas oğlu olaraq qalacaqdım.

Elçi gülümsəyərək, sağ əlini ürəyinin üstünə qoyub Dədəyə baş əydi və əlavə etdi:

- Nizamini Gəncəli edən yalnız belə ustad ola bilərdi.

Yenə hamı gülüşdü. Baş Dədə isə Nizamidən soruşdu:

- Gəlişinin səbəbini demədin, şair.

- Əlbəttə səbəbi var, dədə. - Əlindəki maskuranı süfrəyə qoyub, dilləndi. - Mənim bura elçi ilə gəlməyim... Qoy başdan başlayım, dədə. Deməli, elçi şahın məktubunu gətirib. Məktubdə xahiş olunur ki, mən "Leyli və Məcnun" poemasını yazım və bu poemanı Şirvanşaha itə-haf edim.

Baş Dədə onu təriflədi:

- Görürsənmi, çalışqan insan həmişə işinin bəhrəsini görür. İndi sən cahani məşhur olmusan.

Elçi onun sözlərini təsdiq etdi:

- Elədir, möhtərəm dədə! Onun əsərlərini nəinki buralarda, hətta Xarəzmdə də oxuyurlar.

Biz deyirdik ki, dövrümüzün ən böyük şairi Xaqanıdır. Nizami iki poeması ilə Xaqanini də ötdü. O, sözdən xalça toxuyur, çörək bişirir, musiqi bəstələyir, heykəl yapır, qaya yarır, dağ çapır, nə bilim, e. Daha nə etmir ki?

Şair etiraz etdi:

- Xaqani böyük ustad, böyük şairdir. Onun şeir dünyasında əvəzsiz yeri var. - Elçiyə baxıb atmacasını atdı. - Nəzərə alaq ki, o, böyük şair sarayda yazıb-yaradır. Mənim kimi azad deyil. Bəlkə də bu, böyük şairin müsbət cəhətidir. Səhərdən axşama qədər qovğaların içindədir.

Şair hiss etdi ki, onun sonuncu sözləri elçinin xoşuna gəlmədi. Bunu quru meyvəni qötürüb ağzını marçıldada-marçıldada yeməsindən hiss etdi. Söhbəti dəyişdi:

- Hə, onu deyirəm, dədə! Şirvanşah lütf edib, mənə üç dəvə yük bəxşiş göndərib. Mən də fikirləşdim ki, tək canıma bu qədər bəxşişi neyləyəcəm. Qərara aldım ki, bu bəxşişi mən də mədrəsədə tələbələrə verim. Onsuz da burada kimsəsiz uşaqların çoxunu qoltuğunuzun altına alıb oxudursunuz. Bu da bir savab olar. - Üzünü elçiyə tutdu. - Mən elçiyə söz verdim ki, yaxın vaxtlarda "Leyli və Məcnun"u yazıb Şirvanşaha göndərəcəm. Elə başa düşürəm ki, Axistan

şahın göndərdiyi hədiyyələri mədrəsəyə verdiyim üçün inciməz.

- Əlbəttə, inciməz, - elçi dərhal dilləndi, - bu sizin haqqınız, sizin mülkiyyətinizdir. Siz bu hədiyyələri necə istifadə edəcəksiniz, kiminlə paylaşacaqsınız, şəxsi işinizdir.

Nizami dərindən nəfəs aldı:

- Elə isə çox yaxşı, - Nəticəyə göstəriş verdi. - Uşaqlara söylə, dəvələrin yüklərini boşaldıb anbara yığsınlar. Dəvələri isə sahibinə qaytarsınlar.

Elçi etiraz etdi:

- Yox, yox, dəvələr də sizindir. Onları da kimə istəyirsiniz verə bilərsiniz.

Şair nəsə fikirləşib dilləndi:

- Yaxşı, qoy olsun! Dəvələri də karvanbaşıya ıcarəyə verib, pulunu mədrəsənin dəftərxanasında qeydiyyatdan keçirərsiniz.

Nəticə ayağa durdu:

- Bu saat həll edərik,- deyə uşaqların oxuduğu sinfə doğru yürüdü.

Baş Dədə minnətdarlığını bildirdi.

- Çox sağ ol, oğul! Öyrənciləri sevindirdin. Bilmirəm o hədiyyələrin içində nə var, ancaq bilirəm ki, taliblərin karına hökmən gələcək. - Maskuradakı çaydan bir qurtum içib onu süfrəyə qoydu. - Eşitdim ki, yeni şeirlər yazmısan,

özü də türkcə. Doğrumu?

Nizami Gəncəli onun sözlərini təsdiqlədi:

- Hə, elədir, dədə. Bir neçə divanı türkcə yazmışam, pis də çıxmayıb.

Elçi onların mükəlliməsinə diqqətlə qulaq asırdı, çünki, gördüklərini, eşitdiklərini Şirvanşaha çatdıracaqdı. Bayaq şair danışanda “tək canıma” sözünü dedi. Elçi anladı ki, Nizami hələ də subaydır. (Nizami “Leyli və Məcnun”u yazıb (1188) Axistana göndərəndən sonra Şirvanşah ona Ağca adlı kənz hədiyyə edəcəkdə). Və gördü ki, yüz yaşı çoxdan bitən Baş Dədənin ətrafda nə qədər böyük nüfuzu və hörməti var, hətta Nizami Gəncəli kimi dünya şairi onu görəndə əlini öpür.

Baş Dədə isə elçiyə məhəl qoymadan şairə məsləhətini verməkdə davam etdi:

- Bütün bunlar yaxşıdır, ancaq türkün dilinin şeir dərinliyini anlamaq istəyirsənsə Dədə Qorqudu oxu, yox, öyrən! O kitab dəryadır, dilin saflığını qoruyur, şəffaflığını saxlayır. Bir bax nə gözəl deyib:

*Gəlinə ayran demədim, Mən Dədə Qorqud,
Ayrana doyuran demədim, Mən Dədə Qorqud,
İynəyə tikən demədim, Mən Dədə Qorqud,
Tikana sökən demədim, Mən Dədə Qorqud.*

- Hə, bir də eşitmişəm ki, keçən yüzillik Qaraxanlı şahzadəsi Mahmud Qaşqarlı deyilən bir zat çox gözəl kitab yazıb. Səhv etmirəmsə adı belədir: "Divani lüğəti it türk". Onu da oxu! Dilimizin gözəlliyini duymaq lazımdır...

Nəticə getdiyi yerdən qayıdıb gəldi:

- Hər şeyi yerbəyer elədik.

- Hə, lap yaxşı - Nizami ayağa durdu. - Elə isə getmək lazımdır. Qaş qaralana qədər evə çatmalıyam. - Elçiyə müraciət etdi. - Siz isə hörmətli elçi, Allah ömür versə, düz bir ildən sonra gəlib "Leyli və Məcnun"-u Şirvanşaha apararsız.

Elçi əlini göyə tutub "inşallah" dedi.

Şair Baş Dədəyə təzim edib onunla xudafizləşdi. Bu dəfə onun əlini elçi də öpdü.

Nəticə qonaqları yola saldıqdan sonra qaçaraq babasının yanına gəldi, bardaş qurub üzbəüz oturdu. Danış baba, danış, - dedi, - bu sultanların axırı necə qurtardı...

...1149-cu ildə əmirlər yığışaraq Sultanın vəziri Xasbəyə qarşı çıxdılar. Onlar tələb edirdilər ki, vəzir istefaya göndərilsin. Lakin Sultan Məsud bunu etmək istəmədi. Üsyan qaldıranlara Sultanın Bağdadda olması xəbəri gəldi. Onlar Bağdada yürüş edib, şəhəri darıldağın etdilər. Sultan və xəlifə Bağdaddan baş-

larını götürüb qaçdılar.

Yalnız Böyük Səlcuq dövlətinin Sultanı Səncər işə müdaxilə etdikdən sonra Sultan Məsud vəzir Xasbəyini tutduğu vəzifədən azad etdi.

1149-cu ilin sonunda əmirilər Alp Quş Günüxur, Tarıntay və ibn Dubays yenə də Bağdadı mühasirəyə aldılar. Bu dəfə tələb ondan ibarət idi ki, qoşuna başçılıq edən şahzadə Malikşah Mahmud oğluna xütbə oxunsun, Məsudun adına oxunan xütbə isə dayandırılсын. Xəlifə əl-Muktafi bu tələbi yerinə yetirməkdən imtina etdi və Bağdadın müdafiəsini gücləndirməklə yanaşı, Sultan Məsuda məktub da göndərdi. Məsud xəlifənin köməyinə 1150-ci ilin əvvəlində gəlib çatdı. Sultan əmirilərlə danışıqlar aparıb Malikşahı taxt-tacın varisi elan etdi və münaqişəni yoluna qoydu. Bundan sonra əmirilər mühasirəni ortalıqdan qaldırdılar. Lakin hadisələrin nəticəsi olaraq bu münaqişədə udan tərəf xəlifə oldu. Belə ki, xəlifə əvvəllər itirdiyi hüquqlarını və imtiyazlarını geri aldı. Sultan Məsud isə xəlifə üçün vəzir, qazi və digər məmurların təyin edilməsi hüququnu itirdi.

1152-ci ilin sonunda Sultan Məsud Həmədanda dünyasını dəyişdi. Sultan taxtına varis elan edilən Malikşah oturdu.

Bir müddət işsiz - gücsüz qalan sabiq vəzir Xasbəy Pələng-Ari oğlu öz əsgərləri ilə birlikdə Sultana sədaqət andı içdi. Xasbəy yenidən vəzir təyin olundu. Bütün bunlara baxmayaraq, səlcuq şahzadələri arasında hakimiyyət uğrunda mübarizə daha da güclənməyə başladı, əmirilər isə gah bir, gah da digər şahzadəni dəstəkləyib onlara əsgəri və maddi yardım göstərirdilər.

Malikşah müstəqil siyasət yürütmək istəyəndə, üzü üzlər və sultanlar görmüş vəzir Xasbəyin xoşuna gəlmədi. Anladı ki, əgər Sultan müstəqil siyasət yürüdürsə, o zaman yenə onun sonu olacaq. Odur ki, 1153-cü ildə Sultan Malikşahı devirərək hakimiyyəti ələ aldı, onu öz qardaşı Şahzadə Məhəmmədin yanına göndərdi və xəbər də yolladı ki, "Sultan taxtı boşdur, sizi gözləyir".

Malikşahın üç aylıq sultanlığından sonra, 1153-cü ilin may ayında şahzadə Məhəmməd sultan elan edildi...

Sultan Məhəmməd artıq bir həftə idi ki taxtda oturmuşdu. Bilirdi ki, vəziyyəti çox ağırdır, çünki Malikşah üç ay müddətində vəzir Xasbəylə xəzinəni demək olar ki, boşaltmış, əsgərlərin məvacibi verilməmiş, borc borcun üstünə yığılmışdı. Sultan bunun günahını vəzirdə

görürdü, çünki qardaşı Malikşah tam vəzirdən asılı idi.

O, dörd gün əvvəl bu sarayda vəzirlə baş verən hadisəni xatırladı...

...Sultan Məhəmmədin taxta oturmasının dördüncü günü idi. Hiss edirdi ki, vəzir Xasbəy qardaşı Malikşahın başına gətirdiklərini onun da başına gətirmək istəyir. Vəzir özünü tam sərbəst aparır, istədiyi adamı məmur, hakim təyin edirdi.

Sultan Məhəmmədə bütün bunları xəbər verəndə, o, başa düşdü ki, Xasbəy Pələng-Ari oğlu nə qədər təhlükəlidir. Əgər Sultan onun axırına çıxmasa, vəzir onu da qardaşı kimi o dünyaya göndərəcək. O, həm də nəzərə alırdı ki, vəzirin üç min əsgəri var. Nə qədər ki, onun əsgərləri Fars əyalətindədirlər, qəti hərəkətə keçmək lazımdır. Buna səbəb də vardı. Ona görə də həmişə yanında olan qoruqçubaşını çağıraraq tapşırıqlarını verdi:

- Bir azdan vəzir Xasbəy hüzuruma gələcək. Mən istəmirəm qardaşımın başına gələnlər mənim də başıma gəlsin. Sən qəbul otağında cəlladı hazır et, yalnız vəzir hüzuruma gələndən sonra cəllad burda görünməlidir. Vəzir heç nədən şübhələnməməlidir.

Qoruqçubaşı sorğu-sualsız baş aydı:

- Arxayın ol, Sultanım! Necə demisiniz, elə də olacaq.

- Hə, bir də... - Sultan ona yeni göstərişlər verdi, - Xasbəyin yaxınlarının siyahısını hazırla, elə ki, cəllad onun boynunu vurdu, sən hərəkətə keçərsən. Həmədanda onun adamlarını, qadın və uşaqlardan savayı, hamısını qılıncdan keçirərsən, heç kimə aman verməzsən.

Qoruqçubaşı baş əyib, getməyə izn istədi:

- İzn verin gedim hazırlığımı görüm, Sultanım!

...Lay qapılar açıldı, vəzir Xasbəy özündən razı halda, ədalı şəkildə Sultanın hüzuruna daxil olub yüngülcə baş əydi. Niyə də ədalı olmaydı? Axı, Sultanı taxta o oturdub. Düşünürdü ki, Məhəmmədin ona bir hakimdiyyət borcu var. Onun ədalı, özündənrazı yerişi, baş əymə tərzini Məhəmmədin də gözündən qaçmadı. Səbrini basdı. Ayağa durub, bir qədər aralıda qoyulmuş masaya yaxınlaşdı. Onun üstündəki kağızlardan birini yuxarı qaldırıb yelləyərək dilləndi:

- Hörmətli vəzir! Qardaşım Malikşahın üç aylıq sultanlığı dövründə maliyyə hesabatlarına baxdım. Sultan Məsudun sultanlıq müddətində xəzinə dolu olduğu halda, indi boşdur, yel əsir, yengələr oynayır. Bu üç ayda xəzinə bu qədər sürətlə boşala bilməz ki? İzah verə bilərsənmi,

dövlətin pulları hara xərclənib?

Vəzir Xasbəy ədasından qalmadı. Belə sualdan üz-gözünü turşutdu, alt dodağını irəli uzadaraq çiyinlərini çəkdi:

- Nə bilim, vallah? Malikşah xəzinə barədə nə göstəriş verirdisə, mən yerinə yetirirdim. Kimə nə göndərirdi, kimə nə ayırırdısa, mən də əmrə tabe olub xəzinədən pul, qızıl ayırırdım. Burada mənlik bir iş yox idi. - O düşündü ki, bütün günahı keçmiş Sultanın üstünə atmaqda düz edib, indi hakimiyyət onun əlimdədir. Kim onu sorğu-sual edəcək?

...Amma Məhəmməd əlinin arxasını yerə qoymaq istəmirdi. Yenə səbrini basıb, masanın üstündəki maliyyə kağızlarını vəzirə göstərərək diləndi:

- Mən, bu maliyyə kağızları içində qardaşımın sərəncamlarını, əmrlərini görmədim. Belə çıxır ki, Malikşah bütün tapşırıqları sənə şifahi verib, sən də bir yerə qeyd etmədən gəlib xəzinədən istədiyini almısan. Yaxşı ki, xəzinədar bütün bunları öz dəftərində qeyd edib, yoxsa qarışıqlıq vaxtı it də gedəcəkdi, ip də.

Vəzir onun sözünə düzəliş etdi:

- Sultanım, əvvəla, mən istədiyimi götürməmişəm. Malikşah nə istəyibsə, xəzinədən onu

götürmüşəm. İkincisi isə bəli, qardaşınız bütün bunları mənə şifahi şəkildə əmr verib. - Fikirləşdi ki, "şifahi" sözü onun üçün bir kəşf və çıxış yolu oldu. - Dəfələrlə etiraz edirdim ki, qardaşınız yazılı sərəncam versin. O isə hər dəfə deyirdi ki, indi zamanı deyil, sonra... sonra. Bax, bu sonralarla da gəlib bu günə çıxdıq...

- Amma qardaşım Malikşah mənə yazırdı ki, - o vəzirin sözünü yarımçıq saxladı, qoymadı cümləsini bitirsin, - mən heç kimə xəzinədən pul paylanması barədə şifahi göstəriş verməmişəm. Necə deyərlər ağac sınında baltalı da gəlir, baltasız da. Bax, - o, masanın üstündən başqa kağız götürüb başının üstündə yellədi. - O, mənə məktubda hər şeyi təfərrüatı ilə qeyd edib. Buna nə deyirsən, hörmətli vəzir? "Hörmətli" sözünü bu dəfə Sultan kinlə söylədi, amma vəzir bunun fərfinə varmadı, yenə saymazıyana cavab verdi:

- Sultanım, bir halda ki, xəzinə boşdur, indi bunun təftişini aparmağa nə hacət var?

- Yaxşı, - əgər buna bir hacət yoxdursa, onda xəzinə məsələsini qoyduq bir qırağa. Elə isə başqa bir sualıma cavab ver. Məlumat almışam ki, məndən iznsiz yerlərə hakimlər, məmurlar, qazilər təyin edirsən. Bu düzdürmü?

Xasbəy yenə, ya heç nə anlamadığından, ya da özünə tam arxayın olduğundan laqeydcəsinə üz-gözünü turşudub cavab verdi:

- Düzdür. Belə hal olub, Sultanım.

Bu dəfə Məhəmməd səbrini basa bilmədi. Yerə düşən qarpız kimi partladı. Var gücü ilə bağırırdı:

- Yəni, demək istəyirsən ki, mən əldəqayıрма sultanam!? Mənimlə məsləhətləşməmək də olar!? Mən heç kiməm!? Sən istədiyini edə bilərsən!? Sənin bu hərəkətindən, özbaşınalığından belə qənaətə gəlmək olar ki, əsas sənsən!? İstəsən məni də devirib, taxta başqa bir şahzadə oturma bilərsən!?

Xasbəy bu bağırıqdan qorxub, özünü yığışdırdı. Bir qədər bundan əvvəlki laqeydlilik, saymazyanalıq sis-duman kimi çəkilib getdi:

- Əstəfurullah, Sultan həzrətləri! - Dili, dodağı əsdi. Çətinliklə cavab verdi. - Heç vaxt bu fikirdə olmamışam. Sadəcə, Sultan həzrətlərinin başı dövlət işinə çox qarışdığından bu işləri xəbərsiz gördüm. Düşündüm ki, sonra deyərəm.

Sultan bağirtısını kəsmədi:

- Sənin fikrincə dövlət işinə təyinat dövlət işi deyil? Dövlət işi yalnız şahzadələrlə vuruşmaqdır, eyş-işrətlə məşğul olmaqdır!? Cəllad!

Lay qapılar taybatay açılarda vəzir udqundu, sanki boğazına kəmənd atdılar. Xəyalən kəndir onu boğmağa başladıqda yenə bir neçə dəfə udqundu. İxtiyarı olaraq dönüb geri baxdı. İçəri qoruqçubaşı və əlində edam qılıncı tutmuş cəllad daxil oldu. Qoruqçubaşı baş əydi:

- Sultan həzrətləri!

Sultan barmağını vəzirə tuşlayıb əmr verdi:

- Sultanına sayğısızlıq göstərdiyi, ondan iznsiz dövlət işlərinə müdaxilə etdiyi üçün vəzir Xasbəy Pələng-Ari oğlunun boynu mənim hüzzurumda dərhal vurulsun.

Vəzir indi başa düşdü ki, Sultanın onu bu qədər sorğu-suala tutması səbəbsiz deyilmiş. Sən demə, Sultan onun edamına hazırlaşmış. "Görmədin, "cəllad" deyən kimi elə bil qapının ağzında bitmişdi, dərhal peyda oldu. Ah, nankor! Mən sənə taxt-tac verdim, sənsə mənim başımı kəsdirirsən".

Xasbəy onun ayaqlarına yıxılmaq, yalvarmaq istədi, ancaq buna zamanı yetmədi. Onu fikirdən qoruqçubaşının gur səsləli əmri ayırdı:

- Qoruqçular!

İçəri üç qoruqçu girib əmr gözlədi. Sultan isə üzü pəncərəyə doğru getdi ki, bu edamı

görməsin. Qoruqçubaşı əmr verdi:

- Hərəniz vəzirin bir qolundan tutub üzünü üstə yerə yıxın. - Üçüncü qoruqçuya da göstəriş verdi. - Sənsə başını tut ki, qılınc boynuna enəndə sağa-sola yelləməsin.

Qoruqçular elə də etdilər. Xasbəy gördü ki, doğurdan bu an boynu vurulacaq. Odur ki, var gücü ilə qışqırdı:

- Sultanım, aman ver, rəhm elə!..

Amma gec idi. Tiyəsi ülgüc kimi parıldayan ağır, enli qılınc onun boynuna endi. Baş bədəndən ayrılaraq kənara yuvarlandı.

Elə həmin gün vəzirin bütün yaxınları və tərəfdarları qılıncdan keçirildi, heç kimə aman verilmədi...

Sultan Məhəmməd iki nüfuzlu və güclü şəxsi - Marağa hakimi Nüsrəddin Ağ Sunquru və Şəmsəddin Eldənizi öz tərəfinə çəkmək üçün Xasbəyin başını əvvəlcə Naxçıvana, sonra isə Marağaya göndərirdi. Amma əksinə oldu.

...Sultanlığının yeddinci günü Məhəmməd Marağadan və Naxçıvandan xəbər gözləyirdi. Bilirdi ki, bu iki nəfər açıq şəkildə onu dəstəkləyərsə, digər əmirilər və şahzadələr ona qarşı çıxmağa cürət etməyəcəklər. Ancaq hələ ki,

cavab yox idi. Sultanın xəbəri vardı ki, bu iki nəfər ondan çox narazıdır, amma bunların biri - Atabəy sözü üzə deməz, öz siyasətini yürüdür, saman altından su yeridir. Marağa hakimisi Nüsrəddin Arslan-Apa isə sözü birbaşa üzə deyirdi.

Lay qapının biri açıldı, qoruqçubaşı içəri daxil olub baş əydi:

- Sultan həzrətləri! - dedi. - Göndərdiyiniz çapar gəlib çıxıb, izn versəydiniz çağırırdım, amma deyim ki, üstü-başı tozun, kirin içindədir. Evə gedib paltarlarını da dəyişməyib, birbaşa bura gəlib. Dedi həzrətə söylə ki, əgər icazə verirsə, gedim əynimi dəyişim, dərhal geri dönüm. Dedim ki, gözlə, Sultan həzrətləri ilə məsləhətləşim, sonra gərarı sənə çatdırıram. Nə deyim?

Məhəmmədin gözləməkdən, səbirsizlikdən və qorxudan heyi qalmamışdı, elə bil onu qaranlıq otağa salıb döyəcəkdilər. Sanki döyüləcəyi anı gözləyirdi. O, qoruqçubaşıya etiraz etdi:

- Yox, qoy dərhal gəlsin, sonra gedib kirini, pasını yuyar.

Qoruqçubaşı çıxan kimi elçi içəri girib baş əydi və susdu. Sualı Sultan verəcəkdi.

Sultan onun əyninə-başına diqqətlə baxdı. Doğurdan da paltarı, üz-gözü toz-torpağın içində idi, üstünə baxanda cin hürkürdi. Üzü tozla elə örtülmüşdü ki, yalnız qara, işıltılı gözləri görünürdü.

Sükutu Sultan pozdu:

- Nə ağzına su alıb durmusan. - dedi. - Danış görək necə getdin, necə gəldin? Kimləri gördün, kimlə danışdın? Nə dedilər? Nəyi izləyə bildin?

- Sultan həzrətləri! - Nəhayət, elçi onun çoxsaylı suallarına cavab verməyə çalışdı. - Əvvəlcə getdim Naxçıvana, Atabəy Eldənizin hüzuruna. Vəzirin başını ona göstərdim, dillə də dedim ki, Sultan həzrətləri sənin dəstəyini gözləyir...

Məhəmməd səbirsizlik göstərib soruşdu:

- Hə, Eldəniz nə dedi?

- Onu deyirəm axı, Sultan həzrətləri! Gördüm sizin tərəfdən Xasbəyin başının ona göndərilməsinə xoş baxmır. Elə bil nəse demək istəyirdi, ancaq heç nə demədi. Bircə onu söylədi ki, get dincəl, sabah səhər görüşərik, cava-bımı alarsan. Səhər tezdən bir məktub verdi ki, Sultan həzrətlərinə salam deyərsən və bu məktubu da ona çatdırarsan.

Elçi qoltuğundan məktubu çıxardıb Sultana uzatdı. Məhəmməd məktubu cəld alıb, dərhal gözdən keçirdi. Məktubda yazılmışdı: “Sultan həzrətləri! Mən sizin qulunuz və məmlükünüzəm. Sizin əmirlərinizin müti icraçısıyam. Həzrət nəyi və kimi tənqid, yaxud kiminlə düşmənçilik edirsə, mən də o kəslərin düşməniyəm. Əgər Sultan həzrətləri istəyirsə, mən onun xidmətinə gəlim, buna hazıram. Əgər həzrət arzu edirsə ki, islamın düşmənlərinin üstünə gedim, buna da hazıram. Belə olan şəraitdə mən türkmanlardan ibarət böyük əsgəri qüvvə yığa bilərəm. - Sizin Şəmsəddin Eldəniz”.

Məhəmməd məktubu oxuyub hirsle ovcunda sıxıb yerə atdı: “Bunun tülkülüyünə hələ bir bax. Əsgərləri yığım, sənin xidmətinə gəlim. Yox, sən Həmədana xidmətə gəlməyəcəksən, məni devirməyə gələcəksən”.

Düşüncədən ayrılıb elçiyə xitab etdi:

- Marağada kiminlə görüşdün?

- Naxçıvandan Marağaya getdim. Məni birbaşa Nüsrətdin Ağ Sunqur oğlunun yanına apardılar. Ona da vəzirin başını göstərdim, sizin sözlərinizi çatdırdım. O da kəsilmiş başa birtəhər baxdı. Eldənizdən fərqli olaraq Marağa hakimi sözü birbaşa dedi...

Sultan yenə səbirsizlik göstərdi:

- Nə dedi, nə dedi?

- Dedi ki, Sultan həzrətləri bu kəsik başı göndərməklə həm öz gücünü mənə göstərmək, həm də təhdid edib qorxutmaq istəyir. Bu kəsik başı mənə göndərməklə demək istəyir ki, sən də başına belə oyun açə bilərəm. Sonra da əlavə elədi: "Ağzına bax, tikə götür".

Sultan onlara vəzirin kəsilmiş başını göndərəndə doğurdan da belə fikri olmamışdı, amma onları bu cürə düşünməyə vadar etmişdi. Odur ki, təəccüblə soruşdu:

- Sonra nə oldu?

- Sonrası o oldu ki, Sultan həzrətləri, o da Atabəy kimi, "get dincəl, sabah cavabımı yazılı verəcəm" dedi.

Elçi qoynundan ikinci məktubu çıxarıb Sultana uzatdı.

Sultan Marağa hakiminin şifahi sözlərindən başa düşmüşdü ki, məktubda heç də isti sözlər yazılmayıb. Bununla belə, o, məktubu açıb oxumağa başladı. Sultan yanılmamışdı: "Sultan həzrətləri vəzirin kəsilmiş başını mənə göndərməklə, yəqin zənn edir ki, düz edib. Mən deyirəm ki, yox, səhv etmisiniz. Bundan sonra and içib dostluğunu söyləsən də, mən inanmaram,

çünkü könlüm sənin hərəkətlərini bəyənmir. Səbəbi aydındır. Sən Xasbəy Pələng-Ari oğluna da and içmişdin. Mənə də həmin andı içib, çox asanlıqla poza bilərsən. Ona görə də bizim sizinlə heç bir ilişgimiz yoxdur və bizim sizə başqa sözüümüz də yoxdur”.

Məhəmməd bu məktubu da ovcunun içində sıxıb, əzərək, hirs ilə yerə cırıb qışqırdı:

- Nadürüst, Sultanına qarşı gedirsən!? Mən sənə göstərirəm. - Sonra elçiyə üz tutdu. - Daha sözün varmı?

Elçi baş əyərək dilləndi:

- Yox, Sultan həzrətləri! Hamısını danışdım, nə eşitdim, hamısını bir-bir sizə çatdırdım.

Elçi getdikdən sonra davulu üç dəfə döyəclədi. Qoruqçubaşı içəri girəndə münşini (katibi) yanına çağırırdı. Münşi dəftər, qələm, mürəkkəblə və qoltuğunda yazı masasını əvəz edən sandıqça ilə içəri girdi.

- Yaz, “Atabəy Şəmsəddin Eldəniz əs-Səncariyə! Hal-hazırda sənin bizim xidmətimizə gəlməyinə ehtiyac yoxdur. Orada müsəlmanların şərəfsiz kafirlərə qarşı dayağı və qalası ol.

Sultan Məhəmməd...”

* * *

BAĞDAD, 1157-ci İL

Xəlifə əl-Muktabi Məhəmmədin dövründə İraqa ikta kimi tam sahib oldu. İraq ikta olaraq Səlcuq xanədanının əlindən çıxmışdı, bu səbəbdən də əmirlər Sultana şikayət edəndə, o gücsüz olduğunu əllərini yelləməklə bildirdi, bununla da əmirlər arasında hansı şahzadəni hakimiyyətə gətirmək haqqında mübahisələr yaranmağa başladı. Artıq xəlifə də Səlcuq dövlətilə hesablaşmırdı. Onun sultan taxtına namizədi uzun müddət Böyük Səlcuq dövlətinin Sultanı Səncərin yanında yaşayan Süleymanşah idi.

...Xəlifə öz vəziri Aunəddin ibn Xubayr ilə bərabər Bağdad istehkamının möhkəmlənməsini yoxlamaq üçün şəhər ətrafına çıxmışdı.

İki at ortada gedir, qabaqda və arxada isə yüzə yaxın süvari onları müşaiyət edirdi. İraqa tam sahib olması onun nüfuzunu xeyli artırmışdı. Küçədən keçəndə də bu, hiss olunurdu. Xəlifə xaşxaşılərdən də çəkinmirdi, çünki illik xəracı Əlamuta göndərdiyindən rahat idi. Onu nəyə görə öldürməliydilər ki? Küçədə xəlifəni görənlər hörmətlə yanaşır, dayanıb baş əyirdilər. Qarşıda gedən dörd mühafizəçi

keçdikdən sonra orta yaşlı, əynindən-başından imkanlı adama oxşayan bir nəfər qəfil xəlifənin qarşısını kəsdi. Həmin şəxsə xətər yetirməsinlər deyə, hər ikisi eyni zamanda atlarının yüyənlərini özlərinə tərəf dartdılar. Atlar kişnəyib şahə qalxdı. Həmin adam, az qala atların ayaqları altında qalacaqdı, lakin hər iki atlı yüyəni bir də geri dartanda atlar dal-dalı yeriyib sakitləşdilər.

Naməlum adam əlini qaldıraraq qışqırdı:

- Aman verin, xəlifələr xəlifəsinə sözüm var. Müsaiiddirsə deyim.

Mühafizə xəlifənin qarşısını kəsən şəxsi at-döşü etmək istədi, ancaq xəlifə artan nüfuzunu belə hərəkətlərlə zəiflədə bilməzdi. Odur ki, əli ilə mühafizəyə “çəkil” işarəsi verdi:

- Söylə, ey insan, söylə! - Dərdin nədir, şikayətin nədir? Bəlkə kimsə səni incidib? Hansı məmur üzünə xoş baxmayıbsa, ya səndən nəşə umursa, arxayın ol, əgər həqiqəti deyəcəksənsə, o şəxs dərhal cəzasını alacaq.

Bu mərəkəyə ətrafdakı adamlar da toplaşdılar. Belə bir şəraitdə onun özünü adil xəlifə kimi göstərməsi uzun müddət bağdadlıların dilindən düşməyəcəkdi.

Həmin şəxs yenə onlara baş aydı:

- Adım Qadir ibn Kərimdir, ey əmirəlmöminin! - Hiss olunurdu ki, xəlifədən çəkinmir, yalnız hörmət edir.

Xəlifə sualını bir də təkrar etdi:

- Şikayətin nədir, ey Qadir ibn Kərim?

- Şikayətim məmurlardan deyil. - O dilləndi.

- Allaha şükür, sayənizdə bazar dağçası, saray məmurları əsnaflarla ədalətli davranırlar. Mənim şikayətim türkman məhəlləsində yaşayanlardandır.

Xəlifə vəzirinə baxdı. Bu ona maraqlı gəldi. İndiyə qədər türkman məhəlləsindən şikayət olmamışdı. Türkmanlar həmişə sözünə sadıq, ədalətli idilər, heç kimi incitməzdilər. Hətta ərəblər sözün bütövlüyünü onlardan öyrənirdilər. Buna görə də soruşdu:

- Neyləyib sənə türkmanlar?

- Mənə heç nə, ya əmirəlmöminin, amma onlar müsəlman qaydalarını pozurlar, bu da islam hümmətinə pis təsir edir.

Dinin qoruyucusuna bu sözləri deməkmi olardı?

- Ay kişi, mus-mus deyincə, birdəfəlik Mustafa de, ağzındakı loxmanı çıxart, bir ağıllı-başlı de görək, müsəlman qaydalarını neyləyib pozurlar: namaz qılmırlar, şəraba qurşanıblar? -

Bu dəfə xəlifə Qadirin üstünə çımxırdı.

Qadir ibn Kərim özünü itirmədi, dərhal xəlifəyə cavab verdi:

- Yox, ya əmirəlmöminin! Siz sadaladığınız şeylərin hamısına əməl edirlər, şərab da içmirlər, amma bu türkman məhəlləsinin əhalisi öz törələri, öz qayda-qanunları ilə yaşayırlar.

- Yəni sünnəni pozurlar? - Bu dəfə vəzir ibn Xubayr sual verdi.

- Hə, belə bir şeydir. Məsələ bundadır ki... - Qadir bilmirdi hardan başlasın, bir qədər sonra özündə cəsarət tapıb dilləndi, - bu türkman məhəlləsinin qız-gəlini küçəyə-bacaya çıxanda həmişə üzləri açıq olur, çarşab geyinmirlər, pərən-cə örtmürlər. Bu da bizim qız-gəlinlərə pis təsir edir. Hərdən evdə qızlarım məndən soruşurlar ki, validim, türkmanlar niyə belə açıq geyinirlər?

Xəlifə bu sözlərdən sonra gülməyə başladı. Gülə-gülə yüyənin köməyiylə atın ayaqlarını oynatdı. Ətrafındakı əsnaflar da xəlifəyə qoşuldular. Sonra isə əlini yuxarı qaldıraraq onların sakitləşməsinə istədi. Hamı sakitləşdikdə o dilləndi:

- Sünnəmizdə "Qurani-Kərim"-in "ən-Nisa" surəsində deyilir ki, qadınların topuqlarını, bi-

ləklərini naməhrəm adam görməməlidir, amma bununla yanaşı qadının çarşabda, yaxud üzü bağlı gəzməsi haqqında heç nə yazılmayıb. Bir də türkman qadınlarının bu cürə geyinməsi, onların həyat tərzidir. Onlar at çapa, qılinc oynada, ox ata bilirlər. Bunun üçün onları qınamaq da olmaz, lakin...

Vəzir yerində vurnuxdu çünki xəlifə indi türkmanların tərəfində dursa, ərəb əsnafları arasında narazılıq yarana bilərdi. Odur ki, sükutdan istifadə edib xəlifəyə işarə etdi ki, "izn ver mən danışım". Xəlifə bunu anlayıb, razılıqla başını yellədi.

- Lakin, - Aunəddin xəlifənin çıxışını davam etdirdi, - xəlifə əmirəlmöminin sizin iradlarınıza hörmət və sayğı ilə yanaşır. O demək istəyir ki, əgər əsnaf türkman məhəlləsinin qız-gəlininin bazar-dükana çıxanda belə geyimindən narazıdırsa, o zaman bu sizin istəyiniz kimi olacaq. Xəlifə həzrətləri Bağdad əhlinin rəhni üçün çalışır.

Yerdən razılıq duaları eşidildi:

- Allah razı olsun!

- Allah-Təala xəlifəmizin ömrünü uzun eləsin!

- Xəlifə belə olar, o bizə hüsur gətirib.

Xəlifə və vəzir sağ əllərini ürəklərinin üstünə

qoyaraq əsnafa təşəkkür edib, yollarına davam etdilər. Bir qədər aralandıqdan sonra xəlifə vəzirinə dedi:

- Yaxşı məni vəziyyətdən çıxartdın, - öz-özünə güldü, - az qaldı hamıya deyəcəkdim ki, türkman qadınlarının geyimləri düzdür, siz də onlar kimi geyinin.

- Hə, elədir, ya əmirəlmöminin! İndi əsnafı özümüzdən küsdürmək zamanı deyil, vəziyyət çox qarışıqdır.

Xəlifə vəzirin sözünü təsdiqlədi:

- Düz deyirsən, ey ibn Xubayr! Bu türkmanlar bizi həmişə öz oyunlarına çəkirlər. Düz iyirmi ildir çalışıram ki, xəlifəliyi onların təbəçiliyindən qurtarım, xütbə yalnız xəlifənin adına oxunsun, alınmır. Mən hələ şükr edirəm ki, sultanlardan biri özünü xəlifə elan edib, bizi işdən tam uzaqlaşdırmayıb. - Öz-özünə danışmış kimi vəzirə fikir vermədən davam etdi. - Hə, bilirəm, son yüz əlli ildə türklər olmasaydı, islamın yalnız adı tarixdə qalacaqdı. İndi isə dünyanın yarısı müsəlmandır. Türklər islamın bayrağını yaşatdılar, göyə ucaltdılar. - Bu dəfə vəzirə baxdı. - Amma, bu o demək deyil ki, xilafətdə onlar istədiyini etsin. Əslində heç xilafət yoxdur. Yerində Böyük Səlcuq dövləti var... Hə, yadıma düşdü Süleymanşah

yaxınlarda Bağdada gələcək.

- Ya, əmirəlmöminin, bilirəm ki, Sultan Məhəmməd çox zəif olduğundan onun adını xütbədən çıxartmısan. Özün də başa düşürsən ki, Sultan bu işi belə qoymayacaq. - Əli ilə uzaqda görünən istehkamı göstərdi. - Bunun üçün hazırlıqları görürsən, istehkamı bərkidirsən, gücləndirirsən. Bu qorxulu deyilmi?

Xəlifə əlini yellədi:

- Heç nə olmaz, vəzir! Son yüz ildə xəlifəlik bu qədər güclü, səlcuqlar isə bu qədər zəif olmayıblar. Hətta vəziyyət o yerə çatıb ki, Böyük Səlcuq dövlətinin Sultan Səncəri oğuz türkmənləri ilə döyüşdə uduzub, özünü də əsir götürüblər. - Güldü. Gülüşündə elə bil qisas vardı. - Gör bir vəziyyət nə yerə çatıb ki, oğuzlar Səncəri qəfəsə salıb, möhürünü əlindən alıblar. Sultan adından ora-bura möhürlü məktublar göndərilər, bir növ Səncəri girov saxlayırlar, yanındakı bütün əyanlar, vəzir-vəkil də qaçıb gediblər, çünki oğuzlar Səncərin adından qərar veriblər ki, dövlətin köhnə məmurları bütünlüklə istefaya göndərilib.

- Bu səbəbdən də, - vəzir düzəliş verdi, - uzun müddət Səncər sarayında yaşayan şahzadə Süleymanşah əvvəl Xarəzmə qaçdı, oradan

İsfahana gəldi, ordan da Bağdada gələcək, xəlifə həzrətlərinin köməyi ilə Həmədanda Məhəmməd Sultanın taxtında oturacaq.

Əl-Muktafi onun fikrinə düzəliş etdi:

- Məntiqin güclüdür, amma təkcə mənim əlimlə deyil, səlcuq əmirlərinin köməyi ilə.

Atlılar istehkama yaxınlaşdılar. Buralarda qızgın iş gedirdi. Xəlifə Bağdadın bütün daş ustalarını və fəhlələrini istehkamın gücləndirilməsinə yönəltdi. Ustaların yuxarıdan qışqırıq dolu "Daş ver, palçıq ver" səsləri gəlirdi. Arabalar daş gətirir, fəhlələr onu dərhal boşaldıb, yenidən daş gətirmək üçün karxanaya dönürdülər.

Onlar atdan düşüb pilləkənlərlə istehkamın üstünə qalxdılar. Bir ustanın yanından keçəndə ayaq saxlayıb salamladılar.

- Yorulmayasan, usta! - Xəlifə ona dedi. - İşlər necə gedir? Suyunu, çörəyini, məvacibini vaxtıdamı verirlər?

Usta razılıq etdi:

- Çox sağ ol, ya əmirəlmöminin. Allah ömrünü uzun eləsin! Hər şey yerindədir, vaxtlı-vaxtında nə lazımdırsa çatdırırlar.

O, bunu deyib əlindəki mala ilə palçığı götürüb daşın üstünə atdı, yerdən bir daş götürüb

palçıqın üstünə qoydu. Əlindəki malanın dəstəyinin ucu ilə daşı vura-vura o biri daşlarla bərabərləşdirdi, sonra yenə malanı palçığa saldı...

Xəlifə və vəzir yuxarıda dayanan mühafizəçilərin yanından ötərək Dəclə çayı görünən yerdə dayandılar.

Əl-Muktafi əvvəlcə gözünü uzaqlara dikib sonsuzluğa baxdı. Elə bil babalarının zamanındakı möhtəşəm Bağdada qayıtmaq, Bağdadı dünyanın mərkəzinə çevirən əcdadlarının ruhunu çağırmaq istəyirdi. Hərdən özünə sual verirdi: "Hansı günaha batdıq ki, dünyanın hakimiyyət mərkəzi bizdən yan keçdi, səhvimiz harada oldu?" Ha istəyirdi bu suallara cavab versin, ağılı bir yerə aparıb çıxara bilmirdi. O gözünü Dəclə çayının iti axan suyundan çəkib tikilən istehkam divarlarına baxaraq vəzirə xitab elədi:

- Təsəvvür edirsən, vəzir ibn Xubayr! Sultan Məhəmməd bura gələndə gözlərinə inanmayacaq. - Fəxrlə dedi. - Gəlib görəcək ki, Bağdad divarları əvvəlkindən də möhtəşəmdir. Bizim bir üstünlüyümüz də ondadır ki, Dəclə və Fərat çaylarında gəmilərimiz var.

Xəlifə vəzirinə baxdı. Vəzir sözlü adama oxşayırdı. Nəsə demək istəyir, amma onun qorxusundan dillənə bilmirdi.

- Sözlü adama oxşayırsan, vəzir ibn Xubayr, - deyə xəlifə soruşdu. - Biz xəlifəliyin işlərini müzakirə edirik, əgər bir çatışmazlıq varsa, söylə, ağılımıza batarsa, nəzərimizdən qaçırmırıq, müzakirəyə çıxarırıq.

Vəzir dərindən nəfəs alıb dilləndi:

- Ya, əmirəlmöminin! Aldığım məlumatlara görə şahzadə Süleymanşah haqqında xalq arasında yaxşı fikirlər səslənmir. - O, bu sözləri ehtiyatla, ölçülü-biçili dedi ki, xəlifənin xətrinə dəyməsin, onu özündən çıxartmasın.

Əl-Muktafi heç nə bilmirmiş kimi təəccüblə vəzirindən soruşdu:

- Nə danışır xalq Süleymanşah haqqında?

- Ya əmirəlmöminin! Vallah, mən də ordan-burdan eşitmişəm. - İbn Xubayr özünə bəraət verməyə çalışdı. - Deyirlər ki, şərab düşgünüdür. Sultan Səncərin yanında da işi-gücü gecəgündüz içmək olub. Buna görə də Sultan onu bütün işlərdən uzaqlaşdırıb.

Xəlifə bu sözləri eşidən kimi qəhqəhə çəkib güldü. Ətrafdakılar gülüşün səsinə boylanıb ona baxdılar. O gülüşünü dayandırdıqdan sonra dedi:

- Elə bu? - Sanki onları kimsə güdürmüş kimi ətrafa baxdı, sonra pıçiltıyla dedi: - Hörmətli vəzir, onun şərab düşgünü olması bizim əlimi-

zə oynayır. O özünün belə həyat tərzilə əmir-
ləri, atabəyləri, şahzadələri özündən narazı sa-
lacaq, uzaqlaşdıracaq. Bu zaman taxt-tac uğrun-
da mübarizə yenidən alovlanacaq, güclənəcək.
Udan kim olacaq? - Vəzirdən cavab gözləmə-
dən özü də cavab verdi. - Əlbəttə, biz olacağıq.
Əgər mənim dövrümdə İraqı ikta kimi özümə
tam qaytarmışamsa, Sultan bizim heç bir işimi-
zə müdaxilə edə bilmirsə, deməli biz güclənirik.
Onların münaqişəsində isə Bağdad hakim rolu-
nu oynayacaq. İndi bildinmi biz nə istəyirik?

Vəzir başını razılıqla yelləyib dedi:

- Məntiqinizi başa düşdüm, xəlifə həzrətləri!
Amma, əmirilər, atabəylər Süleymanşahı dəst-
təkləməsə, onun uğur qazanacağı şübhələr al-
tında qalacaq, sonra nədə isə bizi günahlandı-
rıb, üstümüzdə yeriyə bilərlər.

Əl-Muktafi onu sakitləşdirdi:

- Üstümüzdə yeriməyinə artıq yeriyiblər. Bu o
zaman başladı ki, mən Sultan Məhəmmədin
adına xütbə oxunmasını dayandırdım. Yüzdə
yüz bilirəm ki, Məhəmməd üstümüzdə gəlir. Bu-
nun üçün hərtərəfli hazırlaşmaq lazımdır. Tək-
cə istəhkam divarlarını möhkəmlətmək bizə ki-
fayət etmz. - Onlar yavaş-yavaş geri dönüb
pilləkənə doğru irəlilədilər. - Sən belə et! Təcili

olaraq, birinci növbədə böyük sərkərdəni, nüfuzlu Atabəy Şəmsəddin Eldənizi və Marağa hakimi Nüsrətdin Ağ Sunqur oğlunu öz tərəfimizə çəkməliyik. Əgər biz onların ikisini də tərəfimizə çəkə bilsək, elə hesab et ki, Süleymanşah sultan taxtında oturub.

Vəzir “baş üstə” deyib soruşdu:

- Nə yazım, xəlifə həzrətləri, yəni demək istəyirəm ki, məktubda onlara sizin adınızdan nə vəd verim?

Xəlifə bunları çoxdan düşünmüşdü. Odur ki, dərhal cavab verdi:

- Eldənizə yaz ki, Süleymanşah taxta çıxandan sonra oğulluğun Arslanşahı varis elan edəcək. Ağ Sunqur oğluna da yaz ki, onun hakimiyyəti altında təkcə Marağa deyil, qonşu vilayət də olacaq.

İbn Xubayr çiyinlərini çəkib dedi:

- Birdən hər ikisi bu təkliflərlə razılaşmadı, yaxud imtina etdilər?..

Vəzir bu sözləri deyəndə, artıq hər ikisi ayaqlarını üzəngiyə qoyub atlarına minirdilər. Atının üstündə yerini rahatladıqdan sonra xəlifə cavab verdi:

- Onlar imtina etməyəcəklər, çünki Sultan Məhəmmədə qarşı vuruşmaq üçün onlar da

müttəfiq axtarırlar. Bağdad xəlifəsi mənim timsalımda onlarla müttəfiq olursa, bu hər ikisi üçün göydən düşmədir.

Atlı dəstəsi Baqdada dönürdü.

...Çapar Bağdad xəlifəsinin vəziri ibn Xubayrdan Atabəy Eldənizə məktub aparırdı. Vəzir çapara tapşırırmışdı ki, məktubu Naxçıvana tez bir zamanda çatdırsın. Odur ki, çapar özü ilə daha bir at götürmüşdü. Bir at yorulanda dəyişir, yükü açıb o biri atın belinə yığır, özü də atı minib yoluna davam edirdi. Beləcə, axşama yaxın Urmiya qalasına gəlib çıxdı. Bu vilayət Atabəyin hökmü altında olduğundan, bir qədər rahat nəfəs aldı. Buradan Naxçıvan qalasına on beş-on altı ağac mənzili ola, ya olmayaydı. Gecəni karvansarayda qalmağa qərar verdi. Atları tövlədə yemləyəndən sonra özü də kiçik bir hücrədə qərar tutdu. Ancaq vəzirin məktubunu hücrədə saxlamadı. Çaparlıqda böyük təcrübəsi olduğundan, xəbər aparanda məktub heç kimin əlinə düşməsin deyə, o yəhərin altında elə bir yer düzəltmişdi ki, bu saxlanc yerdə ata əziyyət vermədən istənilən kağızı gizlətmək olurdu. Heç kimin ağlına gəlməzdi ki, məktub məhz o yerdə, özü də tövlədədir. Çapar başını balışın üstünə qoyan kimi yorğunluqdan dərhal

yuxuya getdi. Gecə yarısı qapının cırıltısına gözlərini açdı. Kimsə qapının o biri tərəfindən içəri xəncər salıb cəftəni ehmalca qaldırdı. Özünü yatmışlığa vurdu, eyni zamanda xəncərini yorğanın altında, əlində hazır saxladı. İçəri qara paltarlı adam, səssiz, dırnağının ucunda girdi. Çapar göz qapağını bir qədər qaldırdı ki, gözləri qaranlığa alışsın. İçəri girən adam hücrədə ruh kimi dolaşırdı.

O, səssiz-səmirsiz hər yeri ələk-vələk etdi. Bir şey tapa bilmədi. Nəhayət, caparın baş tərəfinə yaxınlaşıb, əlini ustufca balışın altına soxanda çapar sol əli ilə onun sağ əlini tutub cəld ayağa qalxdı. Sağ əlində tutduğu xəncərin qəbzəsi ilə boynunun arxasına möhkəm zərbə vurdu. Həmin adam, səsinə çıxarmadan böyrü üstə yerə yığıldı. O ayağa durub yerdən qoyulmuş qəndili yandırdı. Əvvəlcə gedib qapını yenidən bağlayaraq, böyrü üstə uzanmış adamın yanına gəldi və onun üst-başını axtarmağa başladı. Boynuna asılmış kiçik bir torba tapdı. Torbada bir necə qızıl sikkə və dördqat bükülmüş kağız vardı. Kağızı açıb oxuyanda məlum oldu ki, bu şəxs Sultan Məhəmmədin casusudur. Düşündü: “Deməli Sultanın casusu üzü Bağdaddan bəri məni izləyirmiş, mən də hiss etməmişəm”.

O yenidən kiçik torbanı onun boynundan asdı, kağızı isə yenə dörd qatlayıb öz qurşağına soxdu. Xəncəri onun xirtdəyinə çəkdi, özü isə səhərə qədər gözünü yummadı. Azan səsi gələr-gəlməz atını yəhərləyib yola çıxdı...

Çapar Naxçıvan qalasına çatan kimi saraya getdi, lakin ona dedilər ki, Atabəy qalada yoxdur, dünəndən gedəndir. Onu vəzir əl-Aşşal qəbul edib Atabəyin dalınca yeni capar göndərdi...

Şəmsəddin Eldəniz oğulluğu şahzadə Arslanşah və iki oğlu ilə Əlincə qalası tərəfdə dağkeçisi ovuna çıxmışdı. Düşünürdü ki, uşaqlar ova gedər, özü isə Əlincə qalasında qalabəyi ilə xəzinənin hesabatını aparar.

Şahzadə Arslanşah sol qayanın üstündə üzü üstə uzanıb diqqətlə ondan aşağı, sıldırımlı yerdə dağ keçilərinin otlamasını izləyirdi. Hər-dən başını qayadan aşağı sallayıb keçilərin ox məsafəsində olub-olmadığını gözəyarı ölçürdü.

Atalığı Eldəniz ov etməyin bəzi sirlərini hələ ona uşaqlıqdan öyrətmişdi. O, həmişə deyərdi ki, ovun birinci uğuru səbrdir. Sən səbr edib, bir yerdə səhər tezdən gün başına döyənə qədər gizlənməlisən. Bu zaman hənirtin də gəlməməlidir. İkinci uğurun ondan ibarətdir ki, səbr etdiyin zaman sənənin vücudun torpaqdan, daş-

dan seçilməməlidir, sən onlara hopub gözəgö-rünməz olmalısən. Üçüncü uğurun isə heyva-nın başı qarışanda ox atmalısən. İndi yuxarıdan baxırdı ki, heyvanların başı qarışıb sıldırım qa-yalarda otlayır, təhlükə və qorxu hiss etmir, hətta onun hənirtisini belə duymurdular. Nəha-yət, onlardan biri otlaya-otlaya ox məsafəsinə çatdı. Şahzadə ehmalca ayağa durmadan oxu kamana qoyub çəkdi, bir qədər gözlədikdən sonra oxu yayından buraxdı. Ox vıyıltı salaraq dağ keçisi tərəfə ucdu, onun düz boynuna gir-di. Dağ keçisi müvazinətini saxlaya bilməyib qayalardan aşağı yuvarlandı, daş kimi yerə dəydi. Arslanşah ovunun uğurlu olmasına sevindi, fikirləşdi ki, bir az da səbr etsə, daha bir dağ keçisi vura bilər...

Bu zaman onu üç cüt göz diqqətlə izləyirdi. İki cüt gözün sahibi Atabəyin onlara ciddi tapşırıq verib, şahzadənin də xəbəri olmadan, onu qoru-yan qoruqçular idi. Onlar on-on beş addımlıqdan Arslanşahı izləyirdilər. Bir cüt gözün sahibi isə şahzadədən beş-altı addımlıqda, qara paltarda, qayanın arxasından onun bütün hərəkətlərinə diqqət yetirirdi. Hamı bir-birini izləyirdi - Arslan-şah dağ keçisini, qara paltarlı adam şahzadəni, qoruqçular isə qara paltarlı adamı.

Qara paltarlı adam şahzadənin başının dağ keçilərinə qarışdığını görüb, arxayın-arxayın, səssizcə qayanın arxasından çıxdı, əlində xəncər Arslanşaha yaxınlaşmaq istədi. Heç bir addım atmamışdı ki, kürəyinə iki xəncərin sancıldığını hiss etdi. Şahzadənin dörd addımlığında üzü üstə yerə yığıldı. Qoruqçular xəncərlərini sərrast atmışdılar...

Əlincə qalasının meydançasında dağ keçisi və qara paltarlı adamı uzadıb Atabəyin gəlişini gözləyirdilər. Eldəniz meydancaya düşəndə birinci gözüne sərrast vurulmuş dağ keçisi dəydi:

- Deyəsən, ovunuz uğurlu olub, - Arslanşaha müraciət etdi. Sonra gözü qara paltarlı adama sataşdı. - Bu kimin meydidir belə?

Qoruqçular hadisəni danışdıqdan sonra Atabəy başa düşdü ki, bu keçilməz dağlarda, sıldırım qayalarda da xaşxaşilər onlardan əl çəkmirlər. İki oğlu hələ ovdan qayıtmamışdı. Hərçənd onlara da qoruqçu qoşmuşdu, amma yenə də rahatsız oldu, dərhal qoruqçulara göstəriş verdi:

- Tez Cahan Pəhləvanı və Qızıl Arslanı tapın, qoy onlar geri dönsünlər.

Dörd qoruqçu "baş üstə" deyib şahzadələrin getdiyi tərəfə, qayalara qalxdılar.

Bu zaman qalabəyi Eldənizə yaxınlaşaraq məruzə etdi:

- Atabəy həzrətləri! Naxçıvan qalasından vəziriniz əl-Aşşal çapar göndərib. Deyir ki, mühüm və təcili xəbər var.

Belə təcili xəbərləri həmişə gözlədiyindən dilləndi:

- Çağır gəlsin. - Özü isə qalanın İlan dağı görünən tərəfinə çəkildi.

Çapar ona yaxınlaşıb baş əydi:

- Həzrət, vəzir məni təcili sizin yanınıza göndərdi. Dedi ki, Atabəy həzrətlərinə çatdır ki, Bağdaddan, vəzir ibn Xubayrın çaparı gəlib.

- Daha bir söz söylədimi? - deyə Eldəniz hər ehtimala qarşı soruşdu.

- Xeyr, Atabəy həzrətləri! - Çapar cavab verdi, -dedi ki, həzrətə bu sözləri çatdırsan kifayətdir.

- Çəkilə bilərsən, - Atabəy düşündü: "Sultanlıqda deyəsən yenə hər şey qarışıb bir-birinə. Görünür, Sultan Məhəmməd Bağdada hücum edib, yoxsa vəzir ibn Xubayr Naxçıvana təcili çapar göndərməzdi. Allah axırın xeyrə calasın".

O düşüncədən ayrılıb əmr verdi:

- Hazırlaşın, yer-yığışın edin, Naxçıvan qalasına dönürük!

Onlar hazırlıq edənə qədər Cahan Pəhləvan və Qızıl Arslan, qoruqçuların əhatəsində dağlardan enib Əlincə qalasına çatmışdılar...

Naxçıvana çatana kimi Atabəy ov paltarını dəyişmədən qəbul otağına girərək, əmr elədi ki, Bağdad çaparını onun hüzuruna gətirsinlər. Çapar qəbul otağına daxil olub baş əydi, sonra Bağdad vəzirinin məktubunu qoltuğundan çıxarıb ona uzatdı. O məktubu alıb birnəfəsə oxudu. Öz-özünə dedi: "Deməli mən düz fikirləşmişəm. Sultan Məhəmməd Bağdada yola düşüb. Vəzir də xəlifənin adından mənə çoxlu vədlər verir. Deyəsən, Baş Dədənin söylədiyi sözlər həyata keçməyə başlayır. Qoy, hələ Xatunla da məsləhətləşim, sonra qərar verərəm". Çapardan isə əlavə olaraq soruşdu:

- Hörmətli vəzir dillə çatdırasınız bir söz göndərmədi ki?

- Xeyr, Atabəy həzrətləri!

- Yaxşı, çəkilə bilərsiniz. Vəzirə söyləyərsən ki, gərək olsa, bu yaxınlarda öz çaparımı Bağdada göndərəcəm.

Çapar mürəxxəs olduqdan sonra qoruqçubası vəzir əl-Aşşarın gəldiyini söylədi.

Atabəy:

- Çağır gəlsin, - dedi.

Əl-Aşşar içəri girib baş əydi:

- Həzrət, Gəncədən iki nəfər gəlib sizinlə görüşmək istəyir, səhv etmirəmsə onları Gəncə camaatı sizin yanınıza xahişə göndərüb. Hər halda, onların dediklərindən belə başa düşdüm.

Atabəy həm yorğun idi, həm də beyni Bağdad xəlifəsinin vəzirinin məktubu ilə məşğul idi. Buna baxmayaraq buyurdu:

- Dəvət edin, xalqın göndərdiyi nümayəndələri dinləmək lazımdır.

Vəzir davula yaxınlaşıb onu üç dəfə döyəclədi. Qoruqçubaşı içəri girib baş əydi. Eldəniz əmr verdi:

- Gəncədən gələnləri çağırın.

Bir qədər sonra iki ağsaqqal onun hüsurunda idi. Qoruqçubaşı isə onları müşaiyət edirdi. Gələnlər Eldənizə baş əyib salam verdilər.

Onlardan biri danışmağa başladı:

- Gəncə əhlindən Atabəy həzrətlərinə salam gətirmişik. Bağışlayın ki, qiymətli vaxtınızı aldıq, amma sizin yanınıza gəlməkdən başqa çarəmiz qalmadı.

Atabəy öz sözlərilə onları ürəkləndirdi:

- Rahatsız olmayın, ağsaqqallar! Əgər bu boyda yolu qət edib gəlmisinizsə, deməli bir səbəb var. Buyurun, sizi dinləyirəm.

Onlardan daha yaşlısı dilləndi:

- Həzrət, indiki sultanın keçmiş vəziri Xasbəyin əmisi oğlu Rəvvadi Gəncəyə hakim təyin olunduqdan sonra gecəmiş də, gündüzümüz də əzab-əziyyəyə çevrilib. Günün günorta çağı soyğunçuluqla məşğul olur. Kimdən xoşu gəl-mir mal-mülkünü əlindən alır. Şəhərin hörmətli şəxslərinə böhtan atıb tutdurur, yaxud hamının gözü qabağında qamçılatdırır, təhqir edir, özündən başqa heç kimi tanımaq istəmir. Deyir ki, burda mənəm, Bağdadda kor xəlifə. Sizin kəndlilərə payladığınız torpaqları onların əlin-dən alır, özlərini başqa yerə sürgün edir, bir sözlə danışmaqla qurtaran deyil, başına dö-nüm. Gəncə camaatı bizi sizin yanınıza göndər-di ki, bu işə əncam çekəsiniz, bizi bu bəladan xilas edəsiniz.

Atabəyə Rəvvadi haqqında çox şeylər danış-mışdılar. Hər dəfə məsələni həll etmək istəmiş, gah işin çoxluğundan buna imkan tapmamış, gah da vəzir Xasbəy sağ olanda buna şərait ya-ratmaq istəməmişdi.

O, ayağa durdu və Gəncə nümayəndələrinin gözlərinə baxdı. Bu gözlərdə qorxu ilə bərabər əzab da gördü. Eldəniz qoruqçubaşıya göstəriş verdi:

- Oğlum Cahan Pəhləvanı yanıma çağır. - Qoruqçubaşı baş əyib çıxdı. O isə yenə ağsaqqallara üz tutub dedi: - Sizə söz verirəm ki, üç günə bütün əzablarınız arxada qalacaq, Gəncə əhlinin yenə əvvəlki kimi üzü güləcək.

Nümayəndələrin hər ikisi eyni zamanda ona dil-ağız etdi:

- Allah ürəyinizə görə versin! Tanrı bizə uzanan kömək əlinizi kəsməsin!

...Cahan Pəhləvan içəri girib baş əydi, susdu.

Atabəy oğluna baxıb əmr elədi:

- Cahan Pəhləvan, artıq özünü göstərməyin vaxtıdır. Bu gün, sabah iyirmi yaşını keçəcəksən. - Əli ilə yanında dayanan iki nəfəri göstərüb dedi: - Özünlə bu iki nəfəri də götürüb, beş yüz atlı ilə gedirsən Gəncəyə. Gəncə hakimi, o şərəfsiz Rəvvadinin dirisini atdöşü edib gətirirsən Naxçıvana. Nəbadə, ona qaçmağa imkan verəsən. Aydındırsa, get hazırlaş, sabah tezdən yola çıxacaqsan.

Cahan Pəhləvan "baş üstə" deyib Gəncə nümayəndələri ilə çıxdı.

Atabəy vəzirinə sual vermək istəyirdi ki, lay qapılar taybatay açıldı. Möminə Xatun zala daxil oldu. Başındakı qırmızı şal ona çox yaraşdığından daha da gözəlləşmişdi. Dörd qarın doğan

qadın, elə bil mələk idi, uçurdu, ayaqları yerə dəymirdi. Eldəniz vəzirinə işarə etdi ki, getsin. Vəzir ehtiramla baş əyib mürəxxəs oldu. Eldəniz xanımına baxıb düşündü: “Qadın gözəl olanda kişi onun küləsinə çevrilir. Vay halına ki, bu gözəlin məntiqi, ağılı da güclü ola. O zaman həmin kişi bu qadının həm də əsirinə dönür”.

- İşin çoxluğu başını necə qatıbsa, ov paltarını dəyişmədən, gələn kimi qəbullara başlamısan. - Möminə ona çatır-çatmaz atmacasını atıb salamladı. - Bir az istirahət edib dincələrdin. Qəbul həmişə var. Hə, bir də Arslanşah ovda başına gələnləri mənə danışdı. Az qaldı həyəcandan ödüm ağzıma gəlsin. Yaxşı ki işini etibarlı tutub şahzadəyə gizləncə qoruqçu qoymusan, yoxsa şərdən qurtula bilməyəcəkdik... Bir anaya oğul dağ çəkilməsinə qoymadın, sağ ol.

Atabəy gülümsəyib ona yaxınlaşdı, təsəlli verdi:

- O sinəsinə dağ çəkiləcək ananın da həyat yoldaşı mənəm. Heç qoyarammı, o anaya dağ çəkilsin. Ona dağ çəkmək mənə dağ çəkmək deməkdir. Qaldı işimin çoxluğuna, doğrudan da çoxdur. Sultanatlıqda işlər yenə qarışıb. Xəlifə Sultan Məhəmmədə xütbə oxumaqdan imtina edib, şahzadə Süleymanşaha xütbə oxuyub.

Sultan da qoşununu çəkib Bağdada gedir.

O, bu sözləri deyib katib masasına yaxınlaşdı, vəzir ibn Xubayrın məktubunu götürüb Xatuna verdi. - Buyur, oxu.

Möminə Xatun məktubu birnəfəsə oxuyub geri qaytardı:

- Burda bir tələ, hiylə olmazmı, Eldəniz? Qorxuram ki, xəlifə bizə kələk gələ, Sultandan istədiyini ala, sonra bizi qurban verə.

- Mən də ondan qorxuram, - Eldəniz tərəddüdsüz cavab verdi, - məgər bizim başqa yolu-muz varmı? Əgər Sultan Məhəmməd Bağdadı alarsa, xəlifəni ram edərsə, o zaman qələbənin ləzzətini dadacaq. Bax, əsil fəlakət onda başlayacaq. Xəlifədən sonra Sultan bizi ram etmək üçün Naxçıvana gələcək. Bir də ki, mənim Bağdada, xəlifəyə kömək göndərmək fikrim yoxdur. Fikrim var ki, digər əmirlərlə bir yerdə bir-başə Həmədana gedim. Aldığım məlumata görə, şahzadə Süleymanşaha xəlifə üç min əsgər verib Cibala göndərib.

Möminə onun fikirlərini təsdiqlədi:

- Düz deyirsən, əgər Sultan xəlifənin üzərində qələbə çalsə, növbə Naxçıvanındır. İndi bizim üç rəqibimiz var: xəlifə, xaşxaşilər, bir də Sultan Məhəmməd. Çox qəribədir ki, biz güc-

ləndikcə rəqiblərimiz də, düşmənlərimiz də çoxalır. - Yadına nəşə düşdüyündən soruşdu. - Bəs şahzadə Süleymanşahı xəlifədən başqa hansı əmirlər müdafiə edir?

- Bildiyimə görə, məndən və xəlifədən sava-yı, - o zalda gəzişməyə başladı, - əmirlər və hakimlər - Nüsrəddin Arslan-Apa, Alp-Quş Günüxur, Fəxrəddin Zəngi və əlavə bir neçə əmir... Onlar da bizə qoşulacaq.

Xatun adlarını eşitdiyi əmirlərin hamısını tanıyırdı:

- Ta de ki, şahzadə Süleymanşah artıq sultandır da.

- Allah Kərimdir, baxaq görək hadisələr hansı səmtə cərəyan edəcək. İndi xəbər göndərəcəm ki, şəhər hakimləri, başda Urmiya hakimi əmir Qurd Boz yürüşə hazırlaşsınlar. Hə, - o Xatununu xəbərdar etdi. - Oğlun, Cahan Pəhləvan buralarda üç-dörd gün olmayacaq. Dedim ki, rahatsız olmayasan. Onu ilk dəfə müstəqil iş dalınca Gəncəyə yollamışam...

...Cahan Pəhləvan Gəncəyə çatanda axşam düşür, qaranlıq qara kələğayı kimi şəhərin üzərinə çəkilirdi. Bu Atabəy oğlunun müstəqil olaraq tapşırıq yerinə yetirdiyi birinci günü idi. Buna görə də tələsib məsələni tez həll etmək,

atasının yanına üzüağ qayıtmaq istəyirdi. Uşaqlığı Gəncədə keçcə də, bu sevimli şəhərə çoxdandı gəlmirdi. Gəncə çox dəyişmişdi. Elə bil, bir neçə il bundan öncə burada zəlzələ olmuşdu. Şəhər çox gözəlləşmişdi.

Qərara aldı ki, məsələni elə bu gün həll etsin. Onunla gələn iki gəncəli hakim Rəvvadinin sarayını göstərdikdən sonra onları buraxdı ki, çıxıb evlərinə getsinlər. Özü isə Rəvvadinin sarayının mühasirəyə alınması üçün əmr verdi. Saray ikiqat dövrələmə mühasirəyə alındı. İki ağsaqqal isə evlərinə getmədi. Hay edib gəncəliləri hakimin evinin qarşısında toplanmağa çağırırdı. Hər yerə xəbər göndərdilər ki, bəs yerin yiyəsi gəlib, Rəvvadinin Əzrayılı Gəncədədir, yığışın ay camaat...

Gəncə hakiminin isə heç nədən xəbəri yox idi. Sarayında şərab içib, cariyələrlə əylənir, eyş-işrətlə məşğul olurdu.

Cahan Pəhləvanın əsgərləri bütün saray əhlini tərksilah etdi, çünki kiminsə öldürülməsi haqqında Atabəy əmr verməmişdi, ona görə ki, bu əhali onun öz təbəəsi idi.

Eldənizin oğlu və əsgərlər, əllərində qılınc Rəvvadinin yataq otağına girəndə, orada bir neçə cariyə Gəncə hakimi ilə eyş-işrətə baxırdı. Musiqiçilər bir küncdə oturub oynaq musiqi ça-

lır, bir neçə cariyə bu mahnının sədələri altında rəqs edirdi. Bir cariyə isə yarıçılpaq Rəvvadinin qucağında oturmuşdu. O hırıldaya-hırıldaya əllərini onun döşlərində, belində, yançaqlarında gəzdirirdi. Silahlıları görüb özünü itirmədi, heç cariyəni də qucağından düşürmədi. Bu insanlar onun əsgərlərinə oxşamırdı. Düşündü ki, bu yüzdə yüz basqındır. Bununla belə həyasızlığından, təkəbbüründən qalmadı, qışqırdı:

- Nə cəsarətlə mənim sarayıma, müqəddəs olan yatağa soxulmusunuz, basqın etmişiniz. Bilmirsiniz bunun bədəli ağır olacaq?

Atabəyin iyirmi yaşlı oğlu onun təhdidedici sözlərindən zərrə qədər də olsa səksənmədi, çaşmadı. Əlində qılınc düz gəlib yarıçılpaq Gəncə hakiminin və onun qucağında oturmuş cariyənin qarşısında dayandı, hirsle dedi:

- Yataq otağını müqəddəs hesab edən adamın şərəfi də, qüruru da, ləyaqəti də müqəddəs olmalıdır. Səndə isə bunların heç biri yoxdur, şərəfsiz! Əgər bunlardan biri səndə olsaydı, qudurğanlıq edib, Gəncə camaatını bu qədər incitməz, ləkələməz, alçaltmazdın. İnsanlara şər atıb tutdurmazdın, əmlaklarını əllərindən almazdın. Az qalıb ki, sayəndə bütün Gəncə yaltağa, satqına çevrilsin. Atabəy Eldənizin təbəəsini beləmi qoruyursan?

Onun ən önəm verdiyi Gəncəni, beləmi idarə edirsən? Qorxmursanmı yerin yiyəsi bir gün gəlib səndən haqq-hesab soruşacaq, şərəfsiz?

Əli qılınclı bu cavan oğlan onun adına böyük günahlar yazırdı. Şərəfsizlikdə və ləyaqətsizlikdə suçlandırırdı. Amma bu cavan, zəhmli oğlanın kim olduğunu bilmirdi. Rəvvadi özünü ələ aldı və qışqırtı ilə soruşdu:

- Axı sən kimsən ki, məni belə işlərdə günahlardırırsan? Məgər sən bilmirsən ki, arxamda kimlər durur, onlara nə cavab verəcəksən?

Atabəyin oğlu danışıq tərzini dəyişmədi:

- Mən Atabəy Şəmsəddin Eldənizin oğlu Cahan Pəhləvanam. Qaldı ki sənin arxanda kimin, yaxud kimlərin olmasına, bu mənim üçün əsas deyil, çünki sənin arxanda xalq yoxdur, camaat səni sevmir, səndən iyrənir. Bax, bu sənin üçün əsas olmalı idi, amma sən eşşək bunu qanmadın, başa düşmədin.

Rəvvadi Cahan Pəhləvanın adını eşidən kimi qucağındakı cariyəni kənara atdı. Bayaqqı müş-təbehliyindən əsər-əlamət qalmamış, üzünün özündənrazı cizgiləri yaltaqcasına əyilmişdi. Dizin-dizin yeri-yib onun uzunboğaz çarıqlarını öpmək istəyəndə Atabəy oğlu ikrahla bir addım geri çəkildi. Buna baxmayaraq, Gəncə ha-

kimi şirin dilini işə salmaq istədi:

- Atabəyimizin oğlu Cahan Pəhləvanın qə-dəmlərinə qurban olum! Gəlişini bilsəydim, qa-baqcadan hazırlıq görərdim.

Cahan Pəhləvan qılıncın ucu ilə cariyələri göstərdi:

- Yəqin belə hazırlaşırıdın, eləmi? - Əmr etdi.
- Musiqiçilər və cariyələr otaqdan çıxsınlar! Bi-zim sizinlə işimiz yoxdur. Bizim işimiz, - bu də-fə qılıncının ucunu Rəvvadinin üzərinə tuşladı, - bu şərəfsizlədir!

Musiqiçilər və cariyələr çəkilib getdikdən sonra Cahan Pəhləvan bu şərəfsizi qılıncdan keçirmək istədi, amma dayandı. Belə fikri ba-şından kənara atıb, iki əsgərinə göstəriş verdi:

- Bu şərəfsizi eşşək balası kimi elə döyün ki, canı çıxmasın, nəfəsi güclə gəlsin. Elə bu alt paltarında da Gəncədən çıxana qədər atdö-şü edin.

Üzünü çevirib çıxışa doğru irəliləyəndə arxa-dan Rəvvadinin çığırtı dolu səsinə eşitdi:

- Aman ver, Atabəy oğlu! İzn ver hər şeyi ba-şa salım, məndə bir günah yoxdur. "Bir şeyin qiyməti əldən gedəndən sonra bilinər". Mənə demişdilər ki, belə et, mən də etdim.

Cahan Pəhləvan onun sözlərinə fikir vermə-

di: "Bütün bunları atam Eldənizə danışarsan, artıq gecdir".

İki əsgər Gəncə hakimini o qədər döymüşdü ki, o nəinki yeriyyə heç ayağa belə qalxa bilmirdi. İki nəfər onun qoluna girib alt paltarda Cahan Pəhləvanın atının qarşısına atdı. Atabəy oğlu gözlədi ki, Rəvvadi özünə gəlsin. Bir qədər keçdikdən sonra Cahan Pəhləvan onda tərپəniş görüb qışqırdı:

- Qalx, düş atın qabağına. Səni Gəncədən çıxana qədər atdöşü edib aparacam.

Atlılar həyətdən çıxanda küçədə yüzlərlə insan məşəllə dayanmışdı. Onlar qəzəbli idilər, ancaq Gəncə hakimini alt paltarında, at qabağında görəndə qəzəbləri sevincə döndü. Kütlə arasından səslər eşidilməyə başladı:

- Bax belə, sən şərəfsizə bu da azdır!
- Elə bilirdin yerin yiyəsi sənin bu harınlığını görməyəcək, cəzanı verməyəcək!?

- Ədalət sahibi Atabəyə eşq olsun!
- İtə həya verilsə, məstin altını yeməz!
- Atabəy oğlu Cahan Pəhləvana eşq olsun!

Adamlar bir-bir yaxınlaşıb, döyülməkdən zərriyan və üz-gözü şişən Gəncə hakiminin üzünə tüpürür, sonra çəkilib gedirdilər.

Hardansa zurna, balaban, davulçunu da ta-

pıb gətirdilər. Oynaq musiqinin sədaları altında camaat sevinir, gülür, bayram edirdi, hətta kim-sə bir erkək qoç gətirib Cahan Pəhləvanın atının böyründə qurban da kəsdi. Atabəy oğlunun əsgərləri gözdən itənə qədər xalq çalıb-çağırdı, rəqs etdi.

Gəncədən çıxana qədər Cahan Pəhləvan onu atdöşü etdi. Ordan o yana isə əmr etdi ki, keçmiş Gəncə hakimini üzü üstə atın belinə yükləsinlər...

Naxçıvan qalasına çatan kimi Cahan Pəhləvan atın üstündə üzü üstə qalan Rəvvadini meydanda saxlayıb, əsgərlərə dinclik verdi, özü isə atasının yanına məruzə etməyə qalxdı.

...Bütün olanları Atabəy maraqla dinləyir, arada onunla fəxr də edirdi. Oğlu sərkərdəlik etməyə hazır idi. Tapşırığı olduğu kimi - əymədən, əskiltmədən, kiçiltmədən, şişirtmədən həyata keçirib. Rəvvadinin Gəncədə sonuncu dediyi sözlər onun daha çox marağına səbəb oldu. Oğlunu bir qədər təriflədikdən sonra dedi:

- Gedək görək, ona kim demişdi ki, belə etsin? Kimdən tapşırıq alıb o?

Hər ikisi Qala meydanına endi. Atabəy əmr verdi ki, Rəvvadini atın üstündən düşürsünlər. Onun halı heç özündə deyildi. Ağır-ağır zarı-

yırdı, ayaq üstə durmağa heyi qalmadığından böyrü üstə yıxılmışdı. Eldəniz əmr etdi ki, onun üstünə su töküb ayıltsınlar. Əsgərlərdən biri qaça-qaça gedib tuluqda su gətirdi. Suyun çoxluğundan Rəvvadi, at kimi fıxırıb başını sağa-sola silkələdi ki, üzündəki su ağzına dolub onu boğmasın.

Atabəy onun yanında çömbəlib soruşdu:

- Gəncədə Cahan Pəhləvana demisən ki, bu, mənim günahım deyil, sənə deyiblər belə et, belə də etmisən. Kim səni belə öyrədib? Hardan gəlib bu sifariş? Söyləsən, amandasan, söyləməsən, özüm sənin başını qılıncımdan keçirəcəm.

Keçmiş Gəncə hakimi zarıdı, ciyər dolu nəfəs almaq istədi, amma burnunda laxtalanmış qan buna imkan vermədi. Danışa da bilmirdi, ancaq başa düşürdü ki, indi danışmasa, bir daha heç vaxt danışmayacaq. O, ölüm ilə həyat arasında qalmışdı. İndi onu ölümdən qolunun gücü deyil, dili qurtara bilərdi. Dili isə ağzında, deyəsən ona yük olmuşdu.

Eldəniz qurşağından xəncərini çıxarıb onun boğazına dirədi:

- Söylə, yoxsa xirtdəyini kəsəcəm.

Rəvvadi güclə eşidiləcək səsle dilləndi:

- Sultan Məhəmməd tapşırırmışdı. Camaat

səndən narazı qalsın deyə. - O daha heç nə danışa bilmədi.

Eldəniz xəncərini qınına qoyub ayağa durdu:
- Söz verdim ki, amandasan. Mənim dövlətimin torpaqlarında bir də səni görsəm, əcəldən yaxanı qurtara bilməyəcəksən. - Sonra üzünü oğluna tutdu: - Buna paltar və yeməyə də bir şeylər verin. Qoy, əsgərlər onu sərhədə qədər yola salsınlar. Bütün ucbəylərinə də məktub yazın və bildirin ki, Rəvvadinin bizim torpaqlara girişi yasaqdır...

...Süleymanşah şahzadə Malikşahın yanına elçi göndərüb hüzuruna çağırdı və onu varis təyin etdi. Sultan Məhəmməddən narazı olan əmirilər birləşmiş qoşunlarla Həmədana doğru irəlilədilər. Sultan vəziyyəti belə görüb kiçik qüvvə ilə İsfahana getdi. Süleymanşah savaşıq, mübarizəsiz sultan taxt-tacına sahib oldu.

Lakin, çox çəkmədi ki, Süleymanşahı hakimiyyətə gətirən əmirilər - Eldəniz, Arslan-Apa, Alp-Quş və Zəngi bir-bir Sultanı tərk etməyə başladılar. Buna səbəb isə Süleymanşahın əy-yaşlıq və eys-işrətə qurşanması oldu. O, dövlət işlərini tamamilə unudaraq Səncərin yanında etdiyi sərxoşluğu Həmədanda da təkrar etdi. 1157-ci ildə Sultan Səncərin ölümü onun vəziyyəti

yətini daha da çətinləşdirdi. Atabəy öz qoşunu-nu Azərbaycana qaytardı. Mosul Atabəyi Fəxrəddin Zəngi isə yenidən Sultan Məhəmmədin tərəfinə keçdi.

Sultan Məhəmməd biləndə ki, Süleymanşahın müttəfiqləri onu tərk edib, Zəngidən kömək istədi. Əmir Zəngi Əli Küçük adlı sərkərdəni onun köməyinə göndərdi. Sultan Məhəmməd çətinlik çəkmədən 1159-cu ildə Süleymanşahın zəif qoşununu darmadağın etdi, özünü isə Mosul həbsxanasına göndərdi.

Sultan Məhəmməd Atabəy Eldənizin günahından keçdi, ancaq oğlu Cahan Pəhləvanı girov kimi yanında saxladı...

* * *

KONSTANTİNOPOL (İSTANBUL), 1159-cu il

On iki aprel 1159-ci ilin bazar günü xristianların müqəddəs Pasxa bayramında Bizans imperatoru Manuil Komnin qərara gəlmişdi ki, Yerusəlim kralı Balduin Yerusəlimli və baş sərkərdəsi Aleksey Ağsu oğlu ilə Aya Sofya kilsəsinə baş çəksin, orada şam yandırsın, daha son-

ra isə cıdırda cəngavərlərin nizə döyüşünə tamaşa etməyə getsin.

Hakimiyyətinin on altıncı ilində Bizans imperiyasının demək olar ki, rəqibi yox idi. Atası İoann Komninin zamanında zəif olan Bizans onun dövründə qismən güclənmişdi. Avropa ilə ciddi problemləri yaranmırdı, çünki 1143-cü ildə hakimiyyətə gəldikdən sonra qısa müddətli, ildırım sürətli hərbi əməliyyat nəticəsində imperiyanın şimalında yaşayan qıpçaqları rəqib etmişdi. Onlar da sakitləşmişdilər. Serblər öz aralarında mübahisəli məsələləri həll edə bilmədiyindən, başları özlərinə qarışmışdı. Macarlar Dalmatın sahillərinə yerləşməklə məşğul idilər. Roma papası və "Müqəddəs Roma imperiyası"nın imperatoru Avropada birincilik uğrunda mübarizə aparırdılar.

Şərqdə vəziyyət fərqli idi, baxmayaraq ki, səlcuqların zəbt etdiyi yerlərdə çoxmilyonlu xaçpərəstlər yaşayırdılar. Bu ərəfədə əsas 1127-ci ildə İmaməddin Zəngi tərəfindən qoyulmuş Mosul atabəyliyi daha da güclənmiş, xüsusən onun nəvəsi Qutbəddin Məhud (1149-1170) zamanında xristian şəhərləri Pamiza, Edes (Urfa), Qermankiya (Maraş) və başqa şəhərlər işğal olunmuşdu.

Baş komandan Aleksey Ağsu oğlunun da maraqlı tarixçəsi var idi. Belə ki, səlib yürüşü zamanı xaçlılar Manuilin babası Alekseyə (1081-1118) Ağsu adlı qıpçaq köləsi bağışlamış, imperator da onu sarayda saxlayaraq, oğlu İoannla bir yerdə tərbiyə etmişdi. Ağsu sonralar xaçpərəstliyi qəbul edib xaçlı qadınla evlənmiş, doğulan uşağına imperatorun şərəfinə Aleksey adı vermişdi. İoann (1118-1143) atasının ölümündən sonra hakimiyyətə yiyələndikdə Ağsu-nu baş komandan təyin etmişdi. Ağsu dünyasını dəyişdikdə isə Manuil onun oğlu Alekseyin baş komandan vəzifəsində qalmasına üstünlük vermişdi.

...Hər üç şəxs “Qızıl buynuz”dan çıxıb, çox da uzaqda olmayan Aya Sofya kilsəsinə doğru irəlilədilər. Mühafizə dəstəsi onları dövrəyə almışdı. Kücə boyu imperatora baxmaq və onu salamlamaq üçün düzülən insanlar onları alqışlayır, imperator isə bu alqışlara əl eləməklə cavab verir, əmisi oğlu ilə söhbətindən də qalmırdı.

Manuil əmisi oğlu kral Balduinlə məsləhətləşmələr aparırdı.

- Qütbəddin Məhud Konstantinopola elçi göndərib. Xəbər edib ki, mənim tutduğum şəhərləri Mosul Atabəyliyi-nin torpaqları hesab

etsən, sərəncamımda olan altı milyon xristianı sizə qaytara bilərəm. Siz özünüz imperiyanın harasına istəyirsiniz onları paylaşdıra bilərsiniz. Mən də bu zaman böyük bir ordu ilə Hələbə yürüş edirdim. Elçinin bu sözlərini eşidib yarı yoldan qayıtdım. Səbəbi də bilirsənmi nədir, hörmətli kral?

Balduin ona diqqətlə baxdı:

- Təxmin edirəm, imperator həzrətləri! Hələb Konstantinopoldan min kilometrdən artıq bir məsafədə yerləşir. Əgər siz Hələbə hücum etsəniz, Mosul Atabəyi yolunuzu kəsəcək, sizə gələn ərzağın və başqa yardımların da qarşısı alınacaq.

İmperator onun sözlərini təsdiqlədi:

- Hə, elədir. Yolda mənə xəbər verdilər ki, Hələb qalası, onun istehkam divarları çox güclüdür. Ən azı Hələbi bir il mühasirədə saxlamaıydım ki, şəhərdəkilər aclıqdan qapıları açsın, amma bu bir ildə mənim ordumun içində mənəvi aşınma gedə bilərdi. Qalib ikən məğlub duruma düşə bilərdim. Bu isə Konstantinopolda mənim hakimiyyətimin sonu olardı. Həm ordumu qoruyub saxladım, - güldü, - həm də taxt-tacımı.

Əmisi oğlu onu dəstəklədi:

- Düz etmisən, imperator həzrətləri! İndiki zamanda hakimiyyəti qorumaq çətindir. Nəzərə alaq ki, böyük qardaşınız İsaak fürsət gözləyir ki, ayağınız büdrəsin. Dərhal üstünüzə yeriyib, rəhmətlik atanızdan da, sizdən də qisas alacaq.

Söhbətə baş komandan Aleksey Ağsu oğlu qarışdı:

- İmperator həzrətləri! Maniskert (Malazgird) döyüşündən keçən səksən səkkiz il ərzində Bizans bu qədər güclü, rəqiblərimiz və düşmənlərimiz bu qədər zəif olmamışdı. Qərbdə müşkülümüz yox, Şərqdə sultanlıq üstündə sahzadələr bir-birilərini öldürür, taxt-tac uğrunda aparılan mübarizədə daha da zəifləyir, daha da gücsüz olurlar. Elə isə bu vəziyyətdən niyə istifadə etməyək? Niyə itirdiyimiz torpaqları geri qaytarmayaq? Özü də hal-hazırda döyüşən yüz min əsgərimiz var, həm də onlar qənimət üçün darıxıblar. İzn verin, mən ordunu Şərqə yönəldim, siz isə paytaxtda qalın.

Yerusəlim kralı maraqla gözləyirdi ki, imperator hansı cavabı verəcək. Əgər imperator savaşa getsəydi, uğur qazanılan zaman, o da yeni torpaqlar əldə edəcəkdi.

İmperator Manuil isə Aleksey Ağsu oğlunun

sözlərinə etiraz etdi. Səksən səkkiz il bundan öncəki Maniskert döyüşü, imperator Diogenin Alp Arslan tərəfindən əsir alınması, bundan sonra imperiyanın dağılmasının sürətlənməsi onu elə qorxutmuşdu ki, səlcuqlarla açıq döyüşə girməyə cəsarət etmirdi. Odur ki, dilləndi:

- Siz bu türkmənlərin bir-biri ilə savaşıması, bir-birlərini didməsinə fikir verməyin. Elə ki, onlara xaricdən təzyiq və hücum olur, bir yumruq kimi birləşirlər, bir bayraq altında toplaşırlar və məğlubedilməz olurlar. Onda qələbədən ruhlanıb yeni torpaqlar tutmaq haqqında fikirləşirlər, - dedi və əlini etiraz formasında yellədi. - Yox, ən yaxşısı budur ki, imkan verək bir tərəfdən onlar özlərini zəiflətsinlər, digər tərəfdən də xaxşaşilər onların şahzadələrini qətlə yetirməklə sıralarını seyrəltsinlər.

Onlar Aya Sofya kilsəsinə çatdılar. Kilsənin həyətində patriarx Mixail Kurkuas bayram geyimində onları gözləyirdi...

...Baş Dədə gözlərini açdı. Nəticəsi ayaqlarını qarnına yığaraq büzüşmüşdü. Qoca səsinə çıxartmadı. Nəticə babasına qulaq asa-asa yuxuya getmişdi. Baba da danışa-danışa mürgüləyibmiş. Bu dəfə nə isə xatırlamaq üçün gözlərini yumdu. Xatirələri oyandı, amma qapının sa-

kitcə döyülməsi onu keçmişdən qaytardı. Xatırlamaq istədiyi şeylər dumana, ilğıma dönüb keçmişə qayıtdı. Gözlərini qapıya zilləyib zəif səslə “gəl” dedi.

Qapının cırıltı ilə açılmasına Nəticə də yuxudan ayıldı. Yatmağına təəssüflənsə də, “Sabahın xeyir, baba” deməyi unutmadı. Nökər əlinə də sini içəri girib, ortalığa qoydu.

- Sabahın xeyir, dədə!- dedi, - hərcənd sabah çoxdan olub. Durun çörəyinizi yeyin. Qızıl Arslan da iki dəvə yük göndərib, onları neyləyim?

- Sənin də sabahın xeyir, oğul! Gəl dolçadan əlimə su tök, - deyə müraciət etdi.

Nökər küncdən ləyən və dolçanı əvvəlcə babanın, sonra səsə oyanan Nəticənin qarşısına qoyub, onların əllərinə su tökdü. Baba əllərini dəsmalla qurulayanda, o ləyən və dolçanı aparıb yerinə qoydu.

- Yüku boşalt anbara, - deyə Baş Dədə tapşırıq verdi, - taliblərimizə lazım olan şeylərdir, yəqin. Mənim adımdan da Atabəyə təşəkkürümü bildir.

Nökər səssiz çəkilib getdi. Hər ikisi süfrəyə yaxın oturdu. Nəticə isti çörəyi götürüb onu iki yerə böldü, bir parasını babasına verdi. Özü isə

tikəni yağa basıb ağzına qoydu. Çörəyi udduqdan sonra dilləndi:

- Hə baba, necə yuxuya getdimsə, ən maraqlı yerləri eşitmədim.

Baba gülümsündü:

- Ən maraqlı yerlər bundan sonradır...

...Sultan Məhəmməd Eldənizin ona qarşı çıxmasını hec cür bağışlaya bilmirdi. Yalnız Atabəy ona məktub göndərdikdən sonra bir qədər yumşaldı. Məktubda deyilirdi: "Sultan həzrətləri! Mən dövlət evinin qulu və məmlüküyəm. Sənin bayrağın burada dalğalanmamışdan öncə əmin Süleymanşah mənə qoşulmuşdu. Biabır olmamaq üçün, sonra deməsinlər ki, onu köməksiz qoydum. İnsanlar orda-burda danışmasınlar ki, Sultan Məsudun qardaşı Süleymanşahı taleyin ixtiyarına buraxdım. İndi hər şey aydındır. Sultan birdir, o da sizsiniz və sizin ölkənin idarə olunmasına nə kömək gərəkdirsə, onu etməyə hazıram".

Lakin, Sultan Məhəmməd bu məktubdan sonra onu yalnız Arranın hakimi təyin etdi. Azərbaycanın hakimliyini Marağa hakimi Arslan-Aba Ağ Suncura tapşırıb Bağdada yürüşə hazırlaşsa da əcəl imkan vermədi. Sultan 1159-cu ilin sonunda xəstələndi və dünyasını dəyişdi.

Sultan Məhəmmədin ölümündən sonra yeni sultanın namizədliyi müzakirə olunanda fikirlər haçalandı. Əmirlərin bir hissəsi Məhəmmədin əmisi oğlu Malikşahı varis kimi görür, bir hissəsi şahzadə Arslanşaha üstünlük verirdi. Üçüncülər isə Süleymanşahın namizədliyi üzərində dayanmışdılar.

Üstünlüyü böyük ordu ilə Həmədana gələn Rey hakimi İncə bəyin təkidini ilə Süleymanşah qazandı. O da nəzərə alındı ki, artıq xəlifə Süleymanşahın adına xütbə oxutdurur.

Atabəy Eldənizin gücünü və sultanatlıqda nüfuzunu nəzərə alaraq, bu dəfə Süleymanşah Malikşahı deyil, onun oğulluğu Arslanşahı varis təyin etdi və fərmanı Naxçıvana, Atabəyə göndərdi. Varisin adı xütbədə çəkilməyə və kəsilən sikkələrdə göstərilməyə başlandı.

Belə vəziyyət İsfahanda oturan Malikşahı qane etmədiyindən, o, əmisi Süleymanşahı tanımaq istəmədi və ona sədaqət andı içməkdən imtina etdi. Malikşah bir neçə min əsgər yığıb Bağdad xəlifəsinə məktub göndərdi ki, əgər Süleymanşahın adı xütbədən çıxarılmasa, Bağdada yürüş edəcək.

Vəzir ibn Xubayr onun bu tələbini razılıqla qarşılayıb, Malikşaha çoxlu hədiyyələr və çox

gözəl bir cariyə göndərdi. Bu cariyəni vəzirin xahişi ilə Əlamut qalasının Sahibəzəmi Bağdada məsləhət bilmişdi.

1160-ci ilin əvvəlində Malikşah İsfahanda zəhərlənərək öldürüldü.

Bundan sonra isfahanlılar Malikşahın tərəfdarlarını şəhərdən qovaraq, Süleymanşaha sədaqət andı içdilər.

Elə həmin ilin əvvəllərində, iyirmi beş il xəlifəlik etdikdən sonra xəlifə əl-Muktafi dünyasını dəyişdi. O səlcuqların dövründə abbasilərdən birinci xəlifə idi ki, Səlcuq evinin qarşıdurmalarından, münaqişələrindən istifadə edib Bağdadı müstəqil elan elədi. İlk dəfə idi ki, vəzirləri, əmirləri, qaziləri və digər məmurları özü təyin edir, ordu yaradır, çox zaman isə şahzadələr arasında guya barışdırıcı rol oynayır. Və o, bunu bacardı.

Yeni xəlifə isə əl-Muktafinin oğlu əl-Mustanqid elan olundu. Yeni xəlifə taxta oturan kimi Süleymanşaha məktub göndərərək tələb etdi ki, İraq sultanatlığında, atasının dövründə olduğu kimi, indi də xəlifənin adına xütbə oxunsun.

Sultan onun bütün şərtlərini qəbul etdi və eyni zamanda iki qazisini naib kimi Bağdada göndərdi. Süleymanşaha belə məsləhət görmüşdülər ki, naib kimi göndərilən qazilər xəlifəyə nəzarət edə

bilər, Bağdadda xəlifənin fəaliyyətini göz önündə saxlayarlar. Lakin xəlifə əl-Mustancid Sultanın elçilərini heç qəbul da etmədi, bununla da Səlcuq evindən asılı olmadığını, müstəqil siyasət yürütdüyünü əyani şəkildə ortalığa qoydu.

Süleymanşah isə taxta oturduğu gündən yenə sərxoşluqla, eyş-işrətlə məşğul oldu. O səhərdən axşamacan şərab içir, saraydan kənara çıxmır, da-im kefli gəzirdi, hətta iş o yerə çatmışdı ki, Sultan Ramazan ayında da şərab içir, oruc tutmur, təkid ediləndə isə məscidə kefli gedirdi.

Onun bu əməllərindən bezən əmirilər və din xadimləri qərara aldılar ki, Süleymanşahı devirsinlər.

1160-cı ilin sonunda əmirilər Sultanı həbs edib, vəzirlərini və ona yaxın olan insanları qılının ağzına verdilər. Sultanı isə Həmədan qalasının həbsxanasına göndərdilər. O, burada beş ay yatdı və əmirilərə dəfələrlə xəbər göndərdi ki, bundan sonra dilinə şərab vurmayacaq və bunun üçün Quran kitabına əl başmağa da hazırdır, amma nəticəsi olmadı. Çünki Süleymanşah iki dəfə Sultan taxtına oturandan sonra eyni hərəkətləri etmişdi. Əmirilər onu üçüncü dəfə sultan görmək istəmirdilər. 1161-ci ildə Süleymanşah boğularaq öldürüldü.

ARSLANŞAH VƏ ATABƏY HAKİMİYYƏTƏ GƏLİR

Naxçıvan qalası, 1161-ci il

Həmədandan gələn çapar Naxçıvan qalasına girəndə Atabəy sübh namazını qılırdı. May ayı olduğundan çiçəklərin ətri adamı uzaqdan vurur, quşlar bəhsə girirmiş kimi elə hey oxuyurdular. Dağlarda qar yavaş-yavaş əriməyə başladığından Araz çayının suyu artmış, çayın səsinin gurultusu çoxalmışdı.

Atabəy başını möhür daşından qaldıranda qala meydanında at kişnərtisi eşitdi. Yaxınlaşıb pəncərədən meydana baxdı. Həyətdə qan-tər içində olan bir at və üstündə tanımadığı bir nəfəri gördü. Ata baxanda başa düşdü ki, heyvan səhərə qədər yol gəlib. Görünür, təcili xəbər vardı: "Allah axırın xeyrə calasın" deyə ürəyində fikirləşdi.

Bir azdan qoruqçubaşı izn alıb içəri girdi, baş əyib söylədi:

- Atabəy həzrətləri! Həmədandan Qurd Boz və digər əmirilər sizə təcili məktub göndəriblər.

Sultan Məhəmməd dünyasını dəyişdikdən sonra Eldənizin oğlu Cahan Pəhləvan girovluqdan geri qayıtmış, Atabəyin məsləhəti ilə əmir

Qurd Boz Həmədana qulluğa getmişdi. Çapar söylədi ki, dərhal da geri qayıtmalıdır.

O, məktubu alıb açdı, birnəfəsə oxudu. Gözlərinə inanmadı. Yadına iyirmi beş il öncə Baş Dədənin Gəncədə Arslanşahı görəndə dediyi “xoş gəlmisən, Sultanım” sözləri düşdü. Qocanın söylədikləri bir-bir həyata keçirdi.

Atabəy bir qədər fikirləşdi, sonra qoruqçubasıya göstəriş verdi:

- Dərhal Möminə Xatunu, oğlanlarım Arslanşahı, Cahan Pəhləvanı, Qızıl Arslanı bura çağır. Saçlarını orda isladib mənim yanımda qurutsunlar, hə, sonra da çapara de gözləsin, onu istirahət otağına aparın dincəlsin. Əgər izn alsa getməyə, bir kisə də qızıl verərsən.

Qoruqçubası fikirləşdi ki, Atabəy pulu elə-belə dağıdan deyil, xeyir ola, belə səxavətli olub, amma heç nə demədi. Onun vəzifəsi sual vermək yox, görəvinə yerinə yetirmək, Atabəyi və onun ailəsini, qalanı qorumaq idi. “Baş üstə” deyib qapı arxasında görünməz oldu.

Eldəniz öz dünyası ilə baş-başa qaldı. “İndi yaz ayıdır, - düşündü, - sevincimin həddi-hüdudu yoxdur, az qalır çiçək açım, çırtlayım. Deməli, sevincin də rəngi varmış, o yaşıldır. İndi mən neyləməliyəm, hansı addımlar atmalıyam? Əgər

hər şey doğurdan da əmir Qurd Bozun yazdığı kimidirsə, nədən başlamalıyam?" Beynində birdən-birə o qədər sual yarandı ki, heç bilmədi cavabına hansından başlasın. Onu sual-cavab dünyasından lay qapıların taybatay açılması qurtardı. İçəri əvvəlcə Möminə Xatun, sonra oğlanları daxil oldu. Hamısı həyəcan və tələş içində idi. Onların heç biri səhər-səhər bura təcili çağırılmalarının səbəbini bilmirdi. Möminə dərhal soruşdu:

- Nə olub, nə xəbər var!? Naxçıvana hücum ediblər, yoxsa!?

Atabəy onu sakitləşdirməyə çalışdı:

- Olmağına olub, amma sakitləş, - dedi, - sən dediyin deyil. Həmədandan təcili xəbər var, ona görə birinci sizi bura yığmışam. Düşündüm ki, belə məsələni əvvəlcə ailə içində müzakirə etsək, daha yaxşı olar. Hamı əyləşsin. - Hamı yaşına görə sıra ilə xalçanın üstündəki döşəkçədə oturdu. Özü isə yuxarı başdakı döşəkçənin üstündə əyləşdi. Çaparı göndərdiyi məktubu xanımına uzatdı ki, oxusun. Qadın məktubu alıb həyəcanla oxumağa başladı. Orada yazılmışdı: "Atabəy həzrətləri! Sultan Süleymanşah həbsxanada dünyasını dəyişəndən sonra biz saray əmirləri, bir neçə əyalətin hakimləri və atabəyləri yığılıb qərara aldığımız ki, oğlunuz Arslan-

şah varis kimi taxt-taca ən layiqlisidir. Bir halda ki, taxt-taca varis kimi xəlifə onun adına xütbə oxuyur, o zaman oğlunuz niyə Həmədanda deyil, Naxçıvandır? Tələsin! Taxt-tac Arslanşahı və sizi gözləyir. Gəlməmişdən öncə xəbər yollayın ki, təhlükəsizlik tədbirləri görüm.

Sizə sadıq əmir Qurd Boz”.

Möminənin gözlərindən yaş axması Atabəyin nəzərindən qaçmadı. O əlini xatununun əlinin üstünə qoydu. Elə bil bu əlin istisindən, sehrindən Xatun kövrək hissləri özündən qovub düşünməyə başladı. Əlindəki kağızı oğlu Arslanşaha uzatdı. Varis də öz növbəsində məktubu oxuyaraq o biri qardaşlarına ötürdü.

Ortaya lal sükut çökdü, amma bu lal sükunun içində hər şey vardı: yüksəliş də, eniş də, suallar da, cavablar da, həyəcan və təlaş da, hüzn də. Bir sözlə hamı danışdı, ancaq ortada lal sükut vardı. Hamı beynində danışdı, dillər isə hələlik susmağa üstünlük vermişdi.

Nəhayət lal sükutu Atabəy özü pozdu:

- Hə, nə fikirlər var? - O, əvvəlcə Möminə Xatuna, sonra oğlanlarına baxdı. - Qarşımızda çox böyük və məsuliyyətli dövr dayanır. Düzgün və vaxtında addım atmasaq, bu məsuliyyət dalğası bizi yandırar. Yox, ağıllı tərpanib, düz-

gün hərəkət etsək, bu dalğanı dəf edə-edə gedəcəyik. Biz gecikə-gecikə tələsməliyik, hələlik zaman bizim xeyrimizə işləyir.

Möminə Xatunun fikirləri bir anlığa dolaşsa da, məntiqinin gücü hesabına gələcəkdə atacaqları addımları beynində sıraladı. Bir vaxtlar Həmədan sarayında Sultan Xatunu kimi cəmi üç il otura bilmişdi. İndi isə Sultan anası kimi Həmədana dönə bilərdi, amma o heç Sultan sarayında yaşamaq istəmirdi. Naxçıvana çox alışmışdı, şəhər ona doğmalaşmışdı.

Eldəniz ona baxırdı, birinci onun danışmasını gözləyirdi. Möminə bunu hiss etdiyindən məntiqinə güc verdi:

- Gözlədiyim vaxt gəlib çatdı. Biz bu anı Atabəylə illərdir gözləyirdik. Bu ana qovuşmaq üçün oddan, alovdan, soyuqdan, şaxtadan keçdik. Bizi yıxmaq, bizə badalaq vurmaq istəyənin ağzını və əllərini başqa yerə yönəlttik. Bizə olan sui-qəsdlərdən qurtulduq. Ağzımız qəlbimizdə oldu, qəlbimiz ağzımızda yox. Amacımız o idi ki, qanuni varis, oğlumuz Arslanşah öz haqqını alsın. Allaha şükür ki, bu an gəlib çatdı. Amma qorxum hələ çəkilməyib. - O tərəddüdlə Atabəyə baxdı. - Qorxuram ki, bu, tələ olsun. Ən güclü namizədi Atabəylə

oyun oynayıb sıradan çıxarsınlar.

Atabəy bir qədər düşündü. Xatununun dediklərində həqiqət də ola bilərdi. Bəs nə etmək lazımdır? Əvvəlcə öz-özünə cavab verdi, sonra hamı eşitsin deyə uca səslə dilləndi:

- Bunun da yolu var: birincisi sarayda əmir Qurd Boz və digər əmirlər kimi arxamız, gücümüz var. Onlar buna yol verməzlər. İkincisi, biz ora gedib çıxana qədər Naxçıvandan göndərdiyimiz casuslar oradakı ab-havanı öyrənib bizə çatdıracaqlar. - O susub yenə hamıya baxdı. - Ən başlıcası isə biz Naxçıvandan iyirmi minlik qoşunla Həmədana yola düşəcəyik. Mən dərhal Qurd Boza məktub yazıb bildirəcəyəm ki, andıçmə mərasimi törə qaydalarına uyğun olaraq şəhərdən kənarda qurulmuş çadırların içində olsun. O zaman bizim ordu da bu çadırların ətrafında olacaq. Düşünürəm ki, atacağımız addım bizi pis işlərdən qoruyacaq.

O, bu sözləri deyib ayağa durdu, onunla bərabər hamı ayağa qalxdı.

- Haydı, gedin hazırlaşın! Cahan Pəhləvan orduya sərkərdəlik edəcək. Ətraf yerlərdən də ehtiyat əsgərlərimizi cəlb et. Bu işdə sənə vəzir Şahab da kömək göstərəcək. Haydı, hazırlaşın. - O davula yaxınlaşıb, üç dəfə döyəclədi. Qoruq-

çubaşı içəri girən kimi əmr verdi:

- Vəzir Şahabı təcili hüzuruma çağır.

- Atabəy həzrətləri! Vəzir Şahab qəbulunuzdadır, sizin əmrinizi gözləyir.

Vəzir içəri girən kimi göstəriş verdi:

- İki gündən sonra Cahan Pəhləvanın sərkərdəliyi ilə iyirmi min qoşunla Həmədana doğru yola düşəcəyik. Ona nə kömək lazımdırsa edin.

Vəzirlə Cahan Pəhləvan bir yerdə çıxdılar. Daha sonra o birilər qəbul otağının qapısına doğru irəlilədilər. Atabəy isə məktub yazmaq üçün masaya yaxınlaşdı...

...Şahzadə Arslanşah, Atabəy ailəsi və əsabələri ilə birlikdə iyirmi minlik qoşunla Araz çayını Culfadan keçərək Həmədana doğru gedirdi. Bütün qoşunun içində yalnız Atabəyin göy rəngli, üstündə ikibaşlı qartal rəsmi olan bayrağı dalğalanırdı. Eldəniz bu iki günün içində səfərə xüsusi hazırlaşmışdı. Əvvəlcədən hər şəhərə çapar göndərmişdi ki, bəs hakimlər hazır olsunlar. İraq sultanatlığının yeni sultanı və Atabəy Eldəniz buradan keçəcək. Şəhər hakimləri yeni Sultanın və Atabəyin yanında yerlərini şirnin salmaq üçün əllərindən gələni, hətta gəlməyəni edirdilər. Onların bəziləri öz süvarilərlə və Eldənizin izni ilə onlara qoşulurdular. Beləcə

Həmədana çatanda ordunun sayı otuz beş mini ötdü. Hər şəhər hakiminin göstərişi ilə xalq şəhərdən kənara çıxıb yeni sultanı və Atabəyi salamlayırdı, amma o qəti göstəriş vermişdi ki, heç bir şəhərə daxil olmuruq, hər yerdə kənarla irəliləyirik. Bu həm vaxt itirməmək, həm də təhlükəsizlik tədbirlərinin gücləndirilməsi üçün edilmişdi. Eldəniz hər an düşünürdü ki, nə bilmək olar, hansı küçədən, yaxud tindən xaşxaşı çıxıb sui-qəsd törətmək istəməyəcək. Çox tədbirli olmaq lazım idi. O, qabaqcadan şəhərə səlahiyyətli nümayəndəsini göndərir və tələb edirdi ki, qoruma işlərini gücləndirsinlər.

Bu iki gündə kimə hansı vəzifənin verilməsi haqqında da fikirləşmişdi. Bu barədə hələ Naxçıvanda olanda zövcəsi və şahzadə Arslanşahla məsləhətləşmələr aparmış və ümumi razılığa gəlmişdilər.

...Həmədandan kənarda yüzlərlə ağ cadır qurulmuş, hər çadırın üstündə şəhərini və tayfasını bildirən bayraqlar sancılmışdı. Rəngbərəng bayraqlar, üstündəki damğalar kimin hansı çadırdə yerləşdiyindən xəbər verirdi.

Əmir Qurd Boz tapşırığa əsasən andiçmə mərasiminə ən yüksək səviyyədə hazırlanmışdı, bütün xidmətçilər, nökərlər, qulamlar yalnız

etibar etdiyi insanlardan seçilmişdi. Hər kəsə vəzifəsini necə icra edəcəyi təlimatı verilmişdi. Amma bu qədər insanın içində ortalığa sızmaq xaxşaxşilər üçün heç də çətin deyildi...

Atabəyin çaparı önçədən atını çapıb əmir Qurd Boza yaxınlaşaraq söylədi:

- Əmir həzrətləri, şahzadə və Atabəy yarım ağac mənzilindədirlər, qoşun da arxasınca gəlir.

Əmir Qurd Bozun göstərişinə əsasən hamı vəzifəsinə uyğun olaraq sıralandı. Çadırlardan yüz metr aralıda aşıqlar, zurnaçılar, davulçular durdular. Onlara əmr verilmişdi ki, atlılar görünən kimi çalmağa başlasınlar. Atabəy tapşır-mışdı ki, çadırlara yaxınlaşan kimi ordu düşər-gənin ətrafında dövrələmə yerləşsin, özü isə beş yüz nəfərlə çadırların mərkəzində qurul-muş böyük ağ çadıra doğru gedəcəkdi.

Əmir Qurd Boz isə atını minib, bir neçə əmir-lə gələnləri qarşılamağa getdi.

Yarım ağac mənzilinə çatanda əmirilər şahza-dəni və Atabəyi görən kimi atdan düşüb diz çökdülər. Gələnlər isə yüyənlərini dartıb atları-nı durdurdular. Əmirilər hamısı bir ağızdan onları salamladılar:

- Sultanımız Arslanşah və Atabəyimiz Şəm-səddin Eldəniz xoş gəlib, səfa gətirib!

Atabəy sağ əlini ürəyinin üstünə qoyub onları salamladı və əli ilə işarə elədi ki, yola davam etmək lazımdır.

Çalğıçılar atlıların gəldiyini görən kimi, musiqi səsi ətrafı bürüdü. Onlar elə həvəslə çalırdılar ki, az qalırdı adamın sümükləri oynasın. Musiqiçilər gələnlərin sağ tərəfində sıralanmışdılar. Atlılar yaxınlaşdıqca musiqinin səsi daha da gurlaşdı.

Atabəyin dəstəsi çalğıçıların bərabərinə çatanda gözlənilməz hadisə baş verdi. Davulçulardan biri davulunu çala-çala Eldənizin atının qabağını kəsərək ayaqlarının məharətini yeyin-yeyin oynamaqla göstərdi. Davul çalan ayaqları ilə o qədər gözəl oynayırdı ki, şahzadə və Atabəy atlarını saxlayıb, onun gözəl rəqsinə tamaşa etməyə başladılar. Hər şey də bundan sonra vəqə oldu. Davul çalan davulunu yerə atıb ayaqlarının rəqsinə qollarını da əlavə etdi. Bu zaman o, heç kimin gözləmədiyi halda rəqs edirmiş kimi əlini çuxasının altına apararaq oradan qəmə çıxarıb Eldənizin üstünə tullandı. Və elə göydəcə donub qaldı...

Möminə Xatun Atabəyin arxasında durmuşdu. Davul çalanın onun ərinin qarşısında rəqs etməsi nəzərdə tutulmamış, onun özünə də heç

nə deyilməmişdi. Bu da Möminəni şübhələndirmişdi. Ona görə də kiçik xəncərini çıxardıb tutmanın üstünə qoymuş və davulçunun hərəkətlərini diqqətlə izləməyə başlamışdı. Davulçu qəməsini çuxasından çıxardanda xəncər artıq Xatunun əlində idi.

...Davulçu boynuna xəncərin necə batdığını hiss etmədi. Xırıldayaraq Atabəyin atının ayaqları altına yığıldı. Ara qarışdı, adamlar o tərəf-bu tərəfə qaçmağa başladılar. Atabəy əlini qaldırıb hamını sakitləşdirdi, sonra dönüb Xatununa baxaraq məmnunluqla gülümsədi və göstəriş verdi:

- Yolumuza davam edirik. Musiqiçilər də dayanmasın, çalsınlar.

İki qoruqçu dərhal ölmüş davulçuya yaxınlaşaraq hərəsi bir ayağından yapışb leş kimi sürüyüb apardılar...

Atlılar düşərgənin ortasında qurulan böyük ağ çadırın qarşısında dayandılar.

Möminəni qadınlar olan çadıra yola saldılar.

Andiçmə yerində taxt qoyulmuşdu. Yüz əlli nəfərə yaxın əmir və əsilzadə xalçaların üstünə qoyulmuş döşəkçələrdə əyləşmişdi. Şahzadə və Atabəy çadıra daxil olanda hamı diz çöküb ona təzim etdi.

Arslanşah taxtda oturduldu. Əmir Qurd Boz tacı Eldənizə verdi. O, şahzadə oturmuş taxtın arxasında dayandı və tacı Arslanşahın başı üstündə saxlayaraq dilləndi:

- Hörmətli əmirlər, vəzirlər, vəkillər, atabəylər! Sizin xahişiniz və ricanızla bu gün bu taxt-tacın qanuni varisi, Sultan Toğrulun oğlu şahzadə Arslanşah halal taxtına çıxır və Sultan elan olunur. Allah onun hakimiyyətini və ömrünü uzun etsin! Bu sözləri deyib tacı, sultan elan edilmiş şahzadənin başına qoydu. Sonra əlavə etdi. - Qoy mollabaşı bir "Fatihə" oxusun, ölən-lərimizin, Sultan Toğrulun ruhu şad olsun.

Sultandan sol tərəfdə əyləşmiş mollabaşı iki əlini də sinəsi bərabərinə qaldıraraq bərkdən dedi:

- Fatihə.

*Rəhimli, mərhəmətli Allahın adı ilə,
Həmd olsun Allaha, Aləmlərin rəbbinə,
Rəhimli, mərhəmətli olana,
Haqq-hesab gününün Sahibinə,
Biz yalnız sənə ibadət edirik,
Yalnız səndən kömək diləyirik,*

Bizi doğru yola yönəlt, nemət verdiyin kəslərin yoluna,

Qəzəbə duçar olanların və azanların yoluna yox.

O "Fatihə"ni oxuyaraq iki əlini də saqqalına aparıb "Amin" dedi. Çadırdan yalnız "Amin" səsləri eşidildi. Sonra mollabaşı dua oxudu:

- Allah cəmi ölənlərimizə rəhmət etsin! Sultan Toğrulun ruhu şad olsun!

Yenə hamı "Amin" , "Sultan Toğrulun ruhu şad olsun!" - dedi.

Sultan Arslanşaha sədaqət andını birinci olaraq Şəmsəddin Eldəniz içdi. O, oğulluğunun qarşısında diz çökərək, mollabaşidan götürdüyü "Qurani-Kərim"i sol əlinə aldı, sağ əlini onun üstünə qoydu və dilləndi:

- And olsun bu "Qurani-Kərim"ə, and olsun babalarımızın ruhuna! And olsun göyə-yerə! İndiyə qədər şahzadəni oğlum sayırdım, bu gündən Sultanımdır! Ölənə qədər Sultan həzrətlərinə sədaqətlə xidmət edəcəyim şəksiz və şübhəsizdir. Sultan həzrətlərinin düşməni mənim düşmənim, dostları mənim dostlarımdır. And içirəm ki, onun sahibi olduğu torpaqların bir qarışını da kimsə Sultan həzrətlərindən ala bilməz. Onun başçılığı altında ölkəmizdə əmin-

lik və sülh uğrunda mübarizə aparacaq, dövlətimizin çiçəklənməsi və inkişafı üçün əlimdən gələni əsirgəməyəcəm.

Bu sözləri deyib “Qurani-Kərim”i dodaqlarına aparıb öpdü. Sonra andıçmə mərasiminə əvvəlcə yeni Sultanın qardaşları - Cahan Pəhləvan, Qızıl Arslan və əmir Qurd Boz, daha sonra isə çadırdə oturanlar qatıldılar. Hər kəs and içəndən sonra Sultana qiymətli hədiyyələr bağışladı. Andıçmə mərasiminə yalnız Rey hakimi əmir İncə qatılmamışdı.

Daha sonra vəzir Qurd Boz Sultan Arslanşahın ilk fərmanını oxudu. Məlum oldu ki, Eldəniz Böyük Atabəy ləqəbini və titulunu alıb. Fərmana görə Böyük Atabəy sultanlıqda kimi istəsə yüksəldə, kimi istəsə vəzifədən ala bilər. Sultan və xəlifədən sonra xütbə oxunarkən üçüncü onun adı hökmən çəkilməlidir. Sikkə kəsildə Səltan Arslanşahın adı ilə bərabər Atabəyin də adı yazılmalıdır. Ən maraqlısı isə o oldu ki, bu fərmandan sonra “Atabəy” sözü lələ, tərbiyəçi mənəşindən çıxıb, sultanatlıqda ən böyük titula çevrildi. Arslanşah qardaşı Cahan Pəhləvanı əmir-hacib əl kabir təyin etdi, yəni Səltanın sarayında o, ən birinci adama çevrilir, mərasimlər təşkil edirdi. Onun izni olmadan sarayda kimsə

Sultanla görüşə bilməzdi. Qızıl Arslan isə Baş sərkərdə, əmir sipəhsalar vəzifəsini aldı. Əmir Qurd Boz vəzir olaraq qaldı.

Atabəy Arran və Azərbaycanıdakı əmirləri vəzi-fələrə çəkdi, onlara çoxlu hədiyyələr payladı. Yeni Sultan Eldənizi həm də divani-əl-xassa rəhbər tə-yin etdi. Bu o demək idi ki, Atabəy hökmdarın əmlaklarının ixtiyar sahibidir və onları istədiyi ki-mi bölüşdürə, yaxud kiməsə bəxş edə bilərdi.

Təyinat aldığı gündən hakimiyyət Eldənizin əlində cəmləşdi. O, bütün gücünü, aqlını dövlətin möhkəmlənməsinə və güclənməsinə sərf edirdi.

Arslanşah isə atalığının kifayət qədər güclü olduğunu, anasının da ərini dəstəklədiyini bil-diyindən, yalnız öz adına xütbə oxunması və və sikkə kəsilməsilə kifayətləndi...

BAĞDAD, 1161-ci İL

Xəlifə Əl-Mustancid hirsli-hirsli gəzir, özünə yer tapa bilmirdi. Hərdən arzulayırdı ki, kaş atası onun yanında olaydı, ona bir yol göstərə-ydi. Amma indi təkbaşına qərarlar verməli, kim-lərisə atası kimi tərəfinə çəkməlidir. Ona görə

də sarayın böyük otağı belə ona darlıq edir, düşüncələr içində var-gəl edirdi. Hirsinə hakim ola bilmir, getdikcə ona əsir olurdu. Atası həmişə deyərdi ki, hirsinə, qəzəbinə hakim ola bilməyəndən xəlifə olmaz.

O, sağ yumruğunu sol əlinin içinə hirsə vurdu:

- Hələ buna bir bax! Mən Bağdad, bütün müsəlmanların xəlifəsi, abbasilərin davamçısı hansısa kökü, mənşəyi bilinməyən qulun, kölənin, məmlükun adına xütbə oxuyacam!? Hə, ay sən öləsən! - İki əli ilə başını tutdu. - Ay sən öləsən! Sən hələ məni yaxşı tanımırısan. Atam rəhmətlikdən çox şey öyrənmişəm, onları sənə tətbiq edirəm, sonra halına baxarsan.

Mühafizə rəisi içəri girib vəzir ibn Xubayrın gəldiyini söylədi.

- Çağır gəlsin, - dedi, - mənə elə o lazım idi. - Özü isə yenə var-gəl etməyə başladı.

Vəzir içəri girib baş əydi.

- Əmirəlmömini səbirsiz görürəm, - ehtiyatla dilləndi.

Xəlifə bir yerdə durmadan, sanki öz-özünə danışmış kimi gileyləndi:

- Necə səbirsiz olmayım? - Masanın üstündəki kağızı götürüb yellədi. - Dünənin qulu mənə yazır ki, onun adına xütbə oxuyum!

İbn Xubayr onu sakitləşdirməyə çalışdı:

- Ya əmirəlmöminin! Hər dərdin bir dərmanı olduğu kimi, hər qərarın da əks qərarı var. Siz də rəhmətlik atanız kimi hərəkət edin... E...

Xəlifə onun sözünü yarımqıq kəsdi:

- Necə!? Casusumuz xəbər gətirmədimi ki, bütün vilayətlərin hakimləri Sultana biyət ediblər, təkcə Rey hakimindən savayı. Hətta xaşxaşilər onu öldürə bilmirlər, elə bil onlar tilsimlənilər ki, heç kim yaxın düşə bilməsin.

- Ya əmirəlmöminin! - Vəzir ağır-ağır dilləndi, hələ siz bir oturun, mən məruzəmi davam edirəm. - Xəlifə sakitləşdi, keçib yerində oturdu. İbn Xubayr isə sözünə davam etdi. - Sizin dediyiniz bir neçə ay öncə baş verib. Məlumata görə, bu bir neçə ayda ciddi dəyişiklik olub.

O dərhal soruşdu:

- Nə dəyişiklik axı?

Vəzir sakitcə cavab verdi:

- Məlumata görə, Sultandan və Atabəydən narazıların başında Rey hakimi əmir İnanc durur, Sultan Məhəmmədin oğlu Mahmudşah da onun yanındadır. Digər narazı olanlar arasında Fars atabəyi Sunqur as-Salqur da var. Şahzadə Malikşah ibn Mahmud isə onun yanındadır. Digər narazıları da sadalayıram; Marağa hakimi

Arslan-Aba, Qum hakimi ibn Qaymaz, Ərdəbil hakimi Ağ Quş və Qəzvin hakimi Alp Arhun. Onların hamısından cavab almışam.

Xəlifə həyəcanla soruşdu:

- Hə, nə xəbər gəlib, xəbər yaxşıdımı, Sultan və Atabəyə qarşı birləşirlərmi!?

İbn Xubayr qoynundan bir neçə kağız çıxarıb ona tərəf uzadaraq dedi:

- Buyurun baxın, ya əmirəlmöminin! - Xəlifə məktubları alıb bir-bir oxuyandan sonra sözünə davam etdi. - Bəli, adlarını sadaladığım əmirlər, hakimlər və atabəylər birləşmiş ordu yaratmağa razılıq veriblər. İndi qalır ordunu Sultanın və Atabəyin üzərinə göndərmək.

Əl-Mustancid sevinclə əllərini bir-birinə sür-tərək söylədi:

- Göndərərik, göndərərik! Nə gərəkdirsə kömək edərik! Təki canımız bu kölə Atabəydən qurtulsun...

Atabəy də əlini yanına salıb oturmamışdı. O, hakimiyyətin və idarəetmənin məsuliyyətini daha çox hiss edirdi. Başqalarından fərqli olaraq, şöhrət çələngində çimmirdi, tutduğu vəzi-fədən istifadə edib təkəbbürlük etmir, hər şeyi ölçüb-biçirdi. Eldəniz çoxdan məlumat almışdı ki, bəzi əmirlər razılaşıb ona və Sultana qarşı

birdləşmiş ordu yaradıblar. O üzdən qərara aldı ki, birdləşmiş ordunun onun üstünə gəlməsini gözləməsin. “Ən yaxşı müdafiə hücumdur” düsturunu əldə tutaraq, qəti fikrə gəldi ki, üsyançıları bir-bir, təklikdə aradan götürsün. Elə də etdi. Birinci olaraq şahzadə Mahmudşah Məhəmməd oğlunu və Rey hakimi İncancı sıradan çıxartmaq qərarına gəldi...

Şahzadənin başçılıq etdiyi qoşun Atabəyin ordusunun qarşısına 1161-ci ilin avqustunda çıxdı.

Həmədan yaxınlığında qoşunlar üz-üzə dayandı. Atabəy bu döyüşdə qədim türk döyüş üsulunu tətbiq etdi. Sağ və sol cinahlara süvarilərini, mərkəzə isə piyada döyüşçülərini yerləşdirdi. Bayraqlar yelləndi, davullar çalındı. O, sağ və sol cinahları döyüşə göndərdi. Hər iki tərəf “vur, vur, vur” qışqıraraq bir-birinə qarışdılar. Şahzadənin sağ və sol cinahları da döyüşə atılmışdı. Səs-küydən qulaq tutulur, toz-torpağın göydə uçmasından, az qalırdı göz-gözü görməsin. Söyüşün qiyməti o qədər ucuzlaşmışdı ki, ölən də söyürdü, öldürən də. Şahzadənin qoşunu mərkəz cinahını yavaş-yavaş üstələyirdi. Bu zaman Atabəyin düşərgəsində davullar çalındı, bayraq üç dəfə yelləndi. Bu, mər-

kəzdə döyüşən əsgərlərin geri çəkilməsinə bir işarəydi. Əsgərlər döyüşə-döyüşə geri çəkilməyə başladılar. Qarşı tərəf elə başa düşdü ki, əsgərlərin geri çəkilməsilə onlar döyüşü udublar. Heç nəyə baxmadan, əmirləri dinləmədən, başıpozuq şəkildə irəli yürüdülər. Əsgərlər heç yüz əlli metr geri çəkilməmişdilər ki, yenidən davullar çalındı. Qaçanlar sağa və sola çəkilib ortada geniş dəhliz yaratdılar. Eldəniz Hindistandan gətirdiyi səkkiz fili açılan dəhlizə buraxanda qovan əsgərlər çaşbaş qaldılar. Fillər isə öz işlərini görməklə məşğul idilər. Əzdiklərini əzir, əzmədiklərini tapdalayırdılar. Hələ bu azmış kimi Atabəyin sağ və sol cinahları da hücumə keçib, şahzadənin qoşunlarını mühasirəyə aldı. Çox çəkmədi ki, əmir İncanın qoşunları darmadağın edildi, o və şahzadə Reyə qaçdılar. Eldənizin qoşunu onları Reyə qədər təqib etdi və çətinlik çəkmədən şəhəri tutdu, şahzadə və əmir əsir alındı. Atabəy özü şəhərə girmədi. Əsir düşənləri şəhərdən kənarda qurulmuş çadıra, onun hüsuruna gətirdilər. Eldəniz onların miskin görkəminə, bağlı əllərinə baxanda yazığı gəldi. Bir vaxtlar, hətta bəzən onun müttəfiqi olmuş İncan hadisələri düzgün qiymətləndirmədiyindən bu hala düşmüşdü. Atabəy əmr

etdi ki, onların əl-qolunu açsınlar. Dərhal onları kəndirdən azad etdilər. Eldəniz atmaca atdı:

- Vücudun kəndirdən azad olundu. Görək boynunu da ilgəkdən xilas edə biləcəksənmi? Tə-kəbbürün, özündənrazılığın sənə imkan vermədi ki, Həmədana gəlib Sultana sədaqət andı içəsən. Nəyin çatmırdı axı? Nüfuzun vardı, düşdün xəli-fənin toxuduğu hiylə bataqlığına, bu da son!

Əmir İncə güclə dilləndi:

- Düz deyirsən, Atabəy həzrətləri! Səhvim böyük olub, başımdan böyük işlərə girişmək istədim, özümdən razılığım illərlə qazandığım nüfuzun üstündən tiyəsi ülgüc kimi itilənmiş qılncı çəkdi. İndi mən neyləməliyəm ki, sizin və Sultanın gözündə yenidən ucalım, itirilən nüfuzumu geri qaytarım? Əks təqdirdə boynumu vursanız daha yaxşı olar.

Atabəy gülümsündü, bir şahzadəyə, bir də ona baxıb dedi:

- Biz nə zamansa müttəfiq olmuşuq. Səninlə kəsdiyim duz-çörək hələ yadımdan çıxmayıb. Boynuna ilgək keçirmək hələ tezdir. Hələ bil-mək olmaz gələcəkdə nələr olacaq? - Gəlib qarşısında durdu. - Yenidən öz şəhərində hakim olmaq istəyirsənsə, amma atabəy olmadan, üç şərtim var.

Əmir İnancın gözlərində hakimiyyət işığı göründü. İçində "bəlkə qayıtdılar" - deyə ümid qığılcımı alovlanmağa başladı.

- Buyur, Atabəy həzrətləri! Şərtlərini de, əminəm ki, ləyaqətimi alçalдан məsələlər irəli sürməyəcəksən, yoxsa...

Eldəniz onun sözünü kəsdi:

- Məgər indiyə qədər məndən kiminsə ləyaqətini alçaldan hərəkətlər görmüsən? - Cavab gözləmədən çadırın küncündə qoyulmuş masaya barmağını uzadaraq əlavə etdi. - Bax o masanın üstündə Sultan Arslanşahın hakimiyyətini tanımağın haqqında, ona vergi ödəyəcəyin barədə sənəd var. Get götür, oxu, tanış ol, imzanı at.

Əmir yerindən tərpənmədi.

- O biri şərtlərini də söylə, Atabəy həzrətləri!

Eldəniz gülümsəyərək etiraz etdi:

- O biri şərtlərimi birinci şərti qəbul edəndən sonra deyə bilərəm. Əgər birincini qəbul etməyəcəksənsə, qalan ikisini deməyə ehtiyac qalmayacaq.

Əmir bir söz demədən onun göstərdiyi masaya yaxınlaşıaraq, sənədi oxumadan lələk qələmi mürəkkəbə batıraraq imzaladı:

- İkinci şərtini söylə!

Atabəy onun yanında, miskin görkəmdə du-

ran şahzadəni göstərib dedi:

- Şahzadəni özümlə Həmədana götürəcəm, Sultanın yanına, qoy qohumlar özləri öz müşküllərini həll etsinlər.

Əmir İnanc susdu. Nə deyəcəyini bilmədi. Əsir düşmüş şəraitdə "yox" desə nə dəyişəcəkdi? Atabəy şahzadəni zorla Həmədana apara bilərdi. Ən yaxşısı susmaqdı və bunu da etdi.

Onun susmağını razılıq əlaməti kimi başa düşən Eldəniz üçüncü şərtini irəli sürdü:

- Belə başa düşdüm ki, ikinci şərtə də etiraz etmirsən. Elə isə keçək üçüncü şərtə. Üçüncü şərt yalnız sizə aiddir, - dedi. - İstəyirəm biz qohum olaq, hörmətli əmir İnanc.

Rey hakimi üçün əsl gözlənilməz təklif bu oldu. Dili topuq vura-vura soruşdu:

- Necə yəni qohum olaq, Atabəy həzrətləri? Axı... biz.. siz..

Atabəy onun çaşdığını, həyəcanlandığını görüb əlavə etdi:

- Hə... hə. İstəyirəm ki, biz quda olaq, yəni sən qızın İnanc Xatunu oğlum Cahan Pəhləvana ərə verirsən. Nə deyirsən?

Taleyin gözlənilməz döngələri doğrudan olurmuş. Ölüm gözlədiyi halda, əmir İnanc

Sultanla, Atabəylə qohum olurdu. Bunun qarşısında nə deyə bilərdi ki. "Allah xeyir versin" deyib Eldənizi qucaqladı...

Əmir İnancın qoşununun darmadağın edilməsi Qum hakimi əmir Sökməni və Ərdəbil hakimi Ağ Quşu qorxuya saldı. Onlar Atabəyə məktub yazıb Sultanın onları əfv etməsi xahişini etdilər və bildirdilər ki, böyük qələt edib Həmədana qarşı çıxış ediblər. Sultan və Atabəy üzrləri qəbul etdilər və onların bağışlanması haqqında Arslanşah tərəfindən sərəncam imzalandı. Bir şərtlə ki, onların hər ikisi Sultana xidmət etmək üçün Həmədana gəlirlər, illik xərəcə və əyalətlərdən gələn gəliri Sultan xəzinəsinə göndərirlər.

Növbə Marağada yerləşən digər şahzadəyə - Malikşah Mahmud oğluna çatdı. Atabəy Marağa hakimi Arslan-Abaya məktub yazıb şahzadənin ona təhvil verilməsini tələb etdi, onun özünü isə Sultan xidmətinə çağırırdı. Lakin Marağa hakimi onun tələblərinə məhəl qoymayaraq bircə cümlə yazmaqla kifayətləndi: "Sultan mənim yanımda yaşayır". Belə olanda Atabəy Cahan Pəhləvana qoşun verib Marağaya göndərdi. O, döyüşü uduzub Həmədana qaçdı. Eldəniz bu dəfə digər oğlu Qızıl Arslanı Mara-

ğa ətrafında yerləşdirdi. Arslan-Aba gərginliyi azaltmaq və münaqişəni aradan qaldırmaq üçün sultanın hakimiyyətini və özünün vassallığını qəbul etdi.

Bundan sonra Qəzvin hakimi Alp-Arqun torpaqlarının Sultan mülkiyyətinə qatılmasına razılıq verdi.

Eldənizin daha bir daxili düşməni qalmışdı. Bu Fars hakimi Sunqur Mədud oğlu idi. O, Sunqura məktub yazıb tələb etdi ki, Fars əyaləti Sultanın vassalı olduğu üçün onun adına xütbənin oxunması və sikkə kəsilməsi bərpa edilsin. Lakin Fars hakimi əmir Sunqur onun bu tələblərinə əməl etməkdən imtina etdi, üstəlik Atabəyə onu da xəbər elədi ki, xəlifə Arslanşahın torpaqlarını ona ikta kimi verib və bu torpaqlar Fars hakiminin mülkiyyətindədir.

Atabəy göstəriş verdi ki, ordu silahlanıb Farsa doğru hərəkət etsin. Lakin bir qədər sonra Fars əyalətindən xəbər gəldi ki, Sunqur dünyasını dəyişib. Onun yerinə Sultana qarşı mötədil siyasət yürüdən qardaşı Zəngi Mədud oğlu gəlib. Zəngi dərhal Sultana və Eldənizə məktub yazıb onlara biyət etdiyini bildirdi. Orada yazılmışdı: "Sultan və Atabəy həzrətləri! Mən Sultanın məmlükü və quluyam. Mən o kəslərdən

deyiləm ki, Sultanın əmrlərinə zidd gedəm və tabe olmaqdan boyun qaçıram. Bəli, mənim qardaşım səhv yol tutmuşdu. Lakin Tanrı Sultana görə onu cəzalandırdı və o ölüm şərbətini daddı. Qorxuram ki, qardaşıma görə Sultanın və Atabəy Eldənizin ürəyində qisas hissi qalsın. Buna görə mən sizin yanınıza gələndə təhlükəsizliyimə əmin olmalıyam”.

Zəngi Mədud oğlu Sultana və Atabəyə böyük hədiyyələr göndərdi, özü isə onlara xidmət etməyə başladı.

Bir az keçməmiş Ərdəbilin hakimi Ağ Quş dünyasını dəyişdi. Eldəniz onun torpağını oğlu Məhəmməddən alıb, varisi Cahan Pəhləvanın mülkünə qatdı. Məhəmməd Ağ Quş oğluna isə bunun əvəzinə Həmədan vilayətinin Barucird şəhərini verdi. Bu o məqsədlə həyata keçirildi ki, Atabəy sülaləsinin əsas mülkiyyəti olan Azərbaycanın əraziləri genişləndirilsin.

Bir qədər keçdikdən sonra xəlifə də onun adına xütbə oxumağa başladı.

1162-ci ildə Sultan Arslanşah və Atabəy Konstantinopola səfərə getdi. İmperator Manuil böyük təntənə ilə onları əsas sarayda yerləşdirdi. Bu görüş hər ikisi üçün böyük önəm daşıyırdı. Belə ki, əgər Atabəy və Sultan Arslanşah sul-

tanatlığın bütün gücünün bir əldə cəmləşməsini və Eldənizdən iznsiz xarici qüvvələrlə müharibə aparılmasını istəmirdisə, əvəzində Bizans imperatoru da Mosul Atabəyinin qəfil hücumları nəticəsində viran qalmış kəndlərin və şəhərlərin boşaldılmasının qarşısını almalıdır. Burada hər ikisinin də maraqları üst-üstə düşdüyündən qarşılıqlı razılaşma müqaviləsi imzalandılar.

Bu müqavilənin imzalanmasına baxmayaraq, Mosul Atabəyi vaxtaşırı Bizans torpaqlarına yürüş edir, xristianları çapıb talayırdı. Bütün bu illər ərzində imperator Sultana və Atabəyə məktub yazaraq Mosul Atabəyinin onun torpaqlarına yürüşünü dayandırmağı xahiş edirdi, amma Eldənizin başı çox qarışıq olduğundan buna vaxt tapmırdı. Nəhayət, 1167-ci ildə Atabəy Eldəniz Mosula elçi göndərərək, Qutbəddin Mədudd Zəngi oğlundan tələb etdi ki, Sultanın və onun adına xütbə oxunsun, onların adına sikkə kəsilib Həmədana göndərilsin, əvvəllər bunu necə edirdilərsə, indi də o cür etsinlər. Həmçinin paytaxtın icazəsi olmadan əsgəri yürüşlər etməsin.

Mosul Atabəyi bu tələbi razılıqla qarşılayaraq nəinki Mosulda, həmçinin Diyarbəkirdə və

Əl-Cəzirədə də onların adına xütbə oxutdurdu. Həmin vaxtdan başlayaraq Eldəniz və Mosul Atabəyi möhkəm dostlaşdılar və əbədi yumruğa çevrildilər.

Mosul Atabəyinin də tam şəkildə sultanatlığa tabe olması Bağdad xəlifəsinin əl-qolunu bağladı, çünki abbasilərə qarşı vuruşan əsas qüvvələr Mosul atabəyinin döyüşçüləri idi.

Atabəyin bir vassalı da Xuzistanın hakimi əmir Şimla idi. Atabəyin göstərişi ilə Şimla öz qoşunları ilə Bağdad ətrafını zəbt edərək, xəlifəyə bildirdi ki, Bəsrə və Vasit arasındakı torpaqları Sultan Arslanşah və Atabəy Eldəniz ona ikta kimi verib, bu yerlər onun qanuni mülküdür.

Beləliklə Böyük Atabəy çox qısa müddətdə geniş bir ərazini - Qafqaz dağlarından tutmuş ta Kəngər (Fars) körfəzinə qədər yerləri öz hakimiyyəti altında birləşdirdi. O, Azərbaycanı, Arranı, Şirvanı, Tiflis qapılarına qədər əraziləri, Cibalı, Həmədanı, Gilanı, Mazandaranı, İsfahanı, Reyi həm idarə edir, həm də hakimləri, atabəyləri təyin edirdi. Xəzinə xərclərinə nəzarət edir, orduya çağırış da yalnız onun icazəsi ilə həyata keçirilirdi.

Sultan və xəlifədən sonra sultanatlıqda onun adına xütbə oxunurdu. Mosul, Kerman, Xuzis-

tan, Xilat, Arzan ər-Rum, Marağa atabəyləri və Şirvan hakimi onun vassalı sayılırdı.

Belə şəraitdə, yəni hakimiyyətin bir əldən idarə olunması, çox tez bir zamanda sultanatlıqda daxili hərc-mərcliyi, qarşıdurmaları, müharibələri aradan qaldırdı və bu ərazilərin iqtisadi inkişafı sürətlə artmağa başladı. Onun hərbi gücünün və iqtisadi inkişafının qarşısında daha heç kim duruş gətirə bilmirdi. Yerin əsl sahibi Böyük Atabəy idi.

Əlamut qalası, 1167-ci il

Qartal qala üstündə qiy vurub gözdən itdi. Bir azdan daha bir neçə qartal göründü, qalanın aşağısındakı yarganın üzərində dövrə vuraraq uçuşmağa başladılar. Sonra onlar qanadlarını geniş açaraq, göydə süzdülər və nəhayət, yarganın dibinə endilər.

Yeni Sahibiəzəm Təmimi də köhnə ağası kimi qartalları seyr etməyi sevirdi. O da hərdən qala üstünə çıxıb saatlarla fikrə dalırdı.

Sahibiəzəm dünyasını dəyişdikdən sonra onun yerinə Əlamut xəlifəsi Təmimi keçmişdi. Təmimi isə öz yerinə xaşxaşilərin Mosul rəisi

Şahrüddini təyin etmişdi. Belə yerdəyişmələr, qəfil bir hadisə üz verməsəydi, otuz- qırx ildən bir baş verirdi.

Sahibiəzəm qartalların hərəkətlərini izlədikcə düşüncələrə dalırdı. Fikirləşirdi ki, qartal göydə uçanda əzəmətli görünür, ov üzərinə şığıyanda həşəmətlidir, ovu caynağına alanda möhtəşəmdir. Amma göylərdə nə qədər qanad çalır calsın, yerə enəndə cılız görünür. O, yerə enir, qidasını yerdən alır, hara uça yenə torpağa qayıdır. Deməli, əvvəl və son yerimiz torpaqdır. Torpaq qarşısında hər kəs cılızdır; insan da, quş da, heyvan da, həşərat da. Düşündü: “Gərək bu fəlsəfəni gələcəkdə inkişaf etdirim”.

Təmini bu fikirlər içində elə xəyala dalmışdı ki, arxasında yeni xəlifə Şahrüddinin dayandığını hiss etməmişdi. Əlamut xəlifəsi yüngülcə öskürməsəydi o, yanında kiminsə varlığını hiss etməyəcəkdi.

Sahibiəzəm sə sə dönəndə qala xəlifəsini gördü, zarafatından da qalmadı:

- Hə, sənsən, gəlmisən? Gəlişini hiss etmədim. Deməli, batin məktəbini yaxşı əxz etmisən. “Səssiz-səmirsiz gəl, öldür, səssiz-səmirsiz də get. Əgər səssiz gedə bilmirsənsə, böyük hayküy yarat, adımız, əməlimiz dillərdən düşmə-

sin. Hər kəs adımızı eşidəndə nəinki gecələr gözünə yuxu getməsin, heç gündüz də gözlərini qırpa, açıb-yuma bilməsin. Bizim xəlvətliyimiz qəfil ölümlə gəlişimizdir”.

Fəlsəfi fikirləri özünün də xoşuna gəldi, amma yox, bura qədər bəsdir düşünmək, - deyə fikirləşdi, - indi də qala xəlifəsindən yeni xəbərlər alağ, görək dünyada nələr baş verir”.

- Hə, nə xəbərlə gəlmisən? Bu sənin xəbərlər haqqında ilk məruzəndir. Gərək siftəni pozmayasan, hansı xəbərlərlə gəlmisənsə, yaxşı, ya pis, onlar da səni ölənə qədər izləyəcək. De gəlsin!

Əslində xəbərlərin əksəriyyəti heç də ürəkəçan deyildi, amma Sahibəzəmin bu sözlərindən sonra qərara aldı ki, ümumi, yaxşı xəbərləri qabaqcadan desin. O birilərini özü soruşanda bir-bir sadalayar.

- Ya Sahibəzəm! Qərbdə işlərimiz heç də pis getmir, əvvəlki kimi davam edir, - deyə, o Baş imamın sualına cavab verdi. - Müsəlman İspaniyadan, yəni Əndəlüsdən, Bizansdan, Bağdad-dan xəraclarımız, əvvəllər necə gəlirdisə, indi də elə gəlir.

Əlamut xəlifəsi Misirin adını çəkmədiyindən Sahibəzəm bir qədər duruxdu, sanki yaxşı eşit-

mədi. Bu ona qərribə gəldi.

- Deyəsən, Misirin, Fatmailərin adını çəkmədin? - deyə soruşdu, - yoxsa onlar xərac verməyi dayandırılar?

Şahrüddin əllərini ovuşduraraq tərəddüdlə cavab verdi:

- Yox, ya Sahibiəzəm! Kəsməyiblər, amma yarıbayarı azaldıblar.

- Necə yəni azaldıblar!? Niyə!? Kim buna cürət edib!? - Baş imam az qaldı sualları qışqıra-qışqıra versin.

Əlamut xəlifəsinin bir işi də oydu ki, xəbəri olduğu kimi desin, onsuz da son qərar Baş İmamın idi.

- Ya Sahibiəzəm! Artıq bir neçə aydır ki, Fatmailərin sarayında ordu başçısı türkman əsilli bir məmlük təyin olunub. Adı da səhv etmərəmsə Səlahəddin Əyyubidir. O Qahirəni, Misirin digər yerlərini, hətta sarayın idarəedilməsini öz hökmü altına alıb*. Aldığım xəbərlərə görə, çox keçməz ki, bu türkman özünü sultan elan edər. Səlahəddin indidən Misir xəlifəsinə

*1171-ci ildə Səlahəddin Əyyub qardaşı Turanla birlikdə son Fatmaı xəlifəsi Azid öləndən sonra Əyyubilər xanədanını qurdu. Bu dövlət daha çox Məmlük dövləti kimi tanınır.

təsirini göstərir. Xəstə xəlifə də onunla barışmaq zorundadır. İndi qərar siz həzrətlərinindir. Nə qərar verəcəksinizsə, o cür də olacaq.

“Bu heç də yaxşı xəbər deyildi”. - Baş İmam düşündü - “Qahirə çox böyük xərac ödəyirdi”.

O, qalanın üstündə ustadı Məhəmməd Sani kimi gəzişməyə başladı. Deyəsən o da belə gəzintilərə alışmışdı. “Bu türkmanlar bizə göz verib, işıq vermir. Hansı qapını, darvazanı açırsan ordan türkman çıxır.

Özü də qürurunu heç kimə əyməyən, ləyaqətini və şərəfini tapdalamağa imkan verməyən türkman!” İndi ustadı burada olsaydı, nə etmək lazım olduğunu dərhal deyərdi, ancaq onun ruhu göylərə çəkildiyindən, qərarı özü qəbul etməliydi. Bir qədər gəzişdikdən sonra gəlib yenə qala rəisi ilə üzbəüz dayanaraq tapşırıq verdi:

- Göyərçinlə Qahirə rəisinə məktub göndər. Qoy, Səlahəddinin, o türkmanın fəaliyyətinə ciddi göz qoysun, ancaq hələlilik heç bir tədbir görməsin. Görək hadisələrin inkişafı hara qədər gedəcək?

Şahrüddin:

- Baş üstə, imam həzrətləri! - dedi. - Elə bu gün göyərçini Qahirəyə uçurdaram.

- Daha hansı xəbərlə əhvalımızı pozacaqsan, Əlamut xəlifəsi? - deyə imam soruşdu və yadına düşdü ki, onun özü neçə il keçmiş Sahibiəzəmin qarşısında belə dayanıb. Hər dəfə o, Sahibiəzəmin qışqırığından az qalırdı ondan xahiş etsin ki, harasa onu rəis göndərsin. İndi onun xələfi bu durumda idi. Odur ki, sakit tərzdə dilləndi. - Çəkinmə, söylə, sənin işin xəbərləri olduğu kimi demək, mənim işim isə xəbərləri təhlil edib, ona uyğun olaraq qərar qəbul etməkdir.

Şahrudinin gözlərinə sanki işıq gəldi, özündə bir canlanma hiss etdi, cürətlənib dedi:

- Ya Sahibiəzəm! İraq sultanatlığında vəziyyət heç də yaxşı deyil, hətta deyərdim bərbaddan bərbaddır.

Baş imam: Yəni o qədər bərbaddır? - deyə, onun sözlərinə tam aydınlıq gətirmək üçün soruşdu.

Əlamut xəlifəsi cavab verdi:

- Bəli, həzrət, bərbaddan bərbaddır. Belə ki, özünə Böyük Atabəy adı verdikdən sonra nəinki bütün atabəyləri ovcunun içinə yığa bilib, hətta Şirvanşahı da əlinin altında saxlayır. Odur ki, Eldəniz hökmü keçən bütün atabəylərə, hakimlərə, şirvanşah Axistana da əmr verib ki, heç kim Əlamuta xərac göndərməsin. İndi bizə Şərqdən heç nə gəlmir, gəlməsi də gözlənilmir.

Təmimi indi başa düşdü ki, ustadı onu və zövcəsinin qətl edilməsini həmişə niyə vurğulayırdı, niyə onu tələsdirirdi. İndi isə yüyəni əldən verib. İt izi at izinə çevrilib. Gərək vaxtında bütün gücümüzü qoyub ya Atabəyi, ya da onun zövcəsini aradan götürəydik. Hələ gec deyil, tədbir görmək lazımdır. Belə getsə, bir azdan görəcəyik ki, Eldəniz Əlamut qalasının ətəyindədir.

- Dərhal gürcü çarı Georgiyə yazıb tapşırırsan ki, genişmiqyaslı hücumla keçsin, qoy Atabəyin başı onlara qarışsın ki, bizləri yaddan çıxartsın. Bizans imperatoruna məktub yolla və yaz ki, gürcülərə hərtərəfli - əsgəri və maddi yardım göstərsin. Bir də ən etibarlı fədaimizi gürcülərin içinə sızdır. Gürcülərlə səlcuqlar gec-tez üz-üzə gələcəklər. O zaman bizim fədai...

Baş imam sözünün ardını gətirmədi...

GÜRCÜLƏRİN AZƏRBAYCANA YÜRÜŞÜ

Gürcü çarı Georgiy (1156-1180), hələ Eldənizin zəif olan vaxtı, başı daxili çəkişmələrə qarışdığı zaman böyük qoşunla 1161-ci ildə Azərbaycan ərazisinə soxularaq, Ani şəhərini müha-

sirəyə aldı. Böyük Atabəy eyni zamanda bir neçə atabəyə qarşı mübarizə apardığından, gücü ona çatdı ki, Bəy-Teymura Aniyə kömək etmək göstərişi versin, lakin onun qoşunu döyüşdə məğlub oldu və az qaldı ki, Bəy-Teymur özü əsir düşsün.

Çox keçmədi ki, Azərbaycanın ən ucqarında yerləşən Dvin şəhərinə də gürcü çarı otuz minlik qoşunla yürüş etdi. Gürcülər Dvin əhalisini soyub talan edərək, on min nəfəri əsir götürdülər. Əsir alınmış insanlar əsasən qadınlar və uşaqlar idi. Çarın əmri ilə bütün əsirlər lüt və ziyyətdə ayaqyalın Gürcüstana göndərildi. Əsirlər ora çatdıqda, onları belə halda görən gürcü qadınları öz ərlərinə qarşı çıxış etdilər və onlara dedilər: “Siz müsəlmanları məcbur edirsiniz ki, onlar da sizin qadınlarla bu cürə rəftar etsinlər”. Bundan sonra gürcü qadınları əsirlərə öz paltarlarını qaytardılar.

1162-ci ildə gürcü qoşunları yenidən Azərbaycan ərazisinə soxuldular və Gəncəni ələ keçirdilər. Soyğunçuluq və talanla məşğul olan gürcü əsgərləri yenə də çoxlu qənimət əldə etdilər, əsirləri öz ölkələrinə göndərdilər.

Nəhayət, 1163-cü ilin yanvarında, gələn xəbərlər səbrini daşıdığından Böyük Atabəy əlli

minlik qoşunla Dvinə doğru irəlilədi. Həmin ilin iyulunda çar Georgiyə böyük zərbə vuran Eldəniz Dvini özünə qaytardı. Bu döyüşdə gürçülər biabırçı məğlubiyyətə uğradılar. Çar ətrafı ilə birlikdə qaçmaqla əsirlikdən canını qurtardı və sıx meşəlikdə gizləndi.

Eldəniz o qədər böyük qənimət əldə etdi ki, hətta onu siyahıya sığışdırma bilmirdilər. Atabəy Georginin bütün xəzinəsinə yiyələndi. Şəmsəddin bu qələbə ilə kifayətlənmədi, çünki ölkəsinin sərhəddində talançı hücumlar onun nüfuzunu aşağı salırdı. Odur ki, Georgiy tərəfindən devrilən çar İvanı öz tərəfinə çəkməyə müvəffəq oldu və onun vasitəsilə Georginin oğlu Demnanı girov götürdü. Bu işdə ona keçmiş çar İvan kömək etdi, çünki o Demnanın tərbiyəçisi, bir sözlə atabəyi idi.

Böyük Atabəyin fikri o idi ki, Georgini devirəndən sonra sözbəxan oğlunu onun yerinə qoysun.

Lakin qalın meşədə gizlənən car Bizansın köməyi ilə yenidən güclənməyə başladı, tez bir zamanda başına əsgərləri yığıb İvandən və oğlundan intiqam almaq üçün onların gizləndiyi Lori qalasını mühasirəyə aldı. İvanın tərəfdarları bir-bir Georginin tərəfinə keçdilər və İvanla oğlunu çara təhvil verdilər. Çar hər ikisinin

gözlərini çıxartdırdı. Georginin oğlu Demna isə qaçmağa müvəffəq oldu.

Bu xəbəri alan kimi Eldəniz altmış minlik süvari ilə yenidən Gürcüstana girdi. Lakin yolda çarın elçisi ağasından məktub gətirəndə Eldəniz daha da qəzəbləndi və qəti qərara gəldi ki, gürcü məsələsini birdəfəlik yoluna qoysun. Məktubda yazılmışdı: “Gəncədən və Beyləqandan hər il xərac alırdıq, amma son illər bu xəracın göndərilməsi dayanıb. Mən istəyirəm ki, sən bu illər ərzində yığılıb qalmış pulu gətirib bizə verəsən”.

Böyük Atabəy ona belə cavab yazdı: “Mən İraqda qalmayıb bu ölkəyə ona görə gəldim ki, bütün qoşunumla Tiflisə gəlim, onu almayana qədər fasiləsiz mühasirədə saxlayım. Əgər sizin qüvvəniz varsa, onu mənim qarşıma çıxardın. Sizin üstünüzə elə bir məğlubedilməz qoşunla gəlirəm ki, qılınc və nizələrin zərbələri sizi ayağım altına sərəcək və sizi heç nə xilas edə bilməyəcək”.

Bundan sonra Eldəniz Sultan Arslanşaha da məktub yazaraq, öz qoşunu ilə Gəncəyə çağırdı...

1167-ci ilin sonunda yüz minlik ordu Böyük Atabəyin başçılığı ilə sərhədi keçdi və Tiflisin iki ağaclıq mənzilində düşərgə saldı.

Minlərlə çadır qurulmuş düşərgədə rəngbə-rəng bayraqlar asılmış, hər çadırın qarşısında tayfaların kimliyini bildirən tamğa basdırılmışdı. Düşərgənin ortasında böyük çadır qurulmuşdu. Sultan və Atabəy əmirlərə, atabəylərə döyüşdən öncə son təlimatlarını verirdi. Təlimatdan öncə isə Eldəniz əmirlərdən məsləhət istədi:

- Hörmətli Sultan, hörmətli əmirlər! Öncədən deyim ki, bizim Tiflisə yaxınlaşmağımız və çadırın casuslarının Georgiyə apardığı xəbərdən ona məlum oldu ki, böyük və şanlı ordumuz məğlubedilməzdir və bu savaşa qətiyyətlidir. Sultanımız tam əmin olmalıdır ki, onun gürcülərlə sərhəddində əmin-amanlıqdır, sakitlik və dinclikdir. Gürcülər bizim şanlı ordumuzun gəldiyini görüb qorxuya və təşvişə düşüblər. Ona görə də çar Georgi məktub göndərib. - O qoruqçubaşına baxdı. Qoruqçubaşı dərhal dürmələnmiş kağızı ona uzatdı. Atabəy kağızı aldı və açıb oxumağa başladı. - "Mən sizdən əvvəllər nə tələb edirdimsə, indi onların hamısından imtina edirəm. Bundan sonra sizə pislik edəcək heç bir əmələ getməyəcəm. Siz nə istəyirsinizsə, onu həyata keçirməyə hazıram." - Eldəniz məktubu dürməleyib qoruqçubaşına qaytardı

və əmirlərə müraciət etdi:

- Hə, nə deyirsiniz, hörmətli əmirlər, hörmətli atabəylər? Qarşımızda iki yol var; ya yürüşümüzü dayandırıb çarla müqavilə bağlayırıq, ya da şanlı ordumuzu düşmənin üstünə yeridib, bütün müşkülləri həll edirik!

Ortaliğa bir anlıq sükut çökdü. Əmirlər hələ məktubun məzmununu beyinlərdə təhlil etməyə çalışarkən vəzir Qurd Boz söz aldı:

- Hörmətli Sultan və Atabəy həzrətləri! Bilirəm ki, bura gələnlər müharibə əhval-ruhiyyəsinə kökləniblər. Düz də ediblər, çünki gürcü çarından Həmədana nə qədər şikayətlər gəlib, bilirsiniz. Sultan həzrətlərindən və sizdən bu işə əncam çəkmənizi xahiş ediblər. - O əmirlərə bir-bir baxdı, sonra nəzərlərini Eldənizin üzərində saxladı. - Bilirik ki, Bizans imperatoru Manuil gürcülərə əsgəri və maliyyə yardımı göstərir, Bizans torpaqlarında yaşayan gürcüləri və xristianlaşmış qıpçaqları səfərbər edir. Ona görə də, o, arxasında güc hesab edir.

Böyük Atabəy onun sözünü təsdiqlədi:

- Düz deyirsən, hörmətli vəzir! Arxasında güc hiss etməsəydi, bu qələtləri etməz, özündən razı halda bizə təhdid dolu məktub göndərməzdi. Aldığım məlumatlara görə, onun Əlamut qala-

sı ilə də əlaqələri var. Daha kim söz demək istəyir? - deyə o, oturanlara müraciət etdi.

Hilat hakimi Bəy-Teymur söz demək üçün izn istədi, sonra döşəkcə üstündə yerini rahatlayaraq danışmağa başladı:

- Ağalar! Bilirsiniz ki, bir müddət əvvəl Böyük Atabəyin tapşırığı ilə çar Dvini mühasirəyə alanda, mən ora köməyə getdim və onun dinc əhaliyə qarşı amansızlığını və özbaşınalığını gördüm. Müharibə qanunlarına zidd olaraq, o, dinc əhalini, əsasən, qadınları və uşaqları lümlüt soyunduraraq öz ölkəsinə apardı. Belə hərəkət nə müsəlmanlığa, nə də xaçpərəstlərə yaraşan hərəkət deyildi. İndi özünüz deyin, belə çarı cəzalandırmaq üçün nə etmək lazımdır? - Özü-özünə cavab verdi. - Əlbəttə döyüşmək, gürcüləri yerində oturtmaq lazımdır. Biz bura vuruşmağa gəlmişik. - Bu sözlərdən sonra o, Eldənizə baxdı və davam elədi, - həm də sərhəddə yaşayan təbəələrimiz bilməlidirlər ki, onlar həşəmətli Sultanımızın və Böyük Atabəyin himayəsindədirlər. Onlar öz dövlətlərinə güvənməlidirlər.

O sözünü bitirdi. Atabəy yenə əmirlərə baxdı ki, kim daha söz istəyir. Nəzərləri Marağa hakimi Arslan-Abaya sataşanda, o yüngülcə öskürdü.

- Buyur, Arslan-Aba, deyəsən söz demək istəyirsən,- deyə ona xitab etdi.

- Hə, elədir, düşündüm, mən də bir neçə kəlmə deyim. - Marağa hakimi dilləndi. - Bu gürcü çarı, mənim qənaətimə görə sabit çar deyil. Bunu kim qızıqdırır, məlum. Pulun-parasın da vaxtlı-vaxtında kim göndərir, o da məlum. Keçən dəfə, özünüz bir mühakimə edin, bir dəstə adamla qaçıb sıx meşələrdə gizləndi. Bir az keçməmiş böyük qoşunla yenə talançılıqla məşğul olmaq üçün torpaqlarımıza hücum etdi, camaatımızın hüsurunu, asayişini pozdu. Buna nə qədər dözmək olar?..

Onun nitqini yerdəkilər kəsdi:

- Düz deyirsən! Gürcü çarı sabit insan deyil.

- Onun ipinin üstünə odun yığmaq olmaz!

- Məlun Georginin kökünü birdəfəlik kəsmək lazımdır, yoxsa havayı əsgər və maliyyə gəlir deyə, harınlayıb!

Böyük Atabəy səs-küyün, atmacaların çoxaldığını görüb əlini yuxarı qaldırdı:

- Ağalar, izn verin hörmətli əmir Arslan-Aba fikrini bitirsin!

Ortaliğa sükut çökdükdə Marağa hakimi sözünə davam etdi:

- Çox hörmətli Sultan və Böyük Atabəy! Mən elə-belə demirəm ki, gürcü çarı sabit adam

deyil. Baxın, bir müddət əvvəl məktub yazıb bildirir, deyərdim həтта təhdid və tələb edir ki, Beyləqanın və Gəncənin xəracını niyə göndərmirsiniz? Siz hələ bunun qudurğanlığına bir baxın. Sonra burada onun başqa bir məktubu oxunulur və bizdən mərhəmət gözlədiyini açıq-aşkar bildirir. Belə adamla danışmaq, nə isə iş görmək özü düz deyil. Belə adamla danışığın bir yolu var, o da qılıncın dili ilə danışmaqdır. Ona görə deyirəm ki, gürcü çarı əməllərində sabit deyil. Allah ölənlərinizə rəhmət etsin, - oturanlar bir ağızdan "Allah rəhmət eləsin!" dedilər, - babam deyərdi ki, a bala, üç cürə zurna çalan var; biri elə çalır, biri belə çalır, biri də elə-belə çalır. - Çadırdan gülüş sədaları gəl-di. - İndi bu gürcü çarı həm elə çalır, həm belə çalır, həm də elə-belə çalır. Biz onu məcbur etməliyik ki, bunlardan birini çalsın, amma həmişə çalsın.

Böyük Atabəy ayağa durdu:

- Hörmətli ağalar, düşünürəm ki, hamının fikri aydındır. - O, oturanlara müraciət etdi. - Başqa deyəcəyiniz yoxdursa, qoy son qərarımızı Sultanımız Arslanşah versin.

Sultan ona söz verilməsini eşidən kimi taxtda yerini bir qədər rahatlayıb dilləndi:

- Mənim bahadırlarım! Belə başa düşdüm ki, burada oturan əmirlərim, atabəylərim gürcü çarından qisas almağı tələb edirlər, bir sözlə, hamı müharibə istəyirsə, qoy olsun. Dost gələndə çörəklə, düşmən gələndə qılıncla qarşılayacağıq. - Oturanlar başlarını razılıq əlaməti olaraq tərpətdilər. Sultan sözünə davam etdi. - Burada xaçpərəstlərdən söhbət açıldı. Bildirməliyəm ki, biz dinc yaşayan xaçpərəstlərin əleyhinə deyilik. Dili dilimizdən olan, bizim dövlətimizdə, Qarabağda, Şəkidə və başqa yerlərdə yaşayan xaçpərəst alban türkmənlərimiz var. Hətta deyərdim ki, bugünkü ordumuzda alban türkmənlərin sayı heç də az deyil. Onlar bura vuruşmağa könüllü gəlirlər. Onlar da bizim kimi danışılar, bizim kimi geyinirlər, xörəklərimiz də eynidir, amma inancları başqadır. Buna baxmayaraq alban türkmənləri ilə dinc və sülh içində yaşayırıq və onları məcbur etmirik ki, islamı qəbul etsinlər. Onlara sayğımız və hörmətimiz böyükdür. Ancaq - o bu sözü xüsusi vurğu ilə dedi, - bizim əhali dövlətindən, harda yaşamasından asılı olmayaraq güvənli olmalıdır, sərbəst, təhlükə görmədən gündəlik işini görməli, ailəsini dolandırmalıdır. Belə başa düşürəm ki, gürcülərin Aniyə, Dvinə, yaxud Gəncəyə talançı yürüşü bizə

meydan oxumaqdır və biz bunun qarşısını qətiyyətlə almalıyıq. Hələ mən demirəm ki, gürcülər tərəfdə vuruşanların əksəriyyəti Qıpçaq çölündən gələn qıpçaqlardır.

O, sözünü bitirib atalığına baxdı. Atabəy razılıqla başını tərpətdi. Heç gözləməzdi ki, oğulluğu bu neçə ildə tam yetişsin, əsl dövlət adamı kimi danışsın. Düşündü: “Naxçıvana qayıdanda bunu gərək Möminə Xatuna danışam. Eşidən kimi çox sevinəcək”.

Yerdən isə Arslanşaha dualar yağmağa başladı:

- Allah ömrünü uzun etsin, düz deyirsən!
- Allah mənim ömrümdən kəsib sənin ömrünə calasın, Sultan həzrətləri...

Eldəniz gördü ki, indi hamı bir-bir alqış duaları deyəcək, əlini qaldırdı, hamını sakitləşdirdi:

- Ağalar, vaxtımız azdır, bu duaları şanlı qələbəmizdən sonra deyərsiniz. İndi isə gedin, axşam Sultan həzrətlərinin hüzuruna əmirlər və tümənbaşılar* gəlsin.

Hamı dağılışdı. Sultanla Atabəy ikisi qaldıqda qoruqcubaşı içəri girib onlara müraciət etdi:

* tümənbaşı - on min döyüşçüyə başçılıq edən sərkərdə

- Həzrət, bir nəfər gəlib, deyir ki, çar Georgi-nin düşərgəsindən qaçıb gəlmişəm, sizə vacib sözü var. Gəlsinmi?

Böyük Atabəy Sultana baxıb cavab verdi:

- Gəlsin!

İçəri girən insanın üstündən cin hürkürdü. Köynəyinin döş hissələri, şalvarının dizləri cırıq-cırıq idi, sağ qulağı da kəsilmişdi. Şalvarının arxa hissəsi yamaqlı olduğundan budu görünürdü. Saqqalı yox idi, sanki böyük bir yanğının içindən çıxıb gəlmişdi.

Miskin görkəmdə olan bu adamın taleyi haqqında nəsə demək mümkün olardı, amma Eldəniz onun köhnə paltarının altında olan vücuduna diqqət yetirəndə hiss etdi ki, bu insan heç də miskin deyil.

Düşündü ki, əsirlikdə olan adamın vücudu əriyib gedər, bunun vücudu isə cəngavər vücuduna oxşayır. Bir söz demədi.

“Miskin adam” irəli yeriyib növbə ilə çadırda olan adamların ayaqlarına yığılıb, onların qədəmlərini öpmək istədi, lakin qoruqçubaşının ağır və güclü əli onun sağ çiyninə endi. Bu, o demək idi ki, yerindən tərpənmə.

Böyük Atabəy ondan soruşdu:

- Sən kimsən, bura nəyə gəlmisən?

“Miskin adam” yazıq, fağır görkəm alaraq cavab verdi:

- Həzrət, belə başa düşdüm ki, siz Böyük Atabəysiniz. Mən Bağdad taciriyəm. İki il bundan öncə Trabzona ticarətə gəlmişdim. - Onun göz-lərindən bir damla yaş gəldi. - Şəhərin üç ağac mənzilində, axşama yaxın düşərgə saldıq. Gecə vaxtı Georginin quldurları bizim düşərgəyə soxulub oranı tarmar etdilər. Əlimizdə nə vardısı al-dılar, özümüzü də əsir götürüb Gürcüstana gətir-dilər. - Üstünü-başını, qulağını göstərdi. - Gördü-yün kimi özümü də miskin günə qoydular, hətta sağ qulağımı da kəsib Bağdada, ailəmə göndərdi-lər ki, bu adamı sağ-salamat görmək istəyirsiniz-sə, filan qədər pul göndərin.

Sultan Arslanşah onun danışdıqlarını maraq-la dinlədiyindən soruşdu:

- Sonra nə oldu?

“Miskin adam” əllərini yellədi:

- Nə olacaq ki? Bağdaddan tacirlər mənim qurtuluşum üçün bir aləm para yığıb, bir nəfər-lə çarın yanına göndərdilər. Ancaq o məlun pa-ranı götürüb, pul gətirənin özünü də əsirlikdə saxladı. İndi mənim hal-qəziyyəmə belədir. İmkan düşən kimi qaçıb sizin yanınıza gəldim ki, bəlkə bir köməkliyim deydi.

- Bizə nə komək edə bilərsən? Bir halda ki, özün əsirlikdən qaçıb bizə pənah gətirmisən, - deyə Sultan ona baxdı.

Qaçqın gözlərini ona dikib dilləndi:

- Elə deməyin, həzrət. O məlun məni düz iki ildir yanında gəzdirir. Bu iki ildə onu müşahidə etmək üçün zamanım çox olub. İndi onun ordusu sizə qarşı meydanda səflənib və sizin qoşunların hücumunu gözləyir. Mən bilirəm ki, çarın ən zəif yeri hardadır, hansı cənəhdədir. Əgər siz əsas gücünüzü ora yeritsəniz, çox keçməz ki, düşmən qaçmağa məcbur olar.

Şəmsəddin çoxdan əxz etmişdi ki, döyüşqabağı ən kiçik, əhəmiyyət vermədiyin bir xəbərrü düzgün təhlil edəndə, bu xəbər qələbəyə yol açır.

Sultanın qarşısında, beş-altı addımlığında ortalığa kiçik masa qoyulmuşdu. Masanın üstündə dəridən hazırlanmış xəritə vardı. Xəritənin üzərində gürcülərin və səlcuqların döyüş mövqeləri kiçik taxta atlarla göstərilirdi.

O, bütün bunları nəzərə alaraq qaçqına göstəriş verdi:

- Gəl göstər görüm, düşmənin zəif yeri hardadır? - Özü gedib masanın bir tərəfində, Sul-

tandan sol tərəfdə dayandı, - hardadır göstər?

“Miskin adam” arxası Arslanşaha dayana-raq masanın başına keçdi. Bir qədər dayanıb diqqətlə xəritəyə baxdı, sonra sol əlinin bir barmağı ilə düşmən mövqeyində sol tərəfi göstərdi:

- Bax burda, - dedi. Sağ əlini isə yavaş-yavaş köynəyinin altına apardı. Sultan ayağa durub masaya yaxınlaşmaq istədi, amma onun sağ əlini qarnına tərəf aparması nəzərin-dən qaçmadı. Şübhələndi, əlini xəncərinin dəstəyinə apardı və masaya yaxınlaşmaq fik-rindən vaz keçərək “miskin adam”ın hərəkəti-ni izləməyə başladı.

Atabəy isə bir az da masa üstünə əyilib qaçqının göstərdiyi mövqeni dəqiqləşdirmək istədi. “Miskin adam” sağ əlini kiçik qəməyə çatdırdı və qəfildən qəməni Eldənizin boynu-na sancmaq istədi, amma kürək nahiyyəsinin ürək tərəfindən dözülməz ağrı hiss etdi. Qə-məni başı bərabərinə qaldırsa da, bundan o tərəfə gücü çatmadı. Üzü üstə masanın üstü-nə yığıldı və xırıldaya-xırıldaya bircə cümlə deyə bildi:

- Yenə bəxtin gətirdi, kölə...

Böyük Atabəy təəccüblə masanın üstünə

yıxılan "miskin adam"a, sonra isə Sultana baxdı. Arslanşah ayaq üstə dayanaraq gülüm-səyirdi:

- Xaşxaşilər, burda da rahatlıq vermirlər, baş qərargahımıza qədər sıza bilirlər...

...Səhər tezdən, azan səcindən sonra Eldənin və sultanın əsgərləri namaz qılaraq döyüş-mək üçün düşməyə qarşı durub səfləndilər, sıralandılar.

Axşamdan Böyük Atabəyin verdiyi tapşırı-ğa əsasən, ordu üç cinaha bölündü. Birinci ci-nah çarı və onun qoşununu qarşılayıb, hü-cumları dəf edəcəkdi. İkinci cinahda İraqdan yığılan əsgərlər xəlvəti yerdə gizlənib məqam gözləyəcəkdi. Eldəniz onlara əmr etmişdi ki, atlar atlara, piyadalar piyalalara qarışma-yana, düşmənin qılını bizim qılıncla toqquş-mayana qədər pünhan yerdə qalsınlar. Elə ki, bu baş verdi, o zaman döyüşə atılsınlar. Üçüncü cinaha isə Böyük Atabəy özü başçılıq edirdi. Onun süvariləri sayma-secmə, uzun müddət döyüşlər görmüş türkmənlərdən təş-kil olunmuşdu.

Gürcü çarı isə ordunu sağ və sol cinaha ayırmışdı. Mərkəzi də sağ və sol qanada böl-müşdü.

Hücuma birinci gürcülər başladı. Lakin birinci cinahın əsgərləri möhkəm dayanmışdı. Qılıncların tiyələri ildırım kimi göydə parıldaıır, aşağı endikdə kəllələr yerə dıgırlandı. Getdikcə gürcülər cinahı üstələməyə başladılar. Müharibə və ölüm alovu hər iki tərəfdən qəlbləri o qədər əfsunlamışdı ki, gürcülər də, müsəlmanlar da heç hiss etmədilər ki, Atabəyin pünhan yerdə duran qüvvələri döyüşə necə qatıldılar. Onlar Kür çayı kimi o qədər sürətlə axıb döyüşə qoşuldular ki, gürcülərin səflərini pozub geri oturma bildilər. Lakin gürcülər yenə özlərində güc tapıb duruş gətirdilər. Süvarilər çarın ortada dayanan mövqeyinə doğru irəliləməyə çalışdı. Ancaq Georgiyin qarşısında onu qoruyan əsgərlər möhkəm dayanmışdılar. Günortaya qədər belə davam etdi. Bu zaman Atabəyin başçılıq etdiyi türkman süvariləri düşməyə sarsıdıcı zərbə endirmək məqsədilə hücuma keçdilər. Gürcülər bir də gördülər ki, meydan atlarla dolub, dəstə ardınca dəstə gəlir, bitib qurtarmaq bilmir. Düşmənin sırasına çaşqınlıq və qorxu düşdü. Onlar əvvəl geri çəkildilər, sonra isə başıpozuq şəkildə qaçmağa başladılar. Atabəyin ordusu qaçanı qovur, çatanda qılınclardan

keçirirdi. On mindən çox düşmən qılıncdan keçirildi, iki dəfə ondan artıq, o cümlədən çarın bütün yaxın əshabələri əsir düşdü. Çarın yaxınları Sultanın hüzuruna gətirildi. Çar Georgiy isə “asta qaçan namərddir” deyib bir dəstə əsgərlə aradan çıxma bildi. O qənimətsiz, boş əllə, qələbə əvəzinə, məğlubiyyətlə geri döndü.

Böyük Atabəyin ordusu isə xeyli, yüz minlik ordu arasında bölünə biləcək qənimətə sahib oldu...

Bu məğlubiyyətdən sonra gürcülər uzun müddət Azərbaycana yürüş etmədilər. Çar Georgiy yalnız kiçik toqquşmalar, qarət və talanla kifayətlənib geri çəkilirdi. Yalnız 1174-cü ildə gürcülər yenidən fəallaşmağa başladılar. Həmin ilin yanvarında Möminə Xatun Həmədana yeni xəbərlə gəlib bildirdi ki, gürcülər yenidən Azərbaycan torpaqlarına soxulublar. Atabəy və oğlanları 1174-cü ilin yayında böyük qoşun yığib Naxçıvan dağlarından üç keçid o tərəfdə yerləşən gürcülərlə döyüşə girişdilər. “Dərd gələndə batmanla gələr” sözlərini düz deyiblər. Lakin döyüş bitməmiş Atabəyin əsgərləri arasında vəba yayıldı. Eldənizin əsgərlərinin əksəriyyəti vəbadan qı-

rılsa da, o və sərkərdəsi Sökmən kiçik qüvvə ilə yürüşü davam etdirdilər. Əsgərlər Ağ şəhər qalasını ələ keçirib, onu qarət edəndən sonra Naxçıvana döndülər. Oktyabrda isə gürcülər qalanı yenidən ələ keçirdilər.

1175-ci ilin avqust ayında Böyük Atabəy, Sultan Arslanşah, Hilat hakimi və Diyarbəkrin əmiri Cahan Pəhləvanın başçılığı ilə Səlcuq ordusu gürcülərə qarşı növbəti yürüşünü etdi. Qoşun Lori və Dmanisi düzənliyini ələ keçirib nə vardısı, hər şeyi yağmaladılar, daha sonra Axalkalaki və Trialeti ərazisini zəbt edib böyük qənimət əldə etdilər. Çar Georgiy yenə qaçıb meşələrdə gizləndi.

Yalnız bundan sonra gürcülərin çarı işğal etdiyi Ani şəhərini qaytarmağa məcbur oldu və dövlətin qərb sərhədlərində sakitlik yaran-
dı...

XARƏZMŞAHLA MÜBARİZƏ

Atabəyin əli, hələ ki, şərq sərhədinə çatmamışdı. O gah daxili çəkişmələri sakitləşdirməklə, qiyamları yatırmaqla məşğul olur, gah Bağdad xəlifəsinin yürütdüyü hiyləgər siyasə-

tin qarşısını alır, gah da qərb sərhədlərini qorumaq üçün müharibələr aparırdı. Böyük Səlcuq dövlətinin Sultanı Səncər dünyasını dəyişdikdən sonra Nişapur hakimi Ay-Aba, Atabəyin köməyinə arxayın olaraq, Arslanşahın adına hakim olduğu torpaqlarda xütbə oxutdurdu. Atabəyə də belə gedişat sərf edirdi, çünki Ay-Aba şərqdə il-Arslanın (1156-1172) qarşısını kəsən əsas qüvvə idi.

1163-cü ildə Nişapur hakimi ərazilərini genişləndirmək üçün Kumiş vilayətinə hücum edərək Bistan və Damğan şəhərlərini ələ keçirdi.

1167-ci ildə Ay-Aba Həmədana təşrif gətirdi və bildirdi ki, Xarəzmşah il-Arslan qoşunu ilə Nişapuru ələ keçirmək istəyir. O Böyük Atabəyi xəbərdarlıq etdi: “Əgər sən Xarəzmşahı dayandırıb, yolunu kəsməsən, onda sizin qarşınıza elə bir bulaq çıxacaq ki, sən həzrət heç bir şeylə onun gözüünü tıxaya bilməyəcəksən, bunun da nəticəsində dəniz yaranaacaq və bu dənizin qabarmasının qarşısını almaq mümkün olmayacaq”.

Eldəniz öz qoşununu silahlandıraraq Reyə doğru hərəkət etdi, il-Arslana məktub göndərdi: “Həqiqətən bu Müəyyəd Ay-Aba Sulta-

nın məmlüküdür və Xorasan - Sultan ölkəsidir, onun atalarının, babalarınındır. Həmçinin sənin hökmündə olan Xarəzm də onlarıdır, əgər sən Nişapura doğru hərəkət etsən, mənim cavabım sənə qarşı yürüş etmək olacaq və aramızda müharibə başlanacaq. Sən öz taleyin haqqında fikirləşmirsən?"

Böyük Atabəyin il-Arslana məktubu onu qəzəbləndirdi və Nişapuru mühasirəyə aldı. Nişapurlular şəhəri iki ay qorudular. İkinci ayın sonunda Xarəzmşah xəbər aldı ki, Eldəniz Bistan divarları yanındadır. O mühasirəni qaldıraraq Bistana doğru hərəkət etdi. Tərəflər Bistan yaxınlığında vuruşsalar da hər iki tərəf heç bir nəticə hasil etmədi. Buna baxmayaraq, səlcuqlar Nişapuru itirdilər, çünki Ay-Aba Xarəzmşahın tərəfinə keçmişdi.

1169-cu ildə Rey hakimi İnanc Atabəyə vergi verməkdən imtina etdiyinə görə Atabəyin qoşunu Reyi və onun ətrafını tutdu. Bu zaman Eldəniz Bağdaddan məktub aldı ki, əmir İnanc ondan imtina edib, hökmündə olan torpaqları Xarəzmşahın ixtiyarına vermək istəyir və il-Arslandan kömək diləyir. O da, öz növbəsində böyük bir qoşunu silahlandıraraq İnanc kömək göndərərək. Tərəflər ara-

sında gedən döyüşdə Xarəzmşahlar Atabəyin ordusuna uduzdular. Rey hakimi Eldənizin yanına elçi göndərüb sülh bağlamaq istədi. O danışıqlara vəzir əl-Aşşalı göndərməzdən qabaq dedi: “Mən heç zaman İnancla müqavilə bağlamayacam”. Və əlavə etdi - “Sən elə hesab edirsən ki, mən İnancla sülh müqaviləsi bağlayacam, sən də onunla birlikdə Reydə qalacaqsan? Bu heç vaxt olmayacaq. Sən ikisindən birini seçə bilərsən; ya sən yeni sahibinlə qəriblikdə qalıb əziyyətlər çəkirsən, məsrəfin o qədər çox olur ki, hər şeyini itirirsən, kasıblayırsan, ya da oğlum Cahan Pəhləvanın yanında qalıb Reydə, İsfahanda, Azərbaycanda səlahiyyət sahibi olursan”.

Vəzir Böyük Atabəyin etdiyi təklifin ikincisini seçdi. Onun göstərişi ilə üç qulam gizlincə əmir İnancı qətlə yetirdi. Vəzir əl-Aşşal mükafatsız qalmadı. Atabəy onu Reyin hakimi təyin etdi və Cahan Pəhləvanın bütün işlərdə səlahiyyətli nümayəndəsi mənsəbinə çatdırdı.

SON

NAXÇIVAN, Sentyabr, 1175-ci il

Qocalıq öz sözünü deyirdi. Möminə Xatun hiss edirdi ki, Əzrayıl hardasa lap yaxında fırlanır. Özü də hiss edirdi ki, əvvəlki kimi məntiqinə güc verə bilmir. Əvvəlki diribaşlığı da qalmayıb. On ildi ata da minmirdi. Qollarının gücü, gözünün işığı da zəifləyib. Həmişə sərrast atdığı xəncəri indi götürəndə əli titrəyir.

Yataqdaydı... Gözlərini yumub axirətlə yanaşı, Eldəniz və oğlanları haqqında da fikirləşirdi. Bu fikirlər onu bir an da rahat buraxmırdı.

“Qırx ildir ki, onunla bir yastığa baş qoyuram. Əlində bu qədər səlahiyyəti ola-ola mənə bir dəfə də xəyanət etmədi. Üstümə günü gətirmədi, evlənmədi. Məndən sonra yoxluğuma dözəcəkmisi? İnanmıram, o mənə çox bağlıdır. Oğlanlarımdan arxayınam. Hamısı Allaha şükür, diribaşdır. Şəraitdən baş çıxara bilirlər”.

Sonra onun yadına Sultan Arslanşahın Eldənizdən şikayəti düşdü: “Xatırlayıram, görünür, kimsə onu öyrədibmiş, oğlum gəlib dedi ki, Atabəy torpaqları ikta kimi məndən xəbərsiz paylayır, xəzinənin məsrəflərinə o əmr verir. Bunlar-

dan isə mənim xəbərim olmur, ona bir söz deməyə isə utanıram. Ana, bəlkə bu sözləri sən özün ona deyəsən”.

Xatun ona hansı cavabı verdiyini xatırlamaq istədi. Bir azdan yadına düşdü: “Bunların heç birinə fikir vermə, oğlum! Atabəy həyatını neçə dəfə təhlükəyə atıb, neçə dəfə sənin həyatın uğrunda mübarizə aparıb. Sənin sultan olman üçün o yaxın ətrafını və qulamlarını ölümə göndərib. Səndən yaşça böyük şahzadələr onun sayəsində kənarda qaldı. Sultan taxtına o səni çatdırdı. İndi həm o, həm də oğlanları sənin xidmətindədir. O sənin düşmənlərlə döyüşür, mübarizə aparır, onlara sarsıdıcı zərbələr vurur. Sənə imkan verir ki, belə şeylərə fikir verməyəsən. Sən qəlbinsə belə şeylərdən azaddır. Atabəy kiməsə bəxşiş verir, yaxud nəyisə geri alırsa, bu yalnız sənin hakimiyyətinin möhkəmləndirilməsi üçündür...”

O, daha yaddaşına güc vermək istəmədi. Güclə gözünü açdı. Çarpayının bir qırağında Eldənizin oturduğunu gördü. Xatunu xəstələndən bir gün də onun yanından ayrılmamışdı. Güclə eşidiləcək səslə dilləndi:

- Eldəniz...

- Burdayam, Xatunum! - Atabəy dedi və onun əlini ovuclarının içinə alıb gözlərinin yaşını axıtdı.

- Eldəniz, uşaqlardan m...m...muğ.. - Möminə sözünün ardını deyə bilmədi. Əzrayıl artıq onun ruhunu canından çıxartmışdı...

Şəmsəddin Eldənizin dünyası dağıldı. Candaşı, ömür yoldaşı, sirdaşı, məsləhətdaşı bu dünyadan əbədi köçdü. O bilmirdi neyləsin. Bundan sonra Möminəsiz necə yaşayacaqdı? Yaşaya biləcəkdimi? Hətta yaşasa belə, buna yaşamaq demək olacaqdımı? Heç nə bilmirdi. Gözünün qabağına yalnız Möminənin gülər üzü və yanağındakı almacıqlar gəlirdi.

O Möminənin cansız bədəni qarşısında dayanıb əllərini göyə açıb yalvardı:

- Ay Allah! Ey Göyün, Yerin sahibi, Tanrım! Bundan sonra Xatunsuz mənə yaşamaq zülm olacaq. Yalvarıram, mənə bu zülmü göstərmə! Elə et ki, onun qırxı mənim yeddimə qarışsın. Axı mən sənin sevimli qulunam. Sonuncu xahişimi yerinə yetir. Məni ondan ayırma. Elə et ki, ruhlarımız bir yerdə əbədi olsun!

Eldəniz Möminə Xatunu böyük izdihamla Naxçıvanda dəfn etdi. Bir necə gündən sonra Şərqi ən məşhur memarı Əcəmi Əbu Bəkr oğlu Naxçıvanlıyı yanına çağıraraq göstəriş verdi ki, Xatunun xatirəsini əbədiləşdirmək üçün türbə tiksin. Atabəy günəşin olmuşdu. Gecə-gündüz hü-

rədə oturub dualar edir, “Qurani-Kərim”dən surələr oxuyurdu. Başa düşürdü ki, ömrünün sonuna az qalıb. Möminəsiz keçən günlərini əzab-əziyyət hesab edirdi. Amma, o, dünyada Xatunu ilə bir yerdə Azərbaycan Atabəylər dövlətinin əsasını qoydu. İndi isə, fikirləşirdi ki, elə bir sənət əsəri - türbə tikilsin ki, dünya durduqca bu türbə də öz əzəməti ilə daima var olsun. Bu səbəbdən də Memar Əcəmini yenə yanına çağırmışdı ki, tikiləcək türbə haqqında söhbətlər etsin.

Hücrənin qapısı döyüldü. Atabəy başını namaz qıldığı möhürdaşından qaldırıb “gəl” dedi. Qapı açılana qədər, o cannamazını yığışdırdı. Nökər içəri girib baş əydi:

- Atabəy həzrətləri! Memar Əcəmi gəlib, qala meydanındadır, - dedi.

- Hə, lap yaxşı, - o, ağır-ağır dilləndi. - Elə mənəm də onunla söhbətə ehtiyacım var. İndi aşağı düşürəm. Memar Əcəminin şöhrəti ona çoxdan çatmışdı. 1162-ci ildə, memar Naxçıvan-da möhtəşəmliyi ilə ətraf türbələrədən seçilən Yusif Küseyir oğlu türbəsini tikmişdi.

Eldəniz aşağı düşəndə qala meydanında əyan, əsrəflər, oğlu Cahan Pəhləvan və Əcəmi onu gözləyirdi. O, yalnız memarın əhvalını soruşdu. Cahan Pəhləvan atasının üzündəki qara

ölüm rəngini hiss edirdi. Hiss edirdi ki, atası anasının xiffətini çox çəkir.

Onu fikirdən atasının dərddli, fikirli sözləri ayırdı:

- Biz, Cahan Pəhləvanla və memarla “Qızlar bulağı” tərəfə gedəcəyik. Bizi müşaiyət etməyə ehtiyac yoxdur.

Onlar üç nəfər, ortada Atabəy, sağda oğlu, solda isə Əcəmi “Qızlar bulağı” tərəfə yeriməyə başladılar. Arxada isə yalnız dörd qoruqçu onları müşaiyət edirdi. Yolda onlara salam verir, baş əyirdilər. Bəziləri fikirləşirdi ki, Atabəy yaddan çıxıb, eynin acmaq üçün xalq arasında gəzir. Ancaq, bu heç də belə deyildi. Eldəniz sonuncu göstərişini verməyə gedirdi. O, heç kimə fikir vermədən Əcəmini dinləyirdi.

- Atabəy həzrətləri! Tapşırığınız kimi yeri seçdim. - Onlar təpəlikdə dayandılar. - Düşünürəm ən gözəl yer buradır. Altı qayalıqdır. Bu türbənin uzunömürlülyünə zəmanət verir. Eyni zamanda hər tərəf buradan aydın görünür. - Əli ilə dağları göstərdi. - Arazın o tayındakı dağlar türbənin əzəmətini daha da artıracaq.

Atabəy dağlara tərəf üzünü çevirib fikirli-fikirli soruşdu:

- Mən istəyirəm tikəcəyiniz türbə Yusif türbə-

sindən həm möhtəşəm, həm də hündür olsun.

Memar Əcəmi onun sözlərini təsdiqlədi:

- Elədir ki, var, Atabəy həzrətləri! - O, çiyninə asdığı torbadan türbənin kağızda çəkilmiş rəsmi-ni çıxartdı. Onu açaraq Eldənizə göstərdi. - Baxın, həzrət! Türbənin yer üstü hündürlüyü təxminən otuz beş metrə çatır. Yusif türbəsi, - o, quş lələyini kağızın üzərində gəzdirdi, - Səkkiz bucaqlı aşırımı beş metrdisə, bu onbucaqlı və aşırımını on metr olacaq. Türbənin içində, divarlarda daş kitabələr-də "Yasin" surəsi yazılacaq. "Yasin" surəsi ilə ha-şiyələnmiş üzləri lap yuxarıda başqa bir yazı qur-şağı ilə bərkidiləcək, orada belə bir yazı olacaq: "Bu türbənin sifarişçisi Atabəy Şəmsəddin Eldə-niz. Möminə Xatunun xatirəsinə ucaldılıb" - Tür-bənin yuxarı hissəsi kufi yazılarla və firüzəyi ka-şılarla bəzədilmiş qurşaqla əhatələnəcək...

Atabəy daha Memar Əcəmiyə qulaq asmırdı. Onun fikri Möminənin yanında olacaq qəbirdə idi. O onun yanında uyuyacağına ürəyində sevinirdi. Onu fikirdən oğlunun səsi ayırırdı:

- Ata, Əcəmi əmrini gözləyir. Nə qərar verə-cəksən?

Eldəniz gözlərini türbənin salınacaq yerin-dən çəkib dilləndi:

- Əmrləri bundan sonra sən verəcəksən. Nə

gərəkdirsə sən onu et. - Üzünü Əcəmiyə tutdu.
- Sənsə hörmətli memar, elə bir türbə ucalt ki, həm sənin, həm də Möminə Xatunun adı yüz illərlə yaşasın.

...Türbə yalnız 1186-cı ildə, Cahan Pəhləvanın vaxtında hazır oldu. Atabəyinsə, Allaha yalvardığı kimi, yeddisi Möminənin qırxına qarışdı. Duası müstəcəb oldu.

Eldəniz ilk Atabəy oldu ki, Azərbaycan atabəyliyi dövlət səviyyəsinə qaldırdı və "Azərbaycan" sözü coğrafi məna ilə yanaşı, siyasi mənada işlədilməyə başlandı...

Atabəyin oğulluğu Sultan Arslanşah bir ildən sonra dünyasını dəyişdi.

Cahan Pəhləvan 1187-ci ildə, Qızıl Arslan isə 1191-ci ildə xaşxaşilər tərəfindən qətlə yetirildi. Atabəylər sülaləsi 1226-ci ilə qədər Azərbaycan və İraq Sultanlığını idarə etdi.

* * *

Xaşxaşilər uzun müddət Atabəy və Möminə Xatunla mübarizə aparsalar da, bu cütlüyə qalib gələ bilmədilər. Buna baxmayaraq, onlar uzun illər sui-qəsd törətməkdə davam etdilər. Yalnız 1258-ci ildə Hülaki xan hiylə ilə Əlamut

qalasını ələ keçirib, xaşxaşilərin fəaliyyətinə son qoydu. Hülaki xan Əlamut qalasında iyirmi il həbsxana həyatı yaşamış Nəsrəddin Tusini azad edib, özünə vəzir təyin etdi. Elə o vaxtdan da Bağdad xəlifəliyi ləğv olundu.

* * *

Gəncə, 1187-ci il

Nəticə hücrənin qapısını açanda babasını yerində görmədi. Həyəətə çıxıb babasını soruşdu. Nökər-naib mədrəsəni, həyəət-bacanı ələk-vələk etdilər, bütün məhəlləni axtardılar, qocanı tapmadılar. Baş Dədə, sanki yağlı əppək olub göyə çəkilmişdi. Əli hər yerdən üzülən Nəticə Nizami Gəncəlinin yanına məsləhətə getdi. Məsələnin mahiyyətini bilən şair kədərli halda yalnız bunları dedi:

- Övladım! Baş Dədə indi zaman və məkandan kənardadır, axtarmağa dəyməz!

Bakı-Xızı-Bakı
2016-1017

İsa HƏBİBBƏYLİ,

*Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının
vitse-prezidenti, filologiya elmləri doktoru, pro-
fessor, əməkdar elm xadimi, millət vəkili*

Milli dövlətçilik düşüncəsinin işığında

Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi roman janrına yenidən qayıdış xalqın milli-mənəvi özünüdərk proseslərinin dərinləşdirilməsinə, çoxəsrlik təcrübə və ənənə əsasında müasir mərhələdə müstəqil dövlətçiliyin daha da möhkəmləndirilməsinə xidmətin ifadəsidir. Müxtəlif ədəbi nəsillər bu ənənəvi janrda tarixə müasirlik işığında yanaşmağın fərqli nümunələrini nümayiş etdirirlər. Bu baxımdan tarixi roman janrına ardıcıl olaraq müraciət edən Yunus Oğuzun yaradıcılığı xüsusilə diqqəti cəlb edir. Əvvəla, Yunus Oğuz müstəqillik dövründə Azərbaycan ədəbiyyatının ümumi mənzərəsində tarixi roman janrının mövqeyinin möhkəmlənməsi sahəsində mühüm addımlar atır. İkincisi isə, Azərbaycanın dövlətçilik tarixinin

böyük ədəbi salnaməsini yaradır, tarixi şəxsiyyətlərin xidmətlərinin yadda qalan bədii vasitələrlə xalqa çatdırılmasına geniş meydan açır. Son onillikdə bu janrda yazdığı əhəmiyyətli bədii əsərlərlə Yunus Oğuz yeni dövrün müasir tarixi romançısı kimi böyük ad qazanmışdır. Yunus Oğuz «Nadir şah», «Təhmasib şah», «Əmir Teymur – Zirvəyə doğru», “Əmir Teymur – Dünyanın hakimi”, «Şah arvadı və cadugər», «Sultan Alp Arslan» və sair romanlarında Azərbaycanın və türk dünyası tarixinin müxtəlif dövrlərini bütün yönləri ilə əhatəli şəkildə təsvir etməklə müasirlərimizin milli gen yaddaşının oyanışına və dövlətçilik təfəkkürünün qüvvətlənməsinə məsuliyyətlə və şərəflə xidmət edir. Yazıcının romanlarındakı milli dövlətçilik ideyası və azərbaycançılıq ruhu tarixi mövzuların müasir dövrlə, yeni tarixi epoxa ilə üzvü surətdə əlaqələndirilməsinə geniş imkan yaradır. Onun hər romanı ümumtürk tarixinin və Azərbaycan gerçəkliyinin böyük bir epoxasının mahiyyətinin açılmasına, dövlətçilik ənənələrimizin reallıqlarının diqqət mərkəzinə çəkilməsinə işıq salır. Yunus Oğuz Azərbaycan tarixində mühüm yer tutmuş görkəmli dövlət xadimlərinin romanını yaratmaqla yeni nəsil-

lərdə köklər və budaqlar haqqında obyektiv və dolğun təsəvvürlərin formalaşmasına böyük töhfə verir. Beləliklə, Yunus Oğuzun tarixi romanları Azərbaycan dövlətçilik tarixinin mənsəyi, inkişaf mərhələləri, böyük şəxsiyyətləri və ibrət dərslərinə həsr olunmuş bədii əsərlər silsiləsi kimi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Onun tarixi romanları Azərbaycan dövlətçiliyinin XX əsrdə meydana çıxması haqqındakı uydurmalara tutarlı cavabın ifadəsi kimi də ciddi maraq doğurur. Bütün bunlar müstəqillik dövrünün oxucusunun tarixi ənənələrlə təmasda müasir mərhələdə qarşıda duran vəzifələrin mahiyyətini və məsuliyyətini daha aydın surətdə dərk etməsinə şərait yaradır.

Yunus Oğuzun növbəti «Atabəy Eldəniz» romanı onun yaradıcılığında tarixi roman janrının davamlı inkişaf proseslərində olduğunu göstərir. Əsərdə, tarixdən paytaxtı Naxçıvan şəhəri olmaqla “Atabakani-Azərbaycan” adı ilə tanınan Azərbaycan Atabəyləri dövlətinin (1136-1225) yaranması, fəaliyyəti, bu dövlətin qurucularının hünər və qəhrəmanlığı bütün tarixi miqyası və ictimai-siyasi qüdrəti ilə əksini tapmışdır. Azərbaycan anlayışının yalnız coğrafi ərazi deyil, mənəvi vətən və torpaq, cəmiyyət və

dövlət kimi təşəkkülü, formalaşması, yüksəlməsi roman boyu oxucunun gözü qarşısında canlı lövhələrdə əksini tapır. Müəllif sonda: *“Eldəniz ilk Atabəy oldu ki, Azərbaycan atabəyliyini dövlət səviyyəsinə qaldırdı və “Azərbaycan” sözü coğrafi məna ilə yanaşı, siyasi mənada işlədilməyə başlandı...”* vurğulayır. Bununla da oxucunun diqqətini Azərbaycan Səfəvilər dövlətindən daha dörd əsr əvvələ çəkir, *“Xətəinin qılıncının suvardığı”* ərazilərin hələ XII əsrdə Atabəy Eldəniz tərəfindən Azərbaycan atabəyliyində əhatə olunduğunu bəyan edir.

Romanın əsas qəhrəmanı Azərbaycanın I Böyük Atabəyi Şəmsəddin Eldənizdir. Tarixçilər adətən qeyri-adi istedadla malik bu tarixi şəxsiyyətin Səlcuq sultanı Mahmudun sarayına bir qul kimi satılıb, möhkəm iradəsi, güclü xarakteri, misilsiz bacarığı sayəsində hökm sahibinə - Atabəyə çevrilməsini məxsusi vurğulayırlar. Roman qıpçaq türklərindən olan Şəmsəddin Eldənizin həyat yolunu izləməklə, həm də belə bir tarixi versiyanı bədii şəkildə təsdiqləyir ki, Eldəniz əsir düşmüş hökmdar nəslindəndir və qəhrəmanın ali dövlət mərtəbəsinə yüksəlməsində qan yaddaşının şəxsiz rolu vardır: *“O, Uran tayfasının əsilzadələrindən idi. Elə uşaqlıqdan*

hər şeyə diqqətlə fikir verir, olanları və söylənənləri yaddaşına həkk etməklə o biri yaşadlarından fərqlənirdi. Amma, atasının uduzduğu döyüşlərdən birində qənimət kimi bacılarını, anasını və onu əsir götürdülər. Sonradan onu anasından, bacılarından ayıraraq qul kimi Dərbəndə apardılar. Tale onun ömrünə nə yazıb o bunu bilmirdi. Bildiyi o idi ki, hara getməyindən asılı olmayaraq çox çalışmalı, ağılı və zərəklili sayəsində özünü göstərməlidir”.

Romandakı belə bir məqam da qiymətlidir ki, müəllif Eldənizin Dərbənd qıpçaqlarından olduğunu bədii şəkildə əsaslandırır. Bununla da gələcəkdə Azərbaycanın Atabəyi olan qəhrəman bu torpağa heç də fəth kimi qədəm qoymur, doğma Vətənə, yurduna dönmüş olur və burda Azərbaycan türk dövlətini təsis edir. Ümumən yazıçının bədii təxəyyülü tarixi həqiqətləri bədii cəhətdən daha da zənginləşdirməklə uğur qazanır. Roman Abbasilər dövründə Yaxın Şərqdə hakim olan Səlcuqlar imperiyasının reallıqlarına, bu imperiyanın ərazilərində meydana çıxan məmlük dövlətlərinin xəritəsinə güzgü salmaqla, Səlcuq imperiyasının gücünü və gücsüzlüyünü əyani olaraq göstərir. Yazıçının uğurudur ki, o əsərində Azərbaycan türk dövlətinin meydana çıxmasını da məhz hə-

min tarixi kontekstdə işıqlandırır. Tarix kitablarından alınaraq bəlli həqiqətlərə çevrilmiş hadisələr roman boyu həm süjetin əsasında durmaqla, həm də xronoloji mozaika şəklində haşiyələrdə yer almaqla oxucunun tarixi yaddaşını oyadır, tarixin xəritəsini müasirliyin mənzərəsinə çevirir.

Bu baxımdan romanın kompozisiyası maraqlı doğurur. Əsər sanki xronologiya şəklində qurulmuşdur. Bədii parçalarda 1118-ci ildə Şəmsəddin Eldənizin Dərbənddən ayrılaraq, Səlcuq sarayına daxil olmasından 1187-ci ildə oğlu Cahən Pəhləvanın Azərbaycan Atabəylər Dövlətini zirvəyə çatdırdığı məqamədək tarixin rəqəmləri vurğulanır. Amma heç də hadisələri ardıcılıqla təsvir etməklə yox, tariximizin bu şərəfli dövrünə müxtəlif bucaqlardan işıq salmaqla oxucunu özünə cəlb edir. Tarixin mənzərəsi gah irəliyə qaçıb, gah da geriye dönməklə (1118, 1136, 1133, 1136, 1187, 1136 və s.) artıq bəlli bir anlayışın – Azərbaycan Atabəyinin tədricən formalaşan obrazını müxtəlif məqamlardan göstərməyə xidmət edir. Yunus Oğuzun bu tip mozaik kollaj üsulunu son illər romançılığımızda işlənən uğurlu və orijinal bədii forma hesab etmək olar.

Bununla belə, roman heç də tarixin kölgəsində qalmayıb, həm mövcud hadisə və şəxsiyyətlərin fəaliyyətinə dair məlum faktların və təfərrüatların bədiiləşdirilməsi, həm də yazıçı fantaziyasından doğan və əsəri tamamlayıb daha da zənginləşdirən əlavələrlə inkişaf etdirilir. Bu baxımdan romanda təqdim olunan əsas süjet xətti Eldəniz - Mömünə Xatun münasibətləri ailədaxili proseslərin sədlərini aşaraq, hakimiyyət və şəxsiyyət problemlərinin işıqlandırılmasına səbəb olur. Romanın əsas konfliktini də Sultan Toğrulun ölümündən sonra tale ulduzları qovuşmuş bu iki tarixi şəxsiyyətin qüdrətli siyasi-mənəvi birliyi ilə onlara qarşı çevrilmiş düşmən qüvvələr arasındakı münaqişə və mübarizə təşkil edir. Qardaşının ölümündən sonra taxta çıxmış Sultan Məsudun Eldənizi II Toğrulun oğlu şahzadə Arslanşaha Atabəy təyin etməsi və Arranın paytaxtı Bərdəyə hakim göndərməsi münaqişənin düynünü vurur. Eldəniz-Mömünə Xatun tandeminin məqsədlərinə doğru zəfər yürüşləri bir yandan Bağdad xəlifəsinin hakimiyyətə can atan səlcuq şahzadələri və onların atabəylərini daim qızışdırması, bir-birinə qarşı qoyması şəraitində, digər tərəfdən isə daha qorxunc qüvvə - xilafəti və Səlcuqları gizli şəkildə

təqib edən, qətlər vasitəsilə vahimə yaradaraq saraylardan xərac toplayan, özünü “batinilər” adlandırmış, lakin xalq arasında daha çox “xaş-xaşilər” adı ilə tanınan dini terror təşkilatının daimi hədə və təzyiqləri mühitində davam edir.

Şəmsəddin Eldənizin Möminə Xatuna sədaqətinin əsası ilk dəfə hələ sultan sarayında, onu xaşxaşi sui-qəsdindən qurtarması ilə qoyulur və daha sonra xaşxaşilər tərəfindən hər iki qəhrəmana qarşı dəfələrlə hazırlanmış qətlərin qarşısı alınır. Xaşxaşilərin başçısı, Sahibiəzəmi Nurəddin Məhəmməd Saninin uzaqgörənliklə Şəmsəddin Eldəniz və Möminə Xatunu ayırmaq niyyəti ürəyində qalır: *“Bu, o deməkdir ki, iki ağıllı adam birləşib, tezliklə nəinki Arran və Azərbaycana hakim olacaqlar, həm də o biri Atabəylərə təsir gücünü əllərində saxlayacaqlar. Bizə də xərac verməyəcəklər.”* Beləliklə, möhtəşəm türbəsi bu gün də qədim Azərbaycan torpağı Naxçıvanda ucalan Möminə Xatunla Eldənizin az qala qırx illik birgə həyatı və ayrılmaz ittifaqı, nəticədə Azərbaycan Atabəyləri dövlətinin qurulması tarixi simvola çevrilir.

Şəmsəddin Eldəniz və Möminə Xatun ro-
manda xarakter səviyyəsində təqdim olunan
surətlərdir. Yazıçı Şəmsəddin Eldənizin sadəcə

zahiri portretini cizmaqla qalmır, obrazı bütün-
lülə daim hərəkətdə, əməli fəaliyyətdə, hadi-
sələrin gedişi prosesində yeni cizgilərlə zəngin-
ləşdirir və tamamlayır. "Atabəy Eldəniz" roma-
nında aşağıdakı müəllif təqdimatı oxucunu
Atabəylər dövlətinin başçısını yaxından tanı-
mağa hazırlayır: "Saray mühiti ona çox şeyləri
öyrətmiş, çox mətləblərin sirrini açmışdı. Birin-
cisi, qaradınmız olmaq, heç kimə qoşulmamaq
və sirr verməmək. İkincisi isə ağana, sahibinə
sədaqətlə qulluq etmək. "Tülkü öz yuvasına
hürsə qotur olar". Belədə həm başı salamat qa-
lar, həm də hörmətli olarsan. Bütün bunları o
sarayda əxz etmişdi." Bundan başqa, Yunus
Oğuz Şəmsəddin Eldənizin saray mühitində
düzlüyü və sədaqəti hər şeydən üstün tutması
ilə nüfuz qazandığını göstərir. Onun əvvəlcə
Sultan Toğrulun mətbəx başçısı (əl xivan salar),
daha sonra mühafizə xidmətinin əmiri olması
məhz həmin əxlaqi-mənəvi keyfiyyətlərin sayə-
sində mümkün olmuşdur. Sultan Məsud tərə-
findən Atabəy təyin edildikdən sonra da düzlü-
yünü, sədaqətini qoruyub saxlaması Şəmsəddin
Eldənizi ucaldır. Saray intriqalarından, Atabəy-
lər arasındakı çəkişmələrdən özünü kənarda
saxlamağa çalışması tarixi məqam yetişdikdə

qılınıcı işə salıb qələbələr qazanmasına şərait yaradır. Beləliklə, müəllif dövlətçilikdə müdriklik, sədaqət və məsuliyyəti əsas prinsiplər kimi müasir oxucunun nəzərinə çatdırır.

Romandan görünür ki, Şəmsəddin Eldənizin Möminə Xatuna sevgisi və sədaqəti intəhasızdır. Müəllifin təqdimatından aydın olur ki, Şəmsəddin Eldəniz hər zaman xatununu qorumaqla, xəyanətdən tam uzaq olmaqla yanaşı, bütün dövlət tədbirlərində də onunla məsləhətləşir, onsuz addım atmır. Bu sevginin gücü o qədərdir ki, Şəmsəddin Eldəniz Möminə Xatunun vəfatından sonra allahından onları ayırmağı istəyir və duası müstəcəb olur... Şəmsəddin Eldəniz bir Atabəy kimi himayəsində olan oğulluğu şahzadə Arslanşaha da sədaqətlidir. Buna görə də o, Arslanşahı həm qoruyur, həm də gələcək taxt-tacın sahibi kimi hərtərəfli yetişdirməyə çalışır. Bir ata kimi istər Arslanşaha, istərsə də oğulları Cahan Pəhləvan və Qızıl Arslana münasibətində Atabəy Eldəniz əsl türk xarakteri nümayiş etdirir: səhvlərinə həssasdır, arxalarında durur, onlara döyüş təlimləri verir, ova aparır, hünərlərindən böyük qürur duyur. Sultan taxtına oturduğu zaman Arslanşah bədxahların təhriki ilə, ölkəni idarə edən Atabəyin-

dən şübhələndiyi zaman Mömünə Xatun onu bu yanlışdan daşındırır: *“Bunların heç birinə fikir vermə, oğlum! Atabəy həyatını neçə dəfə təhlükəyə atıb, neçə dəfə sənin həyatın uğrunda mübarizə aparıb. Sən sultan olmaq üçün o yaxın ətrafını və qullamlarını ölümə göndərüb. Səndən yaşça böyük şahzadələr onun sayəsində kənarda qaldı. Sultan taxtına o səni çatdırdı. İndi həm o, həm də oğlanları səninin xidmətindədir. O səninin düşmənlərlə döyüşür, mübarizə aparır, onlara sarsıdıcı zərbələr vurur. Sənə imkan yaradır ki, belə şeylərə fikir verməyəsən. Sənin qəlbinsə belə şeylərdən azaddır. Atabəy kiməsə bəxşiş verir, yaxud nəyisə geri alırsa, bu yalnız səninin hakimiyyətinin möhkəmləndirilməsi üçündür...”*

Ağıllı, siyasətçi və qurucu bir hökmdar kimi Şəmsəddin Eldənizin xarakteri ölkəyə hakim olduğu illərdə qabarıq şəkildə üzə çıxır. Sultandan əvvəlcədən dikbaş əmirləri yerinə oturtmaq iznini almış Eldəniz ona biət etməyən Beyləqan əmirinə divan tutmaqla tezliklə ölkədə qayda-qanun yaratmağa nail olur. O hakimiyyətdə ədalətli olduğu qədər də qətiyyətli-dir. Düşməni duyuc salmadan qabaqlayıcı tədbirlər görür. Böyük uzaqgörənliklə bütöv Azərbaycanın sabahına baxaraq, ölkənin paytaxtını Bərdədən əvvəlcə Gəncəyə, daha sonra Naxçı-

vana köçürür və bununla Azərbaycanı alınmaz qalaya çevirir. Şəmsəddin Eldəniz bu addımları atarkən baş məsləhətçisi Möminə Xatunun fikirlərinə yüksək ehtiramla yanaşır: *“Belə düşünürəm ki, bir necə ildən sonra Gəncəni özünə paytaxt seçəcəksən. Əgər belə edəcəksənsə, o zaman Naxçıvan da paytaxt olsun. ...Atabəy təəccüblə soruşdu:*

- Gəncəni başa düşdüm, amma niyə məhz Naxçıvan?

Möminə Xatun elə bil ondan bu sualı gözləyirdi:

- Ona görə ki, Naxçıvan qalası dörd tərəfdən - Əlincə, Sürməri, Dağmar və Fağnan kimi güclü qalalarla əhatə olunub. Gəncə qalasını almaq asandır, çünki düzənlikdə, yol üstündədir. Naxçıvan qalasını isə almaq çox çətindir, ona görə ki, Naxçıvanı almamışdan öncə, gərək sıldırımlarda yerləşən bu qalaları keçəcən. Bir də gələcək xəzinəyə yaxın olarsan, yəni Əlincə qalasını deyirəm. Onu heç almaq mümkün deyil. Yuxarıdan bir daş buraxsan, bir qoşun qırılır.

Eldəniz yenə təəccüblə soruşdu:

- Sən bunları nə zaman öyrəndin, Xatunum! Dediklərini heç mən də bilmirdim.

- Bəs, mən kimin Xatunuyam... Atabəyin. Bizim tək-cə qəlbimiz bir yerdə döyünməli deyil, həm də ağillığımız bir yerdə işləməlidir...”

Yazıçı göstərir ki, dövlət xadimi və sərkərdə kimi Şəmsəddin Atabəy Eldənizin hünəri taxt-tacın varisi Arslanşah sultan taxtına çıxandan sonra parlayır. İlk Böyük Atabəy titulu alan Eldəniz qanuni Sultan hakimiyyətini ayrı-ayrı separatçı sultanlıqlara parçalanmış dağınıqlıqdan xilas etmək üçün ağıllı siyasətlə qılıncının kəsərini birləşdirir. Xəlifənin onun əleyhinə olan qüvvələri birləşdirməsinə imkan vermədən əleyhdarlarını bir-bir məğlub edir; kimisi ilə qohumluq, kimisi ilə dostluq münasibətləri qurur, xəyanətkarlara qarşı isə amansız olur: *“Beləliklə, Böyük Atabəy çox qısa müddətdə geniş bir ərazini - Qafqaz dağlarından tutmuş, ta Kəngər (Fars) körfəzinə qədər yerləri öz hakimiyyəti altında birləşdirdi. O, Azərbaycanı, Arranı, Şirvanı, Tiflis qapılarına qədər əraziləri, Həmədanı, Gilanı, Mazandarani, İsfahani, Reyi həm idarə edir, həm də hakimləri, atabəyləri təyin edirdi. Xəzinə xərclərinə o nəzarət edir, orduya çağırış da yalnız onun icazəsi ilə həyata keçirilirdi. Sultan və xəlifədən sonra sultanatlıqda onun adına xütbə oxunurdu. Mosul, Kerman, Xuzistan, Xilat, Arzan ər-Rum, Marağa atabəyləri və Şirvan hakimi onun vassalı sayılırdı. Belə şəraitdə, yəni hakimiyyətin bir əldən idarə olunması, çox tez bir zamanda sultanatlıqda daxili hərcmərcli-*

yi, qarşıdurmaları, müharibələri aradan qaldırdı və bu ərazilərin iqtisadi inkişafı sürətlə artmağa başladı... Yerin əsl sahibi Böyük Atabəy idi”.

Romançı bununla sanki tarixlə yanaşı, müasir dünyanın geopolitik mənzərəsinə də nəzər salır, böyük türk birliyinə önəm verməklə, həm də hər cür separatçılığa qarşı dövlətin güclü və möhkəm olması ideyasını təcəssüm etdirir.

“Atabəy Eldəniz” romanında Möminə Xatun obrazı möhtəşəm Azərbaycan qadınlığının simvolu kimi verilmişdir. O, ağıl və tədbiri ilə Atabəy Eldənizdən şəxsiyyətin bütövlüyünə və hakimyyətinin qüdrətinə böyük dayaq olan Möminə Xatunu aradan götürmək üçün müxtəlif tədbirlərə əl atılır. Əks tərəfin məkrli siyasətinin və hiyləgər simasının fonunda Möminə Xatun müdrikliyi və ayıqlığı ilə daha əzəmətli görünür. Yunus Oğuzun təqdimatında Möminə Xatun geniş dövlətçilik təfəkkürünə malik olan sədaqətli Azərbaycan qadınlarının ümumiləşmiş obrazı kimi canlandırılmışdır.

Yunus Oğuz Möminə Xatunun mənşəyinin qədim türk qövmü ilə bağlı olduğunu oxucuya təqdim edir. Müəllif romanda bunu Baş Dədənin diliylə Oğuz xaqan haqqındakı miflə bağlayır: “Oğuz Xaqanın kökü Nuh əleyhissalamın oğlu

Yafəs xanın oğlu Olcay xandan gəlir və deyilənə görə taciklərin Əfrasiyab, bizim də Alp Ər Tonqa adlandırdığımız xaqanın vaxtında olub. Deyilənə görə, türkman dilinin ən gözəl və düzgün ləhcəsi Xaqaniyyə ləhcəsi olub. Xaqandan doğulan bütün qız uşaqlarına Xatun deyərdilər.

Nəticə dərhal sual verdi:

Deməli, baba, Möminə Xatun Alp Ər Tonqa nəslindəndir?

Baş Dədə gülümsündü:

- Belə çıxır..."

Mömünə Xatunun mənşəyi və şəcərəsi haqqındakı fikirlər nəticə etibarilə Azərbaycan dövlətçiliyinin tarixi köklərinə və milli ictimai-siyasi təməllərinə aid ümumiləşmiş qənaətlər kimi mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Ümumən romanda qədim türk əfsanələri bəddii qaynaqlarla tarixi hadisələrə uğurla sintez olunmuşdur. Batini və batil elmlərdən söhbət gedərkən Xızır peyğəmbər və İbrahim peyğəmbər haqqında rəvayət, Hun hökmdarı Mətə - Mete barəsində Dədənin söylədikləri cərəyan edən hadisələrin ruhuna tam uyğun gəlir. Eyni zamanda, Mete xanın dilindən səslənən torpaq həqiqəti haqqındakı qənaətlər bu günün aktual idealını ifadə edir, oxucuda dərin vətənpərvər-

lik hissləri oyadır: *“Mətə xan hay vurur, obanın, elin igidlərinə xəbər yollayıb onları toplayır. Deyirlər xeyirdirmi? Deyir bəs, yarağa sarılmalıyıq. Bizim eldən torpaq istəyirlər. Deyirlər Xaqan, atın getdi dinmədin, yəhərin getdi dinmədin, yüyənin getdi dinmədin, ay sağ olmuş, indi deyirsən bir qarış torpaqdan ötrü dava eyləyək? Vəzir-vəkil, igidlər bunu deyəndə, Mətə xan qayıdır ki, at da, yəhər də, yüyən də özümünküydü. Bunlar yalnız mənə aiddir. Torpaq isə elin-obanıdır. Hünərim nədir, ondan kiməsə bir qarış verim. Bunun qarşısında söz var? Haydı atlanın davaya!..”*

“Atabəy Eldəniz” tarixi romanındakı Baş Dədə obrazı bədii təxəyyülün məhsuludur, sanki özündə Dədə Qorqud obrazını rəmzləşdirir. Tarixdən ismaililər kimi məlum olan, özlərinə gizli elmlərin sahibi – batinilər deyən təriqətin üzvləri romanda şər qüvvələri təmsil etdiyindən Baş Dədə əsl batin elminin bilicisi kimi buna qarşı qoyulmuşdur. *“Biz “batinlər” deyilik. Biz batin elmi ilə məşğul olan insanlarıq. Xaşxaşilər ona görə özlərini “batin” adlandırırlar ki, guya xəlvəti iş görürlər, xəlvəti qərar verirlər, xəlvəti xərac istəyirlər, alınmayanda xəlvəti qətlə yetirirlər. Bax, o “batin” deyilən xaşxaşilərin fəaliyyətinin məğzi, mahiyyəti bundan ibarətdir. Biz isə, yəni batin elmi ilə məşğul olanlar*

xəlvəti qərar çıxarmır, nəinki xəlvəti xərac almırıq, ümumiyyətlə heç kimdən xərac istəmirik. Bizim elmi-mizdə qətl deyilən anlayış yoxdur, Allah-Təalanın verdiyi cana qətlə qıymaq küfrdür və bu, bizə yad-dır". Zaman və müdriklik kimi şərəfli bir missiyanı uğurla daşıyan Baş Dədə türklərin, ulu əcdadlarımızın qədim zamanlardan müasir dövrümüzə qədərki şanlı tarixini oxucuya çatdırır. Səlcuqların ictimai-siyasi mövqeyini və aqibətini Baş Dədə obyektiv şəkildə dəyərləndirir. Görüşünə gəlmiş Mömünə Xatun və Atabəy Eldənin gələcək taleyini də, Arslanşahın 25 il sonra taxt-taca yiyələnəcəyini də əvvəlcədən bildirib onları uğurlayan da Baş Dədədir. Əsərdə Baş Dədənin görüşünə gəlmiş dahi Nizami Gəncəvinin obrazı Atabəylər dövlətinin ədəbiyyat və mədəniyyətin inkişafındakı böyük rolunu diqqət mərkəzinə çəkir. Eyni zamanda romanın finalında Əcəmi obrazının meydana çıxması Azərbaycan tarixinin Atabəylər dövrünün əzəmətini əks etdirməyə zəmin yaradır. Müəllifin çox yığcam şəkildə Memar Əcəmi haqqında təqdim etdiyi bədii material bu böyük dühanın yüksək mənəvi dəyərlərini və qeyri-adi sənət qavrayışını oxuculara çatdırmaqla bilir. Doğrudur, romanda Nizami və Əcəmi obrazları geniş yer tutmur. Bununla belə,

görünür ki, yazıçı XII əsr Azərbaycanından söz açarkən mövcud reallıqları əsas götürərək Nizami Gəncəvi və Əcəmi Naxçıvani faktorundan yan keçmək istəməmişdir. Bu mənada Nizami və Əcəmi obrazları romanda Atabəylər epoxasının bütöv mənzərəsini canlandırmağa xidmət edən mühüm bədii vasitədir.

“Atabəy Eldəniz” tarixi romanının *“Baş Dədə indi zaman və məkandan kənardadır, axtarmağa dəyməz!”* sözləri ilə bitməsi Azərbaycan dövlətçiliyinin əbədi olacağından xəbər verən ədəbi bəyanatdır. Əslində romanın təhkiyəsi Baş Dədənin əbədiyyətə qovuşduğu nöqtədən – 1187-ci ildən qurulmuşdur. Keçmiş əhvalatları da, gələcək tarixi hadisələri də Nəticəyə danışan əfsanəvi Baş Dədə obrazı Azərbaycanın milli dövlətçiliyinin rəmzidir. Bununla yazıçı romana simvolik məna vermişdir. Baş Dədənin tarixi həqiqətləri Nəticəyə ötürməsi ciddi ictimai məhiyyət daşıyır. Nəticə - yeni nəsillərin ümumiləşdirilmiş obrazıdır. Fikrimizcə, Nəticə adı da təsadüfi seçilməyib, həm konkret olaraq “Atabəy Eldəniz” tarixi romanının məntiqi yekununu, həm də yazıçının Azərbaycan dövlətçiliyinin nəsillərdən-nəsillərə keçəcək gələcəyi ilə bağlı idealını ifadə edir.

“Atabəy Eldəniz” – Azərbaycan dövlətçiliyinin qədim tarixə və böyük ənənələrə malik olduğunu bədii həqiqətlər vasitəsilə təsdiq edən roman kimi mühüm əhəmiyyət daşıyır. Milli dövlətçilik düşüncəsi ruhunda yaranmış bu əsər müstəqil dövlətimizin müasir inkişaf yoluna da gur işıq salır. (*bax. 356*)

Nizami CƏFƏROV,

*filologiya elmləri doktoru, akademik,
AMEA-nın müxbir üzvü, millət vəkili*

Azərbaycan tarixinin Atabəy romanı

Azərbaycanda Atabəylər dövrünə maraq həmişə mövcud olmuş, bir sıra dəyərli elmi, eləcə də bədii əsərlər yaradılmışdır. Onlardan ikisini - akademik Ziya Bünyadovun «Azərbaycan Atabəylər dövləti (1136-1225)» monoqrafiyası ilə xalq şairi Nəriman Həsənzadənin «Atabəylər» mənzum dramını ayrıca qeyd etmək lazım gəlir. Və mən heç şübhə etmirəm ki, Yunus Oğuzun «Atabəy Eldəniz» romanı da həmin mövzuda qələmə alınmış dəyərli əsərlər sırasına daxil olacaq.

Roman Azərbaycan Atabəylər dövlətinin qurucusu Şəmsəddin Eldənizin Dərbəndin qul bazarında satın alınaraq Bağdada aparılması hadisəsilə başlanır. Və bu hadisənin təsviri dövrün siyasi- ictimai panoramı ilə yanaşı, minlərlə

qıpçaq kölələrindən birinin gələcəyə yönəlik arzuları barədə də müfəssəl təsəvvür yaradır...

«O, Uran tayfasının əsilzadələrindən idi. Elə uşaqlıqdan hər şeyə diqqətlə fikir verir, olanları və söyləmələri yaddaşına həkk etməklə o biri yaşadlarından fərqlənirdi. Amma atasının uduzduğu döyüşlərdən birində qənimət kimi bacılarını, anasını və onu əsir götürdülər. Sonradan anasından, bacılarından ayıraraq qul kimi Dərbəndə apardılar. Tale onun ömrünə nə yazıb bunu bilmirdi. Bildiyi o idi ki, hara getməyindən asılı olmayaraq çox çalışmalı, ağılı və zirəkliyi sayəsində özünü göstərməlidir».

Romanın bir ideya- estetik məziyyəti tarixi faktlara sona qədər sədaqətliliyi, mənbələrin verdiyi kifayət qədər zəngin məlumatlara əsaslanmasındırsa, digəri həqiqətləri zədələmədən, təhrif etmədən Atabəylər dövrü tarixinin ideya (və iddia!) münaqişələri ilə dolu fəlsəfəsini ortaya çıxarmaq, həmin münaqişələrin xalqların taleyinə, eləcə də ayrı - ayrı tarixi şəxsiyyətlərin formalaşmasına necə təsir etdiyini göstərmək cəhdidir.

Bədencə zəif, çəlimsiz, özündən asılı olmayaraq yol boyu yuxulayıb arabadan yıxılan, hətta oyanmayıb düşdüyü yerdə də yatan Şəmsəddin gəndən, kökdən gələn mənəvi gücü, istedadı, tədbirliliyi sayəsində əvvəl sarayda böyük nüfuz

qazanır, sonra isə qüdrətli Azərbaycan Atabəylər dövlətini yaradır.

Doğrudur, romanın baş qəhrəmanı Şəmsəddin Eldənizdir və onun həyatı, mübarizələri, siyasi uğurları əvvəldən axıra qədər maraqlı detallar, təfərrüatlarla izlənilir; bununla belə yazıçı süjetin həm məkanını, həm də zamanını tez - tez dəyişdirməklə ümumən dövrün möhtəşəm (və mükəmməl) obrazını da canlandırmağa nail olur. Bir tərəfdə iğtişaşlar yaradıb öz formal hakimiyyətini bərpa etmək üçün hər cür təxribatlara getməyə hazır olan xəlifəlik, ikinci tərəfdə dünyanı islam qanunları ilə yanaşı türk törəsilə idarə imkanları nümayiş etdirən səlcuqlar, üçüncü tərəfdə çaşbaş qalmış, hər cür xəyanətə əl atıb çıxış yolu axtaran xristian dövlətləri... Digər tərəfdə isə hakimləri ölümlə, qətlə qorxudub xərac alan, hər yerə sızan, sarayları hörümçək toru kimi əhatə edib nəzarətdə saxlayan xaşxaşilər...

«Bir qədər keçdikdən sonra qapı açıldı və Nüsrət otağa dəvət olundu. Elə qapının önündə otağa fikir verdi. İyirmi-iyirmi beş metr uzunluğunda olan bu otağın yeddi pəncərəsi vardı, pəncərələrin altısında altı peyğəmbərin - Adəm, Nuh, İbrahim, Musa, İsa, Məhəmmədin,

yeddinci pəncərədə isə İsmayıl İbn Cəfər Sadiqin adı yazılmışdı. Həmədan rəisinin yadına düşdü ki, bu yeddiyə batınlar Nutəkəyi Səba adlandırırlar və bu yeddiyədən başqa batınlar heç bir peyğəmbəri və imamı qəbul etmirlər.

Divarlar yaşıl pərdə ilə örtülmüşdü. Şamlar və qəndillər zəif yandırıldığından otaq alaqaranlığa bürünmüşdü. Otaqdan ona tanış qoxu gəlirdi. Bu xaşxaşlərin həmişə çəkdiyələri xaşxaşın qoxusu idi. Otağın o biri başında qurulmuş taxtda Sahibəzəm oturmuşdu».

Bu, o yerdir ki, burada hökmdarların, dövlətlərin taleyi həll olunur. İstər müsəlman olsun, istər xristian, kim Ələmüta tələb edilən qədər bac-xərac vermirsə, o dövlət dağılmalı, o hökmdar aradan götürülməlidir. Və bu yerin ən böyük rəqibi, düşməni ağıllı, öz mənliliyini qoruyan, xalqının iradəsini ifadə edən şəxsiyyətlərdir...

«Sahibəzəm onu çox intizarda qoymadı:

- Bizim işimiz sultanın zövcəsi, xanımı Möminə Xatunladır. Aldığım məlumatlara görə o, çox ağıllı və tədbirlidir. Yanında da yalnız ağıllı adamlar dolaşır. Sultan Toğrulu öz zəkalı məsləhətləri ilə neçə dəfə ağır vəziyyətdən çıxarıb, hakimiyyət taxtında oturdub. Bax, o qadını aradan götürsək, sultandan xərac ala biləcəyik.

Batinlərin Həmədan rəisi indiyə qədər nə qadın öldürmüş, nə də öldürtmüşdü. Amma Baş İmamın verdiyi əmrdən çıxma bilməzdi:

- Əmr edin, ya Sahibəzəm!»

Möminə Xatunu ölumdən yalnız Şəmsəddin Eldənizin ağılı, tədbirli hərəkətləri xilas edir. Həm də bir neçə dəfə. Və o, bu xidmətinə görə Sultan Toğrulla Möminə Xatunun oğlu Arslanşahın Atabəyi təyin olunur.

Görünür, ağıllı, tədbirli adamların üzünə tale də gülür. Sultan Toğrulun qəfil ölümü hadisələrə yeni miqyas verir: Möminə Xatınla evlənmənin Atabəyin hakimiyyət illəri başlayır. Əvvəl Bərdədə, sonra isə Naxçıvanda...

Ancaq tarixin (və insanlığın) elə bir dövrüdür ki, haqq- ədalət, əmin- amanlıq uğrunda mübarizənin hər addımında qarşıya min xəyanət, yüz ölüm təhlükəsi çıxır.

Bir də ki, Ələmut qalası...

«Dünyanın bütün güclü padşah və sultanlarını, ağıllı insanlarını, vəzirlərini, vəkillərini, üləmalarını qətlə yetirən, qorxudan, «ölüm çarxı»nı yaradan xaşxaşlının banisi Həsən Sabbah, deyilənlərə görə Ömər Xəyyam və Səlcuq sultanlığının vəziri Nizamülmülklə dost olur. Çox yaxın olduqları üçün vəzir Həsən Sabbahı sarayda maliyyə məsələləri üzrə məmur

təyin edir, lakin o, bu dostluqdan sui-istifadə edir və sarayda rüşvət almaqla məşhurlaşır. Günlərin birində məsələ ortalığa çıxdıqda, Həsən Sabbah canını qurtarmaq üçün o biri dostunun, Ömər Xəyyamın yanına xahişə gedir. Vəzir şairin dostunun əfv olunması xahişini yerə salmır, amma deyir ki, qoy cəhənnəm olub hara istəyir getsin, təki gözümə görünməsin, harada gözümə görünsə, mütləq cəzalandıracam.

Həsən Ömərdən bu sözləri eşitdikdə deyir: «Ömər, mən gedirəm. Elə bir yerə gedirəm ki, orada çoxları mənim əmrimlə qətlə yetiriləcəklər, hətta baş vəzir də, ancaq siz məni bir daha görməyəcəksiniz». Bir müddətdən sonra Həsən Sabbah hiylə ilə Əlamut qalasını ələ keçirir, İsmaililər adı altında, xaşxaşilər kimi məşhurlaşır, «ölüm çarxı»nın əsasını qoyur. Çox keçmir ki, xaşxaşilər səlcuqların sultanı Alp Arslanı, onun oğlu Məlikşahı, hər ikisinin vaxtında vəzir işləmiş Nizamülmülkü qətlə yetirirlər».

Roman müəllifi bu şeytan məsləkinin qarşısına Gəncədə yaşayan Baş Dədənin müqəddəs missiyasını çıxarır. Hər ikisinin elmi «batini»dir... Lakin birincisi şərə, ikincisi isə xeyrə xidmət etməyilə bir- birinin ziddindədir...

Və Atabəylə Möminə Xatun Baş Dədənin gö-

rüşünə gəlirlər... Bu görüş nə qədər mistikdirsə, romanın ruhu baxımından o qədər də real; nə qədər realdırsa, o qədər də mistikdir.

Mənə elə gəlir ki, xüsusilə həmin epizodda Yunus Oğuz «Məhşər» müəllifinin müsbət mənada əhəmiyyətli təsirini hiss etməmək mümkün deyil. ancaq o da aydın görünür ki, İsa Hüseynov (Muğanna) fəlsəfəyə, «Atabəy və xaşxaşilər» müəllifi isə siyasətə, diplomatiyaya çəkir...

«Dədə göründü. Özü onlara yaxınlaşdı. Birinci şahzadəyə salam verdi:

- İraq sultanlığının sultanı Gəncəyə xoş gəlib... Bu, sultan həzrətlərinin Gəncəyə birinci və axırncı dəfə gəlişidir.

Eldəniz etiraz edib, düzəliş vermək istədi:

- Baş Dədə, üzr istəyirəm. İraq sultanlığının sultanı Məsuddur. Bu isə şahzadə Arslanşahdır.

Baş Dədə gülümsündü:

- Bilirəm, ey Arranın, Azərbaycanın Atabəyi. İyirmi beş il keçməyəcək ki, atabəyliyi etdiyin bu oğlan, - baş barmağı ilə Arslanşahı göstərdi, - İraq sultanlığının sultanı olacaq. Siz isə... heç on il keçməyəcək ki, Sultan Məsud Azərbaycanı da sizin idarə etmənizə verəcək. - Sonra xanıma tərəf döndü. - Siz də xoş gəlmisiniz, ey qadınların ən ağıllısı Möminə Xatun. Heyf ki, qadınsınız, yoxsa

dünya ayaqlarınız altında olar, ağlınızla, qılıncınızla bütün dünyanı tutardınız. Amma təəssüf etməyə dəyməz. Sizin üçünüz bir yerdə olanda hökmünüz Hind okeanından Bizans torpaqlarına qədər çatacaq. Bütün rəqibləriniz ayaqlarınız altında olacaq... birindən savayı».

Baş Dədə Atabəyə və onun ailəsinə ən qəddar düşmənlərini də tanıتماqla onları xəbərdar edir. Və bu, sadəcə xəbərdarlıq deyil, həm də əcdad ruhunun himayəsinə təminatdır. Yəni dədə- babaların Oğuz xandan gələn törəsinə riayət edəcəksənsə, heç bir maneə sənin qarşısında dayana bilməz, aşib keçəcəksən...

«Atabəy bayaqdan beynində ilişib qalan sualı, nəhayət ki, verdi:

- Dədə, bayaq həyətdə dedin ki, bütün düşmənlərimi yenəcəm, təkcə birindən savayı. Bilmək istəyirəm ki, o kimdir, - açıq düşməndi, ya gizlin?..

- Düşməniniz gizlidir, onlar sizi qarabaqara izləyir, hətta bir dəfə sən və Möminə Xatun onların qəsdinə tuş gəlmisiniz. Ağlınız və tədbirləriniz sayəsində bu qəsddən qurtulmusunuz. Onlar özlərini «batınlar» adlandırırlar. Xalq arasında isə onlara xaşxaşilər deyirlər.

Eldəniz ona daha bir sual ünvanladı:

- Dədə, səhv etmirəmsə, sizə də «batınlar» deyirlər. Ortada «iki batin» olur. Sizin batınları onların «batın»ı arasındakı fərq nədir?

Baş Dədə onun sözlərinə düzəliş etdi:

- Biz «batınlar» deyilik. Biz batin elmi ilə məşğul olan insanlarıq. Xaşxaşilər ona görə özlərini «batın» adlandırırlar ki, guya xəlvəti iş görürlər, xəlvəti qərar verirlər, xəlvəti xərac istəyirlər, onların istədikləri alınmayanda xəlvəti qətlə yetirirlər»...

Çox keçmir ki, Atabəyin hakimiyyətinin Naxçıvan dövrü başlayır. Xaşxaşilərin bütün cəhdlərinə baxmayaraq onların xəyanətlərinin üstü açılır... Naxçıvan Azərbaycan dövlətinə xəyanət edənlərin qarşısında alınmaz qalaya çevrilir.

Və romanın dramatik əsasını təşkil edən Atabəy - xaşxaşilər qarşıdurması başlanır...

«Sahibəzəm əvvəl istədi desin ki, get, amma yadına verəcəyi o biri tapşırıqlar düşdü: «Necə olub ki, əsas tapşırığı yadımdan çıxarmışam».

- Hə, əsas məsələ, Arranda, Azərbaycanda, xüsusən də Naxçıvanda şəhid olan fədailərimizin yerlərini doldurmaq lazımdır. Bu boşluğu uzun müddət saxlamaq olmaz. Bizim zəif olmağımızı heç kim görməməli, heç kim hiss etməməlidir. Bu, bizim hakimiyyətimizin rəhni-

dir, - dedi, sonra da əlavə etdi: - O, kölənin və ləçərin qətlindən hələ vaz keçməmişəm».

Yazıcının sənətkarlığıdır ki, romanda əsas konflikt daim nəzərdə saxlamaqla yanaşı, dövrün müxtəlif xarakterli, xüsusilə etnik ziddiyyətlərini də nəinki unutmur, əksinə, onlara elə bir miqyas verir ki, bu, əsərin əsas konfliktinin ideya-estetik interpretasiyası üçün strateji kontekstə, bütövlükdə isə, müəllif məramını anlamaq baxımından metadoloji prinsipə çevrilir...

«Xəlifə vəzirinə baxdı. Bu ona maraqlı gəldi. İndiyə qədər türkman məhəlləsindən şikayət olmamışdı. Türkmanlar həmişə sözünə sadıq, ədalətli olublar, heç kimi incitməzlər. Hətta ərəblər sözün bütövlüyünü onlardan öyrənirdilər. Buna görə də soruşdu:

- Neyləyib sənə türkmanlar?

- Mənə heç nə, ya əmirəlmöminin, amma onlar müsəlman qaydalarını pozurlar, bu da islam hümmətinə pis təsir edir.

Dinin qoruyucusuna bu sözləri deməkmi olardı?

- Ay kişi, mus - mus deyincə, birdəfəlik Mustafa de, ağzındakı loxmanı çıxart, bir ağıllıbaşlı de görək, müsəlman qaydalarını neyləyib pozurlar: namaz qılmırlar, şəraba qurşanıblar? - Bu dəfə xəlifə Qadiri üstünə çımxırdı.

Qadir ibn Kərim özünü itirmədi, dərhal xəlifəyə cavab verdi:

- Yox, ya əmirəlmöminin! Siz sadaladığınız şeylərin hamısına əməl edirlər, şərab da içmirlər, amma bu türkman məhəlləsinin əhalisi öz törələri, öz qayda- qanunları ilə yaşayırlar.

- Yəni sünnəni pozurlar?

- Hə, belə bir şeydir. Məsələ bundadır ki... - Qadir hardan başlayacağını bilmirdi, bir qədər sonra özündə cəsarət tapıb dilləndi: - bu türkman məhəlləsinin qız- gəlini küçəyə-bacaya çıxanda həmişə üzləri açıq olur, çarşab geyinmirlər, pərəncə örtmürlər. Bu da bizim qız- gəlinlərə pis təsir edir. Hərdən evdə qızlarım məndən soruşurlar ki, validim, türkmanlar niyə belə geyinirlər?

Xəlifə bu sözlərdən sonra gülməyə başladı».

Bu cür zərif (və təsirli) eyhamlar, türklərin islama sədaqətini, bununla belə heç bir əxlaq qaydalarına zidd olmayan adi həyat-məişət tərzlərini (milli özünəməxsusluqlarını) qoruyub saxlamaları barədəki təfərrüatlar, elə bilirəm ki, romanın ideya - estetik enerjisini təbii bir şəkildə gücləndirir. Və əsas da odur ki, bu təbii enerji yazıçının buna qədərki yaradıcılığında – poeziyasında, nəsrində, dramaturgiyasında, elmində,

publisistikasında da təzahür edən Yaradıcı Təbiətindən irəli gəlir.

...Xalqı Atabəy hakimiyyətindən narazı salmaq üçün hər cür nalayiq hərəkətlər edən Gəncə hakiminin cəzalandırılması barədəki epizodlar, elə bilirəm ki, romanın ən maraqlı, ən təsirli səhifələrini təşkil edir. Və bu səhifələrdə gənc Cahan Pəhləvanın xarakteri də açılır...

«Silahlıları görüb özünü itirmədi, heç cariyyəni də qucağından düşürmədi. Bu insanlar onun əsgərlərinə oxşamırdı. Düşündü ki, bu yüzdə yüz basqındır. Bununla belə həyasızlığından, təkəbbüründən qalmadı, qışqırdı:

- Nə cəsarətlə mənim sarayıma, müqəddəs olan yatağa soxulmusunuz, basqın etmişiniz. Bilmirsiniz bunun bədəli ağır olacaq?

Atabəyin iyirmi yaşlı oğlu onun təhdidedici sözlərindən zərrə qədər də olsa səksənmədi, çaşmadı. Əlində qılınc düz gəlib yarıçılpaq Gəncə hakiminin və onun qucağında oturmuş cariyyənin qarşısında dayandı, hirsle dedi:

- Yataq otağını müqəddəs hesab edən adamın şərəfi də, qüruru da, ləyaqəti də müqəddəs olmalıdır. Səndə isə bunların heç biri yoxdur, şərəfsiz! Əgər bunlardan biri səndə olsaydı, qudurğanlıq edib, Gəncə camaatını bu qədər incitməz,

ləkələməz, alçaltmazdın. İnsanlara şər atıb tutdurmazdın, əmlaklarını əllərindən almazdın. Az qalıb ki, sayəndə bütün Gəncə yaltağa, satqına çevrilsin. Atabəy Eldənizin təbəəsini beləmi qoruyursan? Onun ən önəm verdiyi Gəncəni beləmi idarə edirsən? Qorxmursanmı yerin yiyəsi bir gün gəlib səndən haqq- hesab soruşacaq, şərəfsizə».

...Arslanşahın varis kimi Həmədanda sultan taxtına oturması ilə Atabəyin hakimiyyət hüduqları daha da genişlənir. Və o, bu səlahiyyətdən istifadə edib öz dövlətçilik arzularını daha inamla həyata keçirməyə başlayır... Roman belə bir əbədi ideyanı növbəti dəfə təsdiq edir ki, əsilzadə təsadüfən köləyə çevrilsə də ömrü boyu belə qala bilməz. Damarlarında qaynayan ehtiraslı qan onu əvvəl- axır hakimiyyətə, layiq olduğu məqama gətirib çıxaracaq. Hakimiyyəti şərəfsizliklə əldə edənlər isə onu həmin şərəfsizliklə də itirəcəklər...

Nə xəlifə, nə də onun təhriki ilə Atabəyə qarşı çıxanlar heç nəyə nail ola bilmirlər...

«Beləliklə, Böyük Atabəy çox qısa müddətdə geniş bir ərazini - Qafqaz dağlarından tutmuş ta Kəngər (Fars) körfəzinə qədər yerləri öz hakimiyyəti altında birləşdirdi. O, Azərbaycanı,

Arranı, Şirvanı, Tiflis qapılarına qədər əraziləri, Cibalı, Həmədanı, Gilanı, Mazandaranı, İsfahanı, Reyi həm idarə edir, həm də hakimləri, atabəyləri təyin edirdi. Xəzinə xərclərinə o, nəzarət edir, orduya çağırış da yalnız onun icazəsi ilə həyata keçirilirdi.

Sultan və xəlifədən sonra sultanlıqda onun adına xütbə oxunurdu. Mosul, Kerman, Xuzistan, Xilat, Arzan ər-Rum, Marağa atabəyləri və Şirvan hakimi onun vassalı sayılırdı».

Lakin Atabəyin heç zaman sonacan qalib gələ bilməyəcəyi, Baş Dədə demişkən, bir düşməni qalırdı...

«Baş imam:

- Yəni o qədər bərbaddır? - deyər, onun sözlərinə tam aydınlıq gətirmək üçün soruşdu.

Əlamut xəlifəsi cavab verdi:

- Bəli, həzrət, bərbaddan bərbaddır. Belə ki, özünə Böyük Atabəy adı verdikdən sonra nəinki bütün atabəyləri ovcunun içinə yığa bilib, hətta Şirvanşahı da əlinin altında saxlayır. Odur ki, Eldəniz hökmü keçən bütün atabəylərə, hakimlərə, şirvanşah Axıstana da əmr verib ki, heç kim Əlamuta xərac göndərməsin. İndi bizə Şərqdən heç nə gəlmir, gəlməsi də gözlənilmir.

Təmimi indi başa düşdü ki, ustadı onun və zövcəsinin qətl edilməsini həmişə niyə vurğulayırdı, niyə onu tələsdirirdi. İndi isə yüyəni əldən verib. İt izi at izinə çevrilib. Gərək vaxtında bütün gücümüzü qoyub ya Atabəyi, ya da onun zövcəsini aradan götürəydik. Hələ gec deyil, tədbir görmək lazımdır. Belə getsə, bir azdan görəcəyik ki, Eldəniz Əlamut qalasının ətəyindədir».

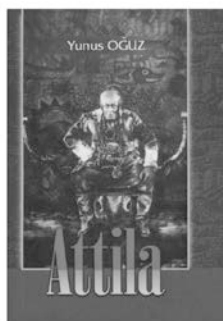
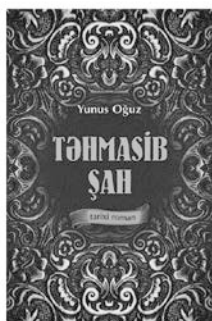
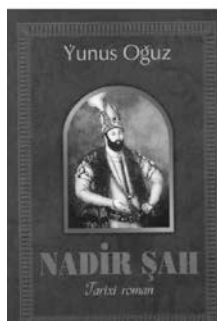
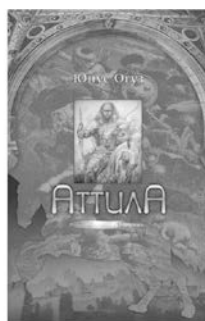
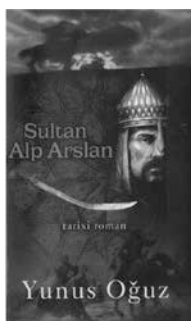
Lakin Əlamutun Atabəyə qarşı təxribatları heç bir nəticə vermir. Mayası doğruluqdan yoğrulmuş bir hakimiyyəti özünün şərəfsiz iddialarına, məqsədlərinə tabe etməyə heç bir qüvvənin gücü çatmır... Əgər çatsaydı bu dünyaya gəlməyin (və bu dünyada yaşamağın!) bir mənası olardımı?..

1175-ci ildə əvvəl Möminə Xatun, onun qırxı çıxmamış Atabəy Şəmsəddin Eldəniz haqq dünyasına qovuşdular... «Cahan Pəhləvan 1187- ci ildə, Qızıl Arslan isə 1191- ci ildə xaxşasilər tərəfindən qətlə yetirildi. Atabəylər sülaləsi 1226- cı ilə qədər Azərbaycan və İraq Sultanlığını idarə etdi...

Yalnız 1258-ci ildə Hülaki xan hiylə ilə Əlamut qalasını ələ keçirib, xaxşasilərin fəaliyyətinə son qoydu. Hülaki xan Əlamut qalasında

iyirmi il həbsxana həyatı yaşamış boyuk alim Nəsrəddin Tusini azad edib, özünə vəzir təyin etdi. Elə o vaxtdan da Bağdad xəlifəliyi ləğv olundu»...

Yunus Oğuzun yeni romanı ilk növbədə Atabəyin romanıdır... Ancaq burada Bərdə də var, Gəncə də, Naxçıvan da... Nizami Gəncəvi də var, Əcəmi Naxçıvani də... Keçmişimiz də var, gələcəyimiz də... Bu, bizim tariximizin (və taleyimizin!) romanıdır... Xeyri ilə, Şəri ilə!..

Format 84x108 1/32
Ofset çap üsulu. F.ç.v. 24,5
Sayı: 5000 əd.

“OL npkt-nin mətbəəsində çap olunub.
AZ 1009 Bakı, Mirzə İbrahimov 43.
Tel: (012) 497-36-23
E-mail: olnpkt@gmail.com